

821.5/2.122

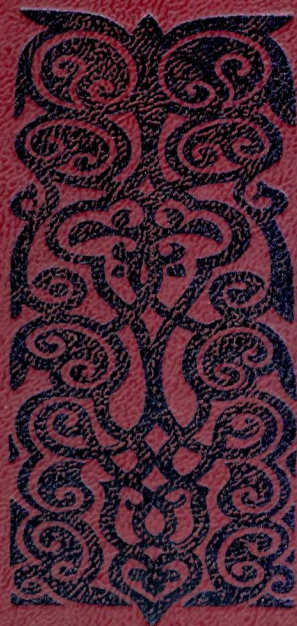
М86 к-1

Алаш мұрасы

ҚАЙЫМ

МҰХАМЕДХАНОВ

7

+

FOR THE YEAR END REPORT 1954
HARVEY F. LITTLE, JR., PRESIDENT
OF THE COMPANY

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ АҚПАРАТ
МИНИСТРАЛІГІ

ҚАЙЫМ МҰХАМЕДХАНОВ

КӨП ТОМДЫҚ
ШЫҒАРМАЛАР
ЖИНАҒЫ

Л. Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ОТЫРАР КІТАПХАНАСЫ
ҒЫЛЫМИ ОРТАЛЫҒЫ

821.512.122-1 +

M86
к

ҚАЙЫМ

МҰХАМЕДХАНОВ

7

Пьесалар
Өлеңдер

АЛМАТЫ ЕЛ-ШЕЖІРЕ 2009

УДК 821.512.122
ББК 84 Қаз-7
М 86

Қазақстан Республикасы
Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті
“Әлеуметтік маңызды әдебиет түрлерін шығару” бағдарламасы

Шығармалар жинағы Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің жанындағы “Отырар кітапханасы” ғылыми орталығында дайындалды.

Жауапты редакторы – филология ғылымдарының докторы, профессор Тұрсын Құдакелдіұлы Жұртбай.

Пікір жазғандар:

С.С. Қирабаев – ҚР ҰҒА-ның академигі, ф.ғ. д. профессор
Р.Нұрғали – ҚР ҰҒА-ның академигі, ф.ғ.д. профессор.
А. С. Еспенбетов – филология ғылымдарының докторы, профессор.

Материалдар Қайым Мұхамедхановтың балалары – Мұслиманың, Розаның, Жәнібектің, Назымның, Бекеттің, Қанағаттың, Динаның, Дегдарлық, Қарлығаштың және Қазыбектің отбасы архивтерінен алынды.

Жинақты құрастырып, баспаға дайындап, түсініктемелерін жазған – Ербол Исламұлы Іргебай.

Мұхамедханов Қ.
М 86 Көп томдық шығармалар жинағы. Қайым Мұхамедханов. – Алматы: “Ел-шежіре”, 2009.
Т.7: – 312 бет.

ISBN 978-601-7011-81-9

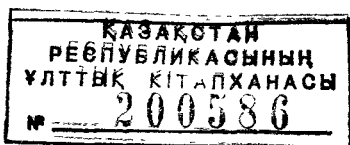
Ғалым, әдебиет сыншысы, драматург Қайым Мұхамедхановтың көп томдық шығармалар жинағының жетінші томына драмалық шығармалары еніп отыр. Жинақта “Майданнан майданға”, “Комиссар Ғаббасов”, “Ер Білісай”, “Перне” пьесалары және әр жылдарда жазған өлеңдері мен Қарамзиннің өлеңмен аударған “Сормандай Лиза” поэмасы берілген. Ғалымның драмалары мен өлеңтері бұрын-соңды жеке жинақ болып баспа бетінде жарық көрген жоқ. Кезінде пьесаларға М. Әуезов, Ф. Мүсірепов сынды әдебиетіміздің алыптары жақсы пікір білдірген.

4702250201
К ----- 2009
00(05)-09

УДК 821.512.122
ББК 84 Қаз-7

ISBN 978-601-7011-81-9

© Мұхамедханов Қ., 2009
© “Ел-шежіре”, 2009

БІРІНШІ БӨЛІМ

МАЙДАННАН МАЙДАНҒА

4 перделі, 8 суретті пьеса

ҚАТЫСУШЫЛАР:

Еркін - әдебиетші, жазушы, майданнан қайтқан офицер—	35-те	
Бақтыбала — Еркіннің әйелі, дәрігер		— 30-да
Айбала — Еркіннің қарындасы, студентка		— 22-де
Мақсат — жас агроном, Совет Одағының Батыры, майданнан қайтқан офицер. Еркіннің досы		— 28-де
Әлімбет — халық жыршысы		— 55-60-та
Мұрат — артист, режисер		— 30-35-те
Тұрдықұл — ақын		— 35-те
Зурә — студент, Айбаланың достары		
Зейнеп — медсестра		
Абзал Жантасов — райком секретары		— 35-40-та
Қаратай — колхоз бастығы		— 50-55-те
Төкен Әлімбаев — бригадир		— 25-те
Қадиша — звено бастығы		— 20-21-де
Колхоз жігіті		
Фотокорреспондент		
Оңғарбай Өндірбаев — агроном		— 45-50-де

Артистер, колхозшылар, жұмысшылар.
Оқиға Отан соғысынан кейінгі дәуірде болған.

БІРІНШІ ПЕРДЕ

Бірінші сурет

Еркіннің үйі. Ортада стол, орындықтар. Бір жақта диван, пианино. Еркін мен Бактыбаланың библиотекасы. Телефон, қабырғада айна, сағат. Бір қабырғада Горький мен Абайдың суреттері.

Шымылдық ашылғанда үйде Айбала жалғыз. Қуанышғы. Бңылдап өлең айта жүріп, үй шаруасының жабдығымен шұғылдануда.

Айбала. - Еркін ағатайым үйден аттанғаты бес жыл. Күнде күткен бес күн, бес жылдан да ұзақ сияқты. Бүгін де келмес пе екен... Жок, бүгін келеді. Қуаныш... Шаттық. /Айнала қарап/ Үйдің іші де бүгін өзгеше... /Терезеден қарап/ Дала неткен тамаша еді. /Аз пауза/ Бәрі де ұмытылды. /Ойланып/ Кешегі ауыр күндер... Қиыншылық... Қауіп-қатер... /Телефон соғылады. Айбала тыңдап/ Иә, иә, тыңдап тұрмын. /Қуанып/ Бағыш тәтембісің. Ту... әлі келген жоқ па? Жарғы сағаттан кейін. Жок, жоқ ешкім келген жоқ. Кімге дейсің? Айттым, айттым. Жарайды, жарайды. /Трубканы іліп қояды. Сағатына қарап/ Жарты сағаттан кейін.../кенет өзгеріп/ Ту мен әлі ойламаппын ғой... Қазір Еркін ағатайым кіріп келеді... Сонда мен не істемекпін! /Ақыл тапқандай/ Е, не істеймін... /құшағын жайып есік жаққа қарай жүре беріп/ "Еркін ағатай!" деп күшактай аламын...

Дәл осы кезде есіктен асығыс Тұрдықұл кіріп келеді. Баста шляпа, көзде көзілдірік, қолында таяқ, қолтығында 3-4 кітабы бар.

Тұрдықұл. Ғафу ет, Айбала. /Сағатына қарап/ Япырай, мен кешігіп қалғамын ғой сірә... Вокзал басына кетіп қалған ғой шамасы.

Айбала. Иә, кетіп қалды...

Тұрдықұл. Япырай, бүгін де келмес пе екен.

Айбала. Бүгін келеме деп Бағыш тәтем тағы кетті ғой.

Тұрдықұл. Осында келе жатып. Болмашы жерден ұсталып қалғаным...

Айбала. Ұсталып қалдым дейсіз бе.

Тұрдықұл. Жо... о жолшыбаи келе жатып: әншейін бір болмашы жерден... Жәй әншейін былайша...

Айбала. Қайдан... Ұстаып қалдым дегеніңізге айтам.

Тұрдықұл. Жәй әншейін... А... Поезд уақығында келе ме екен?

Айбала. Бағыш тәтем жана телефон соқты...

Тұрдықұл. Иә. иә...

Айбала. – Жарғы сағаттай кешігін келеді дейді.

Тұрдықұл. Ә... Солаи ма... /кетуге ынғайланып/ Онда менде үлгереди екенмін ғой. /бір нәрсе айтысы келіп/ Айбала. қарындас... өзін... Үйде қалған екенсің ғой...

Айбала. Бағыш тәтем мен Зейнен кетті.

Тұрдықұл. /Таңырқап/ Зейнен... Е. Зоя де.

Айбала. Зоя десеңіз, Зоя...

Тұрдықұл. Да... а... Қои мен кешікпейін... /кенет өзгеріп/ Айтпақшы. Айбала қарындас /бір кітабын ұсынып/, міне. менің лирикалар жинағымды шығарыпты. Мына кітапты саған арнап әкелдім. /Береді/ Міне.

Айбала. /алып/ Рахмет.

Тұрдықұл. Шатобриянның тамаша тәтті қиялы. Оскар Уайльдың өткір ой, нәзік сезім. Байронның өршіл мінезі көз алдына келеді. Оқы қарындас, сүйіп оқы... Достар талап әкетті. /Бір кітабын нұсқап/ Мынаны Еркін досыма... Ал мен кеттім. Кешігін қалдым...

Айбала. Жаксы.

Тұрдықұл кетеді. Айбала жалғыз.

- Осы Тұрдықұл ағай қызық өзі. Кешігеді де жүреді... Соғыс басталғалы осы үйге келген сайын: “Әне аттанам майданға, міне аттанам!” Жазған өлеңінің бәрінде: “Мен аттандым майданға”, “Қош туған жер”, “Отан үшін жан пида”. /Тұрдықұлды кекей сөйлеп/ “Аспандағы айға балаған қарындасым, Айбала. Саған арнаған лирикам бар, лириканың терең сырын ұғынатын қарындассын... Лирика әркімге жазыла бермейді...

Сондықтан да ол - лирика”, - деп... Қойшы осы Тұрдықұл ағайды. /кенет өзгеріп ойланып қалып/, кітаптарының арасынан Мақсоттың суретін алып қарап

Шіркін... Бүгінгі қызықтың ішінде Еркін ағатайыммен бірге сені де көретін болдым... Еркін ағатайым қандай жақсы көруші еді өзін... /дауысын өзгертіп, шын беріліп/ Айтысқан серт айнымас...

Есік қағылады. Айбала есікке жүтіріп барады. Зурә кіреді.

Айбала. Сен екенсің ғой.

Зурә. Әлі келген жоқ па?

Айбала. Жоқ әлі...

Зурә. Жақсы болды ғой... Үйде оғырғанда келсем... Телеграммасында не депті. Оқышы тағы...

Айбала. /Еркіннің телеграммасын атып/ Міне...

Зурә. Оқышы, оқышы.

Айбала. /Оқиды. Зурә Айбалаға жақындап тыңдайды/. Аман есенмін. Үйге қайтып келемін. Қасымда досым Мақсот бар...

Зурә. Мақсот та осы үйге келе ме екен...

Айбала. Келмесе жазама... Енді қайда келуші еді...

Зурә. Ойпыр-ай, төрт күн бірдей вокзалға барып-барып дәл бүтін біз бара атмай қалған күні келіп қатса ғой...

Айбала. Келсе екен...

Зурә. Бізді көргенде Еркін ағай да, Мақсот та таң қалар...

Айбала. Есіңде ме, ағатайым ана жылы екеуімізге әдейі арнап жазған хаты.

Зурә. Енді қалай: “Сүйікті бауырларым, қарындастарым Айбала. Зурә! Сендердің білім алып, ғалым болуларың үшін, сендердің бақыттарың үшін ағаларың жаумен алысуда” демеп пе еді.

Айбала. Еркін ағатайымның сол хаты екеуіміз ауыл шаруашылық институтына түскен жылы келіп еді-ау...

Зурә. Қыздардың бәріне оқып бердік емес пе...

Айбала. /Өзгеріп/ Еркін ағатайыммен бірге оны да көретін болдық...

Зурә. Мақсот! Менің ұстазым... Сенің болашақ жарың...

Айбала. Алдағыны көрерміз, аман келетінші өздері...

Зурә. Соңғы хатында не жазып еді?

Айбала. Ұшарға қанат жоқ... Не болса да осында келіп көрсем деп еді... Саулығы онша емес-ау деймін Мақсоттың... Бірақ, толық жазбаған хатында.

Зурә. Бағыш тәтем не дейді?

Айбала. Келген соң көрет те... не десін...

Зурә. Айбала, айтпақшы анада маған оқыған хатың мен суретіңді Мақсотқа жіберіп пе едің?

Айбала. Енді хат салма деп телеграмма келіп қалды емес пе... /кітаптарының арасынан өзінің Мақсотқа арналған суретін алып көрсетеді/ жібергем жоқ, міне.

Зурә. /Суретін алып қарап/ Қалай тамаша түскенсің өзің. /сыртындағы жазуын оқиды/. “Сүйген досыма! Жарқын жүзім, ақ көңілім. Айбала”. Жібергенде қандай жақсы болар еді...

Даладан машинаның дауысы естіледі. Зурә терезеге барып.

Зурә. Машина келді, Айбала! Түсіп жатыр! Түсіп жатыр!
Айбала терезеге жүтіріп барады.

Айбала. Солар, солар!

Зурә. Жүр енді... жүр.

Айбала. Ағатайым-ай...

Зурә асығып, Айбаланың суретін стол үстіне тастап, екеуі жүтіріп шығып кетеді. Сахна бос. Аздан соң қолында чемодан Тұрдықұл кіреді. Чемоданды қойып қайта шығып бара жатып столға қарап.

Тұрдықұл. Стол да әзір... Мен де әзір... Мақсот та келді... /Стол үстіндегі суретті көріп, қолына алып қарап тұрып, сыртындағы жазуды оқиды/ "Сүйген досыма!..." Шіркін Айбала. Кімге екен! Маған емес пе екен...

Суретті асығыс қаптасына салып шығып кетеді. Сахна аз уақыт бос.

Аздан соң әскери киімді Еркін, екі жағында Бақтыбала, Айбала, соңынан Мақсот, Зурә, Зейнеп, Тұрдықұл кіреді. Нәрсе көтергендер екінші бөлмеге нәрселерін қойысып шығады. Мақсотта науқастық кейіп бар. Жолдан келгендер екінші бөлмеге барып жуынып шығады.

Айбала. /Еркінге орамал әпереді/ Еркін ағатай, өз орамалың... Өзің кеткелі ешкім сүртінген жоқ...

Еркін. /Айбалаға/ Міне, қалқам: "Қары қалың қатты қыстың артынан көгі қалың, гүлі мол, жақсы жаз келмеуші ме еді", - деген ғой Абай... Ақпан қаңтарымен, сақылдаған сар аязымен, бұрқыраған боранымен қыс та өтті... Жаз да келді /Мақсотты нұсқап/ біз де келдік...

Тұрдықұл. Да... а, көңіл-көктем, өмір – жаз...

Мақсот. Біз сол жаз үшін күрестік... осы үй, мына сендер көзден таса болса да көңілімізден кеткен жоқ.

Бақтыбала. Еркіннен хат алған сайын сенен де сәлем келгенде, Айбала екеуіміз Еркінмен бірге сені де көруді арман етуші ек...

Айбала. Бағыш тәтем екеуіміз осы күнді... Дәл бүгінгі күнді арман еттік. Еркін ағатай, сенің аттанарда: "Келем" деген бір ауыз сөзің, сол сеніммен айтқан сөзің, сол даусың құлақтан бір минут кеткен емес...

Тұрдықұл. Еркіндер аттанған күннің өзінде-ақ, бүгінгі күннің келетініне, бүгінгі қуаныш, шаттықтың болатынына көзіміз жеткен...

Бақтыбала. - /әзілмен/. Иә, Тұрдықұл тапжылымастан – ақ Еркін досың күтті...

Зейнеп. Бұл кісі орнынан табылмайын деген ғой...

Тұрдықұл. Еркін, мені іші тұрғанын байқаймысың...

Еркін. /Әзілмен/ Бактыбаланың жауабын мен беремін ғой.
Ал, мына Зейнешке өзін жауап бер.

Тұрдықұл. Е, майданға Зейнептің өзі барса, менің өлеңім майданға бармады ма.

Зейнеп. /Әзілмен/ Еркін ағай майданға кеткенде өлеңін үйге тастап кетіп па?

Тұрдықұл. Еркін, майданға келген қарындастың сөз тастасы қалай...

Еркін. Тұрдықұл, сен бұл қарындастарыңның немістермен "сөйлескенін" көрсен...

Мақсот. Мәншүк, Әлиялардың фрицтермен автомат, пулемет арқылы сөйлескені ақындардың да тілін байытатын шығар...

Еркін. Дұрыс айтасың, Мақсот.

Тұрдықұл. Да... а. /кенет өзгеріп/ ал бүтін өлең мен жырға, ән мен күйге жол беретін шығармыз.

- **Еркін.** - Бактыбала, Тұрдықұлдың бұл сөзіне қосылатын шығармыз.

- **Бактыбала.** - Әрине қосыламыз.

- **Тұрдықұл.** - Е, бәсе, манадан солай болу керек қой.

Бактыбала. - Қыздар...

Бактыбала. - Зейнеп, Айбалалар стол әзірлеуге кіріседі. Есік қағылады. Мұрат кіреді.

- **Мұрат.** - /Қуанышты, Достық жүрекпен/ Еркін!

- **Еркін.** - /Қуанып/ Мұрат! /Құшақтасып сүйіседі/

- **Мұрат.** - Осында келе жатып жолшыбай... Бес жыл ғой, бес жыл... Ойлаймын кеп: апырмау, бұл Еркінмен қалай амандассам екен ә... Ақжайықтың ақмараты Жібекті ансап келген Төлегенше ме. Жок Баянды ансаған Қозы-Көрпешше ме. Бірі де келмейді... Жок... Еркін... Досым... Бес жыл ғой, бес жыл...

Еркін. -Аман есен келдік, Мұрат. Келші (сүйіседі). Міне, осылай... тура өзімше...

Мұрат. /Мақсотпен қол алысады/. Сені Еркін досыммен бірге көргеніме қуаныштымын.

Мақсот. Рахмет, Мұрат!

Мұрат. Бактыбала, қайырлы болсын! Еркіндерің жеңіспен қайтқан қуанышты — ел қуанышы...

Бактыбала. /барлығына/ Ал, қане отырыңыздар. Осындай стол басынан қуанышпен кездесу — бәріміздің де кешегі арманымыз еді...

Мұрат. Бәріміздің де адал жүрегіміз осы болатын.

Тұрдықұл. /Столға шақырып/ Мақсот... Мұрат.

Мұрат. Қане достар!

Еркін. Бәріміз де кеше осы отымыздың басының тиыштығы үшін, адал дастарханымыздың амандығы үшін күрестік. Әрқайсымыздың отымыздың басында, амал дастарханымыздың үстінде Оған деген қасиетті сөз жүрегімізде орнады...

Даярланған столға айнала отырысады. Бақтыбала арак құяды. Еркін түрегелін:

Еркін. /Рюмкасын қолына алып/ Ал, достар...

Осы кезде Әлімбет кіріп келеді. Еркін рюмкасын қойып, қарсы алады.

Еркін. - О, Әлекең келді біздің...

Әлімбет. - Келші Еркінім - ерім. /маңдайынан сүйеді/ сағындық қой. Еркін сені!

Еркін. - Күйлі қуаттысыз ба, Әлеке. Сіздің сағынғаныңызды біліп біз де жеттік. Міне біздің Әлекең...

Мақсот. Ә, Әлеке аға, саусыз ба? Жоғары шығыңыз, жоғары шығыңыз.

Әлімбет. Келші Мақсотым, батырым! Келші... /қушақтап сүйеді. Бәрі де жоғары шығыңыз десін-құрмет көрсетеді. Әлімбет Мақсотпен амандасып отырады/. Қыруар елдің тілегі текке кеткен жоқ. Сеніммен ағтандыңдар, сертке жеттіндер. Жау жағасы жығылды. Сағынысқан жүректер табысты. Жібермедік жауға намысты!

Тұрдықұл. Әлекең дұрыс айтады.

Әлімбет. - Еліме ерім, еріме елім сай. Түлен түрткен дұшпан түнде жортатын. Алыстан шабынған бұраның айбыны белгілі болатын. Қабақ түйіп, қаһар жиып аттанған ерлерімнің мерейі үстем болып келгенін көргенде, қуанғаннан аузыма сөз де түспей қалды. Қайырлы болсын Бағышжан... Айбала қалқам.

Бақтыбала. - Рахмет. Әлеке аға.

Еркін. Әлеке, сіздердің мұндағы өткен еңбегіңізге біз де сүйсіндік...

Мақсот. - Артымызла сіздердей арқа сүйейтін ардақты адамдарымыз болғандықтан да біз басым болдық.

Мұрат. - Біздің Әлекеңдер асыл сөзді автоматтың оғындай бұрқыратқанда жауға жайдан кем тиді дейсіз бе...

Тұрдықұл. - Қаһарлы сөз камал бұзбай ма!..

Еркін. - Ал, қане достар...

Тұрдықұл. /Ұшып тұра келіп/ Аңсап күткен досыма арнаған аз жыр еді...

Әлімбет. Е. бәсе, енді жол жырдікі.

Мұрат. Асыл жырын бүгін ақтармаған ақын ба. Кане. Тұрдықұл.

Тұрдықұл. /түреге іні тамағын кенел, көзіңдірігін жөнделп, көзін сүзіп жоғары қарап алып нақышпен оқиды/:

Алаулаған қан майданнан.
Келді досым зұлмат аттан...
Арсыз ажал ашқан аузын
Күленде өлім кеше сақ-сақ.
Міне досың, құшақ жайған
Жаны таза, жүрегі апнақ!
Тұр ғой күлін раушан аспан,
О. Муза!

Кел Парнастан.

Тарқалы шер.

Гүлжазира –

Құлпырды жер,

О. ақындар,

Баста дастан!

Шәліркеген, жас жүректер,

Көтер көкке, көңіл күйін!

Ал, шәрәпті, кел жігіттер,

Міне досым.

Ақын досың

Алшы қабыл.

Тартқан сыйын!

Өлеңін Еркінге ұсынады. Еркін салқын ғана алады. Әлімбетке қарап.

Әлеке, міне енді...

Әлімбет.

Түзу кел, қисық, қыңыр қырын келмей,
Сыртын танып іс бітпес сырын көрмей,
Шу дегенде құлағың тосаңсыйды
Өскен соң мұндай сөзді бұрын көрмей, -

деп Абай айтқандай қайдам, қарағым...

Тұрдықұл. Иә, Әлеке, бұл лирика ғой /Әлімбет басын изейді/ Да... а. /Еркінге өлеңдер жинағын береді/ Міне Еркін, саған арнаулы тартуым. Лирикаларымның жинағы – “Даңқ”

Еркін. Рахмет, Тұрдықұл.

Бақтыбала. - Мұрат, сен Еркін келген күні осы үйдің ішін театрға айналдырып жіберемін дегенің қайда осы.

Мақсот. А. сондай уәдесі бар ма еді Мұраттың. Дұрыс. дұрыс.

Мұрат. Орындамай жағқан уәлеміз көп әлі. Мақсот. Бірақ, орындаймыз. Үлкен той әлі де алда. Сендерден де күткен сауғамыз көп.

Еркін. Сау келген соң сауға күткендеріңнің жөні бар. Шабуылға шыныққанбыз. Қол қусырып жата алмаспыз.

Мақсот. Бейбітшілік өмірді... еркін еңбекті ансап қайттық...

Тұрдықұл. Шіркін бейбітшілік. Қандай тамаша! Басшы Мұрат. “Сүмбіл шашка”.

Мұрат. “Сүмбіл шаш” қашнас, айтылтар. Жаңа ырғағы табылса, айтылатын жыр да көп, шырқалатын ән де көп...

Мақсот. Дұрыс айттың. Мұрат. Бірақ, біз естімеген әндерді ансап келдік.

Еркін. - Ауылдың алты ауызы бар емес пе.

Әлімбет. - Бәсе, бәсе, орынды сөз тіпті.

Тұрдықұл. Шырқа, Мұрат!

Бақтыбала. Еркін, Мақсот.

Еркін. /Рюмкасын алып/ Біз аттанғанда орта мектептің оқушылары, бүгін міне маман болып, бізді қарсы алып отырған қарындастарым үшін...

Мақсот. /рюмкасын алып, әзілдей сөйлеп/ Еркіннің кейде ұмытпайтын жерде ұмытып кететін әдеті болатын... Адал жар, жар ғана емес-ау, сау-сәлеметтігіңіздің сақшысы – дәрігер, ғалым...

Бақтыбала. /сөзін бөліп/ Жетті, Мұрат. жетті.

Мұрат - Бақтыбала үшін, достар!

Әлімбет. Бәрекелді, бәрекелді сөз-ақ.

Мұрат. Бәсе, бір мақтаншы. Бағыш!

Бақтыбала. /рюмкасын көтеріп/ Мақтанам, міне!

Тұрдықұл. /Айбалаларға/ Қане, қарындастар...

Бәрі ішіп қояды.

Мақсот. Ал, енді сөзді Әлекеңе берсек деймін...

Еркін. Әрине.

Бәрі де мақұлдасады.

Мұрат. Айбала, домбыра қайда қатқам.

Әлімбетке домбыра беріледі. Домбырамен желдірте жөнеледі.

Әлімбет.

Қолында кектің қанжары,

Балдағынан қан болған,

Іңірде жортса үдере
Дамышар серпің таң болған.
Ағаы айдай әлемге
Блініп данқы ұзарған.
Қойнынан аққан қанына
Ат тұяғы қызарған.
Қалшылдаған қантарда
Тан күзетіп мұздаған.
Маңдайына найзаның
Сабын тіреп мызғыған.
Желедей тартқан жебесін
Жеті қырға жеткізген.
Жамылған болат таңкіден
Атқан оғын өлкізген.
Шілдеде шілгер ыстыққа
Тамшыдай суған тарыққан,
Сүйіп алған сұлуы
Сарғая күтіп зарыққан.
Ел үшін жаным құрбан деп
Ерлерім шыққан халықтан
Алатаудай атағы
Еркін. Мақсот ерлерім,
Кездеспеген тарихтан.
Ұлы өмірдің ұланы.
Отанымның қыраны,
Атғыс алып елінен
Әлемге атын танытқан!

/Бәрі де Әлімбетті қошеметтейді/.

Мақсот. Жарайсың, Әлеке.

Әлімбеттің қолын алады.

Мұрат. - Бәсе. осылай асқақтасын асылы жыр.

Еркін. - Ризамыз, Әлеке.

Мұрат. - Еркін, бес жыл ғой, бес жыл... Сенен сағынып күткен сауғамыз көп...

Еркін. - Бастан кешкенім, көзбен көргенім, көңілімде,
Мұрат. Жайбаракат жатқызбас.

Тұрдықұл. Көңіл құсы шар тарапқа шарықтаса, жырдың көркі – лирика сонда тұмақ, Әлеке. Шабытта ғой мәселе.

Мақсот. Қанмен жазылған тарихты қағаз бетіне түсіріп, халық алдына тарту құр қиялмен, жалған шабытпен болмас...

Әлімбет. Ат қойып айдар таққаны емес, адамның көңіліне жаққаны керек қой.

Тұрдықұл. Жағу деген — сезімнің нәзік қылын таба білу...
Махаббат... Сұлулық сынағ. Классический нәрселердің жаны
ғой.

Еркін. Барлығы да өмірде...

Мұрат. Өмір шындығының шынында.

Тұрдықұл. Шалки білу керек достар, шалки білу керек..

Әлімбет. /Қалжыңдап/ Шалқитын күн бүгін емес пе.

Тұрдықұл. Шалқимыз, шалқимыз... Сіз әлі терең түсінбей
отырсыз... Поэзияның шыңына шалқу... Ол солай...

Мұрат. /қалжыңдап/ Сен тіпті шалқимын деп көзімізден
мүлдем ғайып болып кетіп жүрме, Тұрдықұл.

Күліседі.

Тұрдықұл. Көре білу керек.

Еркін. Көрсете де білу керек... Соғыс тақырыбында
жазылғандарды оқыдым... Көзбен көрмей, байыбына бармай.
құр көңілмен пішкен тон кімге шақ келмек..

Тұрдықұл. Еркін, ол тақырыпқа өзің бір классический.
Шекспировский бір нәрсе жазсаң деп ем...

Мұрат. Осы классический, Шекспировский деп күні
бұрын даурықпай-ақ қояйық... Көрген шындығыңды жазып
қолымызға бір тигізіші.

Еркін. Жазамын Мұрат, жазамын... Жазамын деп келдім.

Тұрдықұл. /қызулау/ Еркін, мен тыл тақырыбына
романтический планда пьеса жаздым. Мұрат өзі қоюға тиіс...
Оқырсың әлі. Қазір драматическая поэма жазып жатырмын...
Как сказать... Просто байроновская восточная поэма деуге
болады...

Мақсот. Неге реалистический емес.

Еркін. Ел шегінен шығып кетпедің бе.

Тұрдықұл. Поэзияда шек болушы ма еді.

Еркін. Жақсы, танысармыз, Тұрдықұл.

Мақсот. /Іштей қиналып/ Бағыш, досғар, маған рұқсат
болса...

Бақтыбала. Ауырлап отырсын ғой, Мақсот.

Әлімбет. Жолдікі болар...

Мұрат. Еркін, Мақсоттың саулығы солай ма еді.

Еркін. Әзірше солай болып тұр.

Бақтыбала. Қай жерің, Мақсот?

Мақсот. /білдіргісі келмей/ Жол азабы да бар...

Бақтыбала, Айбала, Зурә. Зейнен Мақсотпен бірге екінші
бөлмеге кетеді.

Тұрдықұл. Мына қызық үстінде... Япыр-ай ә, Еркін...

Еркін. Мақсоттың жәйі солай болып тұр.

Бақтыбала келеді.

Әлімбет. О не карағым. Бағыш?

Мұрат. Мақсоттың мұндай халі көнісіздеу екен. ә...

Бақтыбала. Әзірге не айтуға болады... Көрерміз...

Мақсот. қыздар қайта шығады.

Әлімбет. Мақсот карағым. көңілің жақсы ма? Шошын қалдық кой.

Мақсот. /наукастығын білдірмей/ Шошыманыз. Әлеке аға. Көктем келгенде агрономның көңілі жаман болушы ма еді!

Әлімбет. Бәсе, бәрекелді.

Мақсот. Соғыс бөліп кетті ғой. Бастап кеткен ісім бар. Баянды ету борышым. Егіс үстіне дәл келдік.

Бақтыбала. Мақсот. дем алу керек.

Мақсот. Жақсымын Бағыш, жақсымын... Демді бір-ақ аламыз. Тұрдықұл. Е. бәсе... өршіл мінез. асқақ көңіл романтический настрой керек...

Әлімбет. Денсаулық – зор байлық... /Қыздарға/ қайда менің үш қызым.

Бақтыбала. /Әзілмен/ Ағалары шалқып жатыр ғой. Әлеке.

Әлімбет. Е. қыздарым да шалқысын.

Тұрдықұл. Басшы бір, Мұрат. “Ағаш аяққа!”

Мұрат. Дұрыс айтады. Әлекең.

Бақтыбала. Қыздар!

Мақсот. Тыңдаймыз. тыңдаймыз!

Үш қыз пианинаға барып ән айтуға даярланады пианина тартуға отырады. Зейнеп нота даярлап тұрады. Аиоала әннің кіріспесін өзі пианинаға тартып көрсетіп береді. Тұрдықұл тұрып барып нотаға карап. Айбалаға бір көз тастап, келіп отырады. Айбала ән айтады, Зурә пианина тартады.

Мақсот. Міне, рахмет! Біз сендерді бекер сағынбаған екенбіз.

Тұрдықұл. Поэзия мен музыканы аңсамайтын адам бола ма! О. шіркін!

Еркін. /Рюмкасын алып/ Қане достар. бейбітшілік өмір үшін! Ұлы өмірде алдыңғы сапта бірге аттап. ел сенімін бірге ақтап шығамыз деген сенім үшін! Бәрі түрегеледі.

Мақсот. Барлығыңыз үшін, достар! Еркін досым үшін! Майданнан майданға! Жеңістен жеңіске достар!

Мұрат. Достық үшін!

Бәрі. Достық үшін!

Ш ы м ы л д ы қ

ЕКІНШІ ПЕРДЕ

Бірінші сурет

Қара адыр алабы. Егіс даласы. Қойтастар. Шауып келе жатқан атғылардың дүбірі естіледі. Агроном Оңғарбай мен колхоз бастығы Қаратай шығады.

Оңғарбай. Ал, Қареке Қара адырыңа келдік...

Қаратай. - “Қара адырдан” кол үзгелі үш жыл болды қайдам...

Оңғарбай. - Үш жыл бұрын бір бала басып кеткен жерден береке шығады деп тұрмыз ғой енді...

Қаратай. - Осы жерге тоқырадық па өзі?

Оңғарбай. Өзі майданнан келсе, омырауы толған орден болса, өр көкіректеніп бола ма сірә... Басыммен жауап берем деп отырып алған жоқ па облыста... Сенің жасың үлкен болса, менің басым үлкен деуден де тайынғалы тұрған жоқ. Оған біздің секретарь Абзал барып қосыла кетті...

Қаратай. Ол баланың жаманшылығын да, жақсылығын да көргеміз жоқ. Осында агроном болып бір-ақ жыл істеді...

Оңғарбай. Не істеді сонда?!

Қаратай. Келген жылы арпалысып жүріп осы Қара адырдың анау алабына жоңышқа мен бидай еккізді...

Оңғарбай. Жұмыс тауып берген екен сіздерге...

Қаратай. Өзі де соңғы кезде өнім бермейтін боп кетіп еді. Тіпті бекер емес пе деймін сол баланікі...

Оңғарбай. Несіне көзіңіз жетті?

Қаратай. Майданға кетіп қалды емес пе...

Оңғарбай. Мен өзім дәл осы алапқа қарсымын. Тілмен бәрі де болып жатыр ау, көнер ме екен кеудеге...

Қаратай. Қайсымыз болсақ та дәл биыл аянатын жыл емес, шырағым...

Оңғарбай. Әрине Қареке, о не дегеніңз...

Қаратай. Ол баланікі құр сөз бе, жоқ өз қолымен істері бар ма?

Оңғарбай. Өз қолымен істер деп енді... не істеуші еді. Келеді осында.

Қаратай. Соны айтам...

Оңғарбай. Тау - тасын мынау, шалғай жатқан өзенің анау...
Жанбыр болмаса, тілеймісің, қайтпексің...

Қаратай. Оны олардағы ойланған шығар. Біз де қарап отырамыз ба. Ел бар, жұрт бар кеңесерміз.

Оңғарбай. Ел Құтандыға кетіп қалады емес пе? Тракторлар да сонда барып қалған шығар. Кейде осы батаның ойыны сияқты етіп жібереміз...

Қаратай. Еңбек желге кетпеуін ойлаймыз да. Белді бекем байласақ, осы жерге келеді. Іске кіріседі. Оның өкініші жоқ. Бригадирлер, звено басшылары осында келсін деп хабар айтқызғам.

Таска шығып көз жібереді.

Оңғарбай. /Өз-өзіне/ Майдандағы ерлігін көрсетпек қой.
Егін майдандағы қимылыңа көнсе игі еді...

Қаратай. Анау бір машина келе жатыр солар-ақ болар. /
Тастан түсіп/ Жақсы болды.

Оңғарбай. /Ұнатпай/ Келсін, келсін...

Қаратай. Сізге мына жас агроном ұнаңқырамай ма қатай?

Оңғарбай. Ұнап деп қыз ба ол бір...

Қаратай. /Күліп/ Қыз демекші осы сіз әлгі ... Келін бола ма, құрбы бола ма... Со кісіні... Қалай енді... Былай...

Оңғарбай. Қалайы бар ма, Қареке. Агроном тілімен айтқанда өнім болмады... Екі жыл болып барады, ажырастық.

Қаратай. Сондай бір сыбыс естуші ем де, сенбеуші едім. Солай-ақ екен. Қыз ба деп тұрғаныңыз сол екен ғой... Бәсе /күледі/.

Оңғарбай. Ол да бар... Қырықтың қырқасынан асып бара жатқанда жәй де бар...

Қаратай. Қырық та деп кім айтады тәйір.

Оңғарбай. Қыздарға қырық қорқынышты емес-ақ шығар...

Қаратай. Е, бәсе /күліседі/. /Машинаның дауысы естіледі/.
Ә, келді.

Абзал, Мақсот, Айбала. Зәуре шығады. Мақсот таяқ ұстаған.
науқас халі бар.

Абзал. Іске сәт, Қареке!

Қаратай. Айтсын-ақ. /амандасады/ Саусың ба, Мақсот
қарағым? Жол болсын! /бәрімен де амандасады/.

Мақсот. Рахмет, Қареке, айтқаныңыз келсін.

Абзал. Міне, Мақсот Қара адырға қайта келді.

Қаратай. Дұрыс-ақ. Азамат бастаған ісін аяқтамай тастамас
болар.

Мақсот. Дұрыс айтасыз.

Абзал. Мына қыздарыңыз биыл оқуын бітірген, болашақ
ауыл шаруашылық мамандары. Көмектесуге келді сіздерге.

Қаратай. Бәрекедi. Өркендерiн өссiн.

Оңғарбай. /Қыздарға қырындап қарап/ Қарындастардың осындай болғаны да... Жақсы. Солай емес пе, Қареке.

Қаратай. Мынау Оңғарбай ағаларың, шырақтарың... Қайда бұл ағаларың көптен берi...

Зурә. - Ә, агроном ағай ма?

Оңғарбай. - Иә, қарындасым, /қолың ұсынып:/ танысып қояйық. Бас агроном Өндiрбаев Оңғарбай.

Зурә. - /Қолың алып/ Зурә.

Оңғарбай. - Жақсы қалқам, жақсы, /Айбаланың да қолың алады/.

Айбала. - Айбала.

Оңғарбай. Өте жақсы. Жеткен қарындастарымызды көргенде қуанып қаламыз.

Қаратай. /Шын ниетiмен/ Ендi қалай...

Мақсот. Жақсы Қареке. Ал ендi iске кiрiсемiз ғой.

Абзал. Қареке, мәселе түсiнiктi ғой. Даярлық қалай болып жатыр?

Қаратай. Бiз егiске сақалай-саймыз... Мәселе осы жерде... Мына Қара адыр алабына ғана тiрелiп тұрған жоқ па.

Абзал. Қара адыр алабы туралы Мақсот жолдастың ұсынысы қабылданды. Ендi iске кiрiсу керек.

Қаратай. Мынау Оңғарбай жолдас Қара адырға беттемей тұр ғой.

Абзал. О, не деген сөз. Мәселе шешiлген. Облыста шешiлдi емес пе?

Оңғарбай. Қағаз жүзiнде шешiлдi ғой. Мен нәтижесiнен қауiптенем.

Абзал. Қауiптенген iстен нәтиже шықпайды. Сол қауiптi жеңiп, нәтиже шығарамыз деп тұрмыз емес пе.

Мақсот. Қауiп сенiмсiздiктен туады. Ғылым сенiмсiздiктi сүймейдi.

Оңғарбай. Ғылым... ғылым ғой... Табиғат адамның айдауына оңай көне бермейдi ғой. Мақсот жолдас.

Мақсот. Ғылым-ғылым. Табиғат оңай көнбейдi. Дұрыс айтасыз. Ал, бiз көндiруге тиiспiз.

Оңғарбай. Көрiп жүрген нәрсе ғой... Еңбек желге кетпесiн деймiн.

Мақсот. Көргенге ғана қанағаттанып жүре беруге болмайды. Көрсете де бiту керек. Еңбек желге кететiн қаңбақ емес.

Абзал. Орынсыз, тiрексiз айтылған сөз желге кегедi. Былтырғы еңбектi қайтесiң.

Оңғарбай. Былтыр тозған жерге салынды, жауын да болмады, тұқым да белгілі болатын.

Абзал. Белгісіз не сонда?

Қаратай. Белгісізі — еңбектің жемісін көре алмадық қой...

Оңғарбай. Болжау айтатын сәуегейлігіміз жоқ.

Мақсот. Ғылым мен құрғақ сәуегейлік сыйыса алмас болар.

Қаратай. Жолдастар, мен осы Қара адырға сіңген еңбегіміз көп деп білем. Осыдан үш жыл бұрын осы мына тұрған Мақсот бізді тіпті де босқа әуре еткен жоқ.

Абзал. Дұрыс айтасыз. Сол еңбектің жемісін көру керек. Желге келтірмеу деген сол болады.

Айбала. Оңғарбай аға, сіз Василий Робертовичтің ғылымына мойын сұңғыңыз келмей ме?

Оңғарбай. Ай, қарындас-ай, баласың ғой әлі.

Зурә. Оныыз рас ағай... Бірақ академик Вильямс бала емес еді ғой.

Оңғарбай. Білеміз қарындасым, біз де 25 жыл бойы айналысқан іс. Белгілі бәрі.

Мақсот. /ұнатпай, кекей/ Белгісізі де көп пе деймін, Оңғарбай жолдас.

Оңғарбай. Әрине, белгісізі де көп. Бұл іспен талай дәйлер басын ағартқан, асығуға болмайды.

Абзал. Асықпаған арбамен қоянға жетеді дегелі тұрсыз ба. Біздің заман, біздің дәуір оны көтермейді. Мағнасыз бас ағартатын ғылымның қажеті не. Қызық екен сіздің “теорияңыз”.

Оңғарбай. /сасып/ Мен сіздің ауданға келгелі биыл екінші-ақ жыл. Әлі жер жағдайымен толық танысқаным жоқ.

Абзал. Мен келгелі 6 ай. Мен сізді осымен үш-ақ рет кездестірдім. Бірталай танып қалған сияқтымын.

Оңғарбай. Оныыз рас, үш-ақ рет көрдіңіз. Мен демалыста болдым... Одан сырқаттанып курортта болдым. Мына егіс уақыты таяп қалған соң амал жоқ, қайтеміз...

Қаратай. /білдірмей іле сөйлеп/. Онысы рас. /Оңғарбайға/ сырқатыңыз болу керек... Көнбесе қалада боласыз ғой.

Абзал. Жақсы, түсінікті.

Мақсот. Өндірісбаев жолдас, ерте уақытты кеш қылмайық. Мен сіздің қарамағыңызда қызмет істеуге келдім.

Абзал. Мақсот жолдас өз тілегімен осы “Қара адыр” колхозына агроном болып келді. Мына қарындастар практикаға келді. Мәселе түсінікті. Егіс бригадасы осы арада болсын делінген. Әлімбаевтың комсомол бригадасын осы жерге жіберу керек. Барлық көмекті ұйымдастырыңыз.

Қаратай. Ол бригаданы Құландыға көшіріп жіберіп едік.
Абзал. /келіп/ Қалайша? Келіспейме ек. Қареке?

Қаратай. Мынау Өңдірбай жолдас Қара адыр мәселесі әлі тиянақталған жоқ деп...

Абзал. Сіз тез хабар беріңіз. Келсін осында.

Оңғарбай. Құланды үлкен үміт етіп отырған жер. жолдас Жантасов. Ол бригаданы қозғауға болмайды менімше.

Абзал. Құрғақ үміт пе? Тірегі, негізі бар үміт пе? Осы күнге шейін неге айтылмаған ол? /Қарағайға/ Құландыңыз анау қак па?

Қаратай. Сол. Бірақ, Оңғарбай жолдас ерік бермеді тіпті.

Оңғарбай. Көптен егілмеген жер. сынау керек.

Мақсот. Негізсіз құр сынау. желге кеткен деген сол болады.

Абзал. Мәселе түсінікті ғой. Қареке. /Мақсоттарға/ Ал, жер көрейік. Жүріңдер қарындастар.

Қаратай. Мен кеттім. Төкен өзі де зорға көніп еді. Барып та жетпеген болар. Осылай бұрайын.

Оңғарбай. Ойлану керек еді.

Ш ы м ы л д ы қ

ЕКІНШІ ПЕРДЕ

Екінші сурет

“Қара адыр”. Тігулі шатырлар. Перде ашылғанда жиытыс өтіп жатады.

Мақсат. .. Міне, жолдастар, біздің ғылымның негізі осы. Күші де осында. Біз табиғаттан рақым күтіп отыра алмаймыз. Керегімізді алу біздің міндетіміз дейді. Мичурин. Жаңа айтып кеттім. Біз академик Вильямстың жолымен осыдан үш жыл бұрын өткен еңбегіміздің нәтижесін көруге тиіспіз. Осы сеніммен іске кіріскелі отырмыз. Қара адыр алабынан мол өнім алу үшін күресеміз, жеңіспен, зор табыспен аяқталады деп сенем. Ол үшін Ұлы Отанымызды сүйген адал жүрегіміз куә. Адал еңбегімізбен айтқан сертке жетеміз. Іске сәт жолдастар.

Дауыстар. Бәрекелді. Рахмет. Іске сәт-ақ!

I- колхозшы. Ғылым, ғылым дегенше... осылай түсіндіру керек қой.

II- колхозшы. Бәсе тіпті, көңіліме қонып кетті емес пе.

Қаратай. Ал, жолдастар, айтылмаған сөз де қалған жоқ. Ұқпаған құлақ та жоқ шығар. Тіпті естігіміз кеп жүрген кеңес еді. Басталғалы отырған ісіміздің негізгі тірегі де айқындалды білем. Отанға серт бергенде орындаймыз деп бергіміз. Айтылған серт – антымыз. Ол айқын нәрсе. Ал, енді Өндімбаев жолдасқа ренжігіміз де келеді...

Төкен. Ренжіміз. Тура айту керек. Екі жыл бойы құр агротехника, агротехника деген бос сөзден басқа не бітірді...

Қаратай. Тура тұр, Төкен... Оның рас. Ол өз алдына нәрсе. Ол енді белгілі бол тұр. Ал, енді іске кірісеміз. Алты күнде орындау қолдан келеді деп білем жолдастар.

Дауыстар. Орындаймыз. Дау жоқ.

Төкен. Мәселе көңілде. Көңіл сеніп іске кірістік. Бітті шаруа. Не сөз бар. Прямо айту керек.

Қаратай. Жақсы жолдастар. Енді даярлыққа, іске кірісейік. Трактор да қазір жетпек. Жантасов жолдас айтып кетті ғой. Орындайды. Көмектеседі, Жантасов.

Төкен. Мен Сейсеннің бригадасын жарысқа шақырам. Прямо айту керек. Бес күнде бітіреміз біз.

Қаратай. Ал. Сейсен сен не дейсің?

Сейсен. Сөзіңнің садағасы, мен дайын.

Мақсот. Жеке-жеке жарысқа түсеміз. Жарыстың шартын жазамыз, жолдастар.

Дауыстар. Қарсылық жоқ.

Қаратай. Ал, жолдастар іске сәт!

Іске сәт! Әншейінде болмаушы ең, көрсет өнеріңді Асықпа іс көрсетеді. - десіп бір-бірімен әзілдесіп, гарасын жағалы.

Мақсот, Қаратай, Айбала, Зурә, Төкен. I-II қыздар, Қалиша қалады.

Мақсот. /Блокнотын алып ашып/ Ал, Қареке енді істі өзіміз келіскен жоспар бойынша істейміз. График заң.

Қаратай. Сөз бар ма.

Мақсот. /Қыздарға/ Зурә, Айбала практика деген осы. Міндет қой белгілі.

Зурә. Әр гектарға 180 килограмнан тұқым себу... 6 сантиметр тереңдікке...

Айбала. 8-де.

Зурә. - Иә, иә 6-8.

Мақсот. Терең жыртуды да сендер бақылайсыңдар. Ә... газет шығарып тұруды да сендер ұйымдастырыңдар.

Зурә. Бәріне де жетісеміз.

Мақсот. Сендер... /Қаратайға/ тұқым келді ғой.

Қаратай. Келді, келді.

Мақсот. /Қыздарға/ Барып көріңдер онда.

Айбала. Өзің көрмейсің бе?

Мақсот. Мен де көрермін. Е, агроном емессіңдер ме, көріңдер, баға беріңдер.

Зурә. Сынағалы тұрсың ғой.

Айбала. Жүр, сынасын.

Мақсот. Сынаймын. Енді қалай деп едіңдер.

Зурә. Жақсы, жақсы. Жүріңдер қыздар.

Төртеуі кетеді. Ән салып бара жатады.

Мақсот. /блокнотына қарап/. Ал жолдас Төкен... / ауырсынып қабағын қатты шытынады/.

Төкен. /шошып қап/. О не, ағай.

Қаратай. Мақсот қарағым, немене?

Мақсот. /көзін қағты жұмын, ашып/ ештеңе емес...

Төкен. Майданның ескерткіші ғой ағай, ә?

Қаратай. Денсаулығың қалай еді, Мақсот?

Мақсот. Не деуге болады. Кезінде көрерміз...

Қаратай. Шырағым, аса көп қиналып, кейіп болаи нетпе... Біз бармыз ғой.

Төкен. Бәрін де өзіміз орындаймыз. Мен де солдатпын.

Мақсот. Жақсы, рахмет сіздерге. Ештеңе етпес. /өзгеріп/
Ал. Төкен 700 гектар ғой. ә?

Төкен. Иә. 700.

Мақсот. Қаншадан деп ойлайсың.

Төкен. Қайдам Мақсот ағай. Прямо айту қиындау... Сізге аз боп кетеме 15-тен десем.

Қаратай. Қой, Төкен. 17-18-ге сат ауызды.

Мақсот. Кемі деңіз. Гектарынан 20 аламын деп кіріс.

Төкен. /күліп/. Артығы төбесінде деңіз. Аламыз. Мақсот аға. /Трактор дауысы естіледі/.

Қаратай. Ә... әне келді. Мен барып білейін. /Кетеді/.

Мақсот. Қай майданда болдың?

Төкен. Сталинградтан бастап, прямо Берлинге шейін бардым.

Мақсот. Денсаулық жақсы ма?

Төкен. Госпитальға түскенде оң қолым жазылмайтындай /қолын бүгіп көрсетіп/ прямо осылай қатып қалған еді. Дәнеңе де еткен жоқ. /Қолын сілтеп көрсетіп/ Міне қазір.

Мақсот. Жақсы, жақсы. Кімнің бар?

Төкен. Бір ағам майданнан қайтқан жоқ. Інім оқуда. Шешем бар. Сол кемпір прямо мазамды алып жүр.

Мақсот. /Таңырқап/ Е, не деп?

Төкен. Әй. ағай енді... Келін, келін дейді.

Мақсот. /Күліп/. Е, дұрыс қой онысы.

Төкен. Мен өзім прямой адаммын. Мақсот ағай. Әлгі кара қызды көрдіңіз ғой... Жаңағының ана... сұңғактауы...

Мақсот. Қой кара емес қой. Қараторы де.

Төкен. Торы емес. Настоящий қап-кара ғой енді.

Мақсот. /Күліп/ Иә?

Төкен. Сол еді көңілімдегі... Ол өзі де солай.

Мақсот. Ә! Жаман бата емес қой.

Төкен. Тәп-тәуір енді былай... Өзі звено бастығы.

Мақсот. Солай ма? Мен қазір әңгімелесем ендеше.

Төкен. Өзіңіз біліңіз.

Мақсот. /күліп/ Жо... жұмыс жөнімен... Әй, Төкен.

Төкен. Осында бір жұмыс істемейтін ерке еркек бар. Сол қырындап...

Мақсот. Ондайларды мұндай қыздар менсінбейді. Аты кім?

Төкен. Аты, Қадиша. Өзім де солай ойлаймын.

Мақсот. Маған жіберші өзін.

Төкен. Қазір жіберейін.

Мақсот. Жақсы Төкен. Сен өзін солдатсың. Елге үлгі көрсег. Міндет ауыр. Жауапты. Биттей жерден мүлгі кетпесін.

Төкен. Мен енді. Мақсот ағай, еңбек майданының үлгілі солдаты бола аламын. Майданда да жамаң соғысқам жоқ.

Мақсот. Жақсы, Төкен. Ал, кісілеріңе бар. Тойды бірге тойлаймыз.

Төкен. Как же, Мақсот ағай, тойлаймыз.

Кетеді. Мақсот жағғыз.

Мақсот. Бұндай адамдармен жұмыс істеуге болады. Жүрегі қандай таза... Өндімбаев... агроном... жиырма бес жыл. Жасарымды жасалым дейді ғой. Өз өмірі, өз басы /түнжырап отырып қалады/. Арманым жоқ... Мақсот. Мақсот... Мақсот... бәріне бірдей жете бересің бе... Өмір өлшеулі сияқты. Туған жер, өскен ел, борышым көп саған... /аз пауза/ Жас тілек. Анау Айбала... Жоқ. Үміт пен қауіптің таласында тұрған басты әуре етпе қазір, жас жүрек. /Басын ұстап ойланып отырып қалады/.

Әндетіп келе жатқан жігіттің дауысы, арбаның салдыры естіледі.

Ән.

Айда қыздар дегенге, айда қыздар, қаздар-ай,

Алашалақ итінді байла қыздар, Ару-ай.

Қараңғы үйдің ішінде қалбаңдаймын. қыздар-ай.

Салып қойған төсегің қайла, қыздар...

Қолыңда ұзын бишік, алдында алжапқыш алпамсадаи жас жігіт шығады. Мақсот қолына блокнотын алып, ойға шомып отыра береді. Жігіт оны көріп?

Жігіт. - Біздің батырлар қайда, қарғам-ау. Сабаздар... Еңбекке араласып та кеткен бе?! /Жан-жағына қарап/ Пәле, ойдайт дейсің, Қара адырдың алабын астаң-кестең етуге аттанған екен ғой сабаздар... Біздің қарагер қыз қайда жүр екен десейші. Қой барып көңілдерін көтерейін... Сусындағайын.

Әндетіп кете барады.

Мақсот. /Орнынан тұрып/ Ой артынан ой туады. Істелетін іс көп. Оған жететін күш те көп. /анадай тұрған шоқыға қарап, блокнотына үңіліп жаза тұрып сөйлейді/. Ым... ым сен шоқы жайсыз-ақ орныққан екенсің. Артым өзен, алдым шөл деп тұрсың ғой. Майданда мақсатты іске асыру үшін жолдағы бөгеттерді алып тастайтынбыз. Оңай-ақ алатынбыз. Қол батыр, көз қорқақ дейді.

Шокыға қарай беттеп шығып кетеді. Сахна аз бос. Дабырласып сөйлесіп келе жатқан бір еркек, бір әйелдің дауысы естіледі. Еркек дауысы әндетіп: Ақау керім, бұран белім... Әйел дауысы: қойсаңшы шырағым, ұят емес пе тіпті. Қадиша мен манағы алжапқышты жігіт шығады.

Жігіт. Сағынып келдім десе, қызықсың ғой өзін.

Қадиша. Сағымбай-ақ та, сарғаймай-ақ та қой. Ұят болар енді. Ұятты кісі бар.

Жігіт. Өзің қалай қыңыр қызсың осы. Тіпті бір болмайсың.

Қадиша. Сендей не істерін білмей ерігіп жүрген кісі жоқ. Қой енді жетер.

Жігіт. Ойбай, дертесінің шолағын қара.

Қадиша. Өзің арсыз болған соң, елдің бәрін солай деймісің. Бізде де тіл бар.

Жігіт. Ойлайт дейсің... жақсы көргенді білмей, онысы несі-ай. Қой енді. Ашуыңызды бас. /Құшақтамақ болады./

Қадиша. Ферманың кара бұкасынлай өнмендемей қой енді. Әрі жүр. Жұмыс істе онан да. Ұялсаңшы.

Жігіт. Мәссаған керек болса. Кетті ғой шырқап мына қыз.

Қадиша. Айтатын жерінде айтам, тұра тұр, жиылыс болсын. /Мақсотты іздеп алаңдайды./

Жігіт. Жастықты ұмытып кеткеннен саумысың сен қыз. Әзілді білмей не болды саған, қалқашым-ау.

Қадиша. Мен сенің қалқашың емес. Жастықтың да орны бар. Әзілің жарасқан кісіңмен әзілдес.

Жігіт. Ойбой, қой енді, шөлдеп қалдың сусын іш. Кел татуласайық. /Қызды құшақтамақ болады. қыз жолатпайды./

Қадиша. Аулақ әрі...

Осы кезде қолында блокноты Мақсот кіреді. Жігіт сасып қалады. Қыз ұялып қалады.

Мақсот. Ә, келген екенсің ғой.

Жігіт. /жылпылдап/ Сәлемәт есенсіз бе, жолдас? /қол беріп амандасады/. Күйлісіз бе? Қайырлы болсын, қуанып қалдық.

Мақсот. Жақсысыз ба? /Қадиша/ Иә, /блокнотын ашып/ сіздің звенода 25 гектар ғой?

Қадиша. Иә, 25.

Мақсот. Тазартылған тұқым аз сияқты ғой.

Қадиша. Ол былай ағай. Мен өз звено мүшелеріммен сапалы тұқымды қысты күні он күн ішінде тазартып, екі рет тиерден өткізіп, даярлаған болатынбыз.

Мақсот. Иә?

Қадиша. Лаборатория өнгіштігін 97 процент деп тапқан. Оңғарбай ағай, сенің звеноң биыл басқа звеномен қосылып істейді. 10 гектарға жететін тұқым болса жетеді деп тазартылған тұқымды басқа бригадаға бергізді.

Мақсот. /Іштей ренжіп/ Уақа емес. Бірақ, 25 гектарға жететін тұқым керек. Звенода 8 адам ғой?

Қадиша. 8 адам. Бәрі де комсомол.

Мақсот. Өте жақсы. Енді тұқым табу керек. Қанша керек деп ойлайсың?

Қадиша. /ойланып/. Екі жүзден астам керек болар. Қиын ғой енді. Қалай болады, ағай. /Қаратай. Зурә. Айбала келеді/.

Жігіт. Ассалаумағалейкум, Қареке. Амансыздар ма, қарындастар? /қол алысып амандасады/.

Қаратай. /жігітке/ Сен қашан келдің?

Жігіт. Ауылдан...

Мақсот. Қареке, мына звеноның тұқым мәселесін білесіз ғой?

Қаратай. Әлігі Өндімбаевтың істегені... ашырмай енді.

Мақсот. Өткен іс өтті. Өкініштен пайда жоқ. Бұл звеноға тұқым табуымыз керек. Табамыз ғой. 300 центнер керек.

Қаратай. Тапқанда тазартуы бар ғой.

Мақсот. Көмектесеміз. /ойланып/ 3-4 күнде тазартып, трейрден өткізіп себу кондициясына жеткіземіз. Айбала. Зурә сендер мына жолдастарына көмектесіңдер. Аман бар ма сүйтеміз.

Айбала. Несі бар.

Зурә. Көмектесеміз.

Мақсот. /қызға/ Сүйт шырағым. Мол өнім аламыз ғой.

Қадиша. Қайдам ағай. Өзіміздің дайындағаншы беріп қойып...

Мақсот. Ештеңе етпейді. Сендердей звено бастықтары, /Айбалаларды көрсетіп/ агрономдар бәріміз мына жабылсақ орындалмайтын іс жоқ.

Қадиша. Өзіміз даярлаған тұқым болғанда, нысанамыз 30 центнерден кем емес еді.

Мақсот. Соны іске асырамыз.

Зурә. Біз барлық звеноларда болдық. Тұқым өте жақсы. Бидайдан өзіңіз ұйғарған түрі.

Айбала. Ал, сұлыдан лоховский...

Зурә. Арпаның прикоцус сорттары.

Айбала. Төкендердің тұқымы тіпті тамаша іріктелген.

Зурә. Себу кондициясына әбден жеткен.

Қаратай. Олар, мына Қадишалар қыстай тыным алған жоқ.

Мақсот. Солай болу керек, Қареке.

Қадиша. /шыдамсызданып/ Біз кеттік ендеше. Қареке.

Қаратай. Әлгідей шештік қой. Төкенге айт, шырағым.

Қадиша. /кеуге ыңғайланып/ Жақсы ағай.

Айбала. Жүр. біз бірге барамыз.

Зурә. Жүр.

Мақсот. Мен өзім де барармын.

Қыздар құшақтасып кетеді. Қадиша жігітке жаман көзімен қарап кетеді. Жігіт төмен қарайды.

Мақсот. /Жігітке/ Ал, жолдас, сіз де осы колхоздікі боласыз ба?

Жігіт. — (сасқалақтап). Иә, иә осы мына Қарекендердің...

Қаратай. Бұл жігіт бізде, әйтеуір жүр, ауру, сырқау...

Мақсот. Қай бригадасыз?

Жігіт. Бригада емес.

Мақсот. Не қызмет атқарасыз?

Жігіт. Міне, көрмейсіз бе... айранбозбын...

Мақсот. /түсінбей/ Айранбозбын! Айранбозы не?

Жігіт. - Мына егіншілерге... сусын, енді ... айран тасимын. Айранбозбын.

Қаратай. Әй, шырағым-ай енді...

Мақсот. Кәсібің жақсы екен жігітім. Мына түріңмен, мына алпамсадай денемен “айранбоз” болып жүруге арланбаймысың. Азаматтық ар қайда, ұят қайда.

Жігіт. /сасып/ Дене дегенмен енді... білесіз ғой. Сырқат болған соң... тіпті жүрек, өкпе дегеннен түк жоқ.

Мақсот. Қайта тірі жүр екенсің.

Жігіт. Жұлын-тұта қозғалтпайды, жолдас. Амалсыздың күні ғой.

Мақсот. Ана жұртты көріп, титтей сезім болса ұялу керек қой, жігітім. Еңбек етпесең қайдан қозғалтады жұлын-тұтаң.

Жігіт. /қойнынан қағаз алып ұсынып/ Міне... мінекиіңіз, дәрігер біледі ғой. /Мақсот алып оқып жатады/ Инвалидке өткелі жүрмін.

Мақсот. /қағазын қайта беріп/ Бұл болмайды, жолдас айранбоз. Соғыс уақытында білесіз бе, аяғынан айрылған ұшқыштар да, бомбовозбен аспаннан жау төбесіне жәй түсіргенін. /Қаратайға/ Мына қағаздан әкетіп бара жатқан ауруды көре алмай тұрмын.

Қаратай. /жігітке/ Енді маған өкпелеме, шырағым. Бір кісіні екі ете алмай отырғанда, бұның не! Дәрігер дегенге мен сеніп жүрсем.

Мақсот. Қағаз жазып ауданға жіберейік Қареке, қаралсын дәрігерге.

Қаратай. Өкініп жүрме, шырағым.

Жігіт. Апыр-ай енді, сенбедіңіздер ғой... Мына елдің сусынын беріп барсым барайын.

Кетеді.

Мақсот. Адал жұмыс істейтін колхозшылардың еңбегіне мысал болып, колхозшы атын жамылып, елдің игілігімен пайдаланатын сұғанақтар осылар болады, Қареке.

Қаратай. Оның рас, Мақсот. Осы бір үлкен дерт...

Мақсот. Үлкен дерт. Жүкпалы дерт. Берекенің жауы. Күресу керек бұл дертпен.

Қаратай. Жиылысқа салу керек бұны. Қайдам, дәрігер дегенге.

Мақсот. Тракторлар келді ғой барлығы?

Қаратай. Бір ХТЗ, бір СТЗ жіберіпті әзірге.

Мақсот. /Қатты кейіп/ Бұнысы не енді. Жантасовтың өзімен келістік емес пе? ЧТЗ-НАТИ болмаса бұл жерге жарамайды дегеніміз қайда. ХТЗ-ны неге жібереді. 25 сантиметр тереңдікке жеткізу шарт дегеніміз қайда?

Қаратай. ЧТЗ-ны Өндірбаев басқа учаскеге, тың жерге деп жіберіпті.

Мақсот. Жантасов біле ме екен мұны?

Қаратай. Біле алмадым. Ай, Абзал естімеген шығар-ау.

Мақсот. Өндірбаев менің аяғымнан шатамын дейді ғой. Мені мұқатпақ қой. Мансап іздеп келіпін бе мен... Мені мұқатуға ба болады, сүрінтер де... бірақ, қандай іске әрекет жасап жүргенін біле ме екен. Колхоз... қоғам ісі.

Қаратай. Мақсот қарағым кейінтін де жөнің бар... бірақ сабыр қылшы. Денсаулығың болса... мен барайын. Жеткізейін Жантасовқа. Бұл күндерде Абзал да ауданда отыра алады деймісің... табармын, колхоздарда болар.

Мақсот. Әрбір күн санаулы. Бос өтті күнің — ұтылдың. Көңілдегідей істей алмасаң — мақсатқа жете алмадық деген сөз. Бұл қалай болды. Жантасов жаңылмаса керек еді ғой.

Ашулы асығып Төкен кіреді.

Төкен. Мақсот ағай, бұл қалай өзі? Прямо турасын айту керек. Биттей мұлт кетсе нәтиже жоқ дедік қой. Прямо айту керек. Ал ендеше кетіп жатыр. Айтқан тереңдікті ала алмайды мына тракторларың. Анау екі агроном қыз зыр жүгіріп өлшейді геп, өлшейді. Штожы, дұрыс емес деп ойбай салады. Немене, беп-белгілі.

Мақсот. Бұл болмайды, Қареке. Бастаған істі айтқандай етіп аяқтауымыз керек.

Төкен. Конечно, дұрыс сол. Қареке, прямо айту керек.

Мен как парторгі тура айтам. Жантасов жолдаска: Жолдас Жантасов деймін. Нежолтый, мүмкіндік жоқ деймін..

Мақсот. Жоқ Қареке, көлік даярлатыңыз мен де барам.

Қаратай. Бірталай жер ғой.

Мақсот. Уақа емес.

Қаратай. Ал, Төкен кимьліа.

Төкен. Ол оңай ғой. Бұл серьезный шаруа. Жұмыс жүре бере ме?

Мақсот. Сол жерге біз де барамыз, кеңесіп шешеміз.

Төкен. Мақұл онда. /Кегеді/.

Мақсот. Қареке, сіздің шаруашылығыңыз көп. Өзім-ақ барып қайтайын.

Қаратай. Жұмысгы тоқтата тұрамыз ба қалай?

Мақсот. /кейіп/. Қайта кейімесің...

Жүгіріп Төкен келеді.

Төкен. Бір машина прямо осьытай ағызып келе жатыр. Жантасов-ақ болар.

Қаратай. Жакын ба?

Мақсот. Жантасов?

Төкен. Абзал-ақ болар. Соның машинасы. Міне өзі келіп қалды. Сонсоң қайттым. /Үшеуі де машина келе жатқан жаққа карап асыға күтуде/. Айттым ғой, дәл өзі.

Қаратай. Абзал-ақ болды. Бәрекелді.

Жакындай келіп қалған машинаның дауысы естіледі.

Мақсот. Төкен, онда жұмысты тоқтата тұр.

Қаратай. Сүит, Төкен.

Төкен жүгіріп кетеді. Аздан соң Абзал келіп кіреді.
Қаратай. Мақсот қуанып қарсы алады.

Абзал. Аман жақсысыздар ма?

Қаратай. Аманбыз ғой.

Абзал. Мақсот денсаулық жақсы ма?

Мақсот. Жаман емес, жолдас Жантасов... Бірақ мәселе басқала боп тұр.

Қаратай. Тура сізге бармақ боп жатыр ек. Жақсы келдіңіз.

Абзал. Бәрін де білемін. Бүгін "Өрнек", "Комсомол" да болып, ауданға келе сала естілді. Өндірібаев мәселесін бюрода қарадық. Содан МТС-тен осында трактор жіберіп келдім. Ал, қалай?

Қаратай. - Бәсе.

Мақсот. - Біраз уақыттан ұтылдык.

Абзал. ЧТЗ-НАТИ-ден үшеуі келеді.

Мақсот. /қуанып/ Онда ұтылғамыз жоқ. Ұттық еңдеше. Рахмет, жолдас Жантасов! /колын алады/.

Қаратай. Бәсе тіпті ... Бәрекелді.

Абзал. Ал, Қареке, қазір жұмыс үсті ғой.

Қаратай. Доғара тұрып ек.

Абзал. Жақсы онда, жолдасгармен біраз әңгімелесейік. Мындағы тракторларды “Егінді бұлаққа” жібертіңіз. Ана тракторлар ертемен шыққан /сағатына қарап/ қазір келіп қалады.

Қаратай. Дұрыс-ақ.

Кегелі.

Абзал. Денсаулық жаман емес қой. Мақсот?

Мақсот. Бүгін нашарлап тұр еді. Қазір түзелді.

Абзал. Ондай болады. Мақсот. Әлі істейтін жұмыстар көп. Бөгеттер де бар. Колхоздарда еңбекті дұрыс ұйымдастыру мәселесі ең басты міндет. Мүмкіншілік мол, күшіміз жетеді. Колхоз даласында 20 мыңдаған трактор істейді екен. Соларды дұрыс пайдаланып, негізгі жұмысты машинаға аударып, колхозшылардың еңбегін жеңілдетіп, мағналы, жемісті іс істеуіміз керек. Жеңілдің асты, ауырдың үстімен жүретіндер әлі де аз емес. Солай Мақсот. Осы өлкені ну тоғайға айландыруға болмай ма. Өзендерді өз еркімізбен ағызуға болмай ма... Бәрі де болады, Мақсот.

Мақсот. Дұрыс айтасыз. /Блокнотын алып/. Мен соғыста сапәр батальонында болдым... Иә, мәселе онда емес. Мынау арада бір татай жұмыс істеліп барып аяқталмай қалған екен. Соғыстың алдында басғалып еді. Мына шоқыға келіп тіреліпті. Әдейі барып көрдім.

Абзал. А... бұл мәселені қолға алу керек. /ойланып/. Қазір мүмкіншілік те туғалы тұр.

Мақсот. Бұл Тасжарған өзені осы шоқыдан /қолын сілттеп көрсетіп/ былай асып беттесе. Қара адыр алабын түгел сусындатады. Ана колхоз тұсын басып өтетін Суық бұлаққа осы алаптан барып қосылса, 80 киловаттық, тіпті одан да күшті су электр станциясын салуға әбден болады.

Абзал. Бұл қазір күн тәртібінде тұрған негізгі мәселе. Ал, бұл жердің көп жұмысы қалған жоқ.

Мақсот. Ұйымдасқан жұмыс күші болса, шоқыға дейін бір жұма ық, одан да аз жер қазу... онан соң мына шоқыны лақтырып тастау...

Абзал. Бұл өзенді бұрып алсақ, осы алаптағы 5 колхоздың жерін қанағаттандырады. Сөзді іске айналыдыруымыз керек. Егісті аяқтаған колхоздардың артық күшін осыған жұмылдыра бастаймыз. Осы колхоздарды қамқорлығына алып отырған қалада екі үлкен комбинат бар. Болысады бізге. Облыс алдына қолма-қол мәселе қоямыз.

Дабырласып сөйлесіп келе жатқан кісілер: Зурә, Әлімбет

“Ей, айрамбоз, айрамбоз. Сірә саған қайран боз” деп күлісіп келеді.

Әлімбет. /өлеңдетіп/.

Абзал, Мақсот қарағым,
Қайырлы болсын талабың,
Еңбек-зейнет, елге ырыс,
Егіске толсын алабым.

/амандасып жатады/.

Бәсе. Қара адырдың қабағы осылай жадырау керек қой.
Ашқан екен қойының ерлеріме.

Абзал. Жол болсын, Әлеке.

Әлімбет. Колхозды далада еңбек майданы қызғанда, жата алар ма қарт тарлан. Ерлерімнің ортасында жүргенде емес пе қарағым-ау, Әлекеңнің жырдан мол өнім беретіні. Мақсот денің сау ма, қалқам?

Мақсот. Жақсы Әлеке, жақсы.

Әлімбет. Бәрекелді.

Зурә. Әлекең жаңа бір тамаша өлең айтып берді. Жазып алдым, газетімізге басамыз. Әлгі айранбоз туралы. /Күліседі/.

Әлімбет. Құждай болған неме, айранбозбын дейді:

Ей, айранбоз, айранбоз
Еңбектен қашқан еңжар қу.

Сірә саған қайран боз... демегенде не деймін. Адал еңбек еткен ерлерімді асыл жырыммен алғаймын. Еңбектен қашқан қу аяқтарды түйреймін өткір сөзіммен.

Абзал. Дұрыс Әлеке. Ел тілегі де сол.

Әлімбет. Аралаймын елімді. Жыр етем ерімді. Көзіммен көрем, көңліммен сенем. Шынын жыр етіп беремін.

Абзал. Қазір өзіммен бірге жүріңіз.

Әлімбет. Өзімде сүйтем.

Трактордың дүрілі естіледі. Әндетіп келе жатқан колхозшылар 3-4-тен топ-топ болып жиналып жатады.

Қаратай. /қуанышты/ Келді алыптар. Енді көнбей көрші, Қара адыр.

Төкен. Мақсот аға, келді тілеген тракторлар.

Абзал. - Жолдастар, мен сіздерді бөгемеймін, ел жиналсын азғана ғана сөйлесеміз.

Төкен. - /айғайлап/ Жүрсендерші.

Дауыстар. Келеміз ғой.

Төкен. Әй, айранбоз, бас аяғыңды!

Мақсот. Айранбоздар да жөнге келер, Қара адыр да еңбектің жемісін берер, Төкен.

Ел көңілді дабырласып келіп жатады.

Ш ы м ы л д ы қ

ЕКІНШІ ПЕРДЕ

Үшінші сурет

Қара адыр. Таңертеңгі күн көтеріліп келе жатқан кез. Аулақта егіс даласындағы салған ән. тракторлардың дүрілі естіліп тұрады. Айбала ертерек тұрған, газет шығару даярлығымен шұғылданып жүреді. Газет жапсырылатын катқанға газет материалдарын орналастырып жүр.

Айбала. Зурә. Зурә. /Зурәнің шатырдан “қазір, қазір” деген дауысы естіледі/. Болсаңшы енді. /Қолында қағазы бар. Зурә шығады/.

Зурә. Міне, қарашы Айбала, суретші емеспін бе өзім?

Айбала. Қане. /қағазға қарасып жатады/ қойшы тіпті мұрнын қолағаштай етіп қойғаның не?

Зурә. Қойшы енді сен де. Өзінің мұрны да дәл осындай емес пе? Еркекке жәрәйді...

Күліседі.

Айбала. Қалжыңды қойшы. Басына не деп жазамыз?

Зурә. Мақсоттың мақаласының атын жазамыз.

Айбала. “Егіс даласы еңбекті сүйеді” деп пе?

Зурә. Сүйтейік. “Егіс даласы еңбекті сүйеді” деп пе? Мұнысы дұрыс.

Айбала. Иә, сонсоң.

Зурә. Сонсоң /ойланып тұрған боп әзілмен/ Айбала Мақсотты сүйеді. Мақсот Айбаланы сүйеді десе, тіпті жақсы боп шығар еді.

Айбала. /Күліп/. Зурә кімді сүйеді дейміз сонда...

Зурә. Оны Зурә өзі біледі.

Айбала. Қалжыңды қоя тұрайықшы. Мына газетті бітірейік те, егіс басына барайық.

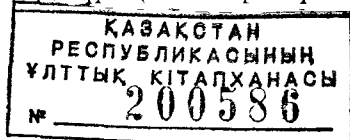
Зурә. Сұра ендеше өзінен...

Айбала. Сен сұра. Редактор сенсің...

Зурә. Ұйықтап жатқан шығар сен бар. Мен сенің орнында болсам. Аяғынан сүйреп тұрғызып сұрар ем.

Айбала. Жүр екеуіміз де барайық.

Зурә. Е, несі бар, жүр. Қойшы бірақ, ұйықтап жатса тимей-

ақ қоятық. Өзін-өзі аямайтын не қылған адам осы. Күні-түні бір дамыл жоқ.

Айбала. Жанын ашып тұр ма...

Зурә. Қарайкөр өзін. Сенін жаның ашымай тұрған шығар. Ә.. тұра тұр бәлем.

Айбала. Ақырын енді еспі қояды.

Зурә. Жүр еңдеше.

Екеуі Мақсодтың бос тұрған қосына епген келіп, баспалдақтап қарасады. Қостың есігіне таяй бергенде алдындағы Айбаланы Зурә итеріп қалып, қаша жөнеледі. Айбала екпінмен сүрініп барып қостың ішіне еніп барып қатады.

Айбала. Қойшы Зурә, солай ойнай ма екен. Бар болса қайтер ең...

Зурә. Ә... солай ма екен. Жаның ашымайды екен. /шынымен/ Шынында да обал өзіне. Күн шықпай кеткен ғой іені.

Айбала. Өзі де біткен бишара. Ауруын білдіртпеген болады. Бағыш тәтем айтып еді ғой... Тыңдалды ма.

Зурә. Ештеңе етпес. Жұмыс та аяқталды деуге болады ғой енді. Бүгін бігірсек. Қалаға қайтып... Тойларың қашан осы. Жасырасың ба менен.

Айбала. Сенен немді жасырып көріп едім. Қызықсын Зурә сен.

Зурә. Е. несі қызық.

Айбала. Әуелі келелі бір шүйіркелесіп сөйлестің бе десенші. Білмеймін. Біртүрлі сатқын... Аурулығы ма, әлде не ойы бар қайдам...

Зурә. Неге сұрамайсың?

Айбала. Не деймін мен оған.

Зурә. Не деймін. Неменесі бар тұра айт. Сағынып күткендегім осы ма еді... Рас әй, ты смотри, еркекті білесің ғой... ана Тұрдықұл туралы көңліне бірлеме келіп қалып жүрмесін.

Айбала. Немене келуші еді. Өз көңілім ақ болса болды.

Зурә. Оны да қояйықшы. ауруын айтсаңшы... Ештеңе етпес бірақ. Ә...

Айбала. Бағыш тәтем айтты ғой операция жасамай болмайды деп. Өзі оған болған жоқ. Егістен кейін бір-ақ жасатам... ештеңе етпейді деп қояды.

Зурә. Бағыш тәтем аман болса түк те етпейді.

Айбала. Өзіне айтқан жоқ. Бірақ, аса қауіпті деп Бағыш тәтемнің Еркін ағама айтып отырғанын естідім ғой, Зурә. Менің де іштей тынып, артын күтіп жүргенім сол емес пе.

Зурә. - Өз халін өзі де сезетін сияқты Мен көңілін қозғасам ауыр ғие ме деймін... /ауыр оймен/ Қайтенин... /газет материалдарын орналасғырып болады/.

Зурә. Ту... сен немене қайдағы жоқты айтып, сары уайымға салып кетгін. Күткен кісің келді. Оқуды бітіреміз. Мен енді тура колхозға келіп істеймін. Практика дегенін осы. Агрономдарың мынау /өзін Айбаланы нұсқайды/. Мақсот екеуіңнің тойынды ғойтап... Қандай тамаша...

Айбала. Иә...

/Жүгіріп Қадиша келеді. Қолында бір уыс бидаиы бар/.

Қадиша. Міне. Мақсот ағай аса тамаша тазаланған деп тапты. Біздің звено енді себе басғайды. Рахмет достарым. екеуіңнің көмекгеріңе.

Айбала. Бәле, Қадиша, еңбек сендердікі.

Зурә. Мақсот сонда ма?

Қадиша. Ойпырмай Мақсот ағай әбден қажырады. Торғай шырылдағаннан бері күнде ғыным жоқ... бригадалан бригада, звенодан звено... таяғына сүйеніп әрең жүр. жаны неткен сірі... Қаратай ағай да. Төкен де жаны шығып кете жаздайды... ештеңе етпейді жолдастар, ештеңе етпейді дейді...

Зурә. Міне, Қадиша /газетті нұсқай/.

Қадиша. /Оқып/. “Егіс даласы еңбекті сүйеді”. /көзін жүгіртіп қарап/ Ту... Төкенді тіпті көкке көтеріңіздер ғой... бәле біздің звеноны қара... бізді де...

Айбала. Өтірік пе?

Қадиша. Неге өтірік болсын. Уәдеден екі күн бұрын орындағалы отырмыз. Айтпақшы, бүгін үлкен артистер келеді дейді бізге. Кеше “Өрнекте” болыпты.

Зурә. Мұрат ағайлар шығар...

Айбала. Мұрат ағайлар болса, мұнда соқпай кетпейді.

Қадиша. Атаманыз, Қаракеннің өзі айтты, келеді дейді. О кісілер келгенше жұмысты аяқтасақ жақсы болар еді. Аяқтаймыз, ал мен кеттім.

/әндетіп жүрін кетіп қатады/.

Зурә. Әй Айбала...

Айбала. О не...

Зурә. Мұрат ағайлар келсе, мына түрімізбен ұяғ болады. Жүр ана өзенге барып шомылып қайтайық.

Айбала. Е несі бар. Көрсін қайта.

Зурә. Қойшы енді. /айнаға қарап/ Шаң-шаң боп қайтіп көрінеміз... Жүр-жүр /жүгіріп қосқа кіріп орамал, сабын алып шығады/.

Айбала. Жүр онда тез келейік. Бірақ, шомыла алмаймыз

Зурә. өзенді бері бұрын әкеле жатқан елді қайтесін. ұят емес пе?

Зурә. Айтпақшы солай екен ғой... Е жуынын қайтамыз. Жүр-жүр.

Екеуі құшақтасып, әндетіп кетеді. Сахна аз бос. Аулақта трактор дауысы. Көкте шырылдаған торғай. Тауда бүлбүл. көкектің үні естіліп тұрады. Аздан соң, басында шляпа. қолында қағазы бар Тұрдықұл шығады. Жан-жағына қарап, газетті қарап, көзімен бір сүзіп шығады.

Тұрдықұл. /газетті тез жүтіргіш қарап шығып/ "Егін даласы еңбек сүйеді" дейді. Правильно. Енді қалай. Да... Бәрі жұмыс басында-ау бұлардың /қыздардың шатырын қарап/ Ә... әһ... Солар. Айбала. Қайда екен... /Қыздар-ай әнін айтып бұрынғы айранбоз келе жатады. Еңбекке араласқан. Қолында жер қазатын қайтасы бар/.

Тұрдықұл тындай қалады. Қыздар-ай, дейді. /Жігіт шығады/.

Жігіт. Сәләмәтсіз ба, жолдас?

Тұрдықұл. Сәләмәтсіз. Әншісіз ғой, өзіңіз. Осы колхоздікісіз бе?

Жігіт. Иә, жолдас. Осы Қара адырдікімін.

Тұрдықұл. Жұмыс қалай?

Жігіт. Жұмыс қазір жөнделді... Жақсы. Бұрын айранбоз едім. Қазір кәсіпті біраз өзгерттік. Облыстікісіз ғой, жолдас, ө?

Тұрдықұл. Иә, иә...

Жігіт. ...Жақсы, мен Қаракенді іздеп жүр ем...

Кетуге айналады.

Тұрдықұл. Не істейсің?

Жігіт. Ана өзенде. /қайласын көтеріп/ көрмейсіз бе...

Тұрдықұл. /Түсінбей/ Посевте ғой, мына егісте...

Жігіт. Жо... жолдас айранбоздан соң /шоқыны нұсқап/ мынаны жайлауға кірістім. Жұмыс қызу. Осы бүгін-ертеңдер осы шоқыны төңкеріп тастасак... Сізге белгілі ғой енді...

Тұрдықұл. /түсінбей/ Әрине, әрине...

Жігіт. Жақсы енді... мында бір трактор керек боп жатыр еді. Кетейін...

Тұрдықұл. Мұнда әлгі... практикаға келген адамдар қайда екен?

Жігіт. Бәрі де осында. Сіз де агрономсыз ба? Жоқ әлде ана...

Тұрдықұл. Жо... поэт. Ақын-жазушы...

Жігіт. Е... ана газеттерге ғой, былай, ана әлгі... иә, иә білем, білем...

Тұрдықұл. Жо... білмедіңіз. Айбала осында ма?

Жігіт. Білмеймін... Айбала екенін, қайбата екенін қайдам. өрімдей екі қыз жүр әйтеуір... Қыз көп мұнда.

Кегеді.

Тұрдықұл. Ал, түсін мұны. /Өз-өзінен қиялданып/. О, шіркін табиғат. Тамашасың-ау. Да... а, мынадай гүл бакшаның ортасында Иран бактағы бұлбұлдай сайрап, адамның жүрек сырын, сезімін, көңіл күйін нәзік лирика жырына бығандырып поэзияның күдіретті күшіне бас игізсе... Міне, бұл действительно ақындық. /Аз ойланып/. Бұлбұл қызыл гүлге ғашық... Сол гүлдің құрметіне сайрайды. Ал, ақындықтың өзіне хас бір қасиеті махаббат. Да... а, махаббат жыры – нәзік сезімнің жыры. Ақын бұлбұл болса, бұлбұлдың ғашығы қызыл гүл болса, ақынның да қызыл гүлі бар. Ол, әрине, сүйген қызын. /Аз ойланып/. Бейбітшілік дүниесіне жеттік... Иә, енді сүйген жар тауып, алаңсыз өмір сүру – бұл, әрине, негізгі мәселенің бірі. /Ойланып/. Да...а, ол қыз шынында да маған жолдас болуға әбден жарайды. Образованиесы бар. Көркі кімнен кем. По моему, сүлу деп айтуға әбден болады. Физиономия қандай. /Өз өзіне/ Жок Тұрдықұл, сен енді бет алды бөсе беруді қой. Саған қыз сынау жақпайды. Таңдайыңа тиген, достым. Жәмиля қайда. Гүлжаннат қайда, Нұрсұлу қайда... Ту... қой, қой... олар әлде қашан жылы орнын тапқан. Ал, сен қу тізенді құшақтап жүрген құдай атқан сұр бойдақсың. Да... а, талай-талай лирикалар желге кетті-ау шіркін. Жок болмайды енді... Құланның айғырындай коқыраңдап, жалғыз жүре алмайды.. Тұрдықұл. Байладым белді. Алдымда екі кезең тұр. Бірі – махаббат, бірі – атак, данқ. Екуіне екі түрлі тактика керек. /Ойланып/. Да...а. /қағазға жазылған өлеңін қолына алып/ Жан сезімін сүйген жарға жеткізетін сенсің ғой шіркін. /окиды/.

Сен қызыл гүл Иранбакта жайнаған.
Мен бір бұлбұл саған ғашық сайраған.
Асыл жардың мұзасы сен, атыным.
Періштем сен, көрсе көзім тоймаған.
Аққуымсың айдын көлде қалқыған.
Жаматыңды көрсе көңілім шалқыған.
Лебізінді естігенде ес кетіп,
Жүрек жанып, бой шымырлап бақыған.

Осы кезде Мұрат шығып, сырғынан тыңдап тұрып, қолымен Тұрдықұлды нұсқайды.

Мұрат. Мынаны кара!

Тұрдықұл. /Мұратты абайламай, өлеңін айға береді/

Сені ойласам жанамын да күйемін.

Адал сырым, сәулем, сені сүйемін.

Жайдым құшақ, жалбарынам, қабыл ал.

Қағыбағдай алдына бас иемін!

Қияла беріліп, басын ие бергенде шляпасы басынан ұшып түседі. Мұрат шляпасын жерден алып...

Мұрат. /мысқылдай/ Махаббатың жалтынына шыдамай, меніңдағы кетті-ау балқын сүйегім. Ғафу етіңіз /Тұрдықұлдың шляпасын кигізеді.

Тұрдықұл. /Сасып қалғанын білдіргісі келмей/ Е... сен екенсің ғой... бәсе. Мұрат екенсің ғой... Бүйтпесең артист, режиссер боламысың...

Мұрат. /қалжыңдап/ Әлгі бір тұрысыңды көргенде, дәл мына шляпа болмаса, Ләйләнің алдына келіп, бас иіп тұрған, тура Мәжүннің өзі ме деп ем...

Күледі.

Тұрдықұл. Ой Мұрат, қалжыңды қоя тұршы. Жақсы ниеттің үстінде кез болдың... серьезный әңгіме бар өзіңмен.

Мұрат. Ия, серьезный әңгіменің тақырыбы не?

Тұрдықұл. Өзара сыр ғой. **Мұрат.** Осы мына менің пьесамды былай өзің нетіп енді... Өзің болсаң болды. Маған елдің сөзі не керек.

Мұрат. Тұрдықұл-ау, қызықтаусың, деп айтуға тура келеді. Айтылды емес пе анада. Еркін әне отырған жоқ па сарылып, көрдің ғой...

Тұрдықұл. Еркіндікі соғыс тақырыбы ғой... Менікі адамгершілік, махаббат... өмір емес пе?

Мұрат. Өмір дейміз ғой... /жан жағын нұсқап/. Міне, шын өмір. Жана сенен айырылып кеткенде не көрдім. Әдейі бардым. Ел өміріне бөгет болады екен, ана шоқыны жолдан алып тастағалы жатыр. Өзен дұрыс ақпай жатыр, дұрыс ағызамыз дейді. Ильячтің шамының сәулесінде еткен еңбек өнімдірек, өміріміз көңілдірек болады дейді. Мына алапта не боп жатыр. Анау соғыстан жаралы боп қайтқан Мақсот не істеп жүр. Осы ерлік еңбектің жемісі жайқалып шықпайда деп кім айта алады. Құз тағы келеміз. Елдің еңбегінің жемісін көреміз. Еңбектен тапқан бақытты, абырой, атағын көреміз.

Еңбек ерлерінің даңқын көкке көгереміз. Міне, шын өмір.
Тұрдықұл. Жаз осыны. Сахна даяр. Біз даяр. Мына Максаттың
өзі қандай тақырып.

Тұрдықұл. Оның бәрі дұрыс қой. Мұрат. Бірақ.
агрономияда қандай поэзия бар. Агрономның өмірінде не
романтика бар?!

Мұрат. Көре білсек бәрі де бар. /Өлең айтып келе жатқан
артистердің дауысы естіледі. Жақындап келіп қалады/. Біздің
жігіттер де келіп қалды. Елдің бәрі егіс басында ғой, сол
жерге барамыз. Кейін әңгімелесерміз тағы, солай Тұрдықұл.

Тұрдықұл. Мен осы жерде бола тұрам. Дневниктерімді
біраз гәртіпке келтіруім керек.

Мұрат егіс жаққа қарай кетеді.

Мұрат. /айқайлап/ Жігіттер, тура тарғындар!

Ән салып, бір машинаға тиелген артистер өтіп кетеді.

Тұрдықұл жалғыз.

Тұрдықұл. Да... акынның жан сезімін елдің бәрі түсіне
бермейді. Түсінбесе қойсын түсінбейгіндер. 10 жыл 20-30
жыл, что же 50-60 жыл... түсінеді, таниды. /жоғары қарап
ойланып/ Айбала! Жо... сен түсінерсің. Қыздың жан сезімін
білем... ішкі дүниесі көз алдымда сайрап тұр. Сырғы басқа.
Ол бірақ уақытша нәрсе. Махаббат жалынын ішінде қанша
сактай аласың... /Күлісіп, әзілдесіп Айбала. Зурә келе жатады.
Өз-өзіне/ Келе жатыр. Ашам қызға сырымды... Бассам ба
екен әлде лирикаға.

/Зурә. Айбала шығады/.

Ә... агрономдар келіп қалды. Сәләмәтсіздер ма?

Зурә. Айбала амандасаты

Зурә. Жақсысыз ба, ағай.

Айбала. Сәләмат боларсың.

Тұрдықұл. Жақсы, жақсы. Жазуға келдік сіздерді...

Айбала. Рахмет. Бізді жазуға ертерек қой әлі...

Зурә. /егіс жақты нұсқап/ Әне, ана еңбек ерлерін жазыңыз
алдымен...

Тұрдықұл. Ер деп... Ердің бәрі тақырып бола алмайды
ақынға... На фоне природы сіздерді жазуға болады. Сіздердің
мына өмірлеріңізде аз да болса романтика бар.

Айбала шатырға кіріп, орамат, сабындарын қойып жатады.

Зурә. Жалғыз келдіңіз бе?

Тұрдықұл. Мұраттар да келді.

Айбала. /қуанып/ Мұрат ағайлар да келді ме. О кісілер
қайда?

Тұрдықұл. О кісілер ана егіс басына кетті.

Зурә. Сиз неге бармадыңыз. Көріңіз, қандай тамаша іс істеп жатыр... /Трактордың гүрілі, ән естіледі/.

Тұрдықұл. Мұрағтардың жөні басқа ғой. Біздікі творческий мәселе.

/Үрейлі, асығыс Қадриша кіреді. Тұрдықұлды көріп бөгеліп, аулақтау тұрып қалады. Трактор дауысы, ән кенет үзіледі/.

Қадриша. Зурә, Зурә бері кеп кетші.

/Зурә жүгіріп барады, сыбырлап үрейлі хабар айтып жатады/.

Тұрдықұл. /Айбалаға/ Айбала, менің бұлай жүрмеңіңімді бітесің ғой...

Айбала. /таңырқап/ Иә...

Тұрдықұл. Мені мұнда әкелген махаббат... шын махаббат...

Айбала. Оныңыз қызық екен. Түсінбедім.

Тұрдықұл. /өз-өзіне/ Бассам ба екен лирикаға.

Зурә. /Анайдан/ Айбала! /Қадриша жүгіріп кетіп қалады/.
Максоттың халі ауыр...

Айбала. /үрейленіп/ Не дейді! Максот...

Зурә. Иә, Максот. Жұр жылдам. /асығыс екеуі де кетеді/.

Тұрдықұл. /артынан/ Айбала, Айбала! /Қарамай кетіп қалады/. Максот дейді... Айбала қолым жетпейтін аспандағы ай болғаны ма? Қап провал болды!

Аңырап тұрап қалады.

Ш ы м ы л д ы қ

ЕКІНШІ ПЕРДЕ

Төртінші сурет

Қара адыр. Күн еңкейіп батуға айналып бара жатқан кез. Егіс даласында қызу жүріп жатқан еңбек. Шоқының арғы бетінде де жер қазу жұмысын ектіңді дабылы естіліп тұрады. Перде ашылғанда сахна аз бос. Аздан соң шатырдан Айбала мен Зурә Мақсотты екі жағынан сүйеп алып шығады. Мақсот талып жығылып тұрған. Халі ауыр. Бірақ көңілі жақсы. Ауру халін сырттай білдіргісі келмейді.

Мақсот. Жәрайды енді... Рахмет сендерге... Егіс басына барыңдар. Мен біраз отыршы тынығамын.

Айбала. Мақсот, біз де біраз қасыңда боламықшы... жұмыс деп жұмыс бітті ғой енді...

Зурә. Қадिशалар себуді аяқтады...

Айбала. Тегістеуі ғана қалды.

Мақсот. Тегістеу де ен жауапты кезен... Тегістеу дұрыс жүргізілсе дымқылдық бірдей тарайды, су іркілмейді, бір мезгілде сіңеді. Е... егін бір келкі шығады, орғанда масақ қалмайды... Машина сынбайды...

Айбала. Егіннен басқа ойларың бар ма, осы...

Зурә. Майданнан аман келдіңдер... алдағы өмірге... амандыққа тілектестік, достық көңіл ғой біздікі...

Мақсот. Білем қыздар, білем... Майданға да атақ үшін барғамыз жоқ. Азаматтық арымыз, ел намысы үшін бардық... Арман жоқ. Міне, бұл да майдан... Сендермен, елмен бірге еңбек майданында болу неткен бақыт. Қандай рахат. Біздің өмірдің қызығы осында. Майданнан майданға — бақыт осында... /тамсанып, аз ауырсынып/ Таңдайым кебе береді...

Зурә. Қазір мен сусын әкелейін...

/жүтіріп кетеді. Айбала. Мақсот/.

Мақсот. Бері отыршы Айбала... /жақындап отырады/ Сен маған ренжіп жүрсің, Айбала... Сезем де, білем де...

Айбала. Неге олай ойладың...

Мақсот. Ой емес, шыны-ақ сол болар. Аулақта жүргенде хат арқылы сөйлескенде сөздеріміз қандай ыстық еді. Айтылмаған сыр қатып па еді. Көрісуге ынтық болып, алып

ұшқан көңі: қандай еді... Бісгық жүрек... қалай соғушы еді...
Тілек, арман қандай еді... Осы ішге жағқан сырдың бәрі
соғыс күндерінде ғана тұнғыш рет сырға шығып еді ғой.
Одан бұрын ішгей көңілмен ғана ұғысқандай болмаушы ма
ек. Айтылмаған сөзді ішке сақтап, ашылмаған сырды жүрекке
түйіп, мен майданға кеттім. Арман-аман көрісу еді ғой.
/ойтанып қап/ Көрістік...

Айбала Бәрі де рас. Мақсот... Жазған хатгарымда не
айтқаным әлі күнге көңілімде сайрап тұр. Бір сөзімде есімнен
шыққан жоқ. Шыным да, сырым да сол еді... /ойтанып
отырып қалады. Аз үнсіз. Осы кезде сахнаның екінші жағынан
Тұрдықұл шығып, бұларды көріп, аз анырып тұрып қалып,
білдірмей екінші жаққа асып келеді/. Айтылған сөз орнында...
адал жүректің аңғы айныған жоқ. Мақсот. Бірақ, сенің не
ойың бар. Қайдан білейін...

Мақсот. /Айбаланы ақырын ғана бір қолымен құшақтап/
Ризамын. Айбала... Ои да орнында, серт те орнында. Осы
күнге дейін бұл қалыпта, бұндай күйде болуымызға сен де,
мен де кінәлі емеспіз. Жарқылдан кездесетін жас жүректер...
Қайтейін... Сезесің ғой Айбала... Қауіпте тұрған жүректі
қайтіп саған ұсынам... /Айбала жылап жібереді. Мақсот
жұбатып, көңілін аулап/. Бәле, мен сынаиын деп отырсам
мұның не... Қауіп деп отырғаным науқас... Сол да сөз боп
па. Өліммен бетіе-бетте келдік. Одан да аман шықтық... Ендігі
тағдыр Бақғыбаланың қолында емес пе? Бағыш тәтене
сенбеймісің...

Зурә келеді. Мақсотқа сусынын ұсынып/.

Зурә. Әдейі барып ана өзеннің суық суынан әкелдім.
Мұндағы су жылып кетіпті.

Мақсот. Рақмет, Зурә... Қандай тәтті су.

Зурә. Тәтті болмай енді... Ойпырмай елдің күші-ай. Өзенді
тура ана шоқының түбіне алып келіп қалыпты. "Айранбоз"
қандай алып жігіт өзі... Мені көріп, қарқылдап күліп, қайласың
күлаштай-күлаштай салады. "Қарындас, енді газетіне
жазбассың, ә" деп қояды. Енді мақтап жазамыз дедім. Мәз
болды.

Мақсот. Апырмай Абзатдан хабар болмады-ау... Токтап
қалмаса игі еді. Қарекен кетті ме екен... /кенет өзгеріп/ Зурә,
бір тілегім бар сендерден...

Зурә. Айтыңыз, қазір орындаймыз.

Мақсот. Айбала екеуің қосылып бір ән салындаршы.

Зурә. Қандай әнді көңіліңіз сүйеді.

Мақсот. Абайды айғындар.

/Екеуі қосылып, “Көзімнің қарасын” айтады. Өлеңнің бір ауызын айтылып бола бергенде, Төкен, Қадияша келеді. Көңілді отырған Мақсотты көріп қуанысып, Төкен “Бәсе” деп келіп екеуі де әнге қосыла кетеді/.

Төкен. Мақсот ағай, міне рахмет! Прямо айту керек, сіз құлап қалғанда зәре деген қалған жоқ. Мына Қадияша қарындасыңды прямо еңіретіп жіберген жоқ па...

Қадияша. Еңіремеі енді... Өзің жыламаған шығарсың.

Төкен. Жыламай жын қағып кетіп пе мені, что сен..

Мақсот. Жақсы Төкен, рахмет Қадияша қарындасым. Сендердің достық жүректеріне ризамын. Енді егілген егінді осы ақ көңілдеріңмен, осы адал жүректеріңмен мәпелеп күте біледіңдер. Мен біраз емделуді ойлаймын. Одан соң үнемі оргаларыңда болам.

Төкен. Мақсот аға, осы аурудан айығыңызшы, құрысын осы ауруы... керек емес, совсем.

/бәрі күлеседі/.

Қадияша. Рас ағай.

Төкен. Мұнда бізге сеніңіз. Қадияшаның звеносы қазір тегістен болып қалды. Мен қалған адамдармен мына өзенге аттанам қазір. Осыны келісейін деп келдім. План осылай емес пе еді?

Мақсот. Дұрыс Төкен. Қарекеннен хабар жоқ қой?

Төкен. Кешікті ғой. Оралағын кезі болды. Жанғасов жолдас ауданда жоқ қой тегі.

Мақсот. Қаладан көмек келмесе мына жұмыс тағы бөгеледі-ау...

Төкен. Онда мына шоқының түбінде прямо шонқайдық қой... Жо... Жантасов жолдас шонқайтпас... Ая, мен кеттім. Сіз енді тырп етпеңіз енді... Ренжиміз. Ая, Қадияша, давай жұмысты аяқтап сонсоң сайрандайық...

Қадияша. /қалжындап/ Жәрайды енді тым нысықси бермесенші...

Төкен. /қалжындап/ Қара мына звеновойды... Бригадирге не деп тұрсың... Мені “айранбоз” деп тұрмысын, ашып қара көзіңді. /Күліседі/.

Қадияша. Қойшы енді байғұсты кешке дейін “айранбоз”, “айранбоз” дей бермей.

Төкен. Ә... жаның ашиды екен, смотри, бүйрегіңнің бұруын қара. /Күліседі/. Өзіне-өзі таққан атағы, что же... айранбоз.

Мақсот. Жаман атағын жақсы еңбегімен ақтауға кірісіпті, адал еңбек абырой әпереді, - “айранбоз” да сонда ұмытылады.

Төкен. Қурбы ғой қаиткенмен, жек көруші ек. Қазір олай емес. /қатжыңдап/ Мақсот ағай, ана бір мәселеден сіздің айтқаныңыз ырама айнымай келді... Солай емес пе, Қадиша?

Қадиша. /түсінбеген болып/ Мынау не айтып тұр... қойшы. Төкен ұят емес пе...

Төкен. Мақсот ағай біледі, уәдеміз бар, солай ғой, Мақсот ағай?

Мақсот. Дұрыс, Төкен, егінді жинап, сертті орындап...

Төкен. Тойды бірге ғой,лаймыз /Қадишаны қатжыңдап қушақтап/ солай ғой, Қадиша...

Қадиша. Қойшы, Төкен...

Төкен. Қарашы, өп-өгірік ұялған боп тұрғанын /тағы қысыңқырап қушақтап, мәз болып шығып кетеді, Қадиша ұялып қалады/.

Айбала. Қандай тамаша адам, біздің Төкен ә, Қадиша...

Қадиша. Қойшы соны...

Зурә. Төкендей жігіт бола берсе...

Мақсот. Біздің Қадиша қарындас күз егінін жинап алған соң, агротехникалық білімін көтереді... оқиды... сонсоң көрерсіңдер... Ал, қалқам, тегістеуді ойдағыдай жүргізіндер. Мен де қазір барып көрем...

Қадиша. Біз аяқтап қалдық...

Айбала. Біз барамыз ғой, Мақсот...

Зурә. Сіз енді тынығыңыз, бізге сенбейсіз бе, осы үшеуімізге.

Мақсот. Сенем сендерге, сенем...

Зурә. Жүр қыздар.

/Үшеуі әндетіп кетеді, Мақсот жалғыз/.

Мақсот. Шіркін өмір... қайран жастық, Туған ел, Отаным, анам, Жетім едім жегілдірдің... Азамат еттің, Жаным үшін емес, арым үшін қан майданда алыстым. Арым таза, Кегім кеткен жоқ, Арман жоқ, Кең дүние... қалай қанат қақсам да жолым ашық, қойның кең... Өмір сүргің келеді, Айбала... көзіннің жасын неге сөгейін... Күлгің келген соң, жылдайсын... Өмір сүргің келген соң қайғырасың ғой, Сенем саған, сенем, /ойға батып отырып қалады, Аздан соң Тұрдықұл келеді, Мақсот елемейді/.

Тұрдықұл. Мақсот, немене, жабырқанқырап отырсың ғой.

Мақсот. Аздап шаршағандық қой...

Тұрдықұл. Е, немене... денсау болса уақасы жоқ, Әйтеуір былай түзелдің ғой енді... қиын болады екен... Өзіміз қатты переживать еттік.

Мақсот. Жолдастарың онысына рахмет, Өмірде талай қиындықтарға да кездесесің... Өмір ғой.

Тұрдықұл. Әрине. Енді қалай... өйтпесе соғыс бола ма. Оған шыдамасаң жеңе аламысың... Бір күнгідей болған жоқ. барлығын да жеңіс деген бір ауыз ардақты сөз жуып-шайып кетті емес пе.

Мақсот. Бастан кешірген өміріміздің әр кезеңінің өзінің тарихы бар. Ол ұмытылуға тиісті емес қой. Рас айтасын жеңіс деген ардақты сөз.

Тұрдықұл. Да... а. Мақсот. енді бір рахаттанып дем алу керек.

Мақсот. Дем алу деген осы ғой...

Тұрдықұл. Бәле. бұл демалыс бола ма. Бірер жыл бой жазып, елді аралап бір шалқып жүру керек...

Мақсот. /Таңырқағандай/ Мұның аса ұзақ демалыс емес пе Тұрдықұл.

Тұрдықұл. Қайдан көп болсын. Өзіміз енді бір... мына тұрмыс мәселесін шешіп алған соң, бір жерлерді аралап, бой жазып жазуымды жаза жүріп демалмақпын. /Мақсот үндемейді/. Мақсот, жасыратын сыр жоқ... соғыстан бұрын анау-мынаумен жүріп біраз өмір өтті. Ал мына соғыс кезінде соғыс дедік. Енді кашанғы сұр бойдақ болып жүре береміз осы. /Мақсот үндемейді/. Енді үйленетін уақыт жеткен сияқты.

Мақсот. Әрине...

Тұрдықұл. Өздерін сияқты аман қалған жолдастар болса келіп жатыр. Сенен жасырам ба, Мақсот. Осы жақын арада, тіпті осы бір күндердің ішінде үйленбек болып жүрген жай бар...

Мақсот. Қайырлы болсын. Үлкен той болады десеңші...

Тұрдықұл. Қазір енді бір тойдан, бір той емес пе. Той-тойға ұласып жағу керек қой. Өзіңнің де ойыңда бар шығар, Мақсот.

Мақсот. Неге болмасын...

Тұрдықұл. Былай енді... көңіліңе алған қызың да, болар ә?

Мақсот. Көңіл деп... көңілге алғанның бәрі бола бере ме. Өз көңіліңмен ғана қарау қиын ғой.

Тұрдықұл. Сонда да деймін-ау, Мақа, адамның бір ойлағаны болады ғой.

Мақсот. Бұл сұрауыңа жауап беруге қиынсынам, Тұрдықұл.

Тұрдықұл. Бірақ солай енді... Өзің болсаң неше жыл соғыста болып, одан мынау... тіршілікте бәрін де көрген жақсы. Ден сау болса бәрі де орнына келеді. /Мақсот үндемейді/. Да... мына дала табиғаты адамның ойын толқытады екен...

Мақсот. /О: сөзіне мән бермей/. Сонымен жақын арада той болады де. Жақсы, жақсы.

Тұрдықұл. Мақсот, үйлену мәселесі деген онай болмайтын көрінеді. Көп ойландым. Өзіне лайықты жар табу ойландырағын нәрсе ғой.

Мақсот. Әрине.

Тұрдықұл. Содан қойшы көп сарғайып күтуге тура келеді. Ақыры енді... сәті түсті білем.

Мақсот. Алыстағы адам ба еді.

Тұрдықұл. Еркінді күттім... Мына өздерінді күттім.

Мақсот. Біз келдік қой. Қызың осы жердікі ме еді?

Тұрдықұл. Сол қызға не де болса бел байладым.

Мақсот. Өзін үйге кіргізіп қойған кісісің ғой шамасы.

Тұрдықұл. Не де болса сол қызға тәуекел деп тұрмыз.

Мақсот. Енді тек той жасау ғана қалған ғой.

Тұрдықұл. Үйге кірмегенмен, алыста емес. Мынау өздерін барда...

Мақсот. Онда Бақтыбала, Айбалалар жүгіріп кетпей тойынды жасап жібер.

Тұрдықұл. /таңырқағандай болып/ Е. олар қайда кетеді.

Мақсот. Бақтыбала диссертация қорғауға Москваға жүргелі жатқан сияқты.

Тұрдықұл. Айбала ше?

Мақсот. Айбала да Москваға экскурсияға баратын көрінеді.

Тұрдықұл. Екеуі бірге жүре ме екен?

Мақсот. Иә, бірге жүрмек.

Тұрдықұл. /сабырсызданып/ Япырай ә... қашан жүреді екен?

Мақсот. Осыдан қайтқан соң.

Тұрдықұл. /шыдамсызданып, әрлі, берлі жүріп/ солай де... Ә... солай де...

Мақсот. Оған қысытмай-ақ қой. Сенің гойына қарайтын шығар.

Тұрдықұл. Да, той деп... иә той... Мақсот, тілектес жолдассың сенен жасырам ба... таңдап тапқан жарым... мынау енді.

/Айбаланың суретін көрсетеді/.

Мақсот. /іштей қиналып/ Айбала! /Тұрдықұлға сыр бергісі келмей/ Олай болса той жасайтын күндерің келісіптен болар. /Суреттің сыртындағы жазуды оқиды/ "Сүйген досыма! Жарқын жүзім, ақ көңілім, Айбала" /Мақсот іштей қинатуда/. Ә... Солай де.

Тұрдықұл. /сенімсіз/ Мақсот, енді... ол болады ғой... жалпы келісіміміз енді... болған сияқты.

Мақсот. /іштей қиналуда/ Онда болған да. Қайырлы болсын.

Тұрдықұл. Әрине, енді... бірақ... қызбен әлі де бір сөйлесуім керек сияқты.

Мақсот. Уағда болса...

Тұрдықұл. Уағда... е... уағда... мәселенің өзі сонда.

Мақсот. /іштей қиналуда, өз-өзіне/ Осындай да опасыздық болады екен өмірде! /Тұрдықұлға/ Тұрдықұл... Рахмет саған... менің наукас халім бар... рахмет!

Тұрдықұл. Мен қазір жүрем қалаға. Қиын болды-ау, Мақсот, дәрігер жібергені керек болар.

Мақсот. Жок, жок керек емес, әр кезде осылай... ештеңе етпейді... рахмет, ал кош!

Тұрдықұл. Спокойство керек мұндайда. Мақсот, Бекер-ак келгенсің, Денсаулық қымбат қой... ештеңе етпес, пессимизмге сатынба.

Мақсот. Ештеңе етпейді, қиналмаңдар мен үшін. Ал кош /сенделіп шатырына кіріп кетеді/.

/Тұрдықұл жатғыз/.

Тұрдықұл. Фронт оңай ма. Нерва ғой... нерва расшатанный. Емделу керек қой, әй, әй /аз ойланьп/ Айбала жөнінде ме әлде? Жок, Айбала бер караған сияқты. Өлеңді бердім. Оқыды. Салып алды. Сразу не десін. Іші беп-белгілі болып қалды емес пе. Сапар оң сияқты. Жауапты қалада бірақ күтем. Енді общественное мнение туғыза беру керек.

Фотокорреспондент шығады. Егіс даласының көрінісін анадай тұрған шоқыны түсіруге фотоапаратын ыңғайлап, түсіргені жатады.

Фотокорреспондент. /Өз-өзіне/ Дұрыс, дұрыс. Былайша айтқанда, бүгін сәтті күн болады деген сөз... жә... енді дейік... тағы бір рет, внимание, внимание /түсіріп жатқанда алдынан Тұрдықұл барады. Фотокорреспондент әуелде байқамай қалады/. Бригадир, звеновой, қыздар, қыздар... әнші қыздар, е... шіркін сұлу қыздар... суретке түсіруге сүйкімді қыздар. Былайша айтқанда, маман қыздар. /Тұрдықұлды көріп/ Ғафу етіңіз, жолдас. Мен, былайша айтқанда, түсіріп жатырмын. Аппараттың алдынан аулақтау болыңыз, былайша айтқанда.

Тұрдықұл. Түсіре беріңіз, түсіре беріңіз. Менің қарсылығым жок.

Фотокорреспондент. Мен жаңа бригаданы, звено бастықтарын түсіріп алдым. Былайша айтқанда, керекті адамдарды.

Тұрдықұл. Біз де керексіз адам емес шығармыз. Байқаныз.

Фотокорреспондент. Ғафу егіңіз, былайша айтқанда.

Тұрдықұл. Ә... /қолын беріп/ Ақын Тұрдықұл Қайқымович Шокимов.

Фотокорреспондент /қолын алып/ фотокорреспондент газеті. Әлімжан Ақшолжақович Айдарқанов.

Тұрдықұл. Енді білетін боларсың.

Фотокорреспондент. Ғафу егіңіз, ағы-жөніңізді, былайша айтқанда... өзіңіз айтып бердіңіз. . Иә енді... әрине, ол жағын ұғып қалдық.

Тұрдықұл. Онда сіз әлі же ештеңе жарытып біле алмадыңыз.

Фотокорреспондент. Ғафу етіңіз, оныңыз енді, былайша айтқанда, өге дұрыс айтылған сөз. Мен асығыспын, ғафу етіңіз. Ана жұмыс басына барам. Мына шоқыны, былайша айтқанда, аман күнінде түсіріп алуым керек, успейт етуім керек.

Тұрдықұл. Жақсы онда. /Айбаланың суретін көрсетіп/ Мына суретті бірнеше экземпляр егіп үлкейтіп түсіріп беріңіз. Газетке баратын нәрсе.

Фотокорреспондент. /Алып/ ... о... былайша айтқанда, жақсы қыз екен. Ғафу етіңіз, кім ол. Газетке... қалайша? /ойланып/ е... анада жүрген екен ғой. Дұрыс, дұрыс.

Тұрдықұл. Менің героинам да, иә енді өзгесін сыртынан оқырсыз.

Фотокорреспондент. Ғафу етіңіз, мұнда болмайды енді, былайша айтқанда.

Тұрдықұл. Жо... қаладан атам.

Фотокорреспондент. О, онда, ғафу етіңіз. Әбден, әбден болады /суретті алып асығып шоқыға қарай кетеді/.

Тұрдықұл. Бұл да бі сәтті іс болды. Газетке мақтап тұрып, бір қайқайтып жіберсем, Айбала айналып түсті деген сөз.

Кегелі. Аздан соң қатты кинату үстінде, шатырдан Мақсот шығады.

Мақсот. Опасыздық! Осы ма опасыздық... махаббат деп жүргенім, у екен ғой. Жылтыраған сыртына жас балаша мәз боп жүр екем ғой... Бала көңіл соқтың ба апарып жартасқа. Нені көрдім... нені көрдім... Бұрынғының бәрі түсім екен ғой. Сенер болсаң енді сен. Аз екен ғой азабым. Осы екен ғой көрмегім.

Түнжырап тұрып қалады, машинаның дауысы. Аздан соң Абзал келіп кіреді. Сенделіп тұрған Мақсотты көріп.

Абзал. Мақсот, саусың ба шырағым? Осында келіп естідім ғой, дәрігер жіберетін едім. Өнің сынық қой тіпті.

Мақсот. /ауыр халін білдіргісі келмей/ Жақсысыз ба. Абзал аға. Сізді келмей ме деп... Қарекен барды ма?

Абзал. Қарекен ауданға барған болар. Мен қаладан гура бері тарттым.

Мақсот. Ешкім келе ме екен. Жұмыс найза шоқына кеніп тұр ғой... егіс аяқталды деуге болады.

Абзал. Көрдім. Мақсот, көрдім. Қайырлы болсын. Комбинаттан тау бұзатын бір бригада осы міне келді. Денсаулығын жөнді емес-ау. Мақсот.

Мақсот. Жо...

Абзал. Сен енді менің машинамен қалаға қайт. Болмайды, қарату керек.

Мақсот. Рахмет. Абзал аға.

Абзал. Рахмет, рахметті қой. Өзім алып барам. Мен ана қаладан келгендердің жұмысын реттен келейін. Сен бармай-ақ қой.

Күн кешкіріп барады.

Мақсот. Мен үшін әуре болмаңыз.

Абзал. О не деген сөз. Мен көріп тұрмын ғой. Қозғалма. Мен қазір қайтып келемін.

Асығыс кетеді.

Мақсот. Сондай халге жеттім бе екен. Сезді ғой Абзал.

Күн батар кез. Мақсот қатты қиналып отырады. Күлісіп Айбала, Зурә шығады. Мақсотты көріп.

Зурә. Мақсот, жұмыс бітті. Қарекен келіп қалған адамның бәрін өзенге әкетті. Найза шоқыны бұзғалы жатыр.

Айбала. Той жасаймыз десіп жатыр. Абзал ағай да қарсы болған жоқ.

Мақсот. Той де...

Зурә. Қызық бар. Айбала, оқышы әлгі өлеңді.

Мақсот. Өлең... сауық... сайран...

Айбала. /шошынып/ Не болған. Мақсот, саған.

Мақсот. /қағты қиналып/ Не болған деймісің... білмейді екенсің ғой...

Айбала. Нені?

Мақсот. /Айбалаға/ Бәсе, білмейсің.

Айбала. Не деп тұр.

Мақсот. Бұрынғым сандырақ екен. Шыным осы.

Айбала. Мақсот, Мақсот...

Мақсот. Әлі де, Мақсот деймісің?!

Айбала. /түсінбей, үрейленіп/ О не, айтсаңшы енді!

Мақсот. /ызалы кекесінмен/ Айт деймісің... Онда не болмақ. Күи, жан десеңші онан да.

Айбала. /абыржып/ Не боп барады. Зурә, су әкеші.
 Зурә үрейленіп шығып кегеді
 Мақсот. Денем ғана жаралы ма десем, жанымның да ашылмаған жарасы бар екен ғой!
 Айбала. Айтып өлгірші, Мақсот.
 Мақсот. Сикырлы сөзіңмен неге улаттың жанымды!
 Айбала. Мақсот!
 Мақсот. Сенімі жоқ, жалған сертпен неге салдың серіелденге басымды.
 Айбала. Шының ба, Мақсот-ау?!

Мақсот. Өтірігім болған жоқ, Болмақ емес. Шыным!
 Айбала. /жақындап/ Мақсот. Мақсот... бірдеме делі ме біреу.
 Мақсот. /шегініп, жақындатпай/ Біте тұрып, неге өтірік күлгірсісің.
 Айбала. Бұл не деген сұмдық. Жазығым не, жаным-ау.
 Мақсот. Арымды басып аяққа... жегідей жеп жанымды... осы ма еді күткенім!
 Айбала. Мақсот, бұ не жұмбақ. Адал жүрек, ақ көңілімнен басқа не жазығым бар еді!
 Мақсот. Жұмбақ деймісің... Жоқ, опасыздық!
 Айбала. Мақсот. Мақсот. /құшағын жайып ұмтылады, жылап жібереді/.
 Мақсот. /әлсіреп, оң қолын көтеріп/ Жоқ... жоқ.
 Талықсып бара жағады. Айбала: “Мақсот, Мақсот” деп жылап, сүйей береді.
 Айбала. /үрейленіп, айғайлап/ Зурә, Зурә!
 Қолында суы бар Зурә шығады. Осы кезде Найза шоқы жақтан 2-3 рет тау бұзған гүрсілі естіледі.
 Зурә. Не болды, ойбай-ау!
 Айбала. Зурә, досым-ай!
 Зурә. Мақсот, Мақсот!
 Су беріп жатады. Айбала жылауда.
 Мақсот. /шала есті/ Бұзды ма... бұзды ма... шешші! /педжагің нұсқайды/.
 Айбала. Ойпырмай, бұл не сұмдық!
 Зурә. Шеш дейді?!

Екеуі Мақсоттың гимнастеркасын шешіп, орамалға су салып басына басады.
 Мақсот. /көзін ашып, Айбаланы көріп/ Аулақ! /талып кетеді/.
 Айбала. Жазығым не...
 Зурә. Мақсот. Мақсот аға!

Абзал. Мақсот, қазір Найза шоқыны бұзады! /Көріңі/ Бұ не?

Зурә. Талып қалды, ағай.

Абзал шығады. Әуелде не боп жатқанын байқамай.

Абзал. /Мақсоттың қасына кеш, басын көтерің!/ Мақсот. Мақсот! /Үн жоқ/ Бұл қалпында қозғауға болмас. Зурә, сен менің машинамен тез қалаға кет. Еркінге хабар бер. Бақтыбалаға айт, тез! Тез жетсін!

Қолында Мақсоттың гимнастеркасы Зурә жүгіріп кетеді.

Айбала. Ағай, енді қайттік?

Абзал. Мақсот. Мақсот!

Кетіп бара жағқан машинаның дауысы естіледі.

Мақсот. /көзін ақырын ашып, Абзалды көріп/ Аб... за... л. а... ға...

Осы кезде Найза шоқыны динамитпен бұзады. Динамиттің дүрсілі. Сахна жап-жарық болып кетеді.

Абзал. /Мақсоттың басын көтеріп/ Көрдің бе, Мақсот!

Мақсот үнсіз.

Ш ы м ы л д ы қ

ҮШІНШІ ПЕРДЕ

Бірінші сурет

Еркіннің үйі. Бұрынғыдан өзгерісі: Еркіннің жазу жұмысына кіріскені көрініп тұрады — жазу столы қойылған, стол үстінде жазу аспаптары, кітап, журнал, газеттер. Перде ашылғанда Еркін жатғыз. Терең ойға шомып, жазу үстінде толғануда. Аздан соң қағаздан басын көтеріп.

Еркін. Қанмен жазылғанда қағаз бетіне түсіру... ел алдына тарау... көз алдына әкелу... көрсету... Бәрі де көз алдымда, 41-жыл. Москва. Ел құрбаны 28. /огырып жазып жатады/ Панфилов. /орнынан тұрып жүріп/ Елу танкіге тапжылмаған ерлерім. Не деп еді сонда Ключков. Россия кең... кең... бірақ шегіне жер жоқ. артымызда Москва тұр! /столының қасына келіп, ойланып тұрып/ Арыммен ант еткем... қан майдандағы достық қарыздарыңды ел алдында ағқарам. /отырып жазады. Аздан соң есік қағылады/ Кіріңіз. /Қолында қағаздары бар Мұрат кіреді/.

Мұрат. Іске сәт! /Еркін жазуынан бас алмайды/.

Еркін. Қазір Мұрат, қазір. /жазуын доғарады/.

Мұрат. Еркін, 28 батырдың қимылын бер деген пікірімнен мен қайтпаймын... Бар жұмысты осы бір ғана картина бөгеіп тұр.

Еркін. — Штаб арқылы көрінбейді дегеніңе мен қосылмаймын, Мұрат...

Мұрат. Мен де көп толғандым. 2-актыдағы шгабка тіпті де қарсы емесің. Еркін, берші 28-дің бейнесін көрсін.

Еркін. Көңлімде сайрап тұр. Сахнадан білмеймін...

Мұрат. Сахнаға маған сенші. Басыммен жауап берейін. Мына басыммен.

Еркін. Мұрат, көп ойландым... бірақ, сенің тілегіңді орындауға тура келеді.

Мұрат. Тіпті рахмет. Болдың ба өзің?

Еркін. Осы міне жаңа болдым.

Мұрат. /Қолын алып/ Берші қолыңды.

Еркін. Қол қысуға ерте-ау деймін. Мұрат.

Мұрат. Ерте, кешін кейін көреміз.

Еркін. Сендер кейде қызықсыңдар. Мұрат. Бәрін жабылып Темірбекті, Рамазанды. Мәжитті жақсы білеміз. пьесада мінездері дұрыс берілмеген деулерің не осы.

Мұрат. Біз өзіміз білген мінезін айтпаймыз ба енді.

Еркін. Оның қағе. **Мұрат.** Олардың сендер білмеігін мінезі майданда ашылғанын білесің бе. Соғыс толқын атқан теңіздей талай сатындыларды да жағаға шығарды. көрінбей жатқан асылдарды да айқындап берді емес пе?

Мұрат. Бұл жөнінде саған қосылам. Еркін...

Еркін. Соғысқан бұрынғы Мақсотпен бүгінгі Мақсоттың өзі бір ме. Көрдің ғой өзін!

Мұрат. Дұрыс айтасың. Еркін...

Еркін. Денсаулығы нашар. Ішінде осколка... дәрігерлердің айтқанына қарамастан егіс даласына кетті.

Мұрат. Апыр-ай. Мақсоттың өмірі қауіпті-ау, Еркін... Осы жолы барғанда нұскасын көріп шошып кеттім. Білдіргісі келмейді тіпті.

Еркін. Қауіпті. досым, қауіпті... Бүкіл Қара адырдың алабына еккен егіннің өнімі үшін Отан алдында басыммен жауап берем. Өз көзіммен көріп еккізем. Қара адыр алыбына шығатын егін бүкіл облыстың беретін өнімін беруге тиіс деп кетті. Мақсот. Міне. Мұрат бұл да пьеса.

Мұрат. Жазшы Еркін, жазшы. Басы аман болса екен Мақсоттың.

Еркін. Айтқанымды ақтап өлсем арман жоқ... Егін орағына шейін Қара адырда болам деп кетті.

Мұрат. Біздің Айбала мен Зурә қандай... Өздері готыққан, бірақ, сондай көңілді... кәдімгі агроном.

Еркін. Соғыстан бұрын Қара адырдың жер қыртысын екі жаз зерттегенде мол өнім беретін жер деген қорытындыға келіп еді, Мақсот...

Мұрат. Биыл Мақсот үлкен сын үстінде десенші.

Еркін. Мақсоттың өмірі де, мемлекет алдындағы зор жауапты ісі де сында тұр...

Мұрат. Сын үстінде өмірдің талай сыры ашылады ғой, Еркін...

Еркін. Арзан достықтан аулақ болайық. Достығымыз сын үстінде сыналсын.

Мұрат. Мына сенің пьесаң маған да үлкен сын...

Еркін. Оқыңдар... Көріңдер... Көңіліме қарамаңдар...

Мұрат. Жақсы, Еркін. /колындағы қағаздарын Еркінге ұсынып/ Мынау Тұрдықұлының пьесасы еді. Әбден мазам кетті. Оқып шықшы осыны.

Еркін. Тақырыбы не?

Мұрат. Тақырыбы жақсы. Ауыл шаруашылығы.

Еркін. Иә...

Мұрат. Бірақ, қиын енді, көресің ғой. Адамшылық, эстетика, романтика деп құрғақ бөсе береді...

Еркін. Неге алдыңдар?

Мұрат. Әуелде мен едім болмаған...

Еркін. Тұрдықұл өзі колхоз өмірін жақсы біте ме екен?

Мұрат. Оқи көресің ғой. Қиялмен ғана болжайды.

Еркін. Қиындықтан қашқан адам қиялмен жеңіл жол іздейді. Жақсы, оқып шығайын.

Мұрат. Ат, әзірше.

Қол алысып шығып кетеді. Еркін жалғыз.

Еркін. “Көңілдегі көрікгі ой ауыздан шыққанда өңі қашады” дейді. /Өз-өзіне қанағаттанбаған пішінде/ Көңілімде сайрап тұрса да, көз алдымда көрініп тұрса да... Же пей жатыр-ау, жетпей жатыр. Майдандағы ерлердің жүрегі әлі де көрінбей жатыр-ау... Қанды көйлек жолдасам Максоттың батырлық бейнесін көрсете алдым ба? Жоқ әлі... Әлі де тоқсан толғану керек.

Жазуға отырады. Аздан соң көңілі көтеріңкі. Бақтыбала кіреді.

Бақтыбала. Еркін, сүйінші!

Еркін. Қайдан, Бағыш?

Бақтыбала. Москвадан

Еркін. Иә...

Бақтыбала. /Еркінге телеграмма көрсетеді/. Міне, академик Абрикосовтан.

Еркін. /Қуанып оқып жатады/. Не дейді академик...

Бақтыбала. Менің диссертациямды өзі оқыпты.

Еркін. Жәрәйсың. Бағышым. /Құшақтап арқасынан қағады/.

Бақтыбала. Шақырып отырғанын көріп тұрсың ғой...

Еркін. Қуанам, Бағыш, қуанам...

Бақтыбала. Бес жылғы еңбек...

Еркін. Жанған еңбек. Бағыш... келші /құшақтап сүйеді/.

Бақтыбала. Мен Москвадан келгенше сағынып қалармын дегенің бе?

Еркін. Қунғаным. Бағыш. /қалжындап/. Бір жағынан қорыққаным да...

Бақтыбала. /түсінбей/. Қорыққаны несі.

Еркін. /қалжындап/. Доктор медицинских наук болып алған соң, мені менсінбей кетеме дегенім ғой...

Бақтыбала. /қалжыңдан/. Ондай әдет атақ алған кейбір азаматтардың басынан габылып жатыр-ау. Еркін...

Еркін. Жаман атқа жал бітсенің кері ғой... Кейбір адамшылық дейсің, Бағыш... Оның рас.

Бақтыбала. Еркін, осының өзі адамгершілігің келеді бір мәселесі емес пе?

Еркін. Жаз дегенің ғой?

Бақтыбала. Жаз дегенің... Ана жұмысыңды бітірдің бе? Келгелі бір дем де ала алмадың...

Еркін. Бітірдім Бағыш. Мұрат алып кетті.

Бақтыбала. Қоямыз дей ме?

Еркін. Тағы да оқып, өзара талқыламақ.

Бақтыбала. Тағы өзгерттің бе?

Еркін. Көп өзгерттім, Бағыш... Әлі де көңілім толмайды.

Бақтыбала. Қойшы тіпті. Бүкіл соғысқа көргеніңнің бәрін бір пьесаға сыйғызбақысың...

Еркін. Қолымнан келсе оны да ісгеім келеді...

Бақтыбала. Мен Москвадан келгенше бола ма өзі.

Еркін. Оны өмір көрсетер, Бағыш. /ойланып қалып/ Максотты қайтесің.

Бақтыбала. Максот бекер кетті ғой. Еркін...

Еркін. Қайтып кетпесін енді...

Бақтыбала. Операция керек еді.

Еркін. Сендер өздерің бір қорытындыға келе алмадыңдар ғой. Сен керек дейсің, басқаларың операция жасауға болмайды дейсіңдер...

Бақтыбала. Еркін, менің айтқаным айтқан. Операциясыз болмайды...

Еркін. Апырай, Бағыш-ай...

Бақтыбала. Келе сала Максотты операцияға көндіру керек... созуға болмайды.

Еркін. Сен кетіп қаласаң... Басқаларың операцияға қарсы...

Бақтыбала. Білмеймін, Еркін... Байғұстың бағыр боп қайтқанын қайтейін...

Еркін. Қан майданнан қайтқан соң, енді тіпті де өлгіміз келмейді, Бағыш. Майданнан майданға деп қайтқамыз. Қан майданда еңбек майданы үшін алыстық...

Бақтыбала. Міне, Еркін, біздің Айбала да енді ауыл шаруашылық маманы. Айбала... айналайын серігім... қайтып қуанбассың...

Еркін. Кеше ғана сияқты... Мен майданға аттанарда ағатайлап жылап қалған Айбала... Өркендеген өмірдің куәсі.

Бақтыбала. Еркін, Айбаланы енді аспирантурада оқыту керек.

Еркін. Бағыш оны енді екеуің білдіңдер... Айбалата енді менің жөн сілгей беруім орынды болмас...

Бақтыбалата. ...Сен жазу жазып отыр едің ғой... Мен де даярлануым керек.

Еркін. Даярлан. Бағыш. даярлан...

Бақтыбалата екінші бөлмеге кетеді. Еркін жалғыз. Ойланып аз тұрып жазуға отырады. Далада келіп тоқтаған машина дауысы. Аздан соң қатты, қатты есік қағылады. Үсгінде жол киімі. Өңі қашқан, үрейленген ішінде Зурә кіреді. Қолында ораулы Мақсоттың алтын жұлдыз, ордендері бар китегі.

Еркін. /орнынан атып тұрып/ Зурә, амансыңдар ма немене...

Зурә. /айталмай тулығып/ Не деп айтуға. Еркін ағатай...

Бақтыбалата жүгіріп шығады.

Еркін. Не дейді...

Бақтыбалата. Зурә жалғыз келдің бе?

Зурә. Бағыш тәте, жалғыз... /жылап жібереді/.

Еркін. /қатты толғанған күйде/ Мақсот... досым... жолдасым...

Бақтыбалата. Айтсаңшы, не болды Зурә?

Еркін. Шырағым-ау, айтсаңшы!

Зурә. Қара адырға барған күннен бастап тыным таппады...

Бүкіл егіс даласын... Ертеден кешке дейін...

Еркін. Талас болды ма?

Зурә. Қатты болды... Мақсот ағай дәлелдеп көздерін жеткізді... жұмысты қандай тамаша аяқтап ек...

Бақтыбалата. Өз тағдырын айтсаңшы.

Зурә. Абзал ағай да келіп еді... Тауды бұзғалы жатыр еді... Той да болмақ еді...

Еркін. Мақсотты айтсаңшы, шырағым-ау!

Зурә. Мен байқап жүрдім... Қатты қиналып жүрді... Білдіргісі келмей жүрді... Кеше ғана көңілі соншама көтеріңкі еді...

Еркін. Иә, иә...

Зурә. Біз егіс басынан келсек өзгеріп қалғы...

Еркін. Не болды...

Бақтыбалата. Тірі ме өзі?

Зурә. Су әкеліп бергенше құлап жатыр... байқай алмай да қалдық...

Еркін. Тірі ме деймін!

Зурә. ...Абзал айғай қасында қалды. Машинасымен мені жіберді. Еркінге айт. Бағыш тәтемді тез жіберсін...

Бақтыбалата. Сонсоң..

Зурә. Есі кірмеді.

Еркін. /үрейленіп/ Есі кірмеді...

Зурә. Кірмеді есі...

Бақтыбала. Не шара қолдандыңдар.

Зурә. Бағыш тәте, біз қайтеміз... Айбала сонда. Мен машинамен келдім... /Мақсоттың кителін алып/ сасын жүргенде қолымда кетіпті... Қинаатын "шешші, шешші" - деді, бишара.

Еркін. /Мақсоттың кителін алып жазып қарап/ Досым-ай.. /көзіне жас алады/. Тұрамысын Бағыш! /Зурә жылап отыра келеді/.

Бақтыбала. Қайтып тұра аларсың... /асығыс телефонға барады. Осы кезде есіктен асығыс Зиза кіреді. Бақтыбала: трубканы орнына қояды/.

Зиза. Бағыш тәте телеграмма келді... /Телеграмманы береді/. Обздрав... даярлан қойыпты. Сізді жылдам жүрсін дейді... /Телефон соғылады, Бақтыбала тыңдап/.

Бақтыбала. Иә, иә... алдым. Естітім. Білем, білем. Баруға тура келеді... Иә... иә... онда болмайды. Жоқ, белгісіз, осында әкелу қажет... Қазір, қазір. Жақсы. /Трубканы іледі/.

Еркін. Үш Бағыш, үш!

Бақтыбала. Зиза, даярлан. Тез барда дәрі-дәрмектерді, операцияға керек аспаптарды даярла. Сен де бірге жүресін.

Зиза. Жарайды, тәте. /кете береді/.

Бақтыбала. Машинаға бара бер...

Екінші бөлмеден киініп асығыс Бақтыбала, Зурә шығады.

Еркін. Қайран жас... Таудай талап... ұлы Мақсот.

Бақтыбала. Машинаға үш сағаттық жер дейді ғой...

Еркін. Асық, Бағыш, асық...

Бақтыбала. Бара көрем. Еркін... Мұнда әкелсе жақсы болар еді...

Зурә. Мен де барайын, Бағыш тәте.

Бақтыбала. Не істемексің... осында күт.

Еркін. Бол енді, Бағыш...

Бақтыбала. Мүмкін болса осында жеткізу керек. /терезелен қарап/. Күн де бүлт екен... /Даладан машинаның гудогі естіледі/ Ал, Еркін... /қолын алады/.

Еркін. Жолың болсын, жаным!

/Шығып кетеді. Далада машинаның гудогі, жүріп кеткен дауысы естіледі/.

Қайран жас... Жас өмір.

Қағты қиналып тұрып қалады.

Ш ы м ы л д ы к

ҮШІНШІ ПЕРДЕ

Екінші сурет

Еркіннің үйі. Перде ашылғанда Еркін жалғыз Тұрдықұлдың пьесасын оқып отырады. Риза болмаған калыпта. Басын шайқап, қабағын шытып, қағазға өз пікірін жаза отырып оқуда. Максот тағдыры да қатты қинауда. Сағатына қайта-қайта қарай береді. Аздан соң.

Еркін. Өмір мен өлім таразыға тартылып тұр... Қай жағы басып түсер екен. /Телефон соғылады, асығыс барып тыңдайды/. Иә. иә. Бағыш. Мен, мен /Өні бұзылып/ Жасайтын болдық? Қашан? Бүгін? Кім? Өзің бе? Тілектеспін. Бағыш! Нешеле? /Трубканы іліп қояды, қатты толғануда/. Ұшқан ұя, өскен орта, алтын бесік ел үшін ажалмен алыспадық па кеше... Ажалды жеңіп, ел сенімін ақтап, анадан қайта туғандай болып келген жанның өлгісі келер ме сірә! /Аз пауза/. Өмірдің еркесі, көркі болғысы келмей ме. Ақылы мен ойын, қайраты мен жігерін бойындағы бар нәрлі қасиетін халқының бақытына, ұлы мақсатына арнағысы келмей ме. Қай заманда жасап отырғаныңды еске алсаң, “өлім” деген сөзді ойлағың да келмейді. Тек қана өмір, өмір! Өмірдің жүрегі боп соққың келеді. /Аз пауза/. Ұлы көштің көленкесінде жүріп өмір сүру — ол өмір емес. Ұлы өмірді жасағың келеді. Сол өмірді көркейткің келеді, жасасқың келеді. Таудай талабыңмен ұлы мақсатқа қанат қақсан өмірдің ләззатын, мағынасын мен сырын сонда ғана білесің. Ойлаған ойың қиял емес, тәтті қиялың шындық өмір. Осы өмірде жасап отырып қайтып қана өлімді ойларсың, /киналып/. Қайран Максот. Максотқа жете атармысың... жоқ әлде... /ойланып тұрып қап/ қиың келмейді қыршын жасты өлімге. Не болар екен... /Стол үстіндегі қағаздарын жинастырады, қолында кітабы бар жабырқаңқы Айбала кіреді. Еркін сағатына қарап/ Қалқам, мен кеттім...

Айбала. Жақсы, аға. /Еркін кетеді. Айбала жалғыз/. Өмірде дәл мұндай ауыр халге душар болғаным бар ма? Жоқ сияқты еді. Осы минутте бәрі көз алдыға келеді. /Ойға шомып/. Осыдан үш жыл бұрын ол майданға аттанарда: “Айбала жүрегімде түйін болып, ашылмаған сыр, айтылмаған арман

кетпi бара жагыр... осы сөзiм есiнде болсын". - деп кош айтысты. Одан бұрын Еркiн ағаның жақсы көретiн жолдасы болғандықтан ба, жоқ әлде не... әйгеуiр мен де жақсы көрушi едiм...сабырлы, сыпайы мiнезi, жарқын жүзi... ойымнан шықпайтын болды. Ол ұзақ сапарға аттанып, арамыз алыстаған сайын, көңiлiмiз жақындай түстi. Ол көзден таса болып, айдан – ай, жылдан – жыл асқан сайын жарқын жүзi көзiме ыстық көрiне бастады. Жақсы көрген адамың ауыр күнде елдi қорғап жүрсе, оған деген сенiмiң... махаббатың өзгеше болады екен. Екеуiмiздiң арамыздағы бар тарих осы ғана едi. Соның аман келiп, айтылмай кеткен арманын есту маған да арман едi. /Аз пауза/. Ендi арман үстiне арман болды. Жас жүрек жазықсыз жәбiрлендi. Бәрiнен де жүрекке шер боп байланған түйiн... шешусiз бара жатқан түсiнiксiз жұмбақ... сол арман. Мақсот, осы ма едi күткенiм. /ауыр ойға батып отырып қалады, есiк қағылтады, кенет бойын жиып алып/. Кiрiңiз. /қолында қағазы бар Тұрдықұл келедi/.

Тұрдықұл. Айбала, еркiн үйде жоқ па?

Айбала. Жоқ.

/Тұрдықұл отырады/.

Тұрдықұл. Бактыбала да жоқ па?

Айбала. Қызметiнде.

Тұрдықұл. Да... а, үйде өзiн ғана екенсiң ғой. /Айбала үндемейдi/. Уһ, бүгiн әбден шаршадым... Театрда менiң пьесамның читкасы болып... Апырмай, Еркiннiң келе алмағанын қарашы...

Айбала. Ағайдың бара алмағаны... Бiр шаруасы болып қалып, соның соңында жүр-ау деймiн.

Тұрдықұл. Япырай неткен шаруа. Бүгiн мына менiң пьесам оқылғанда анау, мынау шаруаны қоя тұрмаған екен, ә.

Айбала. Анау, мынау болмағаны ғой...

Тұрдықұл. Ендi /қолындағы қағазын көрсетiп/ мынадан важный шаруа емес шығар.

Айбала. Мүмкiн одан да важный шығар... Қайдан бiлдiңiз.

Тұрдықұл. Жоқ, Еркiннiң қатысуы керек едi. Үлкен таластар туып... полемика қызу болды.

Айбала. Неге таластыңыздар?

Тұрдықұл. Осында мына кейбiр жолдастар искусство мәселесiне тiптi бiр түрлi қарайтын көрiнедi. Түсiнбеймiн қалай екенiн... Мұрат бүгiн бұл үйге келген жоқ па?

Айбала. Келген жоқ-ау деймiн. Сонымен таластарыңыз немен аяқталды?

Тұрдықұл. Мен өз пiкiрiмде қалдым. Бiрақ, жолдастар

ойлар... Бұндай әңгімелер аса терең барламай, искусствоның нәзік сырларына түсіне атмаудан туатын сияқты... Е. бұл іске асатын нәрсе ғой... /кенет ойына бір нәрсе түскендей аз ойланып/. Да... а. Айбала енді... саған біздің, атап айтқанда менің көзқарасым өзгеруге тиісті-ау деймін.

Айбала. /Секем атың/ О, не дегеніңіз...

Тұрдықұл. /Ыңғайсызданып/ Ол енді Айбала... жалпы заңы нәрсе-ау деймін...

Айбала. Сіздің не айтып тұрғаныңызды түсіне алмадым.

Тұрдықұл. Апырмай, Айбала, не деуге болады енді... Қалайша түсіндіруге болады.

Айбала. Түсініксіз нәрсені қалайша түсінуге болады.

Тұрдықұл. /Өз-өзіне/ Міне, бұл қыз да әлден-ақ қыңыр келе бастады. /Айбалаға/ Түсінгісі келген кісі түсінеді ғой, Айбала. Бірақ... /шылығын тартып орнынан әрлі-берлі жүреді/.

Айбала. Сіз өзіңізді-өзіңіз сонша неге жасырасыз. Не ойыңыздың барын мен біте алмадым.

Тұрдықұл. /Өз-өзіне/ Осы қыз шынымен түсінбей тұр ма мені. Бассам ба екен лирикаға. /Айбалаға/ Да... а, ой дегенің өзі ол бір... Теңіздей түпсіз терең нәрсе ғой. Терең теңіз түбінде меруерттей асыл жыр да жатады. Ал, асыл жырдың алуан-алуан сырлары да болады ғой... Терең теңіз түбіне сүңгіп меруерт теретін Хауас деген құс болады. Теңіздей терең ойымның түбінен сол Хауастай сүңгіп терген меруерттім... /қалтасынан Айбалаға арналған өлеңін алып/. Бұл тек саған ғана айтуға арналған сырым еді.

Айбала. Сыр дейсіз бе?

Тұрдықұл. Да... а, сары аттындай сақталған сырдың өзінің айтылатын уақыты болады ғой. Сол уақытқа жеткеніме өзімді бақыттымын деп есептеймін. Ол бақытқа, әрине, сен де ортақсың, Айбала...

Айбала. Қалайша?

Тұрдықұл. Махаббат дегеннің өзі... адамның жан сезімінің ең нәзік сырына байланысты ғой. Да... а, ғашықтың тілі тілсіз тіл... Ол сырды жеткізе алатын тек бір-ақ тіл бар...

Айбала. Бір-ақ тіл дейсіз бе?

Тұрдықұл. /Өлеңін оқуға ыңғайланып/ Ұға біл /Оқиды/
Сен қызыл гүл Иран бақта жайнаған,

Мен бір бүлбүл... /есік қағылады. Тұрдықұл оқуын тоқтатып, тұрып қалады. Айбала есікке қарай барып/

Айбала. Кіріңіз.

Тұрдықұл. Қан! /Зурә кіреді. Тұрдықұл өз-өзіне/ Дәл

жеме-жемге келгенде... бұны қай сайтан алып келді екен. /
Зурәге/ Сәлематсыз ба, Зина?

Зурә. Жақсысыз ба?

Тұрдықұл. Қыздар енді оқуды бігіріп алған сон еркіндеп
бір жүргеніміз де.

Зурә. Оқуға да, дем алуға да, еңбек етуге де ираволы
емеспіз бе? Бүгін дем алсақ, ертең тағы да еңбекке кірісеміз.

Тұрдықұл. /өтірік күліп/ Міне біздің қыздар гура саясаттан
соғады.

Зурә. Сіз қалай ден едіңіз. Саясаттан тыс маман бола ма.

Тұрдықұл. Дұрыс қыздар, дұрыс, дұрыс...

Айбала. Біздің қыздар қателеспейді.

Тұрдықұл. Оны да көрерміз. Айбала.

Айбала. Сенбей тұрсың ба?

Тұрдықұл. Болды, болшы сендім, Айбала. Сендім. /Өз-
өзіне/ жылы сөз айтты-ау... /Айбалаға/ Әзірше. /Айбаланың
қолын алады/. Қыздар сау болыңдар.

Зурә. Сау болыңыз, сау болыңыз.

Тұрдықұл. /Бірдеңе айтқысы келгендей Айбалаға қарап
аз кіліріп/ Жақсы.

Кетеді.

Зурә. Ғашық оты шықатпай барады ғой қайтсін. /Әзілмен/
Айбала мен келіп қалып әлгі шіркін арманын айта алмай
қалды ма. Лирикасын оқыған шығар.

Айбала. Әркімнің өзінікі өзіне жөн сияқты болады да
тұра ма деймін осы.

Зурә. Көңіл жүйрік пе, көк дөнен жүйрік пе деген емес
пе. Көңілдіңнен де, көк дөнеліңнен де осы Тұрдықұл ағайдың
дәл өзі жүйрік қой деймін.

Айбала. /Әзілді ұнатпай/ Зурә қойшы соны. /Мұнайып/
Көңіл демекші... Қайдан білейін бұл көңілдің не боларын.

Зурә. Осы сен немене күн бұрын уайым айтып, қойшы
осы.

Айбала. Иә, несі болса да бүгін болады.

Зурә. Осы мен білсем бар ғой ештеңе де болмайды.
Бұлттан шыққан күндей көңілің жарық ете түседі. Айбала,
ренжімеші, мен біздің ғылымның күшіне сенемін, тәтеме
сенемін...

Айбала. Тәтең аянады дейсің бе...

Зурә. Осы уайымымыздың аяғы ертең-ақ қуанышқа
айналады. Қара адырдағы өзіміз егіскен егін біркелкі тең-тегіс
боп шыққан... Бәрі де ұмытылады... той тойлаймыз әлі...

/Есік қағылады. Мұрат кіреді/.

Мұрат. Е, біздің қарындастар екен ғой. А.І. қайырлы болсын айту керек қой сендерге. /қолдарын алып/ Жақсы, жақсы, қуанам қарындастарым. Еңбектерің жемісті болсын. Кешегі екі /қолмен бой мөлшерін көрсетіп, жақсы көрген әзілмен/ мынадай кісі көзіне ілмейтін қыз – маман, агроном! Қуанам, қуанам!

Зурә. Рахмет, Мұрат аға.

Мұрат. Міне қандай тамаша. Сендер сияқты мына өз көз алдымызда өскен жас мамандарымызды көргенде, алдымызда тұрған жаңа талаптар, ел тілегі бізге зор міндет артады... Сендер түсінбейсіңдер дейді-ау, біздің Тұрдықұл. /Даусын өзгертіп/ Еркіннің қатынаса алмаған... Өзі тез қайтар ма екен. Айбала?

Айбала. /Кейіген пішінмен/ Ағағайым Мақсотқа кетті ғой...

Мұрат. /Кенет өзгеріп/ Мақсотқа. /Қауіптенген пішінмен/ Тұра-тұр... /Есікке қарай жүре беріп, кенет бұрылып телефонға келіп/ 45-34. Бақтыбаланы шақырыңызшы. Болмайды? Болмайды дейсіз бе? Ә... Еркін бар ма онда. А, а. /Трубканы тез орнына қоя салып/ Мен сонда кеттім.

Асығыс шығып кетеді.

Айбала. /Үрейленіп/ Апырай, не болды екен...

Зурә. Айбала сен үйде бол мен біліп келейін...

Айбала. Қандай хабар әкелер екенсің, досым...

Зурә. Тез келем...

/Айбалаға қарай-қарай асығып шығып кетеді. Айбала жалғыз/.

Айбала. /Қатты қайғырып үрейленген қалыпта/. Не болар екен... Не болар екен... Менің жүрегімде орын бар ма еді, қайғы саған.

Жылап отыра кетеді. Кенет шам сөнеді. Шам жанғанда аурухананың операция жасайтын бөлмесінің алдындағы коридордың көрінісі. Операция жасайтын үйдің есігі зрительге көрініп тұрады. Ауыр ойда, операцияның нәтижесін асығып күтіп жүрген Еркін, аздап соң асығыс Мұрат келіп кіреді.

Мұрат. /Қауіптенген пішінмен/ Еркін... /қолын алады, Еркін үнсіз амандасалы. Еркін шыдамсызданып әрлі-берлі жүруде. Аз паузадан соң/ Көп болды ма?

Еркін. Бірталай болды...

Пауза.

Мұрат. Беті қалай?

Еркін. Әлі белгісіз...

Мұрат. Өмірдің қымбаттығы осындайда көрінеді-ау...

Еркін. Иә Мұрат... Шын қадірін білгенге... қымбат.
қымбат.

/Абзал кіреді. Еркінмен. Мұратпен амандасады/

Абзал. Еркін, қалай Мақсат?

Еркін. Өмір мен өлім гаразыға тартылып жағыр... қайдам қай жағы басын түсетінін...

Абзал. Кім істеп жатыр? Тоса тұруға болмады ма?

Мұрат. Өзіміздің Бактыбала.

Еркін. Күтуте болмады ғой... Әрбір минут санаулы болып тұр ғой.

Абзал. Обкомда келісіп. Москваға тыңыз телеграмма беріп ек... Енді кісі келудің мағынасы болмайды екен ғой.

Еркін. Енді не де болса екінің бірі...

Мұрат. Солай боп тұр енді...

Абзал. Онда қайга телеграмма соғуға тура келді. Сонғы минутқа дейін ауыр халін білдірмеді-ау байғұс бала. Бұл халге жеткізетін бе едім. Не шара.

Еркін. Қайтеміз енді Абзал, амал бар ма.

Абзал. Айтқанына жетті. Еңбегі жанды. Жанған еңбегінің жемісін көрсе игі еді.

Мұрат. Сол ғой арман... Қайран жас...

Абзал. Қайта телеграмма соғуға тура келді... Мен қазір айналып соғам. /шығып кетеді/.

Аз жым-жырт.

Мұрат. Кешікті ғой... Шіркін Бағыш не күйде десеңші...

Еркін. Бәріне көнбей, өз жауапкершілігіне алған адам не күйде болушы еді...

Жүтіріш Зурә кіреді.

Зурә. Еркін аға, не болды? Не болды. Мұрат аға?

Мұрат. Ештеңе де етпейді, Зурә. Бар қалқам.

Зурә. Жоқ... әдейі келдім. Мұрат аға.

Аз үнсіз.

Операция бөлмесінің есігі ашылады. Бәрі жапт қарайды. Іштей шыдамсызданып хабар күтуде. Зейнеп шығады.

Еркін. Не болды, жаным?

Мұрат. Қалды ма жаны?

Зейнеп. /не дерін білмей/ Білмеймін әлі... Білмеймін, Еркін аға...

Асығып өтіп кетеді.

Зурә. Зоя. /Артынан бірге кетіп. Азлан соң жабырқанқы күйде қайтып келеді/.

Мұрат. Апыр-ай, Еркін-ай...

Операция бөлмесінен ақ халатты, аузын марлімен байлаған,

қолында резинка перчатка, қатты қиналған қалыпта Бактыбала, тағы екі-үш дәрігер шығып, асығып асып кетеді.

Еркін. Бағыш!

Мұрат. Жаным-ау... үндемейді ғой...

Еркін. Үндемейді...

Аздан соң аузындағы марліні алған, қолын жуған, Бактыбала келеді.

Мұрат. /Шыдамсызданып/ Бактыбала -ау, естіртсеңші жақсылығыңды!

Еркін. Несі болса да айтсаңшы!

Бактыбала. /Қиналып/ Әлі айта алмаймын, Еркін.

Еркін. Не дейді...

Мұрат. Бағыш-ау не болды? Өмір сүре ме Максат?

Бактыбала. /түнжырап/ Әлі белгісіз...

Бәрі гүнжырап қалады. Жүгіріп Айбала кіреді. Түрлерін көріп шошып.

Айбала. /Бактыбалаға/ Тәте!

Үнсіз. Айбала Зурәні құшақтап жылап жібереді.

Ш ы м ы л д ы қ

ҮШІНШІ ПЕРДЕ

Үшінші сурет

Күз. Терезеден жапырағы сарғайған ағаштар көрінеді. Сол Еркіннің үйі. Үйде Еркін, Тұрдықұл. Перде ашылғанда Тұрдықұл гүндірлеп отырады. Еркін жазу столынан тұрып сөйлейді.

Еркін. — Мен оқып шықтым. Тұрдықұл. Дәл бұл еңбегің жөнінде сенің Мұратқа да, басқа жолдастарға да ренжитін ешбір ретің жоқ. Олардың пікіріне мен де түгелдей қосылам...

Тұрдықұл. — Көркем шығармаға дәл осылай қарағанды көргем жоқ...

Еркін. — Көркем шығарма шындық өмірден аулақ жатса, оны шығарма деп атауға да аузым бармайды...

Тұрдықұл. — Меніңше, көркем шығарма шындық өмірден жоғарырақ тұру керек...

Еркін. — Бірақ, шындық өмірден мүлдем қол үзіп кетпеу керек. Сенің мына пьесаңнан шындықтың көлеңкесі де көрінбейді.

Тұрдықұл. — Жазушы ерікті емес пе?

Еркін. — Ерікті емес деп кім айтты. Өмірден аулақ құрғақ қиялдың құлы болу, сол да еріктілік пе. Бір заманда адам баласының қиял еткен өмірінде жасап отырып, ұлы заманның азаматы болып отырып, сол заманының, ел-жұртының талабын түсінбей, өмірге үйлеспейтін, халық тілегіне сай келмейтін шалғай оймен, тұманды қиялмен лағу кімге қажет! Сен ренжіме, Тұрдықұл, шынын айту керек. Дос жылатып айтады, дейді, өмірден қалып қойғансың... Тек өзіннің тапшы оынның тар көлемінде қалғансың. Біздің халықтың ой-өрісі, тілек-мақсаты, сұрапыл соғыс үстінде бұрынғыдан да өсті. Елдің сана-сезімі, өмірге көзқарасы әлде қайда тереңдеді. Соғыс үстіндегі бес жылға таяу өмірде біздің халық тарихта болып көрмеген қаһармандық іс істеді. Саған бәрін айтып жатудың қажеті жоқ сияқты, Тұрдықұл. Осының бәрі өзіміздің көз алдымызда болып жатқан оқиға. Бізге халықтың қоятын талабы соншама зор, соншама жауапты.

Тұрдықұл шылым тарта береді.

Заманымыздың бұл талабы, бұл тілегі күннен-күнге асқан

саиын зорайып отыр. Елдің ұлы көшiнiң алдында болмасақ, өз мiндетiмiздi түсiнбегенiмiз. Соғыс бiгi деп жайбарақақтау бiздiң елдiң салғы емес. Бiздiң халық бүгiн игiлiктi iсi алдына қойып, 1950 жылға көз жiберiп отыр, келешегiне сенген халық, ойға алғанына жететiн халық. Өмiрге осы тұрғыдан қарау керек, осы талапқа сай iс iстеу керек. (Столынан Тұрдықұлдың пьесасын алып бередi) Мiне, Тұрдықұл, өз пiкiрiмдi жаздым.

Тұрдықұл. — (Қолына алып жатып) Да... а, осының тiптi iлiп алар қасиетi болмағаны ма?!

Еркiн. — Сонда жаздым...

Тұрдықұл. — (Оқып отырады) Да... а, бiрақ, сахнадан көрермiз...

Еркiн. — Түзу тұлға қисық айнадан көрiнбес болар...

Тұрдықұл. — Көргенде айтармыз...

Еркiн. — (Кiтаптарының арасынан Тұрдықұлдың өлеңдер жинағын алып) Мына “Даңқ” атғы өлеңдер жинағыңды да оқыдым. Асығыстау бастырыпсың. Бұл жинақ даңқынды шығара қояр ма екен... Даңқ, атак еңбек пен күрестiң жемiсi болар... Қолдан даңқ жасалмас...

Тұрдықұл. — (Кейiп) Еркiн-ау, бұл лирика ғой ендi... Сен бүйдеп тұрсың, жай халық не дейдi?

Еркiн. — Ең катал сыншы, әрi әдiл сыншы — халық. Жүрегiне жақпаса ешкiмнiң де көңiлiне қарамайды... 1936 жылы 18 июль күнi түнде, өлiм алдында есiнен танып жатып: “Соғыс болады. Дайындалу керек... қапы қатмау керек”, - демедi де Горький. Мiне, ұлы адамның жүрегi. Халқын шын сүйген, Отанын сүйген жүрек.

Тұрдықұл. — Бәрiмiз бiрдей Горький бола алмыз ба?

Еркiн. — Үлгi аламыз. Елдi Горькийше сүйе бiл. Сонда жемiстi еңбек ете аламыз деген сөз. Сырты жылтырап, iшi қаттырап, кер келiп бара жатқан Еуропаның мәдениетсымағына емексу-сағымға алданған санасыздың iсi болар едi...

(Қолында гаяғы, жүдеу Максот кiредi).

Максот. — (Отырып) Әбден шаршадым...

Еркiн. — Апырай, Максот-ай... тынықсаңшы.

Максот. — Қара адыр алабының ерлерi жоспардан тыс асық беруге кiрiсiп, ол уәденi де 3 күн iшiнде орындапты. Абзатмен сөйлестiм.

Еркiн. — Келiп пе Абзал?

Максот. — телефонмен. Комиссияда болдым. Дәрәгерлер әлi рұқсат ететiн емес... Бiлмеймiн...

(Тұрдықұл шылымын жиi-жиi тартып, Еркiннiң рецензиясын оқып отырады).

Еркін. — Асықтасаншы. Мақсот-ау, неткен жансың.

Мақсот. — Көргім келеді. Барғым келеді...

Еркін. — (Тұрдықұлға) Геройды атыстан ізлеудің қажеті бар ма?

Тұрдықұл. — Жазушының ролін сонша төмендетуге қосылмаймын...

Мақсот. — Тұрдықұлдың геройлары аспанда ғой, жердегі жанды не қылсын...

Тұрдықұл. — Агроном идеальный герой бола алмайды. Өмірінде романтика жоқ олардың.

Еркін. — Сөзді іске айналдырудан, істі сөзге айналдыру анағұрлым оңай екені белгілі ғой. Тұрдықұл...

Мақсот. — Еліміздің әлемді таныраған ерлік ісінен әсер ала алмайтын әсемпаздардың жел сөзі кімге қажет...

Тұрдықұл. — Ақынның жанын түсіне білу керек.

Еркін. — Ақын елінің адал азаматы болуы керек.

Мақсот. — (Тұрдықұлды кекей) Мына сессия қабылдаған төртінші бесжылдық жоспарда романтика деген бар ма екен... ақын көзімен қарағанда...

Тұрдықұл. - Ақынға ондай сұрақ қоймас болар... поэзия агрономия емес қой...

Мақсот. — Онда ғафу ет, Тұрдықұл. Сенікі поэзия емес... демагогия...

Тұрдықұл. — (Ашуланып) Мақсот, мынауың просто оскорбление. Жазушы адам жанының инженері деген қағиданы білмегенін ғой...

Мақсот. — (Орнынан тұрып екінші бөлмеге кете беріп) Бірақ, сендей жазушы емес. (Кетеді).

Тұрдықұл. — Еркін, мынау ғажап екен. Да... а... интересно...

Еркін. - Өмірмен ұғыса білсек, жолдастармен ұғысу қиын емес, Тұрдықұл...

Тұрдықұл. - Өмір деген енді... Өмір ғой...

Зурә кіреді. Үстінде жол киімі. Қара алырдан келген беті. Қуанышты.

Еркін. — О, Зурә. Міне біздің агрономдар. Хал қалай?

Зурә. — Хал өте жақсы, Еркін аға. (Тұрақұлмен салқын ғана амандасады. Мақсот шығады).

Мақсот. — Зурә сауымысың?

Зурә. — Бәрі де аман. Абзал ағай сәлем айтты. Қарекен де, Төкен. Қадриша бәрі де сәлем айтты.

Мақсот. — Иә, иә...

Зурә. — (күліп) Айранбоз да сәлем айтты. Ол қазір астық тасып жүр. Ударник.

Мақсөт. — Е... Тағы.

Зурә. — Астықты төгіп болды. Айтқан уәдеден әлде қайда асын кеггі. Планнан тыс астықты екі есе артығымен беріп болды. Москвадан тағы да телеграмма алды. Міне. Абзалдың хаты(хат береді). Төкен мен Қадиша қосылды...

Мақсөт. Өте жақсы. Иә. иә...

Зурә. Осында келмек өздері. Төкен Мақсөтке берген уәдем бар. Тойды бірге жасаймыз дейді.

Мақсөт. (Мақсөт ыңғайсызданып) Жүр анда барып әңгімелесейік. Мына кісілерге... (Тұрдықұлға қарап) біздің өмірде романтика жоқ. Бөгет етпейік.(екінші бөлмеге кетеді).

Тұрдықұл. (Өз-өзіне) Бұл қыздікі не... Қырарсың сен...

Еркін. Міне. Тұрдықұл көрдің бе?

Тұрдықұл. Оны көрдік қой... Еркін, мына менің енбегіме тым үстірт қарадың-ау деймін.

Еркін. Қалайша?

Тұрдықұл. Қабылданып қойған нәрсе ғой... Кішкене басқаша жазуың керек еді...

Қуанышты Мұрат кіреді.

Мұрат. Еркін, қол қысуға ерте деп ең. Қателестің...

Тұрдықұл. (қуанып) Иә, иә. Мұрат не болды?

Мұрат. Бүгін генеральный, Еркін. (Сағатына қарап) Артистер қазір жиналып отыр, жүр ішінде боласың.

Еркін. Жақсы, жақсы Мұрат, қарсылық жоқ. Ендігі ауыр азабының бәрі сенің мойныға ауды ма? (қалжындап) Ендігі қызығын сен көр. (Зурә Мұратпен амандасып шығып кетеді. Мақсөт кіреді).

Мұрат. Қызығын Мұрат та көреді... Ел де көреді... жүр, жүр.

Мақсөт. Қайырлы болсын айтуға болатын шығар...

Мақсөт Еркін мен Мұраттың қолын алады.

Еркін. Бұл қайырлы болсын да ертерек.

Мұрат. Көп болмайды, ертең де естиміз қайырлы болсын-ды.

Тұрдықұл. Сендердің репертуарный пландарын қайда осы?

Мұрат. Тұрдықұл, сен ренжіме... Репертуарды елеуішке сап кәдімгідей (қолымен көрсетіп) елеп жатырмыз. Кебек. коқым-соқымы көбейіп кетіпті...

Тұрдықұл. (ызалы) Принцип деген болмай ма екен?!

Мұрат. Принцип болған соң ғой сүйтіп жатқанымыз. Ал Еркін, жүр енді.

Еркін. Жақсы жүрейік.(Екеуі кетеді. Тұрдықұл орнынан тұрып анырап қалады).

Тұрдықұл. Жоқ.. болмайды. Бұл түсінбеушілік. Докажу!

Мақсот. (кекен:) Сіздер доказать емес. показать етпеуші ме едіңіздер?!

Тұрдықұл. Жок... кеттім.

(Асығыс шығып кетеді. Таяғы мен қағаздары қалып қояды. Мақсот жалғыз).

Мақсот. Жолың болсын. (Таяғы мен қағаздарын көріп) Кару-жарағың мұнда қалыпты. құр қол не бігіресің. (күліп) Міне романтика!

Тұрдықұлдың Айбалаға берген өлеңдер жинағын қолына алып "Даңқ"... Тұрдықұл... Аспандағы айға балаған Айбалаға...

Айбала кіреді.

Ғафу етіңіз. Айбала... Мына кітабыңызды... (кітапты беріп) айыптымын...

Айбала. (ренжіп) Мақсот, осы Тұрдықұлдың не сенің? "Сіз", "бізін" не осы? Тозды шыдамым!

Мақсот. Менен көрі өзің жақсы білуің керек...

Айбала. Ашып айтшы, Мақсот, жазықсыз неге күйдіресің мені?

Мақсот. Жансаң, күйсең де бір сөзде тұру керек еді. Бірақ, мені тірі қалады демеген шығарсың...

Айбала. Ққашан сертген ғайдым. Қашан сөзімде тұрмадым!

Мақсот. Сенушем саған, Айбала.

Айбала. Кінәм не?

Мақсот. Кінәласып қайтеміз. Көңілің қосылған екен. Қайта қайырылу қата болар...

Айбала. Кіммен қосыпшын. Не деген сұмдық!

Мақсот. Тұрдықұлмен...

Айбала. Сенен осындай сөз есгимін депшем... (Кітаптарының арасынан хатын алып) соңғы хатым... Телеграмма бердің емес пе? Хат жазба делдің емес пе? Өзің келер деп сақтадым. Мә оқы... бір ай болмай... Мына суреттің сыртына не жаздым. (Суретін іздеп жүреді). Адал жүрегім... сырым... (Мақсот хатын оқып, ойға батып отырады). Қайда ол!? (өз-өзіне) Зурәда екен ғой.

Мақсот. Бұл қағаз бен сия ғой... Тұрдықұлға уәде беріпсің... Одан бұрын маған да сүйтгің емес пе? Арзан уәде арға сия ма?

Айбала. Шының ба, Мақсот! Кім айтты оны?

Мақсот. Өзі.

Айбала. Сендің бе сен соған?!

Мақсот. Сенбес ем... өз қолыңмен жазғаныңды көрсетгі.

Айбала. Не жазыпшын. Есімнен адасып жазбасам... Жаздым ба оған сірәдә...

Мақсот. Көзбен көрген шын болар..

Айбала. Бұл не сұмдық... (Жылайды. Осы кезде фотокорреспондент кіреді).

Фото-корр. Сәләмәтсіздар ма? Былайша айтқанда енді... ғафу етіңіздер... Ғафу етіңіздер!

Мақсот. Жолыңыз болсын!

Фото-корр. Сіз енді, былайша айтқанда, ғафу етіңіз. Мен... енді көріп тұрсыз фото-корреспондент, былайша айтқанда.

Мақсот. Жақсы, жақсы.

Фото-корр. Маған Советтер Союзының батыры... герой, герой керек еді.

Мақсот. Иә?

Фото-корр. Сіз болып жүрмейсіз бе?

Мақсот. Иә, біз.

Фото-корр. – Ғафу етіңіз, былайша айтқанда, танысып қояйық фотокорреспондент Әлімжан Акшолокович Айдарханов.

Мақсот. (қолын алып) Мақсот.

Фото-корр. Өте жақсы, былайша айтқанда, жолдас батыр, сізде аз шаруам бар еді... білесіз ғой өзіңіз...

Мақсот. Түсініп отырмын. Ғафу етіңіз сізге өзім барайын. Бірақ ертең.

Фото-корр. Әбден болады... газеттен табасыз сағат үшке күтем...

Мақсот. Жақсы.

Фото-корр. (Айбалаға қарап) Ә.. ғафу етіңіз. Сіз де былайша айтқанда, осында екенсіз ғой. Сіздікі дайын.

Айбала. Иә, о не дегеніңіз?

Фото-корр. Ғафу етіңіз, жолыңыз болсын, былайша айтқанда.

Айбала. Иә?

Фото-корр. (кетіп бара жатып) Сау болыңыздар.

Мақсот. Қош болыңыз.

Фото-корр. (Есікке барып бөгеліп) Айпақшы (Айбалаға) Сіздің мына - ... (альбомына үңіліп) Жоқ... жоқ. (кете беріп, өз-өзіне) что же, бәрібір емес пе? (Қайта оралып).

Айбала. Бірдеменізді ұмыттыңыз ба?

Фото-корр. Жоқ... жоқ... (альбомынан Айбаланың суретін алып) Иә, иә... ғафу етіңіз, бәрі бір ғой сізге беріп кетейін, ол кісімен кездесе алмай қойдық... (суретін береді).

Айбала. (Алып таңырқап) Кіммен? Қалайша бұл сізде... (Мақсотқа) Мақсот!

Мақсот. – Ол не?

Айбала. — Міне, бұл қалай? (Суретін береді. Мақсот алып қарап тұрады).

Фото-корр. (Тағы 3-4 карточка беріп) Көбеиттім... енді былайша айтқанда... жақсы шықты. Табыс етіңіз, өгінем сізден.

Айбала. Кімге? Қайдан алдыңыз?

Мақсот. Кім берді сізге?

Фото-корр. Мен қайдан білейін, ғафу етіңіз, кім болады сізге ол. иә... иә... женихыңыз ба... солай деді ол. былайша айтқанда...

Айбала. Кім? Кім?

Фото-корр. Поэт, поэт... акын енді... Е. Қыйқымович, Е...

Айбала. Тұрдықұл ма?

Мақсот. Сол ма?

Осы кезде Тұрдықұл кіріп келеді.

Фото-корр. Ә... міне, міне, ғафу етіңіз, тапсырмаңыз орындалды, сізді таба алмадым, жақсы болды әне, ғафу етіңіз сау болыңыздар.

Шығып кетеді.

Тұрдықұл. (Сасқанын білдірмей) Не деп жүр мына дәлдек. Қағаздарым қалып қойыпты...

Айбала. (ашынып) Ол кісі дәлдек емес... (Тұрдықұлдың кітабын өзіне беріп) Өз қолыңыздан бердіңіз, рахмет сізге өз қолымнан қайта атыңыз.

Тұрдықұл. (Кітабын алады, қағаздарын, таяғын алып кетуге ыңғайланып) Бұл просто мәдениетсіздік емес пе, Айбала...

Айбала. (Өз суретін көрсетіп) Мынау мәдениеттілік пе! Қайдан алдыңыз? Бердім бе мен сізге?

Тұрдықұл. (Кетіп бара жатып) Түсінбеймін. Ел қызық өзі. Институт бітірген соң жазып, суретін газетке бастырайын деп жүрсем... Қызық екен. (Шығып кетеді).

Мақсот. Міне, шын романтика!

Айбала. Мақсот! Осы ма еді жұмбағың? (Мақсотқа жақындайды).

Мақсот. Тұра тұршы, Айбала...

Айбала. Мақсот әлі де... (Телефон соғылады. Айбала барып тыңдап). Иә, иә... мен... иә...

Мақсот. (өз-өзіне) Жәбір-ледің бе арым... жазықсыз ба еді Айбала?!

Айбала. (телефонда) Зурә... Зурә... қазір... қазір... (трубканы асығыс іліп, радионы қосады) Мақсот, Мақсот! Қап!

Тыңдай қалысады.

Диктор. ... Олардан басқа “Қара адыр” колхозының егіс бригадасының бригадирі Әлімбаев Төкенге, мол өнімі звено, комсомолдар звеносының бастығы Алдабергенова Қадишаға Социалистік Еңбек Ері атағы берілді (музыка).

Мақсот. (қуанышты) Айбала! Ақталы адал еңбек!..

Айбала. Төкен, Қадиша! Өзгесін де айтты ма екен, қап.

Мақсот. Өзгесі деген не? Өзге деген жоқ. Бәрі өзіміз. Бәрі бір... Кеш, Айбала! (жүрегі алып ұшып) Адал еңбек... Міне бақыт... Міне өмір... (асығыс шығып кетеді).

Айбала. Мақсот. Мақсот!

Аңыран тұрып қалады.

Ш ы м ы л д ы қ

ТӨРТІНШІ ПЕРДЕ

Бірінші сурет

Еркіннің тойға әзірленген үлкен қонақ үйі. Үйде Айбала, екі жолдас қызы. Үшеуі де қуанышты. Үйдің ішін реттесіп, абыр-сабыр болып жүрседі.

Айбала. Қыздар...достарым...қуанғанда бір, қорыққан да бір деген осы екен-ау...

Зейнеп. Қорыққаны несі...

Айбала. Жок дейім-ау...

Зурә. “Жок дейім-ау”, - деп тіпті сүйгеніне қосылып алған соң, қуанғаннан не айтарын білмей тұрғаның...

Айбала. Қуанбай енді...

Зейнеп. Сен қуанбағанда...

Айбала. Сенші?

Зейнеп. Мен де қуанам...

Зурә. Сенің қуанышың біздің де қуанышымыз. Бірақ...

Айбала. “Бірақ” деп үшеуіміз бір-ақ күні күйеуге шықпадық деп тұрсың ба?

Зейнеп. Сөйтсе қандай тамаша болар еді десеңші

Айбала. (Қалжыңдап) Онда бүгінгі тойды гоктата тұрайын, қыздар...

Зейнеп. Ол сыртың ғана ғой, Айбала. Ішінде не жатқанын біз сезбейтін шығармыз...

Зурә. Бізді қанша дос десең де біз саған Мақсот бола аламыз ба!

Айбала. Мақсоттың жөні бір басқа, сендердің жөнің бір басқа емес пе?

Зейнеп. Е, бәсе, сөйтіп шынықты айтсаншы онан да...

Зурә. Қыздар, кісілер келіп қалмай тұрып осындай оңашада бар ғой, бос сөзді қойып, даярланып алайық...

Зейнеп. (қалжыңдап) Күйеуге шығатын қызымыз (Айбаланы нұсқап) міне дап-даяр тұр. Ал бізге тағы не даярлық керек.

Айбала. (қалжыңдап) Менен көрі енді елдің көзі сендерге көбірек түседі, қыздар.

Зурә. Қалжыңды қоя гүрындаршы. Айбала, сен осы көйлегінді киесің бе?

Зейнеп. Әне бір көйлегің кесе қайтеді...

Айбала. Қайсы?

Зейнеп. (Екінші бөлмеден Айбаланың екі-үш көйлегін алып шығады) Мынаны деімін, (айна алдында Айбаланың үстіне сыртынан өлшеп қарасып жатады)

Айбала. — Осы үстіміздегісіше...

Зурә. Әне біреуін байқайықшы...

Зейнеп. Қой одан мынау жақсы.

Зурә. (Ойланп) Күйеуге шығатын қыз қандай көйлек киюші еді тойында?

Айбала. (Қалжыңдап) Күйеуге шыққалы тұрғанымыз осы, оны кім білсін...

Зейнеп. Қыздар-ау, мен бір сөз айтайыншы...

Зурә. Иә...

Зейнеп. Айбаланың дәл осы үстіндегі көйлегінен лайықғысы жоқ. Тойымыз да екеуіміз де дәл осындай көйлек киетін боламық. Осы уәде болсын жарай ма?

Зурә. Оның да дұрыс екен. Екеуіміз тойымызда қандай көйлек киерімізді білмей, аңырып тұрмауға бұ да жақсы болды. Айбала тойында мынадай көйлек киген дейміз ғой...

Айбала. Дұрыс достарым. Махаббаттан жаңылмасак, адамшылық арымызды таза сақтай білсек, киім түзен киюге көп ғылымның керегі жоқ қой.

Зейнеп. Сен бақыттысың Айбала. Сен жаңылған жоқсың.

Зурә. Сүйген жарың екі ажалдан қалды, енді бүгін той тойлағалы отырмыз. Неткен шаттық, неткен қуаныш десенші.

Айбала. Бүгінгі той Бағыш тәтемнің де, Еркін ағатайымның да, Максоттың да, Мұраттың да — барлығымыздың да тойымыз. Кеше Еркін ағамның пьесасы ойналғанда Сергей Степанович әдейілеп келді... Қалайша қуанбассын, достарым.

Зейнеп. Мен театрда ойынның артынан Еркін ағайға жүтіріп келіп қуанғанымнан не дерімді білмей сасып қалып: “Еркін аға, молодец” - деппін. Ойпырмай, артынан ұялғаным-ай.

Зурә. Сен қайта өзің де шын молодец екенсің, Еркін ағайдың қасына баруға ел мұрша бермей, мен театрдың көзіме көрінген артисіне қайырлы болсын айта беріппін.

Зейнеп. Бүгін қайырлы болсын айтатын кісіміз көп...

Зурә. (Терезеден қарап тәтті қиялмен) Үшінші класта... Золотая осень... “Бодрая осень” есінде ме?

Кроет уж лист золотой
Влажную землю в лесу...
Смело топчу я ногой
Вешнюю леса красу.

Айбала. (ішіп ала жөнелді) Есімде. Зурә:

С холода щеки горят.
Любовь лесу мне бежать
Слышат, как сучья трещат,
Листья ногой загребать. (сағынышты кияімен)

Ол балалық шақ кой (өзгеріп). Биылғы күзді айтсаңшы.

Зурә. Анық алтын күз. Қара адыр...

Алтын астық. Алтын дән.

Мақсот кіреді. Совет Одағының Бағыры, Социалистік
Еңбек Ері Алтын жұлдыздары, ордендері бар.

Зейнеп. Қонақтар екен десек...

Мақсот. Е. мен қонақ емеспін бе...

Зейнеп. Сен енді қонақ емессің. Мақсот...

Айбала. Бағыш тәтемдер екен десем...

Мақсот. (Әзілмен) Бағыш тәтеңді кешегі күні Еркін ағанды
да аңсаған...

Зейнеп. Сен кімді аңсадың сонда?

Айбала. Қойшы қыздар...

Зурә. Сезікті секіреді деп сенікі не.

Мақсот. (Әзілмен) Серігін тауып секірген қызды сезікті
деуге болар ма екен.

Зейнеп. Сондағы сезікті біз екенбіз ғой...

Зурә. Өз сөзіміз өзімізге тиіп жатыр екен ғой.

Мақсот. (әзілмен) Жүйелі сөз жүйесін табады, жүйесіз
сөз... иесін таппай ма?

Зейнеп. Айбала бірдеме десеңші. Бір күн болмай жатып
сен де Мақсотты жақтайсың ба. Қойшы тіпті.

Зурә. Достық қарызымыз қайда.

Айбала. (Әзілмен). Көкек өз атын өзі шақырып тұрған
жоқ па екен.

Зейнеп. Иә, бәсе солай деші.

Мақсот. - Өзіне өзі атақ тағып, өз атын өзі шақырып
жүрген көкек Тұрдықұл болса да мен кінәлімін бе?

Зурә. Кінәләсуға кетсең жеңілдің, Мақсот.

Айбала. — Көкек Тұрдықұл-ақ болсын, сол көкектен
сезіктеніп секірген кісіні кім дейміз?

Мақсот. (Әзілмен жеңіліп) Аталы сөзге арсыз таласалы, не десендер де ерік өздеріңде...

Зейнеп. Бәсе сөйтпін жөңіне кел...

Зурә. Майдандағы жеңісіне мақтана бер. Бұл арада бізді жеңе алмайсың.

Мақсот. (Әзілмен) Үшеуіңнің орғана жалғыз түсіп қалған екем, тым болмаса Тұрдықұл да жоқ...жеңілмеске шара да жоқ.

Зурә. Болғанмен Тұрдықұлың көмегі тие қояр ма екен. Ол кісі бас игелі қашан.

Мақсот. (Қалжыңдап) Ел жауды батысқа қарай қуып, немістердің тізесін бүктіріп, басын игізіп жүргенде, ол қағазға бас иіп, қыздарға жалбырынып жүрген екен ғой. (Мысқылдап) Тұрдықұл да қарап жатпаған екен.

Айбала. Қарап жатпағанын өзін де сездің ғой...

Зейнеп... (Қалжыңмен) Жеңіспен қайтқан жігіттердің кейбір жеңіл ойлап, аз-маз қателескендері болса, бүгінгі тойдың үстінде қатесін мойындайтын шығар.

Зурә. (Әзілмен) Ондай, ондай қателіктерін бүтін кешеміз.

Мақсот. Адамшылық арына жуыппай, сақтаған қыздардың алдында, ауыр күнде айнымай ер сенімін ақтаған қыздардың алдында жеңілсем де арман жоқ.

Зурә. Осындай қуаныштың үстінде көңілдегінің бәрін ақтарғың келеді.

Зейнеп. Енді қалай...

Айбала. Бұл тойға ортақ емес қайсымыз бар...

Зейнеп. Бәріміздің де тойымыз... Айбала мен Мақсоттың орны ерекшелеу енді...

Мақсот. (Қалжыңдап) Біз сендерге де тілектеспіз.

Айбала. (Қалжыңдап) Сендердің де ерекшелеу орын алатын тойларың тезірек болсын деп тілейміз.

Зурә. Қанша айтқанмен достар ғой.

Далада машинаның даусы естіледі. Айбала терезеден қарап.

Айбала. Еркін ағатайларым...

Зурә. Бәлі, біз әңгімемен отырып қалыппыз ғой...

Зейнеп. (сағатқа қарап) Уақыт та болып қалыпты.

Мақсот тұрып есік жаққа барады, Еркін мен Бақтыбала кіреді.

Екеуі де көңілді.

Еркін. Міне дұрыс. (Бақтыбалаға) Сенің жаңа асықпай жүргенің қыздарға сеніп жүр екенсің ғой.

Бақтыбала. Біздің қыздар сенетін қыздар. Соғыс кезінде бұл қыздар сендерді жоқтатқан жоқ.

Еркін. Бұлар енді жай ғана қыздар емес... мамандар ғой.

Бақтыбала. Әрине...

Еркін. Біздің қыздар осылай. Бақытты қыздар...

Зейнеп. Еркін аға, біз сізге ұятты болып тұрмыз...

Еркін. Е, неге?

Зурә. Театрда ойын арғынан кайырлы болсын айта алмадық...

Зейнеп. Ел тіпті жол бермейді...

Еркін. Ойбай, үлкен ұят болған екен... Бәрекелді...

Зейнеп. Мен қуанғаннан дұрыстап та айта алмадым. Еркін ағай.

Бақтыбала. (Күліп) Еркін екеуіңе де қатты өкпелі тіпті...

Еркін. Дұрыс қыздар, дұрыс, қуаныш өздеріндікі...

Бақтыбала. Қыздар... (Екінші бөлмеге кетеді, сонынан Айбала, Зейнеп, Зурә да кетеді).

Телефон соғылады. Еркін тыңдайды.

Еркін. Тыңдап тұрмыз сізді... Иә. иә... Еркін... күтін отырмыз. Иә, иә (Күліп трубканы ілін қойды).

Мақсот. "Абзалдар ма? (Екінші бөлмеден Бақтыбала шығады).

Бақтыбала. Еркін біреу телефон соқты ма. Қонақтардың бірі емес пе?

Еркін. Мұраттар.

Даладан машинаның даусы естіледі.

Бақтыбала. Қыздар, қонақтар келіп қалды білем...

Зейнеп. Зурә. Қазір, Бағыш тәте.

Екі қыз қонақтарды қарсы алуға далаға шығып кетеді. Қаратай, Төкен, Қадияша кіреді. Кеуделерінде Ленин ордендері, Ортақ Балға

Алтын жұлдызы.

Қаратай. Келші карағым, Мақсот (құшақтап) Қайырлы болсын! Бақытты болыңдар!

Бәрі амандасып жатады.

Төкен. Қайырлы болсын, Мақсот аға. Бірге тойлады деген осы ғой.

Мақсот. Рахмет Төкен, Қареке. Қайырлы болсын. Қадияша қарындас.

Қаратай. Келші Бағыш келінім, әсіресе саған айтамыз алғысты.

Бақтыбала. Рахмет, Қареке. Қайырлы болсын табыстарыңыз.

Еркін. Қуанамыз сіздердің ерлік еңбектеріңізге.

Қаратай. Қуаныш бәрімізге ортақ. Қара адырдың алабы адал еңбекті ақтады.

Төкен. -Лениннің шамын да жаққалы жатырмыз. Еркін аға. Майдандағы ерлікгі көрсеттіңіз сахнадан. Енді мына Қаракеңдер колхозды көргісі келеді

Еркін. Орынды талап... Далада машинаның даусы

Бақтыбала. Қыздар.

Зурә. Зейнеп асығыс шығып келеді.

Еркін. Бұлар енді Мұраттар болар...

Бақтыбала. (Терезеден карап) Бәрі келді...Жақсы болдық..

Аздан соң алдында Мұрат әйелімен. Қасым әйелімен. тағы бірнеше артист. аргискалар. Зейнеп. Зурә кіреді. Бәрінің де қолында букет. Мұраттың кеудесінде "Еңбек Қызылы Ту, "Құрмет Белгісі", "За доблестный труд" медалі бар. ҚасымдаҚызыл жұлдыз ордені. медаль басқа кейбір артистерде де орден. қатғандарында медальдары бар.

Еркін. Жоғары шығыңыздар. жоғары шығыңыздар!

Бақтыбала.

Мұрат. (Қызулау. Отырмай тұрып) Жок Еркін. біз әлі жоғары шықпаймыз.

Бақтыбала. — (Таңырқағандай) неге?

Мұрат. — (Тақпақтатып ала жөнелді)

Неге деген сұрақтың.

Жауабы дайын саспаймыз.

Еңбектен. сыннан ешқашаң.

Бой тасалап қашпаймыз.

Майданда батыр атанған.

Еңбекте ер деп ат алған.

Қаһарман батыр халқымыз

Тарихта ұлы айкаста.

Қан майданда шайқаста.

Жеңіп жүлде алып біз-

Әлем білген алыпбыз.

Сондықтан біздің көңіл шат.

Сондықтан біздің өмір шат.

Бізде достық береке.

Бізде думан мереке.

Бізде анық махаббат.

Қалайша шалқып таспаймыз.

Қалайша әнге баспаймыз.

Рұқсат ет. достарым.

Ендеше тойды бастаймыз!

Барлығы қошаметтеп: "Рұқсат, рұқсат "Той бастар. "Той бастар"

Мұрат. Қане Қасым.

Хор

Бақытты ұлы өмірдің адамымыз.
Аттаған құтты болып қадамымыз
Жау жеңіп, еңбекке ер боп той гоилаймыз.
Өзі той, өзі думан заманымыз.

Көңіл шат, жүзім жарқын, әнім асқақ.
Бетімді көрген емес ешкім жасқап.
Қоса ағар қосағыңмен сүйіскейін жас.
Шашайық жырдан шашу тойды тастап.

Бәрі де қошаметтесіп жатады. Міне осылай болу керек, “Той осылай басталу керек”, “Рахмет Мұрат” десіп жатады. Өлең менен жыр болмай тойдың сән” келе ме! Бәрі де қайырлы болсын айтысып жатады.

Еркін. (Мұратқа әзілмен) Акынсың ғой өзің...

Бақтыбала. (Әзілмен) Тойда айпаған өлеңін қайта айтады енді...

Мұрат. (Қалжыңдап) Акын болмасам да артист деген атым бар, тобымызбен келіп, томсарып тұра алар жайымыз жоқ.

Қасым. (Қалжыңмен) Қайла болса да программamız дайын.

Мақсат. Рахмет, Мұрат аға! Бәріңізге де рахмет!

Бақтыбала. Еркін, Мұрат, тойды бастады...

Еркін. Қостауға біз дайынбыз. Толтыр онда бокалды.

Арақ күйылып жатады.

Мұрат. (Қалжыңдап) Иә, оған да кезек тақалды.

Әдетім бар мұндайда
Құрметтейтін ақаңды.

(Күліседі)

Еркін. (Қалжыңдап)

Тойға келсең тойып кел,
Әдетіңді қойып кел,
Деген сөз де болатын,
Еске ал, Мұрат мақалды....

Күліседі.

Мұрат. Еңбегім жанып өркендеп,

Тұрғанда елім еркем деп,

Тойға Мұрат тояр ма,

Әдетін Мұрат қояр ма!

Еркін. (Күліп) Жеңілдім Мұрат, жеңілдім.

Қасым. (Әзілмен) Жеңілетін жөніңіз бар.

Мұрат. (Қалжыңдап) Жеңілмесен қыр сонынан қатады екен деме.

Бақтыбала. (Қалжыңдап) Әлекең жоқ болған соң, екуін еркіндеп қолма-қол өлең айтқыш болып отырсыңдар ғой...

Мұрат. (кенет өзгеріп) Айпақшы. Әлекең қайда?

Еркін. Әлекең неғылсам жегем деген...(Есік қағылады) Ә жақсы болды, Әлекең шығар.

Мұрат. Әлекең болар енді...(Бақтыбала, Еркін есікке барады. Абзал кіреді. Қайырлы болсын айтысып, жоғары шығыңыздар десіп жатады).

Абзал. Ал, жолдастар енді той-тойлауға болады. Ертең Қаракендер күтіп отыр. Тойдан-той, майданнан майдан. Еңбек ете білген соң, тойлай да білеміз. Бәріңді де құттықтаймын!

Еркін. — Рахмет, Абзал.

Бәрі де “Рахмет сізге де” - десіп жатады.

Бақтыбала. — (Күліп) Тойдың төр ағасы Абзал болсын деген ұсыныс бар.

Бәрі де: дұрыс, дұрыс, Абзал, Абзал!

Абзал. Ендеше сөз сенікі, Мұрат.

Мұрат. Тіпті де қарсылық жоқ (Боқалды қолына алады. бәрі тұра келеді). Жолдастар, достар...(Сырттан машинаның даусы естіледі)

Бәрі - Әлекең келді. Әлекең келді.

Мұрат. — Дұрыс-ақ.

Әлімбет кіреді.

Әлімбет. Қайырлы болсын, қайырлы болсын! Қайда Айбалажан, Максот.

Мұрат орнынан тұрып барып Әлімбетті жібермей есік жаққа тоқтатады. Қалғандары тұра келіп тұрған қалпында болады.

Мұрат. (Күліп) Тоқтай тұрыңыз, үлкен болсаңыз да мына көпшіліктен үлкен емессіз. Той дегенде қу бас домалайды қайда. Кешігіп келдіңіз, айыбыңыз бар. Жай қайырлы болсыныңыз қабылданбайды.

Қасым. — Соғыңыз, Әлеке, онда соғыңыз.

Еркін. — Оған Әлекең сасар ма екен.

Әлімбет. — Тіпті де саспаймын. (Ау деп көтеріп алып жырлай жөнеледі, басқалары ретті жерінде көтерісіп жатады)

Ал сұңқылда дауысым,

Бүкіл қағып көмейім,

Жел маядай есілге,
Ақ бөкендегі желейін.
Асылдарын ақтарып,
Жырдан маржан төгейін.
Жаңылар жорғаң мен емес,
Тайшала басып жөнелейін.
Желдіртпемді желіңте,
Желдіртпін бір берейін.
Өмір көркі жастарым,
Үстем болсын мерейің!
Артымнан-ай, алдым-күн.
Талмай шырқар даңғылымын.
Бақытты бол. Мақсотжан.
Жасын берсін Жамбылдың!

(Мұратқа қарап әзімінен)

Табадырық аттаппай.
Өлең айт деп қинадың.
Жазаңды, Мұрат берер ем.
Той болған соң сыйладым.

(Айбалаға қарап)

Айналайын, Айбала,
Бақытты бол. қарағым,
Жасын берсін Динаның!

Бәрі де құрметтей көтеріп жатады: “Жаса Әлеке”,
“Бәрекелде!”

Әлімбет Мақсот пен Айбаланың маңдайынан сүйеді.

Әлімбет. Өмірлі болыңдар қарақтарым, бақыттарың арта берсін. Той тойға ұласты деген осы болатын.

(Отырып жатып еркінге) Еркін театрды көргенде төбем көкке екі елі жетпеді. Орындадың тілегімді, рахмет. қайырлы болсын.

Еркін. Әлеке, рахметті Мұратқа айтыңыз.

Әлімбет. Екеуіне де айтамын. Бәріңе де айтамын. Жарайсың, Мұратым!

Бақтыбала. Мұрат!

Мұрат. (Бокалын қолына алып тұра келіп) Достар, еліміздің жас мамандары, сөйіскен екі жастың махаббаты үшін, осындай адал махаббатымен еліміздің игілігіне жемісті еңбек етулері үшін, бақытты болулары үшін!

Әлімбет. Бәрекелде. Өмірлерің Қара адырдың егініндей көркейсің”

Қағысып ішеді. Есік қағытады.
Еркін. Кіріңіз, рахым етіңіз!
Бір қолында букет, бір қолында шәтәпәсі Тұрдықұл кіреді.
Тұрдықұл. (Басын иіп) Кешігіп келдім, ғафу өтінемін..
Еркін. Ешген де кеш тәуір. Қаһарлана білмесең, шын
шағтана да білмейсің... Жоғары шық. Тұрдықұл.
Бақтыбала. (Тұрдықұлға арақ құяды) Жоғары шық.
Тұрдықұл.
Зейнеп. (Өзімен Тұрдықұлға) Той жорасын бастап жүр
едіңіз... жоғары шығыңыз.
Күліседі.
Зурә. Ырымыңыз текке кеткен жоқ...
Тұрдықұл. Жорам той болса, ырымым неге текке кетсін...
Зурә. – Ойыңыз орнынан шықпағаны болмаса...
Тұрдықұл. – Ғафу етіңіздер... ой деген ол енді...
Мұрат. (Сөзін бөліп) Тұрдықұл, құрғақ ойды енді
қой... себебі енді... бүгін үлкен той...
Мақсот. Романтика құрғақ ойдан тумай, еңбектен, тойдан
тұсын.
Абзал. (Рюмкасын алып) Барлығыңыз үшін, достар.
Майданда – батыр, еңбекте – ер өзіміздің совет адамдары
үшін!
Еркін. Тойымыз тойға ұлассын!
Бәрі де. Тойымыз тойға ұлассын!
Хор. (Мұрат бастайды)

Аскак жыр күңирентсін аспан астын,
Дос күліп, қас қалтырап құты қашсын.
Бізде даңқ, бізде бақыт, бізде думан,
Құтты болсын, тойымыз тойға ұлассын!

Ш ы м ы л д ы қ

*Семей қаласы, 1946 – 1948 жж.
1977 жылы өңделіп, толықтырылған.*

КОМИССАР ФАББАСОВ

4 актілі, 8 картиналы тарихи драма

ҚАТЫСУШЫЛАР:

Сабыржан Ғаббасов – 29 жаста
Мәкіш - әйелі – 25 жаста
Самат Ғаббасов – інісі – 24 жаста
Мұқаметша – ағасы – 45 жаста
Асхат Жетекеев – қызыл командир
Шалтай Ыбраев – қызыл жауынгерлер
Антон Шляпин
Айғыз – жесір әйел
Әлімқан – қазақ кедейі, Сабыржанның серігі
Лиза – телеграфистка
Кирилл Литвинов – ақтың офицері
Апошка
Рақымбай – қала байы
Жаролла – болыс
Финаш – полковник
Дмитрий Леберварт – атаман
Сидиров – ақтар штабының бастығы, есаул
Виноградов – капитан
Хамит Тоқтамышев – подполковник
Партизан
Олжабай – қайықшы
Шаруа – ауыл адамы, кедей шаруа
Гүлжанат – татар байының қызы
Қалила – үй шаруасындағы әйел
Фазылжан – Алашорда офицері
Құмар – болыс
Мықтыбай – атқамінер
Альдютант
Жылқышы, қайықшылар, медсестра, солдаттар.

Оқиға уақыты 1918 жылғы июнь-июль айларында

ПРОЛОГ

Сахнада: Сабыржан. Айғыз. Олжабай. Шляпин. Мәкіш. Лиза. Мұқаметша. Шалтай. Әлімхан. Партизан. Шаруа. Жетекеев. Бәрі де қару-жарақтарымен.

Сабыржан. Осыдан 60 жыл бұрын, қарабастың қамы үшін шықпадық біз қан майданға! Езілген еңбек елін азаптан құтқарып, азаттыққа жеткізу – мұрат - мақсатымыз еді біздің.

Келер ұрпақтың бақыты үшін, басымызды құрбандыққа байладық! Қидық жас жанымызды! Мен ол шақта 28 жаста едім.

Әлімхан. Аякөз алқабына, Ғаббасов бастаған, большевиктер тіккен қызыл гу шұғыласын шашты. Көңілімізді оятты, көзімізді ашты! Қара - шаруа, кедей - жалшы: “Ежелгі жау ел болмас” деп, қол ұстасып, бел байлап, қару сайлап, бай - шонжарларға қарсы күреске шықтық!

Шляпин. Иван, Антон Шляпин - ағайынды екеу ек. Жатып ішер паразиттердің қорлығы мен зорлығы, қазақ, татар бауырларымызбен табыстырды. Айнымас, айырылмастай достық жүрекпен табыстық! Революция жауларымен кескілескен күресте қанымыз бірге төгілді. Айқасқан достық құшақты өлім де айыра алмады. Айқасып жатты денеміз! Сол достық бізден соң да, достыққа достық ұласып, ұрпақтан-ұрпаққа мәңгі-бақи кетсе ип еді!

Шалтай. Кешегі 16 жылы бай мен болыс мені майданға айдады. Өз балаларының орнына өлімге байлады! Ақ патша, зұлым патша сенбеді бізге. Қолымызға қару орнына күрек берді. Сол күрекпен патшаға көр қаздық. Өз үкіметім, халық үкіметі – совет үкіметі қару берді қолыма. Кек ал деді жауыңнан. Ант еттім. Сертке жеттім! Бірақ, жас кеттім. Бостандықтың жолында шыбын жанды пида еттім! 22 жасымда қош айттым жас өмірге!

Лиза. Мен онда 18-де едім. Еркіндік еді арманым! Өнер-білім еді күткен сыбағам өмірден! Жалынды жас жүрек, бала көңіл, адал досқа ынтық еді. Көктемнің нұрлы күні еді күткенім... Апат қара дауыл, қызыл гүлімді қыршынынан қиып кетті! Жауға жалбарынбай, жағаласып, жанып өтті жас өмір!

Музыка. Перде түседі.

БІРІНШІ АКТ

БІРІНШІ КАРТИНА

Сергиополь. Рақымбай байдың үйі. Ортада үлкен стол. жұмсақ орындықтар. Жасау - жабдықты қала байының үйі. Бір қабырғада екінші үйге кіретін есік. Жаз күні Күн бұлт. наизағай жаркылдап, күн күркіреп тұр. Қала сыртында соғыс. Мылтық дауысы да алыстан естіліп тұрады. Перде ашылғанда сахна бос. Екінші бөлмеден сыртқы киімін шешініп Рақымбай шығады. Ол жолдан келген. Терезеден жай отының жаркылдағаны көрінеді.

Рақымбай. /терезе алдына барып/. Астағифир Алла, астағифиралла! /Терезелердің пердесін түсіреді/. Иә, алта тағалам, берегөр тілекті! Айттым ақсарбас! /дауыстап/ Қалипа, ау Қалипа!

Қалипа кіреді.

Қалипа. Не дейсіз, бай.

Рақымбай. Ана соғыс құрғыр әлі жүріп жатыр ма?

Қалипа. Естімейсіз бе, атысып жатқан жоқ па.

Рақымбай. Иә, атыссын, атыссын. Арты қайырлы болсын де тек. Тілей бер алладан. Ақыры қайырлы болар, еншалла.

Қалипа. Қай ақырын тілейміз, бай-ау...

Рақымбай. Аллага шек келтірме. Берем десе, береді алла. /қалта сағатына қарап/ Қалипа, сен бір ас әзірлеші. Бәйбішенің ыңғайлап кеткені бар шығар. Бір сый қонақтар келуші еді.

Қалипа. Бәйбіше жоқпа мен қонақ күте алам ба, бай-ау.

Рақымбай. Бұндай уақытта қонақ сынамайды. Аса бер асынды. /Алыстан мылтық дауысы естіледі/. Апырай, мұндайда ұзақ соғысалды екен. Ә! Сен сол ас үй жақта боларсың. Керек болсаң өзім айтармын, еншалла. Сыртты баикайыншы. Кетеді.

Қалипа. Бұл неғып ауызын ашса алла деп, бір жақсылық сезгендей боп жүр. Қызылдар келгелі жүні жығылып, ері мойнына кетіп жүр еді. Ақтардың мылтығының дауысын естігелі құлағын тігіп, елендей қатыпты. /ойланып/ Қонағы кім екен бұның. Кетеді. Рақымбай кіреді.

Рақымбай. Япырмай, атаман неғып кешікті. Құдай атып

кызылдардын колына түсіп калмаса игі еді. ә... пілгі гүссе, гүссе еді. /Сағатына карап/ Келетін кезі болып калды. Не айттым енді, не айттым... Апошка кіреді.

Апошка. Ассалаумағалейкем, мырза. Тура судан шыққан тышқандай болдым.

Рақымбай. Аман келдің бе, жарқыным. Иә?

Апошка. Как же мырза, керқаскамен кесілітіп отырып, прямо ел орнына отыра жетіп бардым...

Рақымбай /шыдамсызданып/. Иә, иә, мырза ауылында ма екен, амандылық па?

Апошка. Жегіп барғанымда Жаролаңыз жаман састы. Какой трус адам өзі...

Рақымбай. Сәлемімді дұрыстап айттың ба, өзін. Соны айтшы, Апошка жарқыным.

Апошка. Жароланың үйінде қарғаның кароліндеи кәукиін Кұмар болыс та отыр екен...

Рақымбай. Жарқыным, жалдам айтшы /алыстан мылтық дауысы естіледі/. ананы көрмеймісің... Құданың күдіреті...

Апошка. Мырза-ай, сіз де қорқак па едіңіз... Зачем қорқу. Ақ, кызыл атысады ... бірі келеді, бірі кетеді. что же...

Рақымбай. Жарқыным-ау, не деп тұрсың...

Апошка. Нешеуа, біз женеміз.

Рақымбай. Жеңу үшін бір жағадан бас, бір жеңнен кол, бір ауыздан сөз шығаруымыз керек. Сол үшін кешегі жақсы атаның баласы деп ауылға сені аттандырмадым ба.

Апошка. Мырза, саспаңыз! /қалтасынан хат алып береді/ Міне болыстардың нисьмосы, айтқан уақытта жетеміз деді.

Рақымбай. Е, бәсе, міне бәрекелді!

Апошка. Ақтардың Семпалаттан келіп, кызылдарды кырып жатқанын айтқанымда, шорт возми, Жарола жаман қуанды...

Рақымбай. Енді қайтсін, байғұс-ау...

Апошка. Конешно, қарасақал болып ақсарбас айтып, ауылына кісі шаптырды. Вот, міне, мырза...

Рақымбай. Міне, бәрекелді, жарқыным. Алла оңғарып, ертең дүние-мүлкіміз өз қолымызға тиіп, мына пәлелерден күтылсақ, айтқаным, айтқан, өзіңді дәбернуй етіп алам. Тек арағың мен қартаңды қойсаң, әлі-ақ байпатшаның өзі болып шыға келесің.

Апошка. Сіз қызықсыз, мырза, өмірдің өзі қартанын ойыны сияқты емес пе! Мені аман сақтап қалған арақ пен картаға мен көп-көп спасибо айтам, мырза.

Рақымбай. Шырағым-ай, сол құрғырлардан тапқан пайдан жоқ еді ғой.

Апошка. Жо... жо... как же, што ты, мырза. Ақгардың қол-шөкпары болған деп, қызылдарға бір дурашөкпар шағыстырып, түрмеге келгелі тұрғанымда, Керата байғұс “бұл картожник, пианшік” деп босаттырып жіберді емес пе. Вот мырза, ала өгіздің терісі мен ақмағамбет Апошка осылай помогайт еткен.

Рақымбай. Құдай сақтаған шығар шырағым, ақыры қайырлы болсын.

Апошка. Құдай біледі деп жан бергенімде сенбесе де, пианшік, картожник дегенге сөз айта алған жоқ.

Рақымбай. Олар құдайды біле ме. Ал, қарағым енді... енді былай болсын...

Шкафтан арақ алып жатады.

Апошка. /қуанып/. Мырза біледі ғой.

Рақымбай. /арақты алдына қойып/. Апошка, сен енді мына тақилі шарабынан аз ғана жұт та... әзірше қанағат ете тұр. Үлкен той кейін, жарқыным, кейін.

Апошка. Болды, мырза, болды. Маған көп керек емес. /арақ ішіп жатады/.

Рақымбай. Ең сенімді өзің ғанасың. Даланы өзіңе, бір жаққа тапсырдым. /Ақша береді/. Мә жарқыным, құтты қолымнан ал. Мықтап салып ал. Бұл, еншалла, әзірге тырнақ алып.

Апошка. /ақшаны алып қуанып, бір түкіріп/. Құтты қолың парт болсын. Сеніңіз, мырза, сеніңіз. Көрсетерміз картожнікті. Қол шыға бастаса карта ақ, қызылыңа қарамайды.

Рақымбай. Көшеге шығып, көзге шалына көрме. Қора ішінен баспалдақтан байқарсың. Сауысканнан да сақ бол, жарқыным!

Апошка. Сауысқан, қарға... сөз бе екен Апошкаға

Рақымбай. Қазір бәрі ана қызыл қырғынның ішінде. Қалада қалғандарды бірлі-жарым ғана. Сонда да сақтықта қорлық жоқ.

Апошка. Қорлық, какой қорлық, мырза. Мен тұрғанда қорку-морку, зашем, зря пошом... Кеттім.

Рақымбай. Сүйт жарқыным, сүйт.

Апошка кетеді.

Рақымбай. Бұл да болса ақыр заманның нышаны. Кешегі байеке, мырза еке деп жүретін күзғындар, ана бір жер дүниені құртқан әзәзіл Сабыржанның жел сөзіне желгіп, соның соңына еріп кетті. Дәм-түз атқырлар! Табалдырығымды аттатпайтын азғын, Апошкаға ісің түскені заманның азғаны да. Көрермін

ертең күнім гүланда. /Терезеден карап, үрейленіп/. Алыс алыстан бара ма. құдай-ау. Қызылдар қырсықлай неғып берітсін. Жаннан безгендер ғой, жаннан безгендер...

Апошка кіреді.

Апошка. Ойбаи мырза, сенген ана Саркытбегін ит қуған тайыншадай саскалақтап келіп, прямо ат қораға сүнгіп кетті.

Рақымбай. Не дейсің. Апошка-ау. Саркытбек... Иә, иә... Қару-жаракты жеткізіп пе?

Апошка. Какой қару - жарак, қу басын қоярға жер таппай, иттің ұясына кіріп кете жаздады.

Рақымбай. Ойпырм-ай, Апошка-ай. Саркытбек ендеше өшірсін қарасын. Сыртқы есіктен шығарып жібер құрғырды. Қақпаны бекіт... жарқыным, тездет, шырағым.

Апошка кетеді.

Рақымбай. Я алла тағалам, жар бола көр. Мал да қайғы, жан да қайғы... Екі оттың ортасында күйдім-ау, құдайым-ай! /Ойланып/. Атаманға не айттым. Былай тартсаң өгіз өледі, былай тартсаң арба сынады. Не деймін енді... Бәсе, не деймін. Қару-жарағын жеткізе алмапты... әкеле алмапты, не деймін енді...

Айғыз кіреді.

Рақымбай. Астағифралла... астағифралла...

Айғыз. Ә... бай, тілеу тілеп, ақсарбасыңды айтып жатырсың ба.

Рақымбай. Астағифралла, Айғызбысың, жаным-ау.

Айғыз. Танымай тұрмысың. Кім келді үйіңе? Қайда жасырдың?

Рақымбай. Астағифралла, астағифралла, олай деме. Айғыз, күнәға батасың. Мұндай уақытта қалжыңның орны бар ма. - Айғыз-ау. Келген кісі көрсем, көзім шықсын.

Айғыз. Күнә дегеннің не екенін, сен біліп пе едің, кеше. Бүгін бейкүнә сопы болып қалдың ба. Сенің өмір бойы істеген күнәннан ат аяғын алып жүре алар ма. Басқа түскен соң баспақшыл болып, монтансуын қарашы.

Екінші бөлмеге кетеді. Апошка келеді.

Рақымбай. Апошка, ана албасты келіп, алқымдап жатыр.

Апошка. Айғыз ба? Срочно айдап шығайын!

Рақымбай. Жап аузыңды, тез қақпаны аш, атаман келсе, тасалата тұр. Бар қарағым, бар.

Апошка. Саспаңыз, мырза, орындаймын.

Апошка кетеді. Айғыз екінші бөлмеден шығады.

Айғыз /өзіне-өзі/. Осы үйге қарай кеткен сияқты ғой ...

Рақымбай. Айғыз-ау, саған не болған... қара... қарай бер. /өз-өзіне/ тәңірдің сақтауы-ай.

Айғыз. Білем сенің өтірік бұғыш жатың, кімнің тілеуін тілеп отырғаныңды. Кеше ақтар қалаға кіргенде әкең Сасықбай қайта тірілгендей болып, төбең көкке екі елі жетпей жетісің қалған шығарсың. Өшкенім жанды, өлгенім тірілді деп алда деп, айттың-ау ақсарбасыңды, ә жауыз!

Рақымбай. Айғыз-ау... Сабыр етші өзін...

Айғыз. Бар әне ақтарыңның артынан. Тұмсыққа ұрған иттей болып кетіп барады. Бар, бар!

Рақымбай. Не айтып тұрсың, Айғыз-ау... Ақтарың не...

Айғыз. Монтансыма! Ақтарың не дейді... Кеше ақ патшан қан тағында отырғанда не істемей едің сен жауыз. Тәж тағы талқан болған ақ патшанды қайта тірілтіп, сенің өткен дәуренінді қайта орнатам деп келген ақтарды білмегенсің, ә. Білдірейін мен саған!

Мылтығын суырып алады.

Рақымбай. /үрейленіп/. Жаным-ау, есің дұрыс па сенің. Ақшыңа келші, Айғыз...

Айғыз. Бәрі есімде. Кешегі пәберкеде балаңның орнына жалғызымды жіберіп, жалмағаның да есімде. Мені жесір қатын деп еркегімсіп емеурегенің де есімде. /Мылтығын кезеп/ ұмыттың ба?

Рақымбай. /Жалбарынып/. Айғыз. Айғыз... пендешілік болса, болған шығар... Кұлдық, құлдық. Аяғыңа бас ұрайың, кеш Айғыз, құдай үшін кеш!

Айғыз. Арамнан жиған малға мас, дүние қоңыз. Шын еркек болсаң, ер болсаң, бүйтер ме едің. Осы да сенің өлгенің. Ез күнде өледі. Жыланша аяғыңды қанша жасырғаныңмен ертең бізге деген қастығың сезілсе, бізден жақсылық күтпе!

Кетеді.

Рақымбай. Уһ, алаам-ай, көрсетпегенің көп екен ғой. Төбеңе қатын ойнақтаған соң көрген күнің құрысын. Тәуба, тәуба. Ойпырм-ай, мына сұмдықты тірі пенде білмесін. Өлсем ішімде кетсін. /Есікті ішінен іліп/. Албастыдай басты ғой әлгі қатын. Шырайына қызықтым-ау осы қардың. Қол артам деп нем бар еді сорлы басым. /Есін жиып/ Бәсе, атыс неге алыстап барады деймін... Басынан келіп жүр ғой әлгі жүз кара...

Есік қағылады.

Рақымбай. /үрейленіп/. Кім болды екен...

Есік ашады. Атаман кіреді.

Келіңіз, тақсыр, жоғары шығыңыз, Метрей атаман.

Атаман. /кекеп/ “Жоғары шығыңыз...”, мен қонаққа келгенім жоқ. Уақыт жоқ... сөйле, мырза.

Рақымбай. Әйтеуір, қағын-баланы аман апардым... әйтеуір аман орадым.

Атаман. Сіз мырза, кәзір қатын-баланы естен шығарыңыз! Мен олардың амаңдығын сұрап тұрғаным жоқ. Көрмеймісін не болып жатқанын!

Рақымбай. Көріп отырмын, атаман. Бір сенгенім Сарқытбек еді, ол да бас сауғалап қашты... Аман кетті әйтеуір... Қатынға дейін басынып төбеме әңгір таяқ ойнатты.

Атаман. Әңгір таяқтық әкесін осы жолы қызылдар жеңсе көрерсің... Ұрыс қаланың сыртында жүріп жатыр, әлі де кеш емес. Отанға, маған берілген қазақтар дайын отыр. Тылдан внезапно жасаған шабуыл — қазір бар тағдырды шешетін сол. Қару-жарақ жеткізудің орнына, өз басын сауғалаған қоян жүрек, қорқақ Сарқытбегін жалғыз оғымның садағасы... Ата-бабасы барған жеріне аттандырдым.

Рақымбай. Астафиралла! /бетін сипайды/.

Атаман. Енді екінің бірі. Жаудың қанын судай ағызып жеңеміз. Жермен жексен етеміз. Болмаса бізге өмір жоқ. жағаласып өлеміз. Тақ, өз міндетіңе алған екі пулемет, винтовкалар оқ-дәрісімен айтқан жерге түгел жеткізіледі ғой, мырза?

Рақымбай. Тақсыр ...

Атаман. Ия, немене?

Рақымбай. Ғафу етіңіз, тақсыр. Ұяттымын.

Атаман. Не дейді, не деп тұрсың?!

Рақымбай. Болыс, билерге, ел жақсыларына хабар жеткіздірттім... қару-жарақты жеткізе алмадым.

Атаман. /қатты ашулы/. Масқара, не деп тұрсың! Құрысын сенің болыс, биің. Бір винтовкадан садаға кетсін. Қорқақ қоян... екі аяқты қоян.

Рақымбай. Тақсыр, кешіңіз, кешіңіз! Ауылдың елең алып қалған кедейлері...

Атаман. /кекеп/. Кедейлері, кедейлері.

Рақымбай. Иә, сол кедейлер басқан ізінді аңлуда, қайтейін.

Атаман. Бүйгіп көзге көрінгенше із-тозыңмен неге құрып кетпедің. Дүние қоңыз, трус, ақ азғын! Сендер сияқты сұмдарды атып өлтіру аз.

Рақымбай. /бойын жиып/. Менен не азғындық көріп едіңіз.

Атаман. Көрмей тұрмын ба?

Рақымбай. Кешегі күні қызылдар қаланы алғанда, сіздерден немді аяп едім. Жасырған қару-жарақтарыңызды арбалап апарып ауылға тықпадым ба.

Атаман. Тыққаныңды қайтейін. Керегінде қолға тимеген қарудан не пайда. Құрттың бізді, сасық саудеген ..

Рақымбай. Таксыр, атаман... алжаспаңыз. /сасып қатып/ астағифра лла...

Атаман. Ах, предатель, тілің шығайын деді ме!

Рақымбай. Алла сақтасын...

Атаман. Сен сияқты қорқақты алған да сақтамайды /қолын қабурына сатып/. Көрейін алғанның сақтағанын...

Рақымбай. Сабыр, таксыр, сабыр... /Есік қағылады/. Төр үйге таксыр! Төр үйге.

Атаман. /ызалы/. Жоқ! Жасырынбаймын, жау болса жастығымды ата өлем. Сенің де қаныңды ішем. Аша бер. Аянарым қапқан жоқ.

Атаман мылтығын даярлап тұрады.

Рақымбай. /есікке барып/. Кімсіз?

Есік ашады. Атаман екінші бөлмеге кетеді. Финаш кіреді.

Финаш. Ассалаумағалейкум, Рақымбай мырза.

Рақымбай. /таңырқап/. Алла-ау, Финашбысың!

Финаш. Шуламаңыз. Сақтық керек.

Рақымбай. Мына қып-қызыл өрттің ішіне неге келдіңіз.

Финаш. Келуге тура келді.

Рақымбай. Атаман осында.

Финаш. Осында болғаны жақсы болды.

Рақымбай. /қуанып екінші бөлменің есігін ашып/. Таксыр, Финаш келді.

Атаман шығады.

Атаман. Финаш!

Финаш. Дмитрий Иванович! Сіздер немене үйде жасырынбақ ойнап жүрсіздер. Соғыс анау...

Амандасады.

Атаман. Семейден бе? Бізді мына Рақымбай мырза жер етті. Құр қол қалдырды.

Финаш. Семейден. Штабтан. Ия, ия, Дмитрий Иванович.

Атаман. Біз маскара болдық. Барлық план бұзылды. Түрмедегілерді босатып, тылдан бүлік шығару... жаудың желкесін кию... Эх, Рақымбай...

Рақымбай. Таксыр, аяғам жоқ. Қайтейін.

Финаш. Өткен іс өтті. Мәселе былай енді. Бұл передовой отряд Сергиополды алуға тура келмейтін болған соң, оларға шегінуге... Семейге қайтуға бұйрық етілді. Сіздерден ештеңе шықпады, господа...

Атаман. Менің қолымды байлаған міне, мына /Рақымбайды нұсқап/ мырзалар.

Рақымбай. Олай деменіз, гақсыр...

Атаман. Жап аузыңды ...

Ғинаш. Атаман сабыр етіңіз! Орынсыз ашудан пайда жоқ.

Атаман. Жоқ. менің адат казактарым өлімге баруға дайын.
Бұйрығымнан шықпайды.

Ғинаш. Адат казактарыңыз аз қалған. атаман. Көпшілігі
Сабыржанның, большевиктердің соңынан еріп кеткен.

Атаман. Олар предательдер...

Ғинаш. Солай. атаман. предатель тым көбейіп кеткен.
Сондықтан да большевиктер бұл жерде күшті.

Атаман. Күшті екенін білсендер...

Ғинаш. Сөз бәсекесін қояйық. атаман.

Рақымбай. Иә, иә сүітіңіздер.

Ғинаш. Мені сіздерге аса жауапты тапсырмамен жіберді.
Тез арада большевиктерге қарсы әскер шығады /Атаман,
Рақымбай Ғинаштың сөзін ынтыға тыңдауда. Осы кезде
есіктен ақырын кіріп Қалипа да тыңдап тұрады/. Әскер
келгенше қызылдар әскерің ыдырату керек. Ол үшін алдымен
Сабыржан сияқты аса қауіпті большевик, қызыл комиссардың
көзін жою... басты міндет осы, тапсырма осылай. Олардың
ішінде сенімді адам бар ғой, господин атаман.

Атаман. Ең сенімді, ең тәжірибелі офицеріміз орталарында
жүр. Біз тылдан бүлік бастағанда ол да іске кіріспек еді... не
керек...

Рақымбай. Әлгі... кім ғой...

Атаман. Атын атамаңыз!

Ғинаш. Дұрыс айтады, атаман.

Рақымбай Қалипаны байқап қалады.

Рақымбай /Қалипаға/. Мен саған кісі барда үйге кірме
дегенім қайда.

Атаман, Ғинаш жалт қарап, теріс айналады.

Қалипа. Ас дайын болды. Езіліп кетеді ғой.

Рақымбай. Бар, бар! Ас үйде бол! Өзім айтам.

Қалипа кетеді.

Атаман. /Рақымбайға/. Бұл қай қатын?

Рақымбай. От басы. ошақ бұтының аламы емес пе, тәйірі.

Атаман. Сактық керек. Біз осы үйден кеткенше үйден
шығармаңыз ол қатыңды.

Ғинаш. Ия. ия. Есікте жүрген адамға сенбеңіз. бай.

Рақымбай. Ешқайда да шықпайды. Сыртта бакылап
отырған сенімді адам бар.

Атаман. /Ғинашқа/. Е... большевиктермен тағы жасырынбақ
ойнайтын болдык де... Бүкпантайлап көрген күнің күрсын.

Финаш. Ақыл, айла, тәсіл керек, атаман. Бұл азамат соғысы ғой. Дмигрий Иванович. Бұл үйде көп отыруға болмайды. Байланысты Рақымбай мырза арқылы жасармыз.

Есік қағылады. Даладан дауыс: "Қашты, қашты!"

Рақымбай. Не дейді, не дейді...

Есік ашады. Апошка кіреді.

Атаман. Не айғай?

Финаш. Бұл кім?

Апошка. Алдияр атаман, ойбай господин... Сабыржандар поштабай конторға келді... Ана қағын үкдей ұшып барады. Прямо бежит.

Атаман. Кім? Кім?

Финаш. Кім дейсің?

Рақымбай. Қай қатын?

Апошка. /терезені нұсқап/. Өне, өне Қалипа, прямо поштаға қарай айдап барады...

Рақымбай. /терезеге барып/. Ойбай, құрыдық. Ұшып барады ана қарабет... Сені не құдай атты, Апошка-ау... ұмтыл, тоқтат!

Апошка. Байқамай қалдым, бай. Қазір жалпасынан түсірейін.

Апошка шыға төнеледі.

Атаман. Айттым ғой... Осы ма еді сенімді кісің?! /Рақымбайға/ Өне саған ошақ бұты, от басы. Ойран өз отыңның басынан шықты ма.

Финаш. Ісің оңбайын десе, оңбағанға тап боласың...

Далада мылтық атылады.

Рақымбай /терезе алдында/. Қалипа құлады... Қатын өлді... я алла, я алла... Апошка атты.

Бәрі терезеден қарайды.

Финаш. Осы үйді табады олар. Бірақ, қатын өлсе құпия сыр ашылмайды. Ал, енді із жасыру керек...

Атаман. Ол қатын өлсе сыр ашылмас. Бірақ өзімізді өзіміз ұстап бердік...

Рақымбай. Ойбай-ау, өлген қатынға қарап қаптап келеді. Өне Айғыз...

Атаман. Ат үстіндегілер кім... Комиссар...

Финаш. Сабыржан...

Атаман. Мен біреудің отының басында өле алмаймын. Өлсем атысып өлем. /мылтығын даярлап/. Аузыңа берік бол, бай! Кеттім.

Атаман кетеді. Рақымбай қатты үрейленіп төр үйіне бір кіріп, бір шығып, әбігер болып құдайға сиынып жүреді. Финаш тұнжыраған, ауыр ойға батқан күйде.

Рақымбай. Ғинаш бәйбатша, бір жерге барып бас сауғаланыз. Тапсырдым алаға... сақтар құдайым.

Ғинаш. Саспаңыз...

Рақымбай. Қалай саспайын, құдай састырып тұрғанда...

Ғинаш. /жауап бермей өз-өзіне/. Сабыржанды осы арадан күтіп... бір жолата... /ойтанып/. Жоқ... ай,а, тәсілмен арбасу керек. Жаңды да қорғау... жауды да жеңу... /Рақымбайға/ Сіз ана үйіңізде ауырған болып жата беріңіз. Мынаны жасырыңыз.

Мылтығын береді.

Рақымбай. Тілеуіңізді берсін... сүйгіңіз. Тапсырдым алаға, сүйгіңіз, сүйгіңіз.

Рақымбай екінші бөлмеге кетеді. Ғинаш есікпен шыға бергенде қолында маузер Сабыржан қарсы кездеседі. Қасында Шалтай. Ғинаш кейін шегінеді.

Сабыржан. Сіз де мұнда екенсіз ғой. Ғинаш бәйбатша!

Ғинаш. Сабыржан, мен мұнда өзім келдім... Әдейі келдім. Сенімен сөйлесуге келдім.

Сабыржан. Өзің келгеніңді, кім жібергенің, неге келгеніңді мен жақсы түсінем. Көтер қолыңды!

Ғинаш қолын көтереді.

Шалтай. Мақұл, жолдас комиссар.

Шалтай Ғинашты тінтеді. Шалтай еш нәрсе таба алмай, аң-таң болады.

Сабыржан. Жасырынып келген жау тіс, тырнағын көрсетпей, зұлымдық айласын асырып, қапысын аңдйды. Бірақ, халыққа қастық ойлаған — халық қаһарына тап болады.

Ғинаш. Мен халыққа қас емеспін, миллатқа жау емеспін. Миллатым үшін жаным пида болсын деп жүрген адаммын. Сен мені жақсы білесің. Сабыржан.

Шалтай екінші бөлмеге кетеді.

Сабыржан. Мен сені жақсы білем. Сен кешегі Ғинаш бәйбәтшасың, ақ патшаның офицерісің, тәж-тағы талқан болған патшаны қайта тірілтіп, халық басына қара түнекті қайта төндіруге жан тәніңді салып, алас ұрып жүрген революцияның жауысың, яғни халықтың қас дұшпанысың. Ия, Ғинаш мырза, мен сені жақсы білем...

Шалтай төргі бөлмеден Рақымбайды алып шығады.

Шалтай. Жолдас комиссар, байды қырсық шалып, сырқаттанып қалыпты.

Сабыржан. Солай ма? Революция дауылы бұлардың денсаулығына жайсыз тиетін болар.

Рақымбай. Сабыржан мырза, /сасып қалып/

астағифиралла... Сабыржан қараым. тырнақтаи кінәм жоқ... /Ғинашты нұсқап/ Мына кісілер өздері келді. құданың күдіреті.

Шалтай /кекеп/. Құданың күдіреті-ай десенші.

Сабыржан. Әбден білем. Рақымбай мырза. Бәрі бірін-бірі ұтып табады. /Ғинашқа/. Сенің халқым, милләтім, ұлтым дейтінің /Рақымбайларды нұсқап/ осылар ғой.

Ғинаш. Ғафу етініз, мен милләт мәселесін кеңірек түсінемін...

Сабыржан. Ия, кеңірек түсінесің Барлық байларды, көпестерді, капиталистерді милләтім деп түсінесің. Солардың үстемдігін көксейсің. Сондықтан да бүгін Колчактың итаршысына айналып, революцияны тұншықтыру үшін әрекет жасап жүрсің...

Ғинаш. Менің Колчакпен ешқандай байланысым жоқ...

Сабыржан. Мүмкін. Колчактан қашып, большевиктерге қосылғалы келген шығарсың... /кенеттен/. Әйел ататын мерген кім? Кім атты Қалипаны?!

Рақымбай /сасқалақтап/. Қалипаны ма... Қалипаны... /бойын жиып алып/ Қарағым-ау, есі бар адам қатын атушы ма еді...

Сабыржан. Сендер сияқты ардан безгендер атады.

Кирилл кіреді.

Кирилл. Жолдас комиссар, атаман Леберварт ауыр жараланып, қолға түсті. Бізден бір солдат шығын болды.

Сабыржан. Атаманды лазаретке салыңдар, мықты күзет қойыңдар!

Кирилл. Жақсы, жолдас комиссар.

Сабыржан. /Шалтайға/. Апарыңдар мыналарды!

Шалтай Ғинаш пен Рақымбайды әкетеді.

Кирилл. Сіздің бұйрығыңыз бойынша штабты лазаретке босаттырдық.

Сабыржан. Жақсы. Штаб осы үйде болады. Ғинаш ақтар штабының арнаулы тапсырмасымен келген адам. Ол алаяқтың сырын ашу оп-оңай емес. Өзін жеке ұстаңдар, сак болыңдар.

Кирилл. Ұқтым, жолдас комиссар.

Честь беріп шығып кетеді.

Сабыржан. Зор майдан әлі алда.

Ш ы м ы л д ы қ

ЕКІНШІ КАРТИНА

Сергиополь. Телеграф. Аппаратта Лиза. Перде ашылғанда Лиза телеграмма қабылдап отыр. Шаршаған.

Лиза. Әх, бұл қантөгіс қашан тиылар екен десеңші... Телеграмма ылғи бір суық хабар әкелі жатыр. Көктем келді ме деп ек. Сибирьден сақылдаған сары аяздың ызғары келе бастады ғой тағы. /Ойланып қалып/ Кирилл... Кирилл кетейік дейді. Жас өмір, бақытқа құштар бата көңіл алысқа, аспан көкке талпынады. Құлаш ұрады. Құлшынады. Жатынды жас жүрек жар іздейді. Бірақ, ыстық сезімге қарсы түсі суық зұлымдық бар, адал махаббатқа қарсы қара жүрек, қастық, мылқау тағдыр, аяу-ашуы жоқ жауыздық бар. Атылған оқ тоқталмай, төгілген қан тиылмай жас жаның табар ма сая өмірден. Әділдік жеңіп, жауыздық жер мен жексен болғанда, бақыт күні туғанда аңсаған арманға қол жетіп, еркін өмірде алаңсыз көңілмен табысқан махаббат... Үміт зор, тілек сол. /ойланып/ Сабыржан өмірін не үшін сарп етіп жүр. Ия... Не деуші еді Сабыржан.

/Сабыржанның өлеңін айтады/

Сен қаһарман, сен қаһарман,
Сен халықтың ұлысын,
Соқ залымды, соқ залымды,
Құлдық, күндік құрысын.
Шық майданға, ал тізгінді,
Жауыздардың қолынан.
Жеңе алмайды ешкім бізді,
Тайма Ленин жолынан...

Сабыржан, Кирилл келеді.

Сабыржан. Міне, біздің жауынгер қызымыз.

Лиза. Сәлеметсіз бе, жолдас комиссар!

Сабыржан. Бәрекелді, Сабыржан аға қайда.

Лиза. Бізге сізді бұдан былай комиссар деп айтындар деді.

Сабыржан. Кім? /Кириллге қарап/ Сендер-ау Кирилл?

Кирилл. Иә, біз жолдас комиссар. Ал, бұл сияқты қыздарды қалай жауынгер дейміз, жолдас комиссар?

Сабыржан. Нағыз жауынгер осылар. Бірақ, Лиза, сен мені бұрынғыша Сабыржан аға деи бер. Солай айтқан ұнасымды болады.

Лиза. Жақсы онда, рахмет Сабыржан аға.

Сабыржан. Телеграф, байланыс біздің соғып тұрған қан тамырымыз. Еңдеше Лизаның революция үшін атқарып отырған қызметі қай жауынгерден кем. Қан майданда оққа ұшып, қансырап жатқан қасыңнан табылып, басыңды сүйей, аузыңа су тамызағын, сені қызғыштай қорғап, ег бауыры елжірейтін кім? Міне, мына Лизалар. Міне, жолдас Лигвинов, бұлар бүгін жауынгерлер. Ертең ел тізгінін еркін қолына алған күнде, Лизалар инженер, ғалым, дәрігер болуына мен кәміл сенемін. Әзірше сендердің жұмыстарың да көбейіп тұр, ауырлап тұр...

Лиза. Сабыржан аға, біз бәріне де шыдаймыз.

Сабыржан. Рахмет, Лиза.

Лиза. Ғафу етіңіз. Сабыржан аға, міне телеграмма. Осы жаңа ғана қабылдадым.

Сабыржан. /оқиды/ "... Қазақ өлкесінде жұмысшы, шаруа Қызыл Армиясын құру жөнінде осы жылы январь айындағы Ленин қол қойған декретті және 1918 жылы 28 майдағы декретті жүзеге асыруға шұғыл кірісіңіз. Большевиктік сәлеммен Жетісу облысының әскер қолбасшысы Емелев".

Кирилл. Біз қан майданның ортасында жүрміз. Жоғарыда отырып үсті-үстіне бұйрық бере беру оңай-ау, жолдас комиссар.

Сабыржан. Қате айтасың. Бұл бұйрық қана емес, партияның бысшылығы деп түсін.

Кирилл. Ғафу етіңіз, жолдас комиссар.

Сабыржан. Лиза, командующего войсками Семиреченской области Лука Потапыч Емелевті шақыршы.

Телеграф лентасын Сабыржан оқып жатады. Литвинов сырттан бағып қарап тұрады. Алматыға Сабыржанның сөзі беріліп жатады.

Сабыржан. Рахмет, Лука Потапыч. Мен Алматыдан мұнда келгелі, мұндағы жолдастармен ауылдық Советтер сайлауын өткізу, жер-су комитеттерін құру ісіне кіріскен едік точка. Ол жұмыстар аяқталмай тоқтап қалды точка 1918 жылы он бірінші июнь күні жау Семей қаласын басып алған хабарды ала сала отряд құруға шұғыл кірістік точка Совдеп пен уездік РКП/б/ комитетінің шақыруын еңбекші бұқара мақұл алды точка Он тоғызыншы июнь күні менің ұсынысым бойынша совдеп пен РКП/б/ комитеті уақытша военревком құрды точка

Уездегі саяси һәм соғыс ісінің биліш түгелдей военревкомға берілді точка. Жаудың алдыңғы отрядымен екі күн қағғы ұрыс болды точка Жау қашты точка Ішімізден бүлік шығармақ болған бұрынғы атаман бастаған жасырын ұиымы әшкерленді точка Арнаулы тапсырмамен келген по.ковник Ғинаш Ғаисин қолға түсті точка Жаудың негізгі күшіне қарсы соғысқа әзірлік жасаудамыз точка Қасық қанымыз қалғанша күреске әзірміз точка Коммунистік сәлеммен Сабыржан Ғаббасов.

Лиза Емелевтің телеграммасын қабылдайды. Сабыржан оқып тұрады.

Сабыржан. Момонтовтың отряды Үржарға аттанды. Ташкенттен шыққан әскер Жаркент уезіне келе жағыр. Менің бұйрығым бойынша сіздерге көмекке Верный гарнизонынан арнаулы отряд жіберілді. Сергиопольға тез жеппек. Алдынан кісі жіберіңіз. Жетісу облысының әскер қолбасшысы Емелев.

Кирилл. Келетін қанша адам екен? Артиллерия бар ма екен? Мәселе сонда ғой, жолдас комиссар.

Сабыржан. Мәселе онда емес. Мәселе ұйымшылықта, мәселе санда емес, санада. Партия – топтың алдыңғы қатарлы авангарды, авангардтың күші оның санынан әлде неше жүз есе зор. Жүз адам ұйымдасқанда оның күші мың адамнан артық. - дейді Владимир Ильич.

Асқат Жетекеев келеді. Сабыржанға честь беріп:

Жетекеев. Жолдас комиссар, әзірше есеп бойынша: ақтардан ұрыста өлгендердің саны 62 адам. Олардың ішінде Иосиф Власов, прапорщик Василий Попов, Яков Жуков сияқты офицерлері бар. Жаралылар – 15, ауыр жаралылар – 8, олардың ішінде офицері төргеу...

Сабыржан. Лазареге орналастырындар, жараланып қолға түскендер жәбірленбесін. Емдесін. Дәрігерге тапсырыңыз.

Жетекеев. Мақұл, жолдас комиссар.

Сабыржан. Бізе Верныйдан көмекке арнаулы отряд келе жатыр. Алдынан қарсы алуға кісі жіберіңіз. Бүгін Шыңғожа бекетіне жетсін. Сол арада тоссын.

Жетекеев /қуанып/. Өте жақсы! Қазір қолма-қол атқандырам. Рұқсат егіңіз.

Сабыржан. Рұқсат.

Жетекеев честь беріп, шығып кетеді.

Сабыржан. Жолдас Литвинов, қан майданда қарсы кездескен жаудан, ішімізде жасырынып жүрген дұшпан қауіптірек. Патрульдерді күшейту керек, қарауылды ең сенімді жауынгерлерден қою қажет. Телеграфқа, қару-жарак

қоимасына, түрмеге сенімді сақшылар қойылысын. Осы жұмысты өз міндетіне ал, өзің бақыла.

Кирилл. Дұрыс айтпасыз, жолдас комиссар. Рұқсат етіңіз.

Сабыржан. Рұқсағ.

Кирилл честь беріп, шығып кетеді.

Лиза. Сабыржан ана, осы менің папам марқұм: үлкен өзгеріс болады, жаңарған, жаңарған заманның бақытты ұрпақтары сендер боласындар... Токтай тұр қызым, келешекте, қызықты өмір де сендердікі деуші еді. Сіз менің папамды жақсы білесіз ғой...

Сабыржан. Ризамын саған, Лиза. Халықпын келешетіне сенші, келер заманды арман етіп айтқан әкеңнің ақылды сөзін көңіліңде сақтапсың. Мен сенің әкеңді, Илья Захаровичті ес білгеннен бері білем. Ол кісі менің ұстазым. Тұңғыш рет менің орысша сауағымды ашқан, ал кейін есейіп ер жеткенде орыс халқын, орыс мәдениетін дұрыс түсінуге жөн сілтеген Илья Захарович еді. Ол көз алдымызда болып жатқан сұмдық әділетсіздікті, қазақ ру басыларымен патша әкіудерінің еңбекші қазақ қауымын қорлап, езіп, жаншып отырғанына қуянғанда орыстың кеменгер жазушыларының, революцияшыл-бұқарашыл қайрагерлерінің сөзін үнемі айтып отырушы еді. Әлі есімде. Патша үкіметінен қорлық, зорлық көріп отырған орыс шаруаларының, бұратана атанған халықтарының халін бізге әңгіме еткенде, Илья Захарович, Белинскийдің Гогольге жазған хатын жатқа айтатын еді. Белинскийдің сөзін аитып отырып басын шайқап: "Әй, Сабыржан, бұл сұмдық патша үкіметі құрымай жоиылмас" - деуші еді, Илья Захарович. Біздің Ленин жолын дұрыс түсініп, большевиктер партиясының қатарына келуімізге, революцияның солдаты болуымызға Илья Захаровичтің берген тәлім-тәрбиесінің мәні зор. Лиза, Илья Захарович қазір пірі болса өзі де большевиктер қатарында болар еді... /Лизаны арқасынан қағып/. Міне енді папаң арман еткен бақытты өмір үшін өзін күресіп жатырсын. Солай Лиза, мен өзімді сенің әкеңе борышты адаммын деп санаймын.

Лиза. Рахмет, Сабыржан аға, рахмет сізге!

Сабыржан. Лиза, сенің қызметің ауыр екенін білем. Саған көмекші табу оңай болмай тұр. Әзірше ауыртпалықгы көтере тұруға, төзе тұруға тура келеді.

Лиза. Сабыржан аға, мені қажиды екен деп ойламаңыз. Бәрін де түсінемін, қандай қиыншылық болса да шыдаймын.

Сабыржан. Жақсы Лиза, аса құпия хабар келсе, алдымен менің өзіме айтуды есіңе сақта.

Сабыржын. /ойланып тұрып/. Лиза, мен саған, көмекшіге Саматты жіберем. Ол саған жақсы жәрдемші болады. Қарсы емессін бе?

Лиза. Саматқа кім қарсы болушы еді, Сабыржан аға.

Сабыржан. Жақсы ендеше.

Сабыржан кетеді.

Лиза. Көңілі ақ, жүрегі таза, жүзі жарқын... қандай қайырымды жан!

Лиза кітап оқып отырып қалғиды, аздан соң ұйықтап кетеді. Кирилл келеді. Есік алдындағы сақшыға бұйрық береді.

Кирилл /солдатқа/. Сен ана окоп қазуға бар! Дені сау адамдардың бәрі де қорғаныс шебін өзірлеуге барсын деген бұйрық бар. Мұндағы күзетте жеңіл жараланған солдаттар тұрады. Бар тез!

Солдат честь беріп, кетеді.

Кирилл. Эх, Лиза... Орыстың аяулы аруы. Тобырға еріп, адасқан ару. Сен байғұс не білесің... Ұлы Россия империясы не боп барасың... /кенеттен өзгеріп/ Енді кешігуге болмайды. Атаман жауына жалбарынбай, жалғыз ауыз жауап қатпай қаза тапты. Ғинашты құтқарып келіп тұрмын... Рақымбай пасық жаны үшін бәрімізді сатады. Сырды ашады. Тапсырма орындалған жоқ. Әрбір сағат, әрбір минут санаулы. Комиссар... комиссар... Ғаббасов! /Лизаға қарап/ Сенің махаббатың байлайды ғой қолымды... әйтпесе әлде қашан Ғаббасовты... Эх. /Аз ойланып/. Ашам сырымды... мені шын сүйсең түсінерсің. Жоқ әлде сен де бір шіріген жұмыртқа болармысың... Онда...

Лиза шошып оянады.

Лиза. Ах, Кирилл сен екенсің ғой. Қалай ұйықтап кеткенмін.

Кирилл. Шаршағансың, қажығансың, Лиза.

Лиза. Рас, Кирилл, шаршадым, қатты шаршадым. Бірақ, қажығаным жоқ. Қажымаймын, шыдаймын. Мені жасиды екен деп ойлама, Кирилл.

Кирилл. Лиза мені ойландыратын да, толғандыратын да екеуіміздің ертеңгі өміріміз, келешек тағдырымыз. Ертең бақытты өмір сүретінімізге көзім жетсе — бүгінгі көрген қиыншылық адамды қажыта да алмайды, жасыта да алмайды. Рас, айгасың, Лиза, адамның махаббат сезіміне салқын ақыл ие бола алмақ емес. Екеуіміз біреудің ақылымен, кеңесімен табысқан жоқпыз. Шын адал жүрекпен сүйісіп, алдағы өмірді бірге өткіземіз деп сеніскен жандармыз. Екеуіміздің бір-бірімізден жасыратын сырымыз жоқ деп білем, Лиза.

Лиза. Кирилл, мен бар шынымды айттым емес пе. Менде басқа қандай сыр болушы еді. Мен айтқан сөзімде тұра аламын, Кирилл. Бәріне де өмірдің өзі сыншы емес пе. Ертең өмір көрсетер... әлде мен туралы көңіліме...

Кирилл /сөзін аяқтатпай/. Жо... жок. Лиза, менің сенен өзге сенерім де, досым да жоқ. Бәрін де ертең өмір көрсетер дейсің. Ол да дұрыс. Бірақ, ертеңгі өмірдің кімге не көрсететінін де ойлауымыз керек. Өмірдің талай тарам жолдары бар. Дұрыс жолына түссең - өмір туған аңыздай болмақ. Ал, аласып барып, бұрыс жолына түссең - өмір саған өгей анадай болады, бақытсыз боласын.

Лиза /ойланып/. Иә, өмірдің дұрыс жолын таба алмасам бақытсыз болғанын... Ал, біз осы не үшін соғысып жатырмыз. Ертеңгі бақытты өмір үшін емес пе?

Кирилл /ойланыпқырап қалып/. Әрине... ия...

Лиза. Ендеше біз өмірдің дұрыс жолында емеспіз бе, Кирилл?

Кирилл. Қазір, әрине, бәрі де дұрыс... дұрыс сияқты... Бірақ, адам адасқанда бәрінде дұрыс деп жүріп адасады екен.

Лиза. /таңырқап/. Кирилл, сенде бір кейіс бар ғой. Комиссар бірдеңе деді ме? Бір нәрседен қателестің бе әлде?

Кирилл. Қателесіпмін. Лиза...

Лиза. /түсінбей/. Қателесіппін... Сонша ауыр қылмыс па? Әйтпесе, комиссар, Сабыржан ағай кешіретер. Кирилл.

Кирилл. Менің қатемді түзей комиссардың қолынан келмейді, Лиза.

Лиза. Қойшы, Кирилл. Комиссардың қолынан бәрі де келеді... Сабыржан ағай менің папамнан сабақ оқығанын айтып, папам марқұмды есіне алып: "Мен сенің әкеңе қарыздармын, сені туған қарындасымдай көрем, Лиза". - деді емес пе маған... Қателесесің несі бар. Адам қателеседі. Қателескенінді өзін де мойындап тұрсын. Сабыржан кешіреді, Кирилл. Сабыржан ағайға мен де айға аламын. Кирилл.

Кирилл. Біздің адасуымыздың өзі де осындай ақ көңіл, сенгіштігімізден-ау. Лиза. Сен түсінбей тұрсың... Эх. Лиза, Лиза.

Лиза /таңырқап/. Сен не айтып тұрсың, Кирилл. Рас түсінгенім жоқ.

Кирилл. Лиза, мен қателесіп Сабыржан комиссардың алдында кінәлі болсам, ол маған әлде қайда жеңіл болар еді. Тіпті елен, ескеріп қатты қынжылмас та едім...

Лиза. Иә!

Кирилл. Мен орыс халқының алдында, Отанымның

алдында. Ұлы Россияның алдында қылмысғымын. Лиза. Адамшыңын, қателесіпшің. Әділет үшін күресіп жүрміз бе десем. жаңылышың. Ақ қараны айырмай жазықсыз жаңдарға оқ атып, жеңдет болышың...

Лиза /үрейленіп/. Не дейсің, Кирилл...

Кирилл. Солай. Лиза. Қателескеніме әбден көзім жетіп, көңілім сеніп шын сырымды саған айтып тұрмын. Сенен басқа кімім бар менің. Аласқанымды айтып, алдына бас ұрсам. ауыр қылмысымды қасық қаныммен жууға ант етемін, кешірет ме Отаным!

Лиза. Кирилл, ақылың орнында ма сенің! Әлде...

Кирилл. Әзір ақылымнан адаскам жоқ, Лиза. Бірақ, енді бұдан былай шығар халым қалған жоқ. Қан төгіп келіп тұрмын.

Лиза ./шошынып/. Не дейді...

Кирилл. Жаңа ғана Ғинашты атқыздық...

Лиза. Ғинашка жаның ауыра ма? Жаудың жіберген жансызы, патшаның офицері, революцияның жауы.

Кирилл. Оның бәрі Сабыржанның сөзі. Лиза, сен қазір түсінбей тұрсың. Менің көзім әбден жетті. Сабыржан революция үшін күресіп жүрген жоқ. Революционер атын жамылтып, надан елді алдап, тобырды соңынан еріп, көзі ашық азаматтарды, офицерлерді құртып жатыр. Ол бізді де уақытша ғана пайдаланып жүр. Маған да, саған да сенбейді. Інісің сенің қасыңа неге жіберіп отыр. Ертең Россияның тағдыры шешіледі. Сабыржанның күні санаулы. Революцияны шын қорғаушылар ертең келеді. Уақыт жоқ. Мен болдым. Лиза. Мені өмірлік досым десең кетейік. Менің сөзімнің шындығына ертең көзің жетеді. Кетейік!

Лиза. Мынау сөзің революция солдаттарының сөзі емес. Келе жатқан жаудан зәресі кеткен қорқақтың сөзі. болмаса өзінен-өзі үрейленген қылмысты адамның сөзі. Сабыржанды революционер емес деуге қайтып ауызың барады. Кирилл сенің. Мен сені халық үшін күресіп жүрген ер ғой деп сипаттаушы едім. Жолымыз, мақсатымыз бір дос адамдармыз деуші ем. Жасырмаймын, сүйетін едім сені...

Кирилл ./абыржып/. Лиза, Лиза...

Лиза. Сен шын адат азамат болсаң, Сабыржанның інісінің қисықтығына көзің жетсе елдің алдында, солдаттардың алдында неге айтпайсың. болмаса өзіне айтуға неге аузың бармайды! Революцияны шын қорғаушылар дегенің кімдер сі. Мен саған кім деп ермекпін... Кирилл, мен көңіліме келген сөзді жасыра алмаймын, сен маған қазір жақын дос емес, түсі суық жат сияқты көрініп тұрсың ...

Кирилл. Лиза, мен сенің сөзіңді кек көрмеимін. Менің саған деген махаббатымды, шын жүрегімді білсең етті. Сенің осындай тура айтатын адалдығыңды арлақтаймын. Бірақ, сен шалақ ойлап, асығыс сөйлеп тұрсың. Сабыржанға деген сенімің...

Осы кезде Шляпин кіріп келеді.

Шляпин. /Кириллға/. Мен сізді іздеп келдім жолдас Литвинов.

Кирилл. /зекіріп/. Күзетті тастап кетуге қандай қақың бар.

Шляпин. Сіз маған қашып кеткен адамның бос орнын күзеттіріп кетіпсіз.

Кирилл. Не деп тұр мына сайтан!

Шляпин. Мен сайтан емес, қашып кеткен Ғинаш сайтан, жауды кім қашырып жіберсе – сол сайтан.

Кирилл. Қашырған сен. Сен предатель.

Шляпин. Жоқ, мен предатель емеспін...

Кирилл. Өшір үніңді!

Лиза. Кирилл, сен жаңа Ғинашты...

Кирилл. /сөзін бөліп/. Араласпа, Лиза.

Лиза. /Кириллге/. Ғинаш атылды дегенің қайда...

Кирилл. Лиза, сенің жұмысың емес.

Шляпин. Бұл сұмдық... Ә... солай ма... Кеттім мен комиссарға.

Кете береді.

Кирилл. Токта! Сен арестован.

Шляпин. Мені Ғаббасовтың ащында арестовать ет.

Кете береді.

Кирилл. Токта!

Кирилл мылтығын суырып алып, Шляпинді ата бергенде Лиза: тарт қолыңды, - деп Кириллдің мылтық ұстаған қолына жармасады. Мылтық жоғары атылып кетеді. Кириллдің мылтығына жармасып жүрген Лизаға көмекке Шляпин ұмтылады. Шляпин Кириллдің мылтығын тартып алады. Терезе сыртынан аңдып жүрген Аношка көрінеді.

Шляпин. Сен арестован, офицер Литвинов! Жасырып жүрген улы азуыңды көрсеттің бе!

Кирилл. Токтай тұр, бассыз... көресің әлі...

Шляпин. Көрерміз. Көрдік қой. Лиза, бұл жау. Жасырынған дұшпан, көзім жетті енді.

Лиза. Солай болды ма! Ғинаш атылды дегенің қайда?

Кирилл. Асықпа, Лиза, артын ойла!

Лиза. Ойланатыным қалған жоқ!

Шляпин. Бар. Лиза, комиссарға хабарла! Ғинаш кашқан. Кашырған мынау ..

Кирилл. Комиссармен өзім сөйлесем.

Шляпин. Сөйлестіреміз, асықпа. Бар. Лиза!

Лиза кете береді.

Кирилл. Лиза!

Лиза. Жок!

Лиза есіктен шыға сала қауіп-қатерсіз тұрған Шляпинді терезеден Апошка атып жібереді. Шляпин құлайды. Лиза мылтық дауысын естіп қайта кіреді. Өліп жатқан Антонды көреді.

Лиза /Кириллге/. Ах, жауыз! Шын жауыз екенсің ғой. Антон! Антон!

Кирилл. Лиза! Менен басқа дос таба алмайсың. Лиза.

Лиза. Тарг. жауыз!

Кете береді.

Кирилл. Лиза! Лиза!

Лиза қайырымай жөне.ле бергенде Кирилл атып жібереді. Лиза есік алдына құлайды.

Кирилл. Бітті! Бәрі бітті енді! Кеш, Лиза, кеш! Бізді айырған махаббат емес — мақсат. Сенің адасқан санаңды, адал махаббат жеңер деуші ем. Болмады. Күнәнді құдай кешірсін. Енді мұнда орын жок. Ендігі кезек Ғаббасов. Соның қанын шашу. Қашу.

Кирилл ойланып тұрып, телеграмма жазылған лентаны алады. Терезеден Апошка басын сұғады.

Апошка. Керала. Керала!

Кирилл. Апошка!

Апошка. Келе жатыр. Ғаббасов. Зыг, зыт!

Кирилл. Издегенім сол. Жалғыз ба?

Апошка. Самат. Самат Ғаббасов. Жалғыз. Зыт енді!!

Кирилл. Ендеше кеттім. Апошка, жүгір Сабыржанға! Мына екеуін Самат атты деп жар сал. Дүрліктір.

Апошка. Қарауылды салайын бір. Кеп қалды, кеп қалды. Пригай терезеден!

Апошка кетеді. Кирилл да терезеден секіріп түсіп, терезені жауып кетеді. Самат кіріп келеді.

Самат. Бұл не сұмдық... Лиза... /өліп жатқан Антонды көреді/ Антон ғой... Лиза! Лиза! Өңім бе, түсім бе... Лиза!

Лизаны құшақтап жылайды.

Ш ы м ы л д ы қ

ҮШІНШІ КАРТИНА

Сергиополь. Сабыржан шағы. Бұрынғы Рақымбай байдың үйі. Төрте терезе алдында жазу столы. Диван. орындықтар. Қабырғала қарға. Перде ашылғанда Сабыржан жазу жазып отырады. Сыртта музыка. Солдаттар әні естіледі. Сабыржан терезені ашып қараиды. өлеңдетіп бара жатқан солдаттар.

Сабыржан. Азамат соғысы... Жау жағадан бөрі етекпен... Азаматтық борышымды адал ақтап, адамшыт арымды таза сақтап, халық үшін күресте құрбан болсам... Кейінгі ұрпақ а. нысын айтпаса да, қарғысын айтпайтын болса... арман жоқ...

Ашулы Әлімқан кіреді.

Әлімқан. Уа, Сабыржан қарағым, сен Ғарапшаның баласы емеспін, халық баласымын деуші ең...

Сабыржан. Ия. Әлеке, болыстар бой бермей кетті ме?

Әлімқан. Жаролланы жағасынан сүйрегендей егіп алып келіп едім...

Сабыржан. Ия?

Әлімқан. Мұнда келген соң күшейіп алды мүлде. Мен Сабыржанның алдына бармаимын, Ғаббас тұқымынан танитыным Мұқаметша дейді.

Сабыржан. Мен оны бас бергелі шақырыппын ба?

Әлімқан. Ағаң ара түсіп алып қалды. Жаролланың жығылған жығасын көтеріп отырған ағаң Мұқаметша. Ағайынның азары болса да, безері жоқ. Біз үшін туған ағаңнан безбессің. Халықтың баласымын деуші едің деп жатқаным, сол. Сабыржан.

Сабыржан. Мен гуысым үшін күресіп жүргенім жоқ. Революция жолындағы күресте кім де кім бізді жақтаса — сол туыс, сол туған. Кімде кім халық ісіне қарсы шықса, сол дұшпан, сол жау. Туарлықта туғандық жоқ. Жаролла болысты алып келіңіз. Қасыңызға солдат алыңыз.

Әлімқан. Алдыңнан өтейін дегенім ғой. Мұқаметшаны сыйлағаным болмаса, Жаролланың иманын айтқызбай ма.

Әлімқан. Енді көрейін оны.

Кетеді.

Сабыржан. Аға араға түседі, ағайын аяққа оралады...

Жазуға оғырады. Аздан соң Шалтай кіреді.

Шалтай. Жолдас комиссар, мен келдім.

Сабыржан. /жазуын аяқтап/. Шалтай, сенін жүгін бәрінен де ауыр болып тұр.

Шалтай. Жүк ауырын нар көтереді. Нар гәуекелі. Мен дайынмын, жолдас комиссар.

Сабыржан. Сен тез Семейге жет. Семейге баратыныңды өзіңнен басқа жан білемесін.

Шалтай. Агамаңыз, жан сезбейді.

Сабыржан. Бержакта “Заречная слободка”, орта жақта Тінібай мешітінің гүбінде паромшы Олжабай тұрады.

Шалтай. Білем, білем...

Сабыржан. Семейдің бар қайықшысы сол Олжекеңнің қолында. Ақтың әскерінің Ертістен бері өтуін бөгесін. Егер сен барғанша өтіп кетпесе өздері біледі. /Пакет беріп/. Мынау Олжабай арқылы Ерғали Нұржановқа тапсырылсын. Нұржанов Семейдегі ең сенімді адам. Коммунист. Жау қолына түсіп қалмаса, жай жатпаған болар.

Шалтай. Алия қосса, жанымды салам ғой, жолдас комиссар.

Сабыржан. Ең мықты атты мін. Бекет жолымен жүрме. Даламен кет. Суыт жүр. Сақ бол. Жолың болсын, аман-сау орал!

Шалтай. Айтқаныңыз келсін. Көріскенше күн жақсы, жолдас комиссар... Сабыржан аға!

Сабыржан. Жолың болсын, Шалтай бауырым!

Амандасып Шалтай кетеді.

Аздан соң ашулы Мұқаметша кіреді.

Мұқаметша. Көп жасаған білмейді, көп көрген біледі, дейді халық. Сенің жасың кіші болса да көп көрдің, көп жүрдің. Жиһангер соғысында болдың. Кавказ, Мәскеу. Петербор бәрін араладың. Қазан қаласының түрмесінде де отырдың. Сібірді аралап Семейге келдің. Тілегіміз оң болып, аман-есен туған жеріңе жеттің...

Сабыржан. Сіз тіпті ұзаққа кеттіңіз ғой.

Мұқаметша. Ұзаққа кетпеймін. Ұзақ жүріп ел-жұрт, ағайыннан алшақтап кеткеніңді айтайын деп отырмын. Жау болса атаман жау шығар. Сасықбайдың Рақымбайы мен Жаролдатар не үшін күйеді. Адасса ақыл айтып, жөнге салуға болмай ма?

Сабыржан /орнынан тұрып/. Ағайын, қарындас, ел деп отырғаныңыз солар ма еді.

Мұқаметша. Анау Әлімқан Жаролданы алқымынан алып ауылынан әкеліп отыр...

Сабыржан. Жаролланы мен шақырттым, сіз неге ара түссіз.

Мұқаметша. Әлімқанның Жаролланың жағасынан алуы маскара емес пе...

Сабыржан. Әлекең дұрыс ісеген.

Мұқаметша. Сондай жауыздық бола ма екен. Ел не дейді...

Сабыржан. Ел не десін. Кім қас, кім дос екенін халық жақсы біледі.

Мұқаметша. Олардың не қастығын көріп едің. Сен Қазан түрмесінде жатқанда, мені большевиктің ағасы деп жауып қойғанда Рақымбай босаттырды емес пе. Жақсылыққа жақсылық деген қайда.

Сабыржан. Жауыздыктарын да жақсылық дейсіз бе. Сізді менің туысым деп тұтқынға алуы әділеттік емес. Біз онда ешкімге қарсы күрескен жоқпыз ғой.

Мұқаметша. Олай демейін. Жақсылыққа жақсылық - әр адамның ісі, жамандыққа жақсылық - ер адамның ісі, демей ме. Әкеміз өлгенде сен бір-ақ жаста едің. Атамыз бен атасы сыйлас Жаролланың жақсылығын ұмыта алмаймын. Әкеміздің жылын бергенде мал-дүниесін аямаған ағайын Жаролла болатын...

Айғыз кіреді.

Мұқаметша. Айғыз, сен кішкене аялдай тұршы. Біздің өзара әңгімеміз бар еді.

Айғыз. Мұқаметша, сен немене сонша өзара деп, мені өзге дегің келе ме? Сабыржанның сен ағасы болсаң, мен анасының орнына анамын деп жүрмін. Әлде қатын деп қақпайлағың келе ме. Менен жасырын сырларың болса кетейін.

Сабыржан. Айғыз ана, сізден жасыратын сыр жоқ. Отырыңыз.

Айғыз. Сабыржанға серік болуға жараған Айғыз, сыр сақтауға да жарайды. /Мұқаметшаға/ Сен немене менің бетімнен қағасың...

Мұқаметша. Айғызбен айтысып жататын жайым жоқ. Еңдеше мен кеттім. Кейін сөйлесерміз, Сабыржан.

Айғыз. Мен-ақ кетейін. /Мұқаметшаға/ Адамның бетінен алады дейсің. Мен ашынған Айғызбын. Ар-намысыма тиген адамның бетінен алып, айтысуға да жараймын. Керек болса айтысуға да барамын.

Мұқаметша. Құдай қатынмен жағаластырмасын.

Айғыз. Е, сүйтін жөніңе көш. Бірақ, қатын дегендерінді қойындаршы.

Мұқаметша. Қатынды қатын демегенде, әке деймізбе енді!

Сабыржан. /сөзін бөліп/. Ашуларыңызды басыңыздар. Сөзіміз ағайын арасындағы әңгіме емес. Елге ортақ мәселе. Олай болса біздің әңгімеге Айғыз апайда ортақ. /Мұқаметшаға/ Сіз Жаролла мен Рақымбайдың жақсылығын айтқыңыз келді. Оларға арашашы болмаксыңыз...

Айғыз. Бетім-ау, ол жауыздар жақсылық дегенді білетін бе еді.

Сабыржан /Мұқаметшаға/. Әне көрдіңіз бе.

Мұқаметша. Айғыз айға береді. Рақымбайдан. Айғыз сен де аулақ болмайтынсың... ел біледі ғой.

Айғыз. Не дедін. Рас ел біледі... Еріккен бай бір кезде мені ермек етпек болған, өзінше оңай олжа көрген... Сонда Айғыз Рақымбайға ермек болды демекпісін. Жоқ. Рақымбайды қан базарда халық алдында масқара, қарабет қылған Айғыз болатын...

Сабыржан. Сабыр егіздер. Қазір оңдай әңгіменің уақыты емес. Халық тағдыры ғарихтың таразысында тұр. Қара бастың камын ойлау – халық мақсатына жат нәрсе. Осы ойтарыңызда болсын. Айғыз апайдың айтқаны дұрыс. /Мұқаметшаға/ Сіз олардың жақсылығын көріп едім дейсің. Жеке басқа еткен жақсылықты халық ісіне айырбастауға болмайды. Революция ісі – халық ісі. Оған істеген жамандыққа ешбір жақсылық жасау жол емес. Ол ел ашдында кешпес күнә. Менің жеке басыма арналған жамандығын кешуге батылым барар еді. Олардың не қастығын көріп едің дейсіз. Қас қастығын көрсетіп істемейді. Ғинаш пен Рақымбайды. Жаролланы ағайын деуге қайтіп аузыңыз барады. Желкемізден жасырынып келіп пышақ салғалы жатқанда қолға түспеді емес пе. Ел дейсіз. Ел солар ма екен... Революция күресі ағайын арасының әрекет, араздығы емес. Мен бұны сізге талай айтқам.

Мұқаметша. Ағайын адасса жолға салуға болады. Бас салып жау деген сұмдық емес пе.

Сабыржан. Жауды жау дейміз. Жау аяған жаралы. Аямаймыз аға. Революцияның әділ заңы бар.

Мұқаметша. Ел бүлінбесін, безбесін деймін.

Сабыржан. Елді бүлдіреті де, қолынан келсе бездіруге әрекет жасайтын да, жаңағы өзіңіз ара түсіп отырғандар. Сіз мені інім, туысым деп жаныңыз ашып маған ермеңіз. Менің ұстаған жолымды шын әділет жолы деп кәміл сенсеңіз ғана еріңіз. Мен өмірімді сол жолға бағыштағам. Ол жол – Ленин жолы. Жау әлі де өшкенін жандырып, өлгенін тірітпекке әрекет жасайды. Бірақ, өлген әкеміз Ғарапша марқұмның қайта тіріліп келмейтіндігіне шүбәңіз болмаса, кешегі ескі өмірдің қайта оралмайтынына солай сеніңіз!

Мұқаметша. Әкем! марқұмның аруағын қозғалды ба енді!

Сабыржан. Революция бүкіл ғаламды қозғайды!

Мұқаметша кегелі.

Айғыз. Сабыржан қарағым, жөнін тауып ағанмен табыс. О кісі де ойланар. Ақылды алам ғой. Әйтпесе өз туысың, қайда барар дейсің. Мұқаметша халыққа абыройы бар алам ғой...

Сабыржан. Мақсатымыз бір болып, бір жолдан табылса, туыс ға, аға да, дос та. Болмаса әркімнің еркі білсін. Мен ағайынның айтқанына еріп, ауқымьында жүре алмаймын. Алған бетімнен қайта алмаймын. Айғыз апа.

Айғыз кетеді. Әлімқан келеді.

Сабыржан. Жаролланы әкелдіңіз ғой.

Әлімқан. Әкелдім, әкелдім. Ол тұра тұрсын. “Жаңбыр жарғақтыны ұрады” деп, ауылдың бір кедейі жылап тұр.

Сабыржан. Ия, неге?

Әлімқан. Әлі қырсығы арылмаған сорлыны қан қақсағып қойыпты.

Сабыржан. Кім?

Әлімқан. Астындағы жалғыз шолағын аударып алыпты.

Сабыржан. Келсін, Әлеке, білейік.

Әлімқан. /есіктен шақырады/. Кел, жүр бері, ой сорлы. Жеңіл тулақ желге ұшар деп...

Шаруа кіреді.

Сабыржан. Келіңіз, келіңіз.

Шаруа. Қарағым, Сабыржан, мына Әлімқан айтқан шығар... мен өзім мына... Найман, оның ішінде...

Әлімқан. /сөзін бөліп/. Сөз бұйдалап тұратын уақыт емес, ердің құнын айтқалы тұрмысың. Жеті атаңнан қозғамай-ақ, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін айтпаймысың. Арызыңды айтсаңшы тәйірі.

Шаруа. Арызым... сіздің солдаттар атымды аударып алып ... жалғыз бүт артарым еді, қарағым.

Сабыржан. Атыңыз қайтарылады.

Шаруа. Е, бәсе, рахмет... Кедейді сор жақтайды деп...

Сабыржан. Оны істеп жүрген бейбастақтар жазасын тартады. Біз өмір бойы кедейлік соңынан қалмай келе жатқан сордан, аяқ, қолын шырмаған тордан азат ету үшін күресеміз.

Әлімқан. Түсіндің бе? Жаролла. Құмарлардың тепкісіне тоятын уақыттарын жетті ғой. Өн жорғаларың түсе бермей, еңселерінді көтеріңдерші сендер де бір...

Шаруа. Ежелгі жуан ата еңсеңді көтертуші ме еді.

Сабыржан. Олардың дәурені өткен. Заман сіздердікі. Енді жер де, мал-дүние байлығына да ие сіздер боласыздар.

Шаруа. Әй, шырағым-ай, ежелгі ірге геткен аға қонысын, құдай берген дәулетін бізге билетуші ме еді...

Әлімқан. /кекеп/. Билетуші ме еді. Сулы шидем басқандай бөксенді көгере алмай, кер кете берсен. Жароллалар билетпек түгіл, өңді бітеудей жұтын қояр.

Шаруа. Көңілге қонымды да, орынды да сөз, қарағым. Есеміз кетіп жүргенін сезбейді дейсің бе.

Сабыржан. Сөзіп отырмыз деу аз, серігу керек. Ешбір бай өз қолынан есе бермейді.

Шаруа. Түсінем, түсінем...

Сабыржан. Түсінсеңіз ауыл-ауылға біздің адамдар кетті. Соларға сіздер жәрдем етулеріңіз керек. Жарлының ер-азаматы атқа мініп, жан таласқан жауды жоюға майданға шықсын. Жау сіздерге жау. Жароллалар сол жаудың тілегін тілейтін адамдар.

Әлімқан. Торпақтың тырандағаны шөп қораға дейін дегендей, сен атыңа мініп Аякөзден шыққан соң, қазіргі екпіннен айрылып қалып жүрме.

Шаруа. Астапралла, мына Әлімқан не дейді, тәйір-ау.

Сабыржан. Әлекең сізді ширатып, шыңдап жатыр ғой...

Әлімқан. Менің саған батыра айтқаным- сен елге батыл айтсын деймін.

Шаруа. Айтқандарыңның бәрі де аталы сөз. Ал, Сабыржан, қарағым, дән ризамын, сау бол, жолың болсын!

Сабыржан. Ренжіменіз, Сау болыңыз.

Шаруа. Неге ренжимін.

Әлімқан. Қазір мен барам, бара бер.

Шаруа. Кетеді.

Әлімқан. /Сабыржанға/. Әлгі ала аяқты шақырайын.

Сабыржан. Шақырыңыз.

Әлімқан. есіктен: "кір", "кір" деп Жаролланы шақырады. Жаролла кіреді.

Жаролла. Ассалаумағалейкум!

Әлімқан. /кекеп/. Уағалайкем ассалам!

Жаролла. Сабыржан, мұсылман адам бос үйге кірсе де сәлем береді. Кешегі марқұм Ғарабшаның қара шаңырағын ұмыта аламыз ба. Аруақ сыйлаймыз да. Жарықтық аламыз бен де сыйлас, тірі жанға зияны жоқ адам еді, иманды болғыр...

Әлімқан. /кекеп, өз-өзіне/. Ой, иманды болғыр-ай десеңші.

Сабыржан. Сіз бұдан отыз жыл бұрын марқұм болған кісіге көңіл айтуға келмеген шығарсыз.

Жаролла. Олай деме, Сабыржан, ата-бабамыздың аруағын ұмыта алмаймыз.

Сабыржан. Сіз рафу етіңіз. Қазір шежіре шертегін уақыт емес.

Жаролла. Мен доспын деп келіп отырмын. аруакты ауызға ала келіп отырмын.

Әлімқан. Әруак. әруак деп немене түсіңнен шошынғансың ба.

Жаролла. Әлімқан. сен аузыңа ие бол. Ақымақ артын ойламайды, геренге найза бойламайды, атаң ақымақ болмаса бураменен ойнамайды деген. Теніңді тауып сөйле!

Әлімқан. Ақпан мен қаңғардағы бурадаи бұркылдайтын замандарыңның өгкенін білем, жарлының жазының жеткенін білмей отырған бұл ақымақ па? Жоқ мен ақымақ па?

Жаролла. Сабыржан. біз ақ патша тағынан түскенде, ақ түйенің қарны жарылды, қазаққа бостандық күні гуды демедік пе...

Сабыржан. Олай болса, мына ақ патшаның заманын қайта орнатам деп аласұрып жатқан ақ бандыларға қалай қарайсыз?

Жаролла. Жолы болмасын иггердің.

Сабыржан. Олай болса Доңғасаров болыс екеуіңіз мінуге жарамды жүз ат сайлап бересіз, бір деңіз, екінші, біздің әскерге қосылам деген жігіттерге кедергі жасамайсыңдар.

Әлімқан. Міне, шын достық осы ғой. Сөз жүйесін жаңа тапты.

Жаролла. /сасыңқырап/. Ер-азаматтың еркі өздерінде. Ал, ат-көлік жағын ел-жұртпен ақылдасып көрейік.

Сабыржан. Жүз атты сіздер елден жинамайсыздар. Өзіңіз жиырма бес ат, Доңғасардың үш үйі жиырма бес аттан өз жылқыларыңыздан бересіздер. Аттарыңыз кейін қайтарылады. Шығын болса құнын төлейміз.

Жаролла. Сабыржан...

Сабыржан. Мен ресми түрде бұйрық жазам. Совет үкіметінің бұйрығы деп түсініңіз. Орындауға міндеттісіздер. Мына Әлекең бастаған адамдар барады.

Жаролла. Мынау тоқал ешкі мүйіз сұраймын деп құлағынан айрылғанның кері болды ғой, Сабыржан-ау.

Әлімқан. Сіз тез өзгереді екенсіз. Жаңа бурамын деп енді ешкі боп... тіпті ешкімнің де тоқалы болып...

Күледі.

Сабыржан. Ал, солай болсын. Үш күн уақыт берем.

Жаролла. /баяу қозғалып тұрады/. Е... Түсінікті... кош.

Жаролла кетеді.

Сабыржан. Сіз де ертең ертемен аттаныңыз. Қасыңызға он бес солдат алыңыз.

Әлімжан. Мен аттанбағанда кім аттанады.
Жетекеев кіреді.

Жетекеев /честь берін/. Жолдас комиссар, сіздің бұйрығыңыз бойынша барлық солдат қаланың сыртында окоп қазуға кірісті. Алматыдан келе жатқан әскерді Шыңғожа бекегінен қарсы алуға бес кісі аттанды. Бастығы Ахметжан.

Сабыржан. Жақсы. /стол үстіне картаны жайып/. Қорғаныс шебі мынау... Ескі зиратты ең күшті бекініс дейік. Жау мына жақтан шабуыл жасайды. Мынау Битен тауы.

Жетекеев. Битен тауына зеңбірек орнатылады.

Сабыржан. Жаудың үлкен сыбағасын сол Битен беруі керек. Әрбір көшеден ок ататын бекініс орнын белгілеу қажет. Әрбір қорадан, әрбір үйден ок жаудыруға әзір болу керек. Шіркеу мұнарасына пулемет орнатылсын.

Жетекеев. Несін айтасың... Бірақ...

Сабыржан. Е... қызыл командир “Бірақ” дейді. Немене бірақ... Петр бірінші шіркеудің қонырауларын жұлып алып пушка құйғызудан тартынбағанда, біз шіркеудің мұнарасына шығудан қорқуымыз керек пе.

Далада дабыр-дабыр айғай естіледі. Сыртта терезе алдына бір жақтан асып-сасып: “тез, тез... срошной, срошной” деп Апошка келіп қалады. Екінші жақтан оған қарсы мылтығын кезеп сақшы шығады.

Сақшы. Бұл не айғай?

Апошка. Ағама келем. Сабыржан ағама... Асығыс ойбай. Срошной... сен немене, пошом зря...

Сабыржан. Бұл не айғай?

Терезеден қарайды.

Сақшы. Жолдас комиссар, Апошка сұранып тұр.

Апошка. Асығыспын. Сабыржан аға, товарищ совдеп... тығыз, тығыз!

Сабыржан /сақшыға/. Жібер.

Есіктеп Апошка кіреді.

Апошка. Е... бәсе, сәлеметсіздер ме... Опаздал қалып, асығып жүрмін. /Сабыржанға честь беріп/ Ваше высоко /сасып қалып/ астапралла... жо... жо... алжасып әшебайт етіп... жолдас... мен мағлұм Ахметшәріп Қотырашевич Тышқамбаев... Апошка.

Сабыржан. Сен бізге честь бермей-ақ кой. Ақтарға жасаған жағымпаз сүркиялығыңды өткізгің келе ме?

Апошка. Апыр-ай комиссар... жолдас... ай... за што пошом зря... сүрінбес түяк бола ма... ала сапыран, шым-шытырықта шатассам шатасқан шығармын... ашибайт етіп...

Әлімқан. /кекел/. Ой аң атқан ай.

Жетекеев. Бұлар солай ашибайт етеді.

Апошка. Адам түгіл ат да адасады. Прошаит етіп... нетіңіздер енді.

Жетекеев. Философиясының түрін кара...

Сабыржан. Алыпсатар әкеңнен қалғанды қарғаға ұтғырып, ақырында қатыныңды қарғаға салған азғын едің...

Апошка. Правильно... дұрыс айтасыз... парт болмай қалды ғой... Мені солдатқа принимайттаңыздар... көрсетейін мен оларға...

Жетекеев. Совет үкімегін қорғайтын солдат боларсың. ә!

Апошка. Сынаңыздар, сынаңыздар. Апошка да тегін такой-сәкой емес...

Жетекеев. Несін сынаймыз. Келбет келмей сын сұрама. Сының да, сырың да мәлім. Апошка. Босқа уақытты алма!

Апошка. Ой божемой... келбет... келбет... за што... сен Жетекейдің баласы. Жолдас Сабыржан, комиссар... мен бәрін де біліп, тауып келіп тұрмын. Сенген солдаттарыңыз... әне атысып, шабысып, қызға таласып қырылысып жатыр. Ініңіз Самат.

Сабыржан. Не сандырақтап тұрсың...

Апошка. Маған сенбейсіндер... пошом зря. Қазақ орысгар... Ана Шляпиннің баласы... қызды зорлап... мені атам деп... әлісіп жатыр. Апошка өтірік айтушы ма еді. Көрерсіздер. Самат інің де қырғынның ішінде...

Әлімқан. Есің дұрыс па сенің?

Жетекеев. Сен немене өзің...

Апошка. Есің... немене, немене. Апошка штоли... өлісіп жатыр... убивайт етіп, поштовой конторда.

Сабыржан. /Жетекеевке/. Асқат, сен тез баршы.

Асқат асығыс кетеді.

Әлімқан. Тегін емес. Мына сайған қайдағы бір пәлені шатып тұр ғой.

Апошка. /Сабыржанға/. Сенбейсіз маған, көрерсіздер. Оллаһи ендігі өлген болар. Апошка болса кругом шмонайтпап, қолыма мылтық тесе қозрайттар едім... міне енді.

Сабыржан. Бар, басты қатыр ма!

Апошка. Не ақ, не қызыл емес, көди-сөди болған Апошка шорт-ай, сорлы-ай... шокынып кетейін бұйткенше.

Кетеді. Сыртта айғай-шу естіледі.

Жетекеев келеді.

Жетекеев. Антон Шляпин... Лиза атылып өлген.

Сабыржан. Атылып өлген?

Жетекеев. Қатай болғаны мәлімсіз. Волков тексеріп жатыр дейді.

Сабыржан. “Дейді”... Мен өзін барып тексер дедім. бар! Самағ тұтқынға алынсын!

Жетекеев. Саматты... қалайша?

Сабыржан. Иә. Саматты. менің інімді. Ревтрибунал тексереді. Халықты, солдагтарды шулатпандар. Айтқан бұйрықты орынданыз. Барыңыз!

Асқат кетеді.

Әлімқан. Жазықсыз жан. күнәсіз қан төгіліп. жаның күйіп. қабағың қатып тұр. карағым. сактық пен сабырды жолдас қыл. Сабыржан.

Сабыржан. Солай Әлеке. Бұл қандай жауыздық ісі екен... Әлеке. Сіз осы маңда болыңыз.

Әлімқан. Мақұл, карағым.

Сабыржан. Бұл не. Жаудың ісі ме? Жоқ әлде. жастық... албырттық... қызғаншақтық кесірі ме...

Кирилл кіреді.

Кирилл. /честь беріп/. Фафу етіңіз. жолдас комисса. ауыр қайғыға душар болдым. Көрмей жүрген өлім емес... махаббат жолы бір басқа екен... бақытым да сол ғана деуші ем... Қайран Лиза...

Сабыржан. /түнжыраған ойда/. Ауыр қаза... Жұмбақ оқиға. /Сергіп/ Почта-телеграфта, басқа жердің бәрінде сакшыны күшейтуді. сенімді адамдар қоюды саған әдейі тапсырғаным қайда?

Кирилл. Оқоп қазу кезек күттірмейтін жұмыс деп бәрін де жұмысқа айдадық қой...

Сабыржан. Ол дәлел емес. Осы үшін жауап бересін.

Кирилл. Бұл жөнінде мен кінәлі. жолдас комиссар. Анау Антон Шляшин марқұм алаңғасар... Шатақсыз жүрмейтін бір сорлы еді. Осының бәрі сол марқұмнан болды ма деймін... Өткен іс өтті. Өлген қайтып келмейді. Мен өз кінәм үшін қандай жазаға бұйырсаңыз да дайынмын.

Сабыржан. Кінәлі адам табылады. Адал қан сұраусыз кетпейді. Мұнда сыр бар. Жасырын жаудың әрекеті бар.

Кирилл. Солай да болар-ау, жолдас комиссар... Рұқсат етіңіз, жолдас комиссар.

Кетуге ыңғайланады.

Сабыржан /ойланып/. Жок, жолдас Литвинов. Кетпейсің. Қазір Самат Ғаббасовтан бірге жауап аламыз.

Кирилл. Басқа бір адамды белгілесеніз екен, жолдас комиссар. Саматтан, сіздің інііңізден жауап алу... арым шыдамайды...

Сабыржан. Жок, мен солай шештім...

Мәкіш кіреді.

Мәкіш. Үйде шыдап оғыра атмалым. Лиза қандай аяулы қыз еді. Кімнен болды екен! Кирилға да оңай тимей тұр ғой...

Кирилл. Рахмет, Мәкіш женгей... амал не...

Мәкіш. Үміт үзуге болмайтын сияқты. Әдейі лазаретке бардым. Лизаның тамыры соғады дейді дәрігер.

Кирилл. /салқ етіп/. Не дейсіз?!

Сабыржан. Ия, дәрігер не дейді, есі кіреді дей ме, Мәкіш?

Мәкіш. Есі кіруі мүмкін дейді. Укол беріп жатыр, ешкімді жуытпайды. Маған зорға жауап берді. Тегі операция жасайынау деймін. Жанын салып жатыр байғұс. Аман қалса игі еді, сорлы...

Сабыржан. Тілге келсе мына шытырман жұмбақ шешілер еді...

Кирилл. А... иә. иә... тілге келсе игі еді.

Медсестра келеді.

Медсестра /Сабыржанға қағаз береді/. Сізге Жетекеев жіберді.

Сабыржан. /оқып/. Лиза аз ғана есін жиып, “Кирилл” деген бір ауыз сөзді зорға айтып талып кетті. Мен қасындамын.

Кирилл. /үрейленіп атып тұрып/. Ой. Лиза, жаным-ай, я құдай...

Шыға жөнеледі.

Мәкіш. Қайтсін енді. Қуанған да бір, қорыққан да бір. Үкідей ұшты ғой байғұс.

Медсестра. “Кирилл” деген бір ауыз сөзге зорға тілі келді.

Сабыржан. Жетекеев қасынан кетпесін. Басқа кісі кіргізбеңдер.

Медсестра. Жаксы, Сабыржан аға.

Кетеді.

Мәкіш. Сабыржан-ау, Саматтың не жазығы бар еді.

Сабыржан. Мәкіш, жазықсыз жан нахақ күймейді. Менің Саматқа, ініме жаным ашымайды дейсің бе. Аяймын. Бірақ, шын жазалы болса...

Мәкіш. Сабыржан, мен бәрін де білем. Рахаттан безіп, көрген бейнет, ауыр іс... Жаныңды шүперекке түйіп, ел үшін еткен енбегің жанып, ақыры қайырлы болса, екен. Ана жалғыз ұлың, Байсұнқарың бақытты болып, ер жетіп, ел танығанын көретін күн болса... Әйтеуір ақыры қайырлы болса екен.

Сабыржан. Жаңа көктемнің жас төлдері солар. Олар біздің

келешегіміз... Мәкіш, мен революцияның солдатының бірі болғанымға, Ленин партиясының сапында болғанымға, өзімді шын бақытты санаймын. Біз бақыттымыз! Алдағы жаңа өмірдің жарқын бейнесі, нұрлы дүние көз алдымда, көңілімде сайрап тұр. Сонда, сол күнде Сабыржан маузер орнына қолына қалам алып, жаңа өмірдің жаршысы болады. Мәкіш... сен келіп ауыр ойларды жеңілдетіп жібердің. Мәкіш... Енді үйге бар.

Мәкіш. Мен үйге барамын ғой... Не ұйқы жоқ, таң атқалы оразаңды да ашқан жоқсың...

Сабыржан. Кәзір мен де барам... кәзір... кәзір...

Шығарып салады.

Адал жар, ардақты ана, сүйікті сәби нәресте... сендерден аяулы не бар екен өмірде...

Жетекеев келеді.

Сабыржан. Лиза тілге келді ме?

Жетекеев. “Кирилл... жау...”, - деді де тағы талып кетті.

Сабыржан. Кирилл сонда ғой?

Жетекеев. Жоқ, жолдас комиссар.

Асығыс бір солдат кіреді.

Солдат /честь беріп/. Жолдас комиссар, Ғинаш түрмеден қашқан.

Сабыржан. Тез Кирилл Литвиновты іздеуге кірісіңдер!

Солдаттар честь беріп кетеді.

Кирилл Литвинов... Алаяқ жау болды ма... Алматыдан арнап жіберген еді ғой... Ғинаш дұшпан қашқан. Ол да Кирилл Литвиновтың ісі. Ұсталсын Литвинов!

Ш ы м ы л д ы қ

ЕКІНШІ АКТ

ТӨРТІНШІ КАРТИНА

1918 жыл. Июнь айы.

Семей қаласы. Ақғардың соғыс штабы. Штаб бастығының кабинеті. Кабинеттің төрінде әйнекті балкон есігі. Қаланың бейнесі көрінеді. Оң жақ қабырғада екінші есік, ол оперативный отдел бастығының кабинеті. Қабырғада штаб бастығының столының тұсында адмирал Колчактың суреті. Екінші қабырғада үлкен карта. Столда телефон.

Перде ашылғанда Сидоров телефонмен сөйлесіп жатады. Босаға жақта жаралы офицер тұр. Ол — Фазылжан.

Сидоров. /ашулы/. Редакция? “Свободная речь” газеті ме? Сізбен сөйлесіп тұрған Семей соғыс штабының начальнигі, есаул Сидоров. Иә... иә... редактор қайда? А. редактор господин Гобов... Соңғы бұйрықты әзірше тоқтата тұрыңыз. /Трубканы сарт еткізіп іліп қояды. Үзілген сөзін жағап, офицерге зімен/. Біз сені Аякөзді алды, Сергиополь — біздің қолда. Жетісуға жол ашық деп газетке әйгілеп отырсақ... Сенің ит талаған тауықтай болып келіп тұрғаның мынау... Масқара! Позор! “Алаш, алаш” деп сеніп жүргендеріміз сендер ме?

Фазылжан. Господин есаул, большевиктерді надан халық жақтайды... Комиссар Фаббасов...

Сидоров. /кекеп/. Халық... тобыр... комиссар, Фаббасов... самозванец ол. Комиссар, комиссар...

Фазылжан. Господин есаул, казактар да оған ерген...

Сидоров. Жетті! Жап аузыңды!

Фазылжан. Господин...

Сидоров. Жап!

Фазылжан. Жаптым, тақсыр...

Екінші бөлмеден Виноградов шығады.

Виноградов /офицерге/. Ал, алдырып қайтқан офицер, отан алдында не деп жауап бересің.

Фазылжан үндемейді.

Сидоров. /офицерге/. Сен қалған отрядыңмен сол Заречная слободкада бол!

Виноградов. Солдаттарыңның аузынан жеңілші қайгтық деген сөз шыкса...

Фазылжан. Құлдық, господа.

Сидоров. Бар!

Фазылжан. Рахмет, господа.

Кетеді.

Сидоров. Қанша адам шығын болды. Қанша қару жау қолына түсті. Ішінен бүтік шығару іске аспады... Қалай болды?

Виноградов. Менің шығынға ішім ашып тұрған жоқ. Операция сәтсіз болуы штабтың абыройына шіркеу болып тұр.

Сидоров. Иә, иә...

Виноградов. Кінә бізден. Ғаббасовтың, большевиктердің Сергиопольдегі күшіне үстірт қарадық.

Сидоров. Ағыстық болды білем.

Виноградов. Ал, енді мына сәтсіздіктен кейін Ғаббасовтың отряды күшейе береді. Оның беделі ел алдын да арта береді.

Сидоров. Сондықтан жорықты жылдамдату қажет. Бүгін үкімет өкілі келеді ғой. Жетісу жорығын басқаруды полковник Ярушинге жүктепті.

Виноградов. Оларға Алматыдан көмек келгенше Сергиопольды тез басып алу керек...

Сидоров. Иә, капитан Виноградов, басқа жағдай...

Виноградов. Ең алдымен түрме. Большевиктерді көбіне селетка тұздағандай сықсақ та сиятын емес.

Сидоров. Симаса олар үшін түрме салдыра аламыз ба. Шетінен шығынға шығара беру керек. Олармен соттасып жататын уақыт жоқ.

Виноградов. Түсінікті. Атамыз. Соңғы мәлімет бойынша Трусовтар 400 адаммен Славгород пен Змейногородскіге қарай қашып барады.

Сидоров. Өлетін адам молаға қарай қашады ғой. Сибирь қолда.

Виноградов. Ғаббасов Семейге де большевизмнің уын жайып кетіпті. Мұндағы тілектестерін тіміскілеп тауып, тамырына балта шабуды “Мұсылман комитетіне” тапсырдық. Мынаны қараңыз.

Сидоровка газет береді. Ол алып оқиды.

Сидоров. /оқып/. “Заря свобода”... газеті ғой. /оқып/ екінші июнь, 1918 жыл. Верный. Большевиктердікі ғой “Кто виноват?” - дейді.

Виноградов. Ғаббасовтың статьясы.

Сидоров. /оқып/. Сабыржан Ғаббасов... О қызыл сайтан.

/Окып/ "... Кто виновник всех испыгываемых мусульманами несчастий. Не думаете ли вы, что виноваты тут большевики?". Иә, иә, не дейді. /окып/. "... Нег, братья, нег, гысячу раз нет. Дорога, которой идут большевики. - дорога прямая и верная..." /ашуланып, газетті лактырып жібереді/. Ох, азгын арда. Еше орысша жазған. Ә!

Виноградов. Орысша да, казакша да, гатарша да жазып таратқан. "Аягузи" деген псевдоним да сол Ғаббасовтікі. Семейде ол әдебиет, драма кружокгарын ұйымдастырған. Нағыз азгын! Большевик!

Адьютант кіреді.

Адьютант. "Мұсылман комитетінен" бір ханум келіп тұр. Ә... қатын...

Сидоров. Ханум дейді!

Виноградов. Қатын!

Адьютант. Қатын дегенде енді... просто қыз деуге болады. Өздеріңіз білетін, әлгі анау енді, господа...

Виноградов. Ә... Гүлжанат па. Ол қыз ғой. /Адьюгантка/ /дурак. Гүлжанат – райская Роза...

Адьютант. Гафу етіңіз, господин капитан, қатын ба деп қалып ем... ия, ия қыз, қыз... красавица. Райская Роза.

Сидоров. Кірсін!

Адьютант кетеді.

Гүлжанат... кәрі қыз. Бірақ, жаман емес.

Виноградов. Ол бізге бар жағынан да пайдалы, керекті адам.

Сидоров. Конечно, капитан ха... ха... ха...

Гүлжанат кіреді.

Виноградов. А... Гүлжанат... Райская Роза...

Сидоров. О... сіз екенсіз ғой, келіңіз, келіңіз...

Гүлжанат. Исәнсізмі, зур хурмәтлі, таксырлар...

Амандасып жатады.

Сидоров. Мегаметаннан сіз сияқты патриот қыз-қатындар шыққаны қандай тамаша!

Виноградов. Тамаша, тамаша... Роза ғой, еше Райская...

Гүлжанат. Бик зор рахмет сіздерге... зур мәрхабәтлі таксырлар. Сими шаһарының мұсылмандары сізләрғә бик зур алғышлар әйтуні тапсырдылар. /қағаз ұсынып/ Мінә бір список, ғаскәрғе қадари халінше ярдәм итуші бай-байбатшалар иді. Ниһаятсіз шаным білдірәләр, ният халис білән.

Сидоров. /алып окып./ Рахмет мұсылмандарға!

Виноградов. Бұндай патриот мағамадарды газетке жазу керек.

Гүлжанат. Иншалла сизләрнің мәрхәбәтләрүніз билән “Халық сүзі” газетабызны да шығара башладык. Гамасуссалихка бағышланды.

Виноградов. /жердегі газетті көрсетіп/. Ана газетті көрдіңіз бе?

Гүлжанат. Нишк. Бу ниндий газета? /алып оқып/ тағы шул икен. ә. Бу Сабыржан бір булмаған зат сун инді... и... яуыз.

Сидоров. Оның мұнда достары бар дейді ғой.

Гүлжанат. Алар инді диннән бизгәнләр сун... бәлки фитнә. Тигін бір учитель-мучитель шикіліләр... қутырынған хатын-қызлар...

Сидоров. Кімдер олар?

Гүлжанат. Узім де тізімләрін әпкәтлген идім. /қалтасынан алып/ Мінә... Ягудиевләр, Есимов. Хүсәйн. Сәбира. Шамсинур... мінә анда бәрісі де бар. Кубі қашқандар инді. мәжәжләт бит. /Сидоров тізімді алып Виноградовка береді/. Аларны тұтсалар иді.

Виноградов. Тұтамыз, тұтамыз.

Сидоров. Тұтылады. Құтылмайды. Гүлжанат ханум.

Гүлжанат. Мин, ханум түгіл, тақсыр. Мин қыз бит әлі.

Виноградов. Ия. ия. бұ кісі қыз. қыз... барышня...

Сидоров. Ғафу етіңіз, қыздарға қалай деу керек.

Гүлжанат. Туташ, туташ диләр.

Сидоров. Ә... тукаш, тукаш...

Гүлжанат. Тукаш түгіл инді, ту-таш, а тукаш ул – тағам, хлеб, нан бит...

Сидоров. Ту-таш, хорошее слово.

Виноградов. Гүлжанат туташлардың, вообще татарлардың пәрәмәшләрі қандай тәтті.

Сидоров. Пәрәмәш... о... биляши ғой. Ия, ия, тамаша тағам.

Гүлжанат. Алла кушса, киш бірлән бізге рахим итәрізләр. Пәрәмәш тә, бәрісі де була.

Сидоров. Рахмет, Гүлжанат туташ...

Виноградов. Барамыз, барамыз, обязательно барамыз.

Гүлжанат. Бик якшы. Рахим итігізляр. Инсан таракки үшін яшагізләр. Хуш булығызлар.

Сидоров. Сау болыңыз, туташ... Капитан /Виноградовка/ сиз туташты былай ...

Виноградов. Гүлжанат туташты өзім шығарып салам.

Гүлжанат. Виноградов кетеді.

Сидоров. /өз-өзіне кекете сөйлеп/. Мұсылман, магамедан.

“Мұсылман комитеті” Еше... Бұлардың крещенныйлары болмаса... немене бұл мегемендандар. /Ойланып/ Теке болсын, сүті болсын. мұсылман гүгіл черг болсын. Большевиктерді көрсе жетті емес пе.

Финаш кіреді. Әскери киім киген. полковник чинінде.

Финаш. Сәлем зор мархабатты штаб бастығы, господин Сидоров.

Сидоров. Қалай, Финаш мырза, тынықтыңыз ба? Сіз енді большевиктер тозағынан құтылып шыққан геройсыз...

Финаш. Жауын жеңіп. ісін тындырып қайтқан адам ғынығар болар. Большевиктердің торына гүсін, қашып құтылғаным геройлық емес. Халық алдында Сабыржаннан салмағым мың хисса арғык кои деуші ем. Сергиополь сапары ол ойымды ақтамады.

Сидоров. Жау қолынан амал-айламен құтылып шығу — ол да ерлік. Финаш мырза. Халық дейсіз, халық ол тобыр емес пе. Елді бастап азғырып жүрген Ғаббасов сияқтылар құрыса, бассыз тобырларды тоздыру жеңі ірек болады.

Финаш. Мен тобыр дегенге де жеңіл қарағым келмейді, тақсыр. Революция сол тобырыңызды теңіздей толқытып, долы, мылқау күшке айналдырды. Қашан большевиктерді түпкілікті жеңгенше біз революцияның жеңісін қорғаушымыз деген ұран көтеруіміз керек деп білем. Сабыржан сияқты большевиктер — революцияның жеңісін оңай олжа еткісі келетін отан сатушылар, біз солардан халықты азат ету үшін күресеміз. Қазіргі уақыт осындай ұранды, осындай насихатты керек етіп отыр. Қара халықпен осылай сөйлеспесек болмайды, господин есаул, болмайды.

Сидоров. /Финаштың қолын алып/. Өте дұрыс айттыңыз.

Финаш. Мен “Мұсылман комитетінің” газеті “Халық сөзін” осы бағытта шығаруға мәслихат бердім.

Сидоров. Гениально. Өте дұрыс. Ал, ендігі мәселе Жетісуға жедел жорық жасау...

Финаш. Жетісу жорығына татар мұсылмандарынан құрылған жауынгерлер әзір. Отрядқа “Яшіл байрақ” деген есім беру ұйғарылды.

Сидоров. “Яшіл байрақ”

Финаш. Ия, “Яшіл байрақ” - “Голубое знамя”. Отрядты өзім командовать етем.

Сидоров. “Яшіл байрақ!” Өте жақсы! Христиандар “Исус христос” отрядын құрды. Құдайымыз бір, жауымыз большевиктер...

Финаш. Әлбетте, не ана большевиктердің туы, Сабыржан

көгеріп жүрген қызыл ту тұрады, не пайғамбардан мұра болып қалған “Яшы байрақ” тұрады. Енді екіншісі бірі. Еншалла пайғамбар көтерген “Яшы байрақ”, біздің ту жығылмауға тиісті.

Сидоров. Бог с нами, Финаш мырза. Большевиктерді құдай қамқорлығына алмайды. Құдайсыздар ғой олар...

Альютант кіреді.

Альютант. Литвинов деген келіп тұр, офицермін дейді.

Финаш. Литвинов! Жеткен екен ғой Кирилл.

Сидоров. Кірсін, кірсін.

Альютант шығып кетеді. Киімі өзгерген Кирилл кіреді.

Кирилл /честь беріп/. Жоғарғы мәртебелі, мархабатты штаб начальнигі, ерекше тапсырмамен жау ішінде қызмет атқарған офицер, Кирилл Литвинов сіздің хұзырыңызға келді!

Сидоров. Қош келдіңіз, казактын адал ұлы!

Қол алысып амандасалы.

Финаш. Келші, Кирилл, ерім, досым!

Құшақтасып сүйіседі.

Сидоров. Ал, сөйле, комиссар Ғаббасовтың халі қалай?

Финаш. Жайладың ба Ғаббасовты?

Кирилл. Ғаббасов әлі тірі. Тірі қалды.

Финаш. /ызалы/. Ғаббасов тірі?! Жаннан қорқып, бас сауғалаған екенсің ғой!

Кирилл. Сіз сүйттіңіз, Финаш мырза. Мен Ғаббасовқа көздеп атқан жалғыз оғым деп ойлаған екенсіңіз ғой. Мен сізді құтқармағанша Ғаббасов та аман қалмайтын еді...

Финаш. Сенің Ғаббасов жөніндегі тапсырманы орындамауыңа бұл сөзің дәлел бола алмайды, Кирилл!

Кирилл. Мен сізге есеп беріп, сіздің алдыңызда ақталайын деп келгенім жоқ. Штабка қажетті мәлімет жеткізу үшін келдім.

Финаш. Мені кім деп ойлайсыз?

Кирилл. Сізді ме, сізді...

Финаш. Поручик!

Сидоров. /сөзін бөліп/. Господа, айтысты тоқтата тұрыңыздар. /Кириллге/ Сіз чинді силауды ұмытпаңыз. Полковник Финаш Жалелитдинович, бәріміздің де құрметтейтін адамымыз, бұл кісі командованиенің атынан сөйлеп отыр...

Кирилл. Ғафу етіңіз, менің қолым қанды, жаным жаралы... аяйтын жаным қалған жоқ. Оның бәрін ақтарып айтып жатпайын. Ғаббасовты құрту үшін өз басымнан қорқып, жанымды аяп қалғаным жоқ...

Сидоров. Толық есепті военный совет алдында бересін. Репорт жаз. Аса қажетті хабарыңды қысқаша айт.

Кирилл. Аш қасқырдай бұратыпi әрең жеггiм. Ғаббасов оңай жау емес. Алматыдан көмекке әскер келе жағыр. Жорықты тездету қажет деп білем. Міне...

Телеграмма жазылған лентаны береді. Сидоров. Ғинаш оқып жатады.

Сидоров. /оқып/ ...Мамонтовтың отряды Үржарға аттанды. Ташкенттен шыққан әскер Жаркент уезіне келе жатыр...

Ғинаш. /шыдамсызданып/. Бәсе, бәсе, шешінген судан тайынбас болар. Жатанаяқ пролетариат жағаңа жармасып өледі. Айттым ғой, желе жортып өгетін жорық бола қоймас деп. Ия. ия.

Сидоров. Да... /оқиды/ ...Менің бұйрығым бойынша сіздерге көмекке Верный гарнизонынан арнаулы отряд жіберілді...

Ғинаш. Алматыдан, аһ... а...

Сидоров. /оқып/. Сергиопольге тез жетпек. Алдынан кісі жіберіңіз. Жетісу облысының әскер қолбасшысы Емелев.

Кирилл. Ғаббасов кісі де жіберді, Сергиопольдің айналасын суырша қазып, окоп та даярлатып жатыр. Қала халқын қаруландырып, көше соғысына да күшті даярлық жасап жатыр. Қасық қаны қалғанша қырқыспай, бір қадам жер береді деп ойларыңызға кіріп те шықпасын.

Сидоров. Тез аттану керек...

Ғинаш. Көмек келгенше Ғаббасовтың желкесін қырку қажет. Мен дайын. /Кириллге/ Кирилл, сен киргиз даласын кезіп келген көкжалсың ғой. Штаб начальнигі рұқсат етсе, біздікіне барып тынық. Мен бас сауғаның адамы емеспін. Ғаббасовпен енді қан майданда кездесетін болдық.

Сидоров. Дұрыс айтасыз. Ғинаш Жалалитдинович, рұқсат, рұқсат.

Кирилл. Ғафу етіңіз, господин полковник.

Қол алысады. Ғинаш, Кирилл честь беріп шығып кетеді. Аздан соң адъютант кіреді.

Адъютант. Телеграмма. Павлодардан.

Телеграмма беріп кетеді.

Сидоров. /оқып/. Павлодар... Жетісуды большевиктерден азат ету үшін құрылған отряд бүгін Павлодардан шықты. Командир отряды прапорщик Чарнов.

Виноградов кіреді.

Виноградов. /ызалы/. Бұл не қылған жын қаққандай күтырған тобыр...

Сидоров. Тағы немене?

Виноградов. Шемонайхадан бүлікті басуға жіберген жазалаушы отрядты қырып салыпты. Бүлікті бастап жүрген Борисов. Цикунов деген жасырынып жүрген большевиктер деид. Олардың соңынан ерген кресъянлар бір мыңнан астам тобыр...

Сидоров. “Исус Христос” отрядын аттандыру керек. Бастаушылары қолға түскен жерде дарға асылсын. Құтырған тобырды қара шыбындай қыру керек!

Телефон соғыталады.

Виноградов. /тыңдап/. Капитан Виноградов. ия. ия... солай болатын болды. Қазір. қазір. /трубканы Сидоровқа береді/. Есаул Мейер. Көмек сұрайды.

Сидоров. /трубканы алмайды. Виноградовқа/ Хабарлаңыз! /Сидоров әрбір бұйрық сөзін Виноградов қайталап, телефоннан хабарлап жатады/. Шемонаихана “Исус христос” отряды барады. Уничтожить. Да... да. Расстрелять. Имущество конфисковать. а деревню сжечь!

Трубканы іледі.

Бұл не сұмдық... не боп барады Ұлы Россия!

Виноградов. Патша ағзамнан айрылған бассыз Россия!

Сидоров. /Кирилл әкелген телеграмма лентасын көрсетіп/ Мынаны көрдің бе?

Виноградов. Литвинов-Шайтановған бәрін де естіп білдім.

Сидоров. Тез аттану керек! Автомобиль отряды дайын ғой.

Виноградов. Даиын. Автомобиль отрядын командовать етуге рұқсат егініз.

Сидоров. Мақұл. Киргиздар қалай кешгіп жатыр.

Виноградов. Да. Жетісу даласы тағылар ғой. киргиздар.

Альютант келеді.

Альютант. “Алаш” әскерінің командирі Токтамышев келіп тұр.

Сидоров. Ә... келсін, келсін.

Қасында Фазылжан полковник Токтамышев кіреді. Қол алысып амандасады.

Сидоров. Господин полковник. Токтамышев. Жетісу жорығының маңызы сізге түсінікті.

Токтамышев. Түсінсем мен түсінейін.

Сидоров. /картаға барып нұсқап/. Семей — Сергиополь — Үржар -Бахты... байланыс торабы Сергиопольды басып алудың стратегиялық маңызы ерекше зор. Солай ғой, господин Токтамышев.

Тоқтамышев Мәні зор болса. Сергиополь болсын. Ақи-
каг сөз

Сидоров Киргиз халкын большевиктерден азаг егуге
уакытша үкімет бар назарын аударып отыр Ал, бірақ, господин
Тоқтамышев, мұсылман халкын аластырып жүрген Ғаббасов
сиякты большевиктер бар.

Тоқтамышев Алаш баласын алты ауыз қылуға әрекег етіп
жүрген азғындарға аяу-ашу болмақ емес. Білем мен
Ғаббасовты.

Сидоров Күш бізде жеткілікті. Бірақ мұсылмандар...
адасып жүрген кириздар босқа қырылта ма деймін...

Виноградов. Алдын-ала жау ішіне жасырын барып.
Ғаббасовтың қасында болуға ерлігі... Е... еңтілігі жегегін
алаштың адат ұлы болса... ертең отан алдында, тіпті тарих
алдында...

Сидоров. ...Одан артық кім бар.

Тоқтамышев. Алаштың ондай азаматы, өздеріңізге мағлұм
Мұсабек ұлы мына Фазылжан мырзаны Сергиопольге екінші
рет жіберу керек дер едім. Алаш үшін жаны пида.

Фазылжан. Алаш үшін өлсем — шаит, өлтірсем — қазымын!
Құлдық тақсыр!

Басын иеді.

Виноградов. Ондай қаһарман болса, хвала и честь. Бұл
жолы /Фазылжанға/ Семейден қашқан большевик боласыз.
Киргизше киініңіз. Документтеріңіз дайын болады.

Сидоров. Ал, Фазылжан мырза, енді осы сапарда да ерекше
тапсырманы орындамасаңыз...

Тоқтамышев. Сеніңіз, господин Сидоров.

Фазылжан. Сеніміңізді ақтауға Алаштың ақ туымен ант
етем!

Сидоров. Сізге ақыл беретін капитан Виноградов пен
Хамит Тоқтамышев. Бүгіннен қалмай аттаныңыз!

Тоқтамышев. Бүгін сәрсенбінің сәтті күні. Кәшшәф
кәзіреттен бата ал да, аттан.

Фазылжан. Алдияр, тақсырлар.

Виноградов. Тез киініп келе қойыңыз. Ешбір жан сезбесін.
Бәрін даярлап қоямыз.

Фазылжан. Рұқсат етіңіз.

Кетеді.

Тоқтамышев. Господа, Алаш комитетінің мынадай тала-
бы бар.

Сидоров. Қамқорлыққа даярмыз. Айтыңыз

Тоқтамышев. Алаш партиясы 1917 жылы, 29 июньдегі

мәжілісінде өзінің ордасы орнаған Заречная слободканы – Алаш каласы деп атауын ұйғарған еді.

Сидоров. Болсын, болсын, өте дұрыс шешім.

Тоқтамьшев. Біздің газетіміз “Сары Арка” қайтадан шыға бастады.

Сидоров. Поздравляем!

Тоқтамьшев. /Сидоровқа қағаз ұсынады/. Алаш орданың сіздерден плек-галабы мынау. Бәрі де жазылған

Сидоров. /қағазды алып/. Өз адамдарымыз. Үйлесе береміз ғой.

Адьютант кіреді.

Адьютант. /Сидоровқа/. Сіздің бұйрығыңыз бойынша паромшы, қайықшы киргиз келіп тұр. Олжабай чтоли.

Сидоров. Кіріңіз!

Адьютант кетеді.

Тоқтамьшев. Оны неге шақырттыңыз?

Сидоров. Донос бар. Сол сукин сындардың большевиктермен байланысы бар дейді.

Тоқтамьшев. Семейдің паромшы, қайықшы, грузчик жұмысшы, жатақ жаланаяқтары түгелдей большевикке ниеттес. /Ойланып/. Ал, кәзір әскер аттанып кеткенше оларды алдай гүру керек. Ертістен өтетін переправаның кілті солардың қолында. Олар құмырскадай ұйымшыл құлар. Кейін жайғастыру керек деген мәслихат берер едім.

Виноградов. Өте орынды мәслихат.

Сидоров. А... ол да дұрыс.

Тоқтамьшев. Сүйтіңіз. Мен бара тұрайын.

Екінші бөлмеге кетеді. Олжабай кіреді.

Олжабай. Ал, тақсыр төре, шақырған екенсіз, келдік.

Сидоров. Сіз кім боласыз?

Олжабай. Кімді шақыртып еліңіз?

Виноградов. /өз-өзіне/. Қисығын қарашы қара табанның...

Сидоров. /Олжабайға/. Олжабай паромшыны.

Олжабай. Сол Олжабайың мен ендеше.

Сидоров. Жақсы, жақсы... Біз Семей киргиздарын большевиктерден азат еттік. Сол киргиздің бірі –сізсіз.

Олжабай. Әрине сүйтгіңіздер. Бай-байбәтшалар қуанысып жүр әйтеуір... Біз кедей-кепшік, еңбекші жұртпыз ғой. Азат-мазатты қайдан бітейік.

Виноградов. Біз киргиздар-мұсылмандар деп қараймыз... Ұлты, діні бір тұтас ел емес пе киргиздер.

Олжабай. Ол жағдай бір ғой, байлардың ниеті басқа, кедейлердің беті басқа болат та... Сіздер де ұлтыңыз, дініңіз

бір елсіздер, осы неге қырық пышак болып қырылтысын жағырсыздар деймін-ау... түсінбеймін.

Сидоров. Оны кейін түсінесіз. Мәселе мынау. Біздің әскер Алаш қаласына өтті. Түскі намаздан кейін барлық паром, қайықтар осы жақта болсын!

Олжабай. Болса болып қатар.

Сидоров. Бұйрық точно орындалсын. Басыңмен жауап бересің!

Виноградов қағаз жазып жағады.

Олжабай. Басы-қолымызбен жауап беруге даярмыз. тақсыр еке.

Виноградов. /Олжабайға/. Олай болса мына қағазға қол қой.

Олжабай. О неге?

Виноградов. Қашан әскер ар жаққа өтіп болғанша, өзің Ертістің осы жақ жағасында боласың.

Олжабай. Қол қою білмеймін ғой.

Сидоров. Бармағыңды бас.

Олжабай. Басайын.

Бармағын басады.

Виноградов. Тағы да ескертемін. Қашан әскер аржаққа өтіп болғанша - өзің Ертістің осы жақ жағасында боласың. Бара бер.

Олжабай кетеді. Токтамышев шығады.

Токтамышев. Көрдіңіз бе, большевиктерді азғыруына еретіндердің түрін.

Сидоров. Бұлардан достық шықпайды. Топас нағандар.

Токтамышев. Господа, Алаш отряды Никольский алаңында тұр. Сіздерге бой көрсету үшін Алаш қаласынан әлейі келді.

Виноградов. Өте жақсы. Құрмет көрсетейік господа, қарулас, қаһарман достарымызға. Киргиз қырандарына.

Сидоров. Штабтың алдынан өтсін онда.

Виноградов шығып, қайта кіреді.

Виноградов /Токтамышевқа/. Сіздің адъютантыңыз кетті.

Токтамышев. Рахмет!

Финаш, Кирилл кіреді.

Финаш. Сәлем Хамит Токтамышевқа, оң сапар!

Токтамышев. Бірге болсын, Финаш мырза!

Кирилл, Финаштар амандасып жатады.

Виноградов. Балконға келіңіздер господа.

Барып балкон есігін ашады. Көшеде дабыры естіліп тұрады. Алыстан шеркеу қонырауының үні келеді. Атты отрядтың дүбірі біртіндеп естіліп, күшейе түседі. Бәрі балконға

барады. Атты оғряд өтін жатады. Балкон терезесінен ақ тулар көрінеді. Балкондағылар “Жасасын, киргизлің адал ұлдары”, “Жасасын Ресей, Сибирь құрылтай жиылысы” деген ұрандар тастайды. Тоқтамышев: “Алаш азаматтары. Алға” деп айғай салады. Көшеден өтін бара жатқандар да “Алға, алға!” деп шулайды.

Телефон соғылады. Сидоров телефонға келеді.

Сидоров. Полковник Якушин. Бізде бәрі де дайын... ия, ия. Өкімет уәкілі господин Давыдовтың талабы – жексенбіге аттану ... жақсы, жақсы.

Трубканы іледі.

Аттанатын болдыңыздар, господа!

Ш ы м ы л д ы к

БЕСІНШІ КАРТИНА

Семей қаласы. Ертіс өзенінің жағасы. Өзеннің үлкен қала жаққағы паром, қайық тоқтайтын жиегі. Қала бейнесі айқын көрінеді. Әсіресе, Воскресенский алаңы, казак орыс шеркеуі ерекше көзге түседі. Ертістің арғы бетіндегі “Заречная слободка” қаласы да аулағырақтан айқын көрінеді. Перде ашылғанда шіркеу коңырауының үні, алыстан ақтың әскерлерінің өлең айтқан дауысы естіледі. Қайықшы киімін киген Шалтай котельге шай қайнатып отыр. Жағада төңкерілген ескі қайықтың үстінде трубкамен шылым тартып, балық салған болып партизан отырады. Әрлі - берлі өтіп ақтардың сақшы солдаты жүреді.

Шалтай. /от жағып отырып ыңырсып ән салады/

Ертістің ар жағынан көрдім сені,
Сырғаңды қайық қылып өткіз мені.
Сырғаңды қайық қылып өткізбесең,
Болсаң да хордың қызы алам сені.

/Сақшы аулағырақ кеткенде балық салып отырған партизанмен сөйлеседі/.

Е... тамыр, қалай балық тарта ма?

Партизан. /артына қарап/. Тартады. Шортан іліне ме деп отырмын.

Шалтай. Темекі бар. Махорка, ә?

Партизан. Кел тарт.

Шалтай. Ой рахмет.

Қасына барып шылым орайды.

Партизан. Олжабай қалай кешікті?

Шалтай. Тез оралам деген. Аналармен шатасып қалмаса.

Партизан. Олжабай олармен қалай сөйлесуді біледі. Сендерге баратын “қонақтарды” байқадың ғой. Артиллериясы, автомобиль отряды бар.

Шалтай. Иә... қонақ мол.

Солдат келе жатады.

Шалтай. Махорқа ашты, крепкий махорка. Е... жақсы болды.

От басына кетеді. Солдат та бұларға қарап өтіп кетеді.

Шалгай әңдегіп оғ жаға берелі. Қолында дорбасы бар Олжабай келеді.

Олжеке келдіңіз бе?

Олжабай. Ағаңа нәлеттің арағын әрең таптым. /Солдат жаққа иегін көгеріп/ Ананың ағасының асы ғой... Сабыржанға айт Нұржанның Ерғалиін ана атаңа нәлеттер жауып тастапты. Тірі құтылар ма екен байғұс... Азамат еді. /Пакетті беріп/. Иә, өрте мынауынды. Пәле болды.

Шалгай алып оққа тастайды.

Шалгай. Қағала не боп жатыр. Олжеке?

Олжабай. Не болсын. Шеркеуін лаңғырлатып, сырнайлатып-кернейлетіп жатқан жоқ па. Аржаққа өпкек қой бүгін. Олжабай аман болса өткізер атаңа нәлеттерді. /партизанға айғайлап/ Әи, балықшы, бері кел. Балық бар, ә.

Партизан. Бар, бар.

Олжабай. Әкел бері. Мен саған арақ, самогон берейін. Күй Шалгай!

Партизан. Ой рахмет!

Партизан келеді. Қастарынан солдат өтін бара жатады.

Олжабай. Ей, солдатушка, кел /арақ құйып/. Мынаны жұтып жібер.

Солдат. Нет, нет... мен постыда.

Олжабай. Қай атаңа нәлет жау келіп тұр. Іш! Біз тамыр, друзия. Давай іш!

Солдат. Начальниктер білсе жаман.

Бәрі "Іш, іш" десіп жатады.

Олжабай. Начальник-машальник, не ол. Біз свой. Іше бер. /Солдағ арақта қағып салып, рахмет айтып жүріп кетеді/.

Ал, Ермалай Метрш, актер шіркеуге жиналып, алласына сиынып жатыр. Намаздан соң арғы бетке өтеміз дейді ғой, атаңа нәлеттер. Менен бірдеме білгілері келді-ау деймін. Бірақ, ашып айтпады. Тегі бізге сенбейді.

Партизан. Олар халыққа сенбейді. Еңбек елінен есі кетіп қорқалды. Большевиктерді күртпақ. Халықты басшысыз қалдырмақ. Халықтың қанын судай төгіп, революцияны тұншықтырмақ. Әскердің күшімен, найзаның ұшымен үстемлік құрмақ. Жоқ. Ол болмайды. Халық ешқашан құрымақ емес. Ендеше большевиктерді де құрыта атмайды. Жаудың күні санаулы. Бұлар кәзір күзгі күнгі қалың қара шыбын сияқты, өлер алында аянбай шағады.

Олжабай. Бұл жауыздардың ендігі бет алысы қай жақ өзі?

Партизан. Жетісуды басып алып, Ташкентке тартпақ.

Ондағы Түркістан Совет өкіметін құлағын. Мәскеуге аттанбақ.
/Шалтайға/ Ашынған жау жаралы қабандай ызалы. Енді бар
күшін жиып. Аяқөздеп советке. сендерге салмақ.

Олжабай. Сабыржан да соны сезіп. Шалтайды бізге
жіберіп отыр ғой!

Шалтай. Комиссар әдейі сіздерге жіберді.

Партизан. Біздің жасырын большевиктер ұйымы жауға
қарсы жан-жақтан шабуылға шығуды ұйғарды. Жетісуда
жаудың желкесін кию. Ұран сол. достар.

Олжабай. Біздің жігіттердің де алақаны қышып. “аттан”
қай күні шығады деп, құлақ тұрп. сақадай сай отыр.

Партизан. Олжеке. революцияның дұшпандары бірін-бірі
ұлын тапқан қасқырдай. Семейге топталып отыр. Айла-тәсілі
керек. Босқа арандауға болмайды. Сабыржан Ғаббасовқа сәлем.
Аз уақытқа болса да ақтың әскерлерінің Ертісген өтуін шама
келгенше бөгейміз. Заречная слободка байланысын үземіз.
Аржақтағы Алаш Орда отрядын талқандаймыз.

Шалтай. Біздің комиссардың тілегі де сол ғой.

Олжабай. Қысқасы жау Семейден сыбағасын алып кететін
болады ғой. аман жібермейміз енді атаңа нәлеттерді.

Партизан. Сибирь партизандары Семейді ақтардан азат
етуге аттанғалы отыр.

Олжабай. Шалтай. сен осының бәрін ұғып ал, айта бар
Сабыржанға.

Шалтай. Құлаққа құйып жатыр ғой. Олжеке. Бәрін де
жеткіземін. Сабыржан сеніп жіберген ініңіз аты Шалтай
болғанымен өзі шалтай-балтайдың жігіті емес екенін өзіңіз
де білесіз ғой енді. Олжеке!

Олжабай. Әй өзіме гартқан о жарым-ай!

Партизан. Енді қан майдан ұрысғың басы Аяқөзден
басталады. Ал. Олжеке. уақыт тар. Бүгінгі ісіміздің сәгті
болуын ойлайық.

Олжабай. Алыммен Ертістің аржағына өткізбеу керек дедік
қой... Бұл сұмдардан да арам айла құтылған ба...

Партизан. Ия?

Олжабай. Бізден аманатқа адам ұстап отырған жоқ па.

Партизан. Адам ұстап дейсіз бе. Олжеке.

Олжабай. Мені шақырып алып. ана штабы ма еді. не еді
иттердің...

Партизан. Сонан соң?

Олжабай. Қашан әскер аман-есен арғы белге өтіп
болғанша, өзің осы жақта боласың деп қолымнан пәдіпеске
алды емес пе. Өзіміздің ақылдасқан ісімізге кесел келмесін.

Түйенің үлкен өгкелі гаяк жейді ғой. Атаңа нәлеттердің көзін алдап, түйедей боп мен-ақ қалайын қолдарыңда. Әйтеуір маған мінің Ертісгің аржағына өте алмайтыны хақ кой. Сендер түгел аржакқа өтіп кетіңдер. Тек ойлаған ісіміз сәтті болсын.

Шалтай. Ойбай-ау. Олжабай ағау, о не дегеніңіз.

Партизан. Ондай ерлікті қоя тұрыңыз. Олжеке.

Олжабай. Ой, ерлігім емес, шыным сол. Игілікті істі бүлдіріп алмайық деймін. Әйтпесе өзіне өлім тілеп, жанынан безе алмай жүрген Олжабай жоқ. /солдатты нұсқап/ Ананы кескегін ұстатып неге қойды дейсің.

Шалтай. Олжекенді жау қолына беріп кеттік деп мен не бетіммен Сабыржанға көрінем. Қойыңыз, Олжеке.

Партизан. Аңдытып қойған кескектің Олжекеннің жолына құрбандыққа шаламыз – шешім сол.

Олжабай. Қасаптап кетейік дейсің ғой

Партизан. Әрине.

Олжабай. Қасаптаудан Олжабай кашпайды-ау... тек бүлдіріп алмайық.

Асығыс Фазылжан келе жағады. Қазақша киінген. Оны күзетші солдат тоқтатады. Фазылжан солдатқа документ көрсетеді. Солдат честь беріп қала береді.

Партизан. Міне біреуі кім?

Олжабай. Ойбай-ау Алаштың атаңа нәлеті ғой...

Фазылжан келеді.

Фазылжан. Ассалаумағалейкум, Олжеке.

Олжабай. Өзің немене Фазылжан мырза-ау. Төре пормонды өзгертіп, ауыл мырзасына ұксап кетіпсің мүлде.

Фазылжан. Олжеке, алыс сапарға бара жатырмын. Олжеке. Қимылдаңыз. Міне, ұйқылығым.

Қалтасынан ақша әпереді.

Партизан. Асығыс жолаушының жолын бөгеменіз, қайықшы.

Олжабай. /ағайлап/. Әй, Айдарбек, мына мырзаны арғы бетке өткізіп тасташы. /Бір қайықшы келеді/. Ал, мырза отыра бер қайыққа. /Қайықшыға/ Мына атаңа нәлетті өткіз де өзің сол жақта бол. Барлық қайықтың күректерін, көрмелерін жинап тығып тастаңдар.

Бірінші қайықшы. Мақұл.

Партизан. Беретін белгіні айтыңыз.

Олжабай. Біз сырнайлатып, әндетіп жағадан жөнелгенде жол болшы дей беріңдер.

Партизан. Ұрысқа әзір тұрыңдар.

I-қайықшы. Менің іздегенім бата оқыр ғой. Мақұл.

Кетеді. Қайықшы Фазылжанлы алып жөнеледі.

Партизан. /Шалтайға/. Дәуде болса сенің Аякөзіңе бара жатқан жансыз.

Шалтай. Бәсе.

Олжабай. Нағыз атаңа нәлеттің өзі. Қасаптан тастау керек еді өзін.

Партизан. Үлкен істі бүлдіріп аламыз деген сол болады. Болмайды. Олжеке. Сабыр керек. Шалтай сен әлгіні ұмытпа. Танып ал.

Шалтай. Әкесінің терісін қаптап кесе де ганимын енді.

Партизан. Ал, Олжеке шақыр жігіттерді. /Қарауылдағы солдатты нұсқап/ Ананы жайғастырайық та жөнелейік.

Олжабай. Әй, Аманжол. Қарабала, келіндер сырнай-ларыңмен. Көңлі көтерейік. Келіндер бері!

Екінші, үшінші қайықшы келеді. Біреуінің қолында гармонь бар.

Шалтай. Отырыңдар, жігіттер.

Гармонь тартылады. Арақ құйысып жағады.

Партизан. Олжеке, шақырыңыз.

Олжабай. Әй, солдатушка, кел тамыр!

Партизан. Ал, жігіттер, мылтық дауысы шықпасын. Жым-жырт жайлаңдар.

II – қайықшы. Тұяқ серіпкізсем тұқымым құрысын.!

III – қайықшы - Маған қоя бер. Ененді ұрайынның кеңірдегінен қысып, горласын суырып алайын.

Солдат келіп қолына арақ ала бергенде, тасырлатып шауып келе жатқан аттың дүбірі естіледі. Партизан жігіттерге “тима” деген ишарат білдіреді. Солдат тұра жөнеледі.

Партизан. Шортаны келе жатыр. Жанжал үлкенге кетті.

Олжабай. Атаңа нәлеттердің аузын ашырмаңдар.

Офицер келеді. Солдат честь беріп тыныштық екенін айтып жатады. Офицер қайықшыларға келеді.

Офицер. Бұл не сауық?

Олжабай. Таксыр, сіздердің құрметтеріңізге, деп аздап ішіп жатырмыз, өзіңіз білетін арақ қой.

Офицер. Паромдар, қайықтар дайын ба?

Олжабай. Дайын таксыр.

Офицер. Қане, қайда?

Олжабай. Арғы бетте.

Офицер. Қазір әскер өту керек. Сен арғы бетте дейсің. Подполковник Токтамышевқа бұйрық берілгені қайда.

Олжабай. Подполковник пе, шорт полковник пе, ол да аржақта шығар.

Офицер. Не дейді мына калбиг!

Олжабай. Тақсыр тітінізді тартыңыз, қайықшының мінезі жаман атаңа нәлегті... шағақ болар.

Офицер. Тоқтат!

Партизан. Ақырмаңыз, ақ офицер!

Офицер Сен қай сволочсың? /солдатты шақырып!/ Тіңт мына мужикті!

Партизан. Тінтсін, тінтсін.

Солдат партизанды тінтіп жатады. Партизан екі қолын жоғары көтеріп тұрып, солдатты қайсыра құшақтап алып ұрады. Олжабай офицердің басына дождезигін жаба салады. Екінші, үшінші қайықшы офицерге қона түседі. Офицердің, солдаттың қолын байлайды.

Олжабай. Тартындар, жігіттер қайықты!

Офицер мен солдатты қайыққа салып алып, есіп жөнеледі. Ақау Семей, тіл мен көмей... деп ән салып, гармондатып ұзап бара жатады. Сахна аз бос. Жағаға музыкалатып келе жатқан әскерлер, автомобиль дүрлі. Жүгіріп бір офицер шығады.

Офицер. Ей, паромщиктер! /айнала қарап/ Жер жұтқан ба бұл иттерді. /дүрбімен арғы бетті қарайды./ Бар паром арғы бетте тұр. /Жан-жағына қарап/. Бұл жақта бір де қайық жоқ. Құрылым мен!

Әскердің алды жағаға жақындап келіп қатғаны байқатады. Бронемашинаның алдыңғы жағы көрінеді. Машинадан Виноградов түсіп жүгіріп шығады. Оған офицер келіп:

Офицер. Господин, капитан, бір де бір паром, бірде бір қайық жоқ.

Виноградов. Сукин сын, сен кінәлі. Маскара! /Осы кезде арғы жағадан мылтық, пулемет дауысы естіледі. Сахнаға қолында кірес епископ, Финаш, Кирилл, Сидоров шығады/. Мә саған!

Виноградов офицерді атып өлтіреді. Епископ шоқынады.

Виноградов. Господа, тағы большевиктер... Не сұмдық... Маскара!

Барлығы аңырап тұрып қалады.

Ш ы м ы л д ы қ

ҮШІНШІ АКТ

АЛТЫНШЫ КАРТИНА

Қорғанысқа әзірленген Сергиополь қаласы. Шіркеудің алдындағы алаң. Шіркеу мұнарасы ұрысты бақылап, басқарағын орын, онда пулемет орнатылған. Көшелерде жауға қарсы оқ ататын бекіністер. Аулаққа Битен гауы көрінеді. Ол тауға зенбірек орналастырылған. Қала сыртында зират, қазылған окоптар. Аякөз өзенінің өлкесі байқалады.

Перде ашылғанда қатты ұрыс болып жатқан кез. Әсіресе, жауға тойтарыс беріп, беттетпей тұрған шіркеу мұнарасындағы пулемет.

Сахнаның бір жағынан аса сақгықпен жан - жағына қарай - қарай Фазылжан шығады. Ол шіркеу мұнарасын бағуда және Сабыржанды аңдуда.

Фазылжан. Алаштың ақ қаны төгіліп жатыр. Ғаббасов жеңіп барады. Семейден көмек келмей жатыр. Жок! Екінші бірі /Шіркеу мұнарасына қарап/ Өзі де келе жатыр. Өлтірсем қазымын, өлсем шайытпын. Қолда Алаштың аруағы! /Пулемет оқтарын көтеріп, асығыс Мұқаметша келе жатады/. Қапысы келді ме деп ем. Қап!

Фазылжан тасалана қалады Шіркеу мұнарасынан Сабыржан түседі.

Мұқаметша. Сабыржан қарағым, пулеметтің екі-ақ жәшік оғы қалды.

Сабыржан. Екі - ақ жәшік... Оқ аз. Жау жараланды. Бірақ, жеңілген жоқ.

Жетекеев келеді.

Жетекеев. Ақтардың алғашқы екпіні бәсеңдеді. Зираттан әрі өтті. Шегініп барып, шеп құрып жатыр.

Сабыржан. Жау енді аңдысу тәсіліне көшті. Оларға уақыт ұту керек. Негізгі күші, ауыр қолы – артиллериясы артта. Соны күтеді. Ал, бізге уақыт қымбат. Көп ойлансақ ұтылдық. Қолма - қол жедел, тұғқиыл шабуылға шығу қажет. /Мұқаметшаға/ Сіз пулеметтің қалған барлық оғын осы араға тез жеткізіңіз. Біздің қазіргі шабуылдың тағдыры, әсіресе.

осы шіркеу мұнарасындағы пулеметке байланысты. Ал, өзіңіз пулеметчиктің жанынан бір қадам да кетпеңіз!

Жетекеев. Пулеметчикті жалғыз қалдыруға болмайды.

Сабыржан. Пулеметчикке бұйрық берілді. Біз шабуыл бастап, жау көтерілген кезде-ақ оқ жаңбырдай жаусын. Жапқан жауға оқ шығармаңдар.

Мұқаметша. Түсінікті.

Сабыржан. Шабуыл басталарда шартты белгі беріледі. Тездетіңіз!

Мұқаметша. Мақұл!

Кетеді.

Жетекеев. Біздің барлаушыларымыздың хабарына қарағанда, жау автомобиль отряды Алтын қолат бекетіне келген.

Сабыржан. Ендеше олар кідірмейді. Осында жетеді. Солдаттардың қолдарындағы гранаталар тек қана жаудың автомобиль отрядына қарсы жұмсалсын. Әрбір командир бұл бұйрықты бұлжытпай орындайтын болсын.

Самат келеді.

Самат. /Сабыржанға телеграмма береді/ Телеграмма. Алматыдан.

Сабыржан. /оқып/. Ғаббасовқа және... Ивановқа...

Жетекеев /таңырқап/. Ивановқа дейді?

Сабыржан /Жетекеевке/. Жаз! /Жетекеев жазып жатады/ ...Сіздер Ивановты командир етіп, көмекке жіберген мың жарым жауынгердің Сергиопольға төрт-ақ жүзі келді. Иванов өзі қаланы қорғау ұрысынан бас тартып, қашып кетті. Оның орнында қалған Зенин ұрыста қаһармандық көрсетіп, қаза тапты. Қала әлі қолымызда. Жағдайымыз ауыр. Қосымша хабар күтіңіз. /Жазылған телеграмманы Жетекеевтен алып, ішінен тез оқып шығып, Саматқа береді/ Мә тез бер. Өзін аппараттан ешқайда кетпе!

Самат. Білем, Сабыржан аға.

Самат кетеді. Асығыс Фазылжан келеді.

Фазылжан. Жолдас комиссар. Волковтың отряды мұсылман зиратына бекінген ақтарды айдап шықты. Бір пулемет олжа бар. Ақтың бір офицері жараланып, қолға түсті. Волков... өзі де ауыр жараланды. Есін білмейді.

Жетекеев. Волков ауыр жараланды. Ол жаңа ғана аман еді ғой.

Фазылжан. Ия, ия... жараланып қалды.

Сабыржан. /Жетекеевке/. Волковтың орнына дереу сенімді адам тағайындау керек.

Жетекеев. /ойланып/. Кімді тағайындасам екен?

Сабыржан. Қалмаков тағайындалсын. Ол сенімді адам.

Жетекеев. Дұрыс, жолдас комиссар. /Фазылжанға/ Бара беріңіз. Мен де қазір барам.

Фазылжан кетеді. Асығыс Әлімқан келеді.

Әлімқан. Аякөз өзенінің арғы бетіне ақтардың атты әскері келіп қалды.

Сабыржан /Жетекеевке/. Ақтардың атты әскеріне қарсы Үржардан келген Аңрошкин жауынгерлері, оларға елу жігітімен Ахметжан қосылып, тұтқиыл шабуыл жасасын. Ақтың атты әскерін Сергиопольге жеткізбей қарсы ұрыс бастау шарт!

Жетекеев. Бәрі де түсінікті, жолдас комиссар.

Сабыржан. Орындарыңа, жолдастар! Қасық қан қалғанша тырысамыз. Бар күшпен соңғы шабуылға шығамыз. Қорқақтар, үрей туғызушылар болса — табанда атылсын! Шабуылға шығу белгісі керней дауысы болады. Табысатын орнымыз осы жер. Жолдарың болсын!

Фазылжан. Бұлардан арамдық артылған ба. Тағы айтасын асырып кетті Ғаббасов. Өлсе де өз басының құнын он есе етіп өлетін болды. /Сырттан керней дауысы естіледі. Шабуыл басталады. Шіркеу мұнарасындағы пулемет оқ жаудыра бастайды. Фазылжан шіркеу мұнарасын нұсқап, өз-өзіне/ Мына пулеметтің үнін өшірмесең — аруақ атсын сені, Фазылжан! Өзің жәрдемші бол, жаппар ием. Абырой, атаққа жеткізе гөр, алиатағалам!

Фазылжан нағанын қолына алып, шіркеу мұнарасына шығып кетеді. Аздан соң пулеметчикті атқан Фазылжанның мылтығының дауысы естіледі. Пулемет үні өшеді. Пулемет оқтары салынған жәшікті көтеріп, асығыс Мұқаметша шығады.

Мұқаметша. Ойпырай, оғы таусылды - ау... пулемет дауысы шықпай қалды ғой... /Мұқаметша жүгіріп шеркеуге кіріп кетеді. Аздан соң жағасынан сүйреп Фазылжанды алып шығады/ Ә, арамза! /Фазылжан жұлқынып Мұқаметшаны қолынан шығып кетіп, оған мылтық көздейді/. О, жауыз! /Мұқаметша да нағанын қабурынан алуға бейімделгенде, Фазылжан атып жібереді. Мұқаметша қолынан жараланады. Осы кезде анадайдан жүгіріп келе жатқан Шалтайды көріп, Фазылжан қаша жөнеледі/. Кетті-ау заялым... Қайдасыңдар...

Шалтай шығады.

Шалтай. Кешіктім-ау... Тірімісің, Мұқа.

Мұқаметша. Тірімін... Құтқарма жауызды, Шалтай!

Шалтай /қашып бара жатқан Фазылжанды қуа жөнеледі/.
Ә... Фазылжан мырза!

Жетекеев шығады.

Жетекеев. Пулемет... пулемет неге тоқтады.

Мұқаметша. Өліп іріп кетті... әлгі жауыз Кенжекара... өтірік
большевик, жансыз. Хабарла Сабыржанға... Шалтай қуын
кетті әлгі итті.

Жетекеев. Оқ бар ма пулеметте?

Мұқаметша. Әлі бір жәшік оқ бар...

Жетекеев жүгіріп шіркеу мұнарасына кетеді. Жүгіріп
Әлімқан шығады.

Әлімқан. Ойпырмау, не сұмдық! Зенбірек неге атылмай
кашы. Не болды!

Мұқаметша. Құртын кетті...

Әлімқан. Не дейді, кім, кім?

Шіркеу мұнарасынан Жетекеев түседі.

Жетекеев. Пулеметті де істен шығарған

Фазылжанды алдына салып айдап Шалтай кетеді.

Әлімқан. Ә... Арамзаның құйрығы бірақ тұтам. О, карабет!

Жетекеев. /Фазылжанға мылтығын көздеп/. Тап
пулеметтің замогін!

Фазылжан. Көргем жоқ.

Жетекеев. Сволочь!

Мұқаметша. О, жауыз, Кенжекара, қан ішер!

Шалтай. Қайдағы Кенжекара. Алаштын офицері,
Фазылжан. Біздің ішімізге жіберілген жансыз!

Жетекеев /Фазылжанға/. Табасың ба, жоқ па!

Фазылжан. Білмеймін.

Жетекеев. /кекеп/. Білмейсің бе... Мә саған!

Жетекеев Фазылжанды атып тастайды.

Шалтай. Жат сонымен.

Жетекеев. Шалтай. Волковтың отрядында жау қолынан
түскен пулемет бар. Тез алып кел де, шіркеу мұнарасына
орнат. Мұқаметшаны лазаретке ала кет!

Шалтай. Қазір орындаймын. /Мұқаметшаға/ Жүріңіз, Мұқа.

Шалтай. Мұқаметша кетеді.

Әлімқан. Асхат қарағым, енді жау жағы қарсы шабуылға
шықты ғой. Зенбірек, автомобильдері де жетті жауыздардың.
Қала қан майданға айналайын деп тұр. Сабыржан мені саған
жіберді. Жараланғандарды, қоймадағы қару-жарақтарды
дайындалған көлікпен Қапал трактосына қарай аттандыра
берсін, біз қалған күшімізбен жаудың алдың бөгей тұрамыз
деді. Өзі алдыңғы шетте қалып қойды.

Жетекеев. Әлеке, ол жұмыстарға өзіңіз шұғыл кірісіңіз.
Менің комиссарға көмекке жетуім қажет қазір.

Асығыс Шалтай келеді.

Шалтай. Комиссар жаудың қоршауында қалуға айнады. Пүтемегтен қайыр жоқ. Ақтардың автомобиль отряды барар жолдың бәрін алып қойды...

Әлімқан. Алақандай Сергиопольге кара құрттай қаптауын қарашы қарақшылардың... Не істейміз. Асхат қарағым...

Жетекеев. Басқа амат қалған жоқ. Мен енді соңғы сақтаған отрядты ақырғы шабуылға шығарам. Әлеке. Шалтай. комиссардың өмірін сендерге тапсырдым. Сабыржанды майданнан аман алып шығу керек! Ал. мен кегтім.

Әлімқан. Ал. Шалтай, әр сыналар жер келді.

Шалтай. Нар тәуекел.

Бәрі де кетеді. Сахна аз бос. Сыртта ұрыс жүріп жатады. Аздан соң бір аяғынан жараланған Сабыржанды сүйемелеп Әлімқан. Шалтай шығады.

Әлімқан. Сабыржан қарағым. аяғың атқа жүруге жарар ме екен?

Сабыржан. Аяқ ештеңе етпес... Асхат қайда екен?

Әлімқан. Ол ұрыста. Жау қолында сен қалма. сен тірі болсаң — біз тірі.

Сабыржан. Шалтай, сен тез Самагты шақыр. Мұқаметшаға айт. Қоймада қалған барлық қару-жаракты Қапал жолына тез жөнелтсін! Жараланғандар жау қолында қалмайтын болсын!

Шалтай. Қазір.

Шалтай келеді.

Әлімқан. /артынан айқаидап/. Шалтай. ат, ат даярлаттыр! Жетекеев келеді.

Жетекеев. Жолдас комиссар. Сабыржан. досым... бауырым... Өтінемін. жаралысың, тез кет қаладан. Бронемашиналар алдыңғы шептен өтіп кетті.

Сабыржан. Асхат, қаладан шығындар! Бытырамаңдар! Әскерді сақта. Бұл жеңілу емес. шегіну! Қайта ораламыз! Түйсетін жеріміз — Қапал жолы...

Жетекеев. Түсіндім. Бәрін де орындаймын. Алан болма. Тез аттан енді!

Самат келеді.

Самат. Мен келдім. Сабыржан аға.

Сабыржан телеграмма жазады.

Сабыржан. Мына телеграмманы қазір Алматыға бер де, телеграф аппаратын құрт! Өзің Асхатпен бірге бол. Қош!

Самат. Қош. Сабыржан аға! Самат кетеді. Шалтай келеді.

Шалтай. Ат дайын.

Әлімқан. Ал. Сабыржан. аттанайық қарағым.

Жетекеев. Әлеке. Шалтай екеуің комиссармен бірге болыңдар, арттарыңнан тағы солдат аттандырам. Көріскенше, қош болыңдар!

Әлімжан. Қош, Асхат!

Сабыржан. Асхат, сендім саған. Қош!

Сабыржан, Әлімжан, Шалтайлар кетеді. Сыртта атыс, автомобиль дүрлі күшейеді.

Жетекеев. Шыбын жан, қасық қан қалғанша ұрысу. Біз тегін өлмейміз. Алысып өлеміз.

Кетеді. Көше соғысы. Шегінші ұрыс салып, қаланы тастап бара жатқан қызыл партизандар. Оларды өкшелей келе жатқан ақтар. Автомобиль отряды байқалады. Ұрыс қала сыртына ауысады.

Айғыз бен Мәкіш шығады.

Айғыз. Жүр қарағым Мәкіш.

Мәкіш. Қайда барамыз, Айғыз апа?

Айғыз. Мына жауыздар бізді де аямайды... я құдай, азаматтарымызды сақта!

Екеуі кете бергенде қарсы алдыларынан Кирилл шығады.

Кирилл. /Мәкішті кекеп/. Ә... комиссардың қатыны. /Айғызға/ Қалай қызыл партизан, бәйбіше!

Мәкіш. Екі жүзді... қара бет, қан ішер... Алдамшы азғын...

Айғыз. Анадан адам болып туғанша, қарашұбар жылан неге болмадың екен... О, азғын, Жолың болмай, жаудай солғыр, жауыз!

Кирилл. Токтат! Шәуілдемендер, большевиктердің бетбақтары.

Айғыз. Арсылдама қатын-балаға, ақтың қанды ауыз, адыра қалғыр, бұралқы иті!

Кирилл. /мылтығын алып/. Қайтеді мына жаман қатындар. Өшіріндер үндерінді!

Мәкіш. Иә, біз қатынбыз... Мен де ермін деп жүрсің-ау.

Айғыз. Ата ғой мені... әйел атқыш неме.

Кирилл. /Мәкішке/. Ерлігіме көзінді жеткізермін. Байың қайда. Қайда комиссарың?

Мәкіш. Сабыржан үйде, сені күтіп отыр!

Кирилл. Ә... солай ма! /Мәкішті сүйрелеп/ Жүр ендеше!

Мәкіш. Тарт, қанды қолыңды!

Айғыз. Қайтеді, мына адыра қалғыр.

Кирилл Мәкішті сүйрей жөнелгенде, Айғыз артынан келіп, Кириллді қырқасынан шалып алып ұрады. Кириллдің мылтығы қолынан ұшып түседі. Айғыз мылтықты алады. Кирилл атып тұрып, анадайға барып тұрады.

Кирилл. /Айғызға ақырып/. Таста мылтыққы!

Мәкіш. /Айғыздың қасына келіп/ Айғыз ата..

Айғыз. Жау аяған жаралы. Мә саған!

Айғыз Кириллді атып жібереді. Кирилл құлайды. Айғыз, Мәкіш кете барады. Ақтардың солдаттының ата-құла киімін киген Апошка шығады.

Апошка. Ал, Апошка, партың келді енді. Басып қал... /
Өліп жатқан Кириллді көреді/ Қайран Керала, досым-ай!
Қапылыста қатырып кеткен екен ғой. ұсындырып. /Анадай
кетіп бара жатқан Айғыз бен Мәкішті байқап қалады/. Ана
қатындар екен ғой. Токтаңдар, стой, стой! /Қуа жөнеледі.
Мылтық атылады. Апошка кейін қашып, үрейленіп, сахнаға
шығады/.

Апошка. Алла... Мүрдем кете жаздадым-ау... /Кенет
ойланып қалып, айғайлап жібереді/. Агтан, агтан! Қарауыл,
қарауыл! Керала! Айғыз, Айғыз!

Жүгіре жөнеледі.

Ш ы м ы л д ы қ

ҮШІНШІ АКТ

ЖЕТІНШІ КАРТИНА

Алтыншы картинадағы көрініс. Қала актердың қолында. Перде ашылғанға сахна бос. Актер әбігер. Қаланы гастап кетуге бет алғаны байқалады. Телеграф жақтан асығыс Виноградов келе жағалы, штаб үйінен Финаш шығады.

Виноградов. /Финашқа/. Господин полковник, Семеймен байланыс үзілген...

Финаш. Не дейді... Сибирьден үміт жоқ десеңізші...

Виноградов. Сибирь... Сибирь... фронт жоқ, тыл жоқ... бұл не соғыс! Бұл не сұмдық! Не боп барасың, Россия!

Финаш. Большевиктер... оларға ерген қараңғы халық қалың тобыр... гражданская война...

Виноградов. Ия... гражданская война... Аркат бекегі қызылдардың қолында. Финаш мырза.

Финаш. Тау мен тас, сай-салаа бөрідей жортқан қызыл партизандар. Сабыржан да қолға түспей кетті. Алдымыздан ол да торын құрып бағар, қашан көзі жоғалғанша.

Виноградов. Тоқтамышев мырза не ойлайды екен?

Финаш. Не ойтасын. Ағ төбеліндей байларға болмаса, казактың алдында Алаштың да салмағы байқалды емес пе.

Виноградов. Байқалды, байқалды... Бұнда отырудан мағына жоқ. Әскердің алдын Алтын қолатқа аттандыруға бұйрық бердім.

Финаш. Алтын қолат... Сергиопольден отыз шақырым... Үржар. Мақаншыны жедел алу қажет. Ол жердің партизандарына Алматы, Ташкенттен большевиктер отряды көмекке келу қаупі бар.

Виноградов. Дұрыс айтасыз. Бахтыға тез жету керек...

Тоқтамышев келеді.

Финаш. Хамит мырза, жайлы хабар жоқ. Аркат қызылдардың қолында.

Виноградов. Семеймен байланыс үзілді.

Тоқтамышев. Хабар жайсыз екен. Елге, әсіресе әскер арасына жария етпеу керек болар. Рухы түсіп кетуі мүмкін.

Финаш. Еңлігі шешім — тез аттану, қызыл партизандарды жедел жою...

Тоқтамышев. Жазалаушы, карательный отрядты күшейтеу

кажет мұндайда. Арқатты өзім басып өтем. Ғаббасов қутылып келпеу үшін тағы да әр тарапқа оғрыд ағтандыру керек болар. Ол аяғынан ауыр жаратанып кеткен көрінеді. Ұзақ кетсе алмас. Оның қолға түскені мақұл.

Финаш. Мәслихат, дұрыс айтасыз. Хамит мырза.

Виноградов. Мұндағы қолға түскен большевиктермен есеп айырып кеткеніміз жөн болар.

Финаш. Әрине, әрине...

Қуанышты, жүіріп Апошка шығады.

Апошка. Ассалау... ғафу егінздер... Қадірлі господа, гақсырлар. Ақыры қолға түсірдім бәлемді... поймат егтім...

Тоқтамышев. Кімді, кімді?

Финаш. Ия, кімді?

Виноградов. Кімді поймат?

Апошка. Кераланы өлтірген кемпірді... Сабыржанский партизан... кәдімгі Айғызды.

Финаш. Ә... Айғызды ма.

Тоқтамышев. Міне Алаштың азаматы, жігіт!

Виноградов. Ой, молодец!

Апошка. Әне, әне келе жатыр. Ойшырмай аю катын. Опасный типті.

Қолын артына байлаған Айғызды екі солдат алып келеді.

Финаш. /Айғызға/. Сен кімсің?

Айғыз. Көрмей тұрмысың!

Тоқтамышев. Жөніңді неге айтпайсың.

Айғыз. Сендер жөн-жосық дегенді бітуші ме едіңдер...

Финаш. /алдап/. Сіз ақылға келіңіз. Біз білеміз. Сіз адасып жүрген адамсыз. Сіздер сияқты момын елдің обалына қалып, адастырып келген Сабыржан сияқты большевиктер.

Тоқтамышев. Сіз тәубаңызға келсеңіз босатамыз. Бізге қажетіңіз жоқ. Сабыржанның жамағаты қайда?

Соны айтсаңыз болды. Жөніңізге жүре беріңіз.

Айғыз. Сабыржан дейсіңдер ме. Сабыржан халықтың баласы. Алып анадын туады. Мен анамын. Халықтың баласы – менің де балам. Баласын сатқан ана көрген адам бар ма екен. Жок! Сабыржаннан салаға кеткірлер, оның алап жарынан садаға кеткірлер. Өзәзілдің азғырғанына еретін Айғыз бар ғой деп тұрмысыңдар.

Финаш. Бәсе, кісі өлтіргіш, қан ішер қағынның сөзі осылай келеді.

Тоқтамышев. Мұсылманнан, қазақ әйелдерінен мұндай да азғын шығады екен!

Айғыз. Ерді құлдықтан, әйелді күндіктен құтқарып,

колымызды бұғаудан босатып, басымызға босандық әнерген Сабыржан сияқты ардашер азаматтар еді. Аякөздің өзені қызыл қан болып ағып жатыр. Ел басына қара түнек орнатқан қара жүрек, қан ішер сендерсіңдер! Бұғаудан босаған колымы қайта байлап, ананы қорлаған азғын сендерсіңдер. Жолдарың болмас. Халық қаһары атсын сендерді!

Тоқтамьшев. Ана болмай кеткір!

Финаш. Ана дейді, әлі!

Айғыз. Анадан тумай, иттен туып, іннен шығып па едіңдер...

Виноградов. Тоқтат!

Финаш. Әкетіндер!

Тоқтамьшев. Апарыңдар!

Апошка. Айттым ғой аю деп...

Солдаттар Айғызды әкетеді. Апошка бірге кетеді.

Айғыз. Қорқыныш, өкініш, үрей жолдас болсын сендерге! Арым таза. Құрбаным болсам арман емес, қош, халқым!

Виноградов, Тоқтамьшев, Финаш үйге кіріп кетеді. Аздан соң шіркеу қоңырауы қағылады. Бір офицер асығыс келе жатады. Үйден Финаш, Виноградов, Тоқтамьшев шығады.

Офицер. Господа, Алтын қолатқа қызылдар келіп жеткен. Семей жақтан қалың партизан отряды келе жатыр...

Виноградов. Тез аттану керек, господа...

Финаш. Семейден келе жатқан отрядты бөгейтін күш қалшырып, Алтын қолатқа шабуылға шығу керек.

Офицер кетеді. Асығыс Мықтыбай келеді.

Мықтыбай. Сүйінші, тақсырлар, сүйінші! Сау сәлеметсіздер ме? Қуанып жатырмыз...

Тоқтамьшев. Ия, ия жылдам айтыңыз!

Финаш. Ә, Мықтыбайсыз ба?

Мықтыбай. Финаш мырза, Сабыржан қолға түсті.

Финаш. Сабыржан ба!

Тоқтамьшев. Ғаббасов!

Виноградов. Комиссар Ғаббасов. Так, так!

Мықтыбай. /Финашка хат береді/. Міне, болыстардың хаты.

Финаш. /окиды/. “Ғизатлу, уа құрматлу... /асығыс аттатып окиды/ ия, ия... большевик Сабыржан Ғаббасов һәм Әлімхан, һәм Шалтай, онбір орыс большевик серіктерімен біздің қолымызда байлаулы... Иншалла, құдай сәтін салды. Тез әскер жіберіңіздер. Мағұлым болсной управительдер: Жаролла, Омар һәм Жақыпбек деп біләсізләр. 10 июль 1918 сәнәда”. Бәрекедлі, бәрекедлі. Рахмет сіздерге!

Тоқтамьшев. Аташтың адал азаматтарына ағыс айғамын!

Виноградов. Бұларды ең жоғарғы наградқа ұсыну керек. Мен қазір келемін.

Виноградов асығыс кетеді.

Мықтыбай. Сабыржан аяғынан жаралы. Ол он үш жолдасымен шаршап шалдығып, аттары болдырып, Жаролла байдың ауылына ат ауыстырып мінбек болып түсті. Тынығып жатқанда қару-жарақтарын сыпырып алып, байлап тастадық, тақсыр.

Тоқтамьшев. Айттым емес пе. Жароллалар біздің сенімді тірегіміз ғой. Ғинаш мырза.

Ғинаш. Сабыржанға өзім аттанам. Атаман марқұмның баласы басқатқан жергілікті казак орыстардан 20 солдатпен барып Ғаббасовпен есеп айырып, тура Алтын қолаған сіздерді бабам, Хамит мырза.

Мықтыбай. Бұл жақ қалай, тақсырлар?

Ғинаш. Сіз гез елге жетіңіз. Біз барғанша сақ болсын. Сабыржанның ел ішінде ниеттестері болып, бұлдіріп жүрмесін. Біздің халіміз өте жақсы. Ұсақ бүлікшілер бар аздаған. Ол құриды. Үкімет берік қолда.

Мықтыбай. Бәрекемді, қайырлы болсын. Мен болыстарды қуанта берейін.

Қош айтысып кетеді. Асығыс Рақымбай, Апошка шығады.

Рақымбай. Тақсырлар, тиыштық па әйтеуір.

Апошка. Шіркеу күңіреніп кетті ғой, прямо.

Ғинаш. Сабыржанның өзі де қолға түсті, бай

Рақымбай. Не дейді бәтір-ау, жолыңыз болсын Ғинаш мырза. Бәсе, сіздердің құрықтарыңыздан кете алушы ма еді, тәйір.

Апошка. Парт бір келген соң құтқара ма.

Тоқтамьшев. Ая, бай, комитеттеріңіз бар. Енді қауіптеріңіз жоқ. Ел жұмысын өздеріңіз басқара бересіздер.

Рақымбай. Иншалла, қайыр дұғаларыңыздың арқасында. Сіздерші, тақсыр.

Ғинаш. Біз енді Алматы, Ташкентті азат етті, Москваға аттанамыз.

Рақымбай. Бәрекемді, жолдарыңыз болсын!

Апошка. /өз-өзіне/. Тура козraitгап қызылдарды құрталы екен ғой. Дұрыс. Қол шығып тұрғанда басып қалу керек. Правильно.

Тоқтамьшев. Ана большевиктерді қайтеміз, бай?

Рақымбай. Өздеріңіз жайлап кепіңіздер не де болса, тақсыр. Олар қызыл пәле ғой, аллам сақтасын.

Виноградов және бір офицер келеді.
Ғинаш. Тізімі қайда?
 Офицер тізім береді. Виноградов оқиды.
Виноградов. /оқиды/. Самат Ғаббасов...
Рақымбай. Сабыржанның інісі, иә...
Виноградов. Ахметжан Хабибуллин.
Апошка. Жездесі, зәт, зәт...
Виноградов. Ай... ай... ай...
Апошка. Айғыз, Айғыз Көшкімбаева...
Рақымбай. Түгел қызылдар.
Виноградов. Халық жаулары ғой.
Рақымбай. Бұдан артық жау бола ма, таксыр.
Апошка. Нәстәяши, нәстәяши...
Виноградов. Соғыс уақытының заңы... ату дейді.
Рақымбай. Заң жарықтықтан шыға аламыз ба!
Апошка. Заң анау-мынауға караушы ма еді... прямо кетеді
 ғой.
Виноградов. /Рақымбайға/. Қол қойыңыз.
 /Рақымбай қол қояды/.
 Ал, анау Айғыз дейтін қатынға оқ шығармаңдар. Халықты
 жинап ел алдында кескілеп өлтіріндер. Шығыс әйелдерінен,
 мұсылмандардан... мұндай маскаралық шықпайтын болсын.
Ғинаш. Дұрыс кесім.
Тоқтамұшев. Әділ үкім.
Офицер. /Ғинаш пен Тоқтамұшевқа/ Орындауға рұқсат
 етіңіздер, господа.
Ғинаш. Рұқсат.
Тоқтамұшев. Рұқсат.
Апошка. /қолын көтеріп/. Рұқсат етіңіздер.
Виноградов. Орындасыңыз, рұқсат Апошка.
 Офицер мен Апошка кетеді.
Ғинаш. Господа, мен Ғаббасовқа аттанам, Хамит мырза,
 Арқат шабуылын тездетіңіз, уақыт күтпейді.
Тоқтамұшев. Мақұл, жолыңыз болсын!
Ғинаш кетеді. Шіркеу қоңырауы қағылады. Тоқтамұшев,
 Виноградовтар сахнаның бір бүйіріне таман барады.
 Жандарында Рақымбай. Виноградов атылатын қызыл
 партизандардың тізімін оқиды.
Виноградов. Қызыл командир Асхат Жетекеев, Коржавин,
 Муратбеков, Мақлаков, Кәрім Юзеев, Нажмитдин Серажиев,
 Ахтам Насибуллин, Сергей Иванов, Нұрахмет
 Шарафиддинов, Асылбек Жайлауов, Кәрімолла Мендібаев,
 Шляпина...

Сахна сыртында оларды атқан мылтық дауысы.

Рақымбай. /бетін сипап/. Я, Алла тағалам, өзің кешіре гөр. /Токтамышевқа/. Тақсыр дәмге күтіп отырмаз. Аздаған сый-құрметіміз бар, алдияр тақсыр.

Тоқтамышев. /сасқалаң күйін сездірмей/. Кәзір барамыз, бара беріңіз.

Рақымбай. Құлдық, тақсыр.

Рақымбай кетеді. Аздан соң шеркеу қонырауы қағылады. Жол киімін киген асығыс Виноградов келеді.

Виноградов. Кеттік, Токтамышев мырза, бірің дайын, қызылдар қаптап келеді.

Тоқтамышев. Кеттік!

Екеуі асығыс жөнеледі. Қаланы тастап кетіп жатқан ақ офицерлер, солдаттар. Сахна аз уақыт бос. Қала сыртында мылтық, зеңбірек дауысы. Аздан соң асып-сасып Апошка шығады.

Апошка. Апошка шорт-ай, тағы да алтылықпен қалдың-ау. Қап! Кеттім-ау...

Үстіндегі солдат киімін шешіп, лақтырып жатады. Жүгіріп Рақымбай шығады.

Рақымбай. Не болды, Апошка-ау! Өң бе, түс пе! Неге шешініп жатырсың?

Апошка. Көрге кірейін деп жатырмын, көрге. Ала өгізімнің терісін укалай бермей, нем бар еді сендер сияқты сасық байларда... кеттім, кеттім!

Рақымбай. Іріген ауыздан шіріген сөз шығады. Ой ант атқан найсап.

Апошка. Өзің найсап, дүние қоңыз, пес, сукин сын! Сендер, сендер жетгің түбіме! /кекеп/ Доберной боласың, доберной, доберной...

Рақымбай. Тарт тілінді, аруақ атқыр, азғын.

Апошка. Ә... аруақ атқыр, еше азғын дейсің. Мені аруағың-ақ атсын. Мен сен шорттың жанын жаханнамға жіберейін. /Мылтығын кезеп, Рақымбайға ұмтылады. Рақымбай үрейленіп шегіне жөнеледі/.

Рақымбай. Тарт, тарт... ой, Апошка не болған саған... ағана мылтық көзеп... /шегіне береді/. Қой, карағым!

Апошка. Аға дейді еше. Мә саған.

/Атып жібереді. Рақымбай "Алла" деп барып құлайды/.

Жат сонымен... смотри, өліп жатса да Алла дейді. /Қатты толғанып/. Не істедің, Апошка, картожник едің, пьянщик едің. Апошка едің. Біреу күлетін, біреу ренжитін. Айғыз... Айғыз: "Ой антұрған-ау, сен де бір адам болсаңшы" дейтін.

Ой. ақ саитандар, адастырдыңдар. Қан ішер, қанды қол. қарабет. Апошка /Мылтығың қолына алып/ саитанның сайманын, кім ұстағғы қолыма! /лақтырып жібереді/ Барар жер, басар тау жоқ. Жоқ. Құры, жоғал... О Апошка, ой шорт.

Сенделіп шығып кетеді. Мәкіш шығады.

Мәкіш. /ойланып/. “Бұл жеңілу емес, шегіну. Біз жеңеміз” деген сөзін құлағыма тағы естіліп тұрғандай. Сабыржан. Аякөзді қанға бояп, үрейленіп, асығып күзғындар кетті. Сенің қызыл ерлеріңнен үрейі ұшып, қашты ма жау... Сен келдің бе әлде...

Олжабай, партизан келеді. Партизан жаралы. Қастарыңда қызыл жауынгерлер. Мәкіш оларды көріп, қуанып.

Мәкіш. Біздің... өзіміздің адамдар ғой. Қызыл партизандар, большевиктер!

Олжабай. /Мәкішке/ кім боласың шырағым?

Мәкіш. Жаудан қалған жан олжа деген болмаса, қалың өрттен аман қалған жалғыз түп қурайдай қуарып қалған жанмын... Сабыржанның жолдасымын, атым Мәкіш.

Олжабай. Сабыржанның!

Партизан. Ғаббасовтан не хабарың бар, шырақ?

Мәкіш. Бұл жерден аман кеткен... жаралы кетіп еді. Басқа хабарым жоқ. Ақтардың мұндағы жауыздығының куәсі болдым. Сабыржанның інісін, жездесін, қолға түскен жолдастарын түгел қырып кетті ғой... Әсіресе, Айғыз апамды азаптап өлтірді, кескілеп өлтірді. /қолға түскен Тоқтамышев пен Виноградовты солдаттар айдап әкелді/.

Солдат. Мына тақсырларды қайда апаруға бұйырасыз?

Партизан. Бұлардың мойнында жүзден жазықсыз жандардың қаны бар. Революция солдаттары – большевиктердің адал қаны бар. Өздері гүрмені тазалап, жатар жерін дайындап қойыпты ғой. Апарыңдар түрмесіне.

Олжабай. Автомобильдеріңді дүрілдетіп, халық басына қара түнек төндіріп кетіп едіңдер, мырзалар. Қара жерге қайық салып, Олжабайда жетті соңдарыңнан. Халық қарғысы құтқармайды деген осы. Апарыңдар жігіттер.

Солдаттар Тоқтамышев пен Виноградовты айдап әкетеді.

Партизан. /солдаттарға/. Үрейленіп қалған халыққа жар салыңдар. Анау ел құрбандарын арулап аттандырайық.

Бір-екі солдат кетеді. Айғай-үйғай естіледі. Бір солдат Апошканы ұстап әкеледі.

Олжабай. Бұл қай пері тағы да?

Мәкіш. Осындағы азғын Апошка. Ақтардың жеңлеті. Тағайды атқан, Айғызды өз қолымен өлтіріскен.

Олжабай. Нағыз ағана нәлеі екен ғой. Атының жаманын-ай, көпірдің. Апошка! /басын шапқап/ Апошка!

Партизан. Азғындар азғынды габады да.

Апошка. Ой, тақсырлар... жо... жо... жолдастар, мен ақ емеспін, оллаһи, беллаһи...

Олжабай. Сенің жүзің қап-қара, қанды қол, қарабет!

Апошка. Астапратла, олай деменіз... мен Сабыржанды білем, күтқарындар Сабыржанды...

Партизан. Қайда Сабыржан?

Мәкіш. Сабыржан деиді... О, жауыз!

Апошка. Құтқарайық комиссарды... Ол Жаролланың қолында. Мықғыбай хағ әкелді. Письмо, письмо... Ойбай-ау. Ғинаш... әлгі... господин... колковник кетті сонда. Босатыңдар. Мен тура, прямо бастап апарайын.

Олжабай. Әй, сен не шатпырақтап тұрсың.

Апошка. Шатпырақ, шатпырақ... какой шатпырақ... Апошкаға нежоли сенбейсіңдер...

Мәкіш. Олжабай аға мынаның сөзінің жаны бар сияқты. Ойпырмай, аман болса игі еді...

Олжабай. Солтай ма, қарағым.

Апошка. Конечно, жаны бар... Мәкіш біледі ғой мені.

Сыртта қатты шауып келген атты адамдардың дүрсілі естіледі. Бәрі солай қарайды.

Мәкіш. Ойпырмай, алтай, Мұқаметша аға ғой.

Апошка. Мұқаметша ағам біледі ғой мені...

Олжабай. /солдаттарға/. Әкете тұрыңдар.

Солдаттар Апошканы әкетіп бара жатады.

Апошка. Зачем... зачем... қызық қой мыналар. Мен қызылға қосылдым емес пе, ә...

Әкетеді. Асығыс Мұқаметша келеді.

Мұқаметша. /Олжабайды танып/. Ойпырау, Олжашшысың! Жетпіндер ме... /Амандасады/. Мәкіш қарағым-ай, саумысың?

Олжабай. Не хабарың бар?

Мәкіш. Тірі ме Сабыржан?

Партизан. Басқа сөзді кейін, кейін сөйлесеміз...

Мұқаметша. Ал, жолдастар, ағтанайық... Сабыржан жау қолында, жаны қатерде... Ғинаш залым 20 солдатпен сонда кетіпті... тез, тез. Достар! Олар әлі жеткен жоқ. Ғинаш салт атта жылдам жүре алмайды.

Мәкіш. Жүріңіздер, бірге аттанам... болыңыздар!

Олжабай. /партизанға/. Сөз сенікі. Бол енді. Мен дайын.

Партизан. Ендеше өзің тез аттан. Олжеке. Аттары тың солдаттарды таңдап ал.

Мұқаметша. Жолша ат ауысырамыз. Асығайық жолдастар.
Олжабай. Ал, кеттік ендеше.
Партизан. Құтқарыңдар Сабыржанды! Қағыңдар дабыл!
Олжабай. Кеттік! Баста Мұқаметша!
Солдаттар жүгіре жөнеледі. Шіркеу қоңырауы қағылады.
Аттың дүбірі, айғай-шу.

Ш ы м ы л д ы к

ТОРТІНШІ АКТ

СЕГІЗІНШІ КАРТИНА

Жаролла байдың ауылы. Қазақ үйтер. Аулақта дала көрінісі. сары бел. адыр, төбелер. Алыста Акшатау көрінеді.

Сахнаның оң жағында келей шаруаларының қазақ үйінің ішкі көрінісі. Ол үйде қол - аяқтары байлаулы, жараты Сабыржан. Әлімқан, Шалтай. Сахнаның сол жағында байлардың үйінің сыртқы көрінісі. Күн таудан асып батқалы бара жатқан кешке таманғы мезгіл. Жаролла, Құмар үй сыртында сөйлесіп отыр.

Жаролла. Ат, Құмар, Сабыржан қолға түсті. Аумалы-төкпелі заман боп кетті. Арты не болар екен.

Құмар. Мықтыбай да хабарды жеткізген болар. Ақтардың қолына береміз де алда деп отырамыз. Сабыржан болшебек. Болшебек бізге дос емес екеніне алтаның өзі куә.

Жаролла. Ақ патша тағынан тайып, жығыса жығылған ақтар ғой. Аякөз үстінен өткізшідей өте шығып, тағы қызыл пәлесі қылт ете түссе, күніміз не болады сонда біздің...

Құмар. Аруақ-құдай бар болса, қызылтықның қыры кетті білем. Алда-жалда, жаман айтпай жақсы жоқ, қызыл келе қалса: Сабыржан ауылымызды шапты, сон соң халық ұстап өкімет қолына берді... аржағын біз білмейміз. Сөз осы.

Жаролла. Ақ орнығып қалса, ақ түйенің қарны жарылады. Сабыржанға бүйрегім бұрып оғырған мен жоқ. Артын ойлап, амал етейік.

Құмар. Қол көтердік, торға түсірдік. Ата жауды аяма. Тісің барда тас шайна.

Жаролла. Мәслихат. Пәле-жаласы өзімен кетсін. Арылған болайық. Сабыржанның өзінен болды десін ел.

Мықтыбай келеді.

Мықтыбай. Ассалаумағалейкум!

Құмар. Жалғызбысың?

Мақтыбай. Ғинаш бастаған 20 қазақ орыс келе жатыр. Жакыпбек ауылында түстеніп қалды. Мен озып кеттім.

Құмар. Аякөзін не боп жатыр?

Мықтыбай. Пәленің басы, Сабыржанның серіктері түгел дерлік қолға түсіпті.

Жаролла. Ақтар өбден орныққан ғой.

Мықтыбай Әи. білмейім-ау.

Құмар. Иә?!

Мықтыбай. Көр қолы Үржар. Мақаншыға суып аттаныпты. Жетісу. Семей жақтан қызылдар қаптап келеді деп ел дүңк-дүңк етеді.

Шаруа келе жатады.

Жаролла. /Мықтыбайға/. Қоя тұр. Жүр үйге кіріп сөйлесейік.

Жаролла. Құмар. Мықтыбай кетеді.

Әлімқан. Ой жалған дүние. арманда кетгің-ау. қарағым.

Сабыржан. Әлеке. дүние жалған емес. дүниені жалған деп түсіндіретін зұлымдар жалған. Шындық. адам бағасының бақыты. бостандық үшін алысып өлген арман емес.

Әлімқан. Сенің жаның қалса, мен садаға, Сабыржан.

Сабыржан. Мен күрескен ісімнің әділдігіне көзім жеткен, көңілім сенген. Қызығын көрмедім деп арман етпеймін Әлеке. Сіздер көрсеніз етті.

Әлімқан. Ер тұса — елге ырыс, сен елдің ері едің. Сабыржан.

Шаруа келеді.

Шаруа. Сабыржан қарағым, Аякөзге жіберген кісісі келді.

Әлімқан. Не деп келді?

Шаруа. Не десін... не дейін...

Сабыржан. Белгілі ғой. Әлеке.

Шаруа. 20 казак-орыс келе жатыр.

Әлімқан. Жендеттер десенші.

Шаруа. Қанатымен су сепкен қарлығаш құрлы болмадым, қарақтарым. Қайтейін.

Жылайды.

Сабыржан. Біз сізге ризамыз. Көзіңнің адал жасы — сепкен суын сол.

Шаруа. Не істе дейсіндер. Айтыңдаршы. қарақтарым.

Сабыржан. Шамаң келсе хат жазуға қолымды босат. Болмаса, өкпе жоқ.

Әлімқан. Балаң қайда? Балаң...

Шаруа. Жылқыда ғой ол сорлы. Іші қазандай қайнап, не істерін білмей жүр. Кәзір, Сабыржан қалам, байқап келейін.

Сабыржан. Он жолдасым не күйде? Жасымасын. Мен айтты де.

Шаруа. Қазір.

Шаруа шығып кетеді.

Әлімқан. Қалың кедейден ат тізгінін беретін жан шықпағаны ма!

Сабыржан. Жасиын дедің бе, Әлеке.

Әлімжан. Сен сау қалсаң арманда кеттім демес ем.

Жаролла. Құмар келеді.

Жаролла. Сабыржан, мұсылманның баласы едің. Алдына келсе атанның құнын кеш дейді қазақ...

Сабыржан. Мен сенің алдына келгенім жоқ. Құрған торыңа түстім.

Құмар. Адаस्कанның айыбы жоқ, қайтып үйірін тапқан соң.

Сабыржан. Мен адасқам жоқ. Табатын үйірім сендер емессіңдер. Арбамаңдар. Аулақ!

Жаролла. Әлі де кеш емес.

Сабыржан. Маған кеш емес. Сендерге кеш. Кер заманның керауыздары. Жаным үшін жау алдында да жалбарына алмаймын. Пітіне болып, шатылғанша, азамат бол да атыл.

Жаролла. Жан күйіңгенде адам не демейді...

Құмар. Мұсылманлық қарызымыздан құтылайық дегеніміз емес пе.

Сабыржан. /ойланып/. Ә, солай ма! Олай болса менің қасымдағы адамдарды түгел босатыңдар. Бұлардың сендерге жазығы жоқ. Мені жендеттеріңнің қолына беріп абырой алыңдар.

Құмар. Өз басыңды оила, Сабыржан.

Жаролла. Аяз әліңді біл... саған сөз қалған жоқ.

Әлімжан. Бөрі жеген бөксем бар, иттен несін аяйын... О, жауыздар...

Құмар. Тарі тіліңді!

Жаролла. Біз сені Сабыржан деп, Ғараншаның баласы деп келсек... Әлі большевикше сөйлейсің ғой.

Сабыржан. Большевикпін! Жаңа түсіндіңдер ме большевиктің кім екенін. Большевик большевикше өледі. Жауыздыққа бас имейді. Ертең тіпті жақсы түсінесіңдер, большевиктің әрбір тамшы қанын халық қалай бағағайтынын, қалай жоқтап ала алатынын.

Құмар. Қой, Жаролла, пәледен аулақ... Кеттік.

Сабыржан. Сендер, тірі аруақсыңдар. Әлдеқашан кеткенсіңдер. Кетіндер!

Жаролла. Ә, солай ма!

Сабыржан. Солай!

Жаролла. Құмар шығып кетеді. Шаруа кіреді. Сабыржанның қолын шешеді.

Шаруа. Ал қарағым, жалғызымды қостым жаныңа. Ат даярлап күтіп тұр.

Сабыржан. Рахмет сізге, дән ризамын!

Шаруа. Қарағым, Сабыржан. Жаролланың тортөбелін дайындап қойдым. Ана қызыл шлікте балам күтіп тұр. Жалғызымды өзіңмен бірге ерте кет. Айтпақшы Аякөзді қызылдар алыпты.

Әлімқан. Иә, құдай!

Шалтай. /басын көтеріп/. Рас па, аға, рас па?

Сабыржан. Кім айтты, анық па?

Шаруа. Әлгі біздің ұл. Анық дейді, рас дейді.

Сабыржан. Қарай тұрыңыз, олай болса.

Шаруа. Қимыла, қарағым.

Шығып кетеді. Үй сыртынан бағып тұрады.

Әлімқан. Жолың болсын, жөнел Сабыржан!

Шалтай. Тез кетіңіз, Сабыржан аға, тез!

Сабыржан. Сабыр керек. Ақыл керек. Асығыс түбі - өкініш. Менің атқа мінер халім жоқ.

Әлімқан. Не дейсің, қарағым-ау!

Шалтай. Енді қайттік...

Сабыржан. Шыдаңдар кішкене. /хат жазып жатады/. Қадірлі жарым, Мәкіш! Мен қолға күсіп қалдым. Өмірден үмітім үзілді.

Әлімқан. /өз-өзіне/. Не дейді!

Сабыржан. /Жаза береді/ ... Мен саған дән ризамын. Ендігі ерік өзіңде. Жалғызымды жақсы тәрбиеле. Оқыт. Большевиктер жеңгенде менің канымды мына затымдардың сұрарсыңдар: Жаролла, Құмар, Мықтыбай... Қош, бақыл бол, жолдасым, жарым, уақыт тар... Ескіше 11 июль 1918 жыл. / Әлімқанның қолын босатып хатты береді/ Мә, Әлеке аға, жөнел...

Әлімқан. Қарағым-ау, бұның не?!

Шалтай. Сабыржан аға...

Сабыржан. Жаман айтпай жақсы жоқ. Тірі қалсақ бәрі ұмыт. Аякөзді біздің большевиктер алғаны рас болса, тез жетіңіз. Хабар етіңіз. Олай-бұлай боп кетсек, бар істің куәсі боласыз. Аман көрсеңіз, Байсұнқарымды мен үшін сүйіңіз. Болды. Жөнеліңіз! Берік болыңыз!

Әлімқан. Не дейді, Сабыржан... Көріскенше күн жақсы. Сақта құдай, бар болсаң. Аққа жақ!

Сабыржан. Қош жақсы аға, жан жолдас, ризамын!

Әлімқан. Шалтай бауырым, жақсы інім... қош!

Шалтай. Кешіңіз, әз аға, қош!

Әлімқан кетеді. Үй сыртында шаруа Әлімқанға жол сілтеп жібереді. Түн. Жым-жырт.

Сабыржан. /Шалтайдың қолын шешеді/. Сен ғыңсын, аяғың сау “Балта шапқанша, дөңбек жал табады”. Түн жамылып, бас сауғаласан деймін.

Шалтай. Айта көрмеңіз. Сіз не болсаңыз, мен де сол. Іштей берген сертім бар. Ердің екі сөйлегені - өлгені. Бір кемеге мінгенбіз... Сізден тәнім ғана бөлек. Шыбын жаным бір, Сабыржан аға. Аяңыз мені!

Сабыржан. Жау келсе жастығымызды ала өлетін болдық. Алысып өлетін болдық.

Аз тым-тырыс. Бозарып таң атып келе жатқан кез. Аттың дүбірі, ауыл иігерінің үргені естіледі. Қасында солдаттары Ғинаш келеді. Ол Жаролланың үйінің сыртында, солдағтарына бұйрық беріп тұр. Асығыс адъютантты келеді.

Адъютант /Ғинашка/. Господин полковник, ауыл қоршалды.

Ғинаш. Тірі жан шашу шықпасын. Ана дөң бастарына жан-жақтан қарауыл қойылсын!

Басқа солдаттар кетеді. Ғинаш адъютантымен қатады.

Үйден Жаролла. Құмар шығады.

Жаролла. Ассалаумағалейкүм, Ғинаш мырза!

Құмар. Ассалаумағалейкөм!

Жаролла. Оң сапар болсын! Қуаныш қайырлы болсын!

Ғинаш. Бірге болсын, қадірлі ел ағалары. Ғаббасов қайда. Комиссар... большевик...

Жаролла. Жауыңызды байлап, сый-сыбағанызды сайлап отырмыз, мырза. /Үйді нұсқап/ рақым етіңіз!

Құмар. Алдияр, кош келдіңіз!

Ғинаш, Жаролла, Құмар үйге кіреді. Адъютант сыртта қатады. Сабыржандар жатқан үйге шаруа келеді.

Шаруа. Келді жендеттер.

Сабыржан. Қанша адам?

Шаруа. Ауылды қоршап алды әйтеуір, бастығы бір жандарал... мұсылман, әйтеуір. Құдай қуатын берсін, қарақтарым.

Шаруа асығыс кетеді.

Сабыржан. Бастығы мұсылман дейді. Кім екен. /Шалтайға/ Берік бол. Қолыңның бос екенін сездірме. Менің сол жағымда бол. Сүйеніш бол. Басқа қимылды ретіне қарай көреміз.

Шалтай. Мақұл, Сабыржан аға.

Жаролланың үйінің сыртында тұрған Ғинаштың адъютантына асығыс бір солдат келіп, хабар айтады.

Солдат. Бір топ қару-жаракты аттылар келіп қалды. Көп өздері. Жакындап қалды. Қызылдар сияқты.

Адьютант. Кімдер екенін анықта, бар!
Солдаг кетеді. Адьютант Жаролланикіне кіреді. Аздан соң
Финаш, адьютант, Жаролла, Құмарлар шығады.

Финаш. /Жароллаға/. Ғаббасов қайда? Тез алып шығыңдар!

Құмар. Тиыштық па, тақсыр?

Финаш. /Жауап бермей/. Жылдам!

Жаролла. Мақұл.

Жаролла Сабыржандар жатқан үйге кіреді. Сабыржан.
Шалтай қолдарын артына ұстап тұрады.

Сабыржан. Қожаларың келші қуанып жатырмысың!

Жаролла. Шақырды, жүр!

Сабыржан. Кім шақырды?

Жаролла. Полковник Финаш мырза.

Сабыржан. Ә... Финаш па. Өзі келсін, бар айт!

Жаролла. Бұл қай қайсарлық?

Сабыржан. Бұл большевиктік қайсарлық!

Жаролла. Сол большевиктің жегеді ғой түбіне.

Сабыржан. Большевик сендердің түбіне жегеді. Есіне
сақта. Сабыржан сияқты бір большевик өлсе, оның орнына
жүз большевик шығады.

Жаролла шығып кетеді.

Финаш. Немене?

Жаролла. Дау болмас мынаған. Өзі келсін дейді.

Финаш мылтығын қолына алып, Сабыржандар жатқан үйге
кіреді.

Финаш. Ә! Сабыржан, мырза!

Сабыржан. Мен мырза емеспін. Ол сенің ағағың. Мен
большевикпін.

Финаш. Большевикпен сөйлесіп тұрар уақытым жоқ.

Сабыржан. Білем. Сендердің уақыттарын өткен. Сен әлде
қашан өлімге бұйырылған жаралы жыртқышсың.

Финаш. Кім жыртқыш? /Мылтығын көздеп/. Айт
иманыңды!

Сабыржан. Сен жыртқыш. Тұтқындағы адамға мылтық
кезеп қокандайсың... қоян жүрек! Пасық! Қоркак!

Даладағы Жаролла, Құмар үрейленген. Асығыс үйлеріне
кіріп кетеді. Адьютант есіктен Финашқа: "Тездетіңіз,
полковник, тақсыр" дейді. Атысқан аттың дүбірі, айғай-шу
естіледі. Финаш Сабыржанды атып жібереді. Оқ араға түскен
Шалтайға тиеді. Тез шегініп үйден шыға бере Сабыржанды
тағы атады. Далада айғай-шу күшейеді. Ақтың отряды
"Қызылдар", "Большевиктер" деп үрейленіп қашып жатады.
Ақтың солдаттары Финаштың: "Токта, бассыздар!" деген сөзіне

қарамай қашып жағаты Ғинаш жаралы Сабыржанға бірнеше оқ ағып кете барады. Сабыржан сахнаның ортасында жергіреп жанбастан жатады.

Олжабай отряды келген. Ақғарлы қуып барады. Олжабай мен Мұқаметша келеді.

Мұқаметша /Сабыржанға/. Бауырым-ай тірімісің...

Олжабай. О. ардагерім, азамағым, ерім!

Сабыржан. Жеткен екенсің ғой. Олжеке... Ризамын... жақсы аға, жан достар...

Шаруа келіп. Сабыржанды сүйеді.

Сабыржан. /шаруаға/. Таныдым... білдім, халқым, қамқорым...

Әлімқан. Мәкіш келеді.

Мәкіш. Сабыржан! Жаным, прімісің...

Әлімқан. Кеш, қарағым, осы болды жеткенім...

Сабыржан. Мәкіш, аяулы... жолдасым, тірімін... Енді менде арман жоқ... Маған өлім жоқ.

Мәкіш. /қуанғандай/. Естіргіші осындай жақсы лебізіңді.

Сабыржан. /шығып келе жатқан күнді нұсқап/. Ана көтеріліп келе жатқан қызыл арай күн... бақыт күні... Ленин тудырған күн. Бақытты ұрпақ!

Музыка

Ш ы м ы л д ы қ

*Семей 1957 ж.
1980 жылы өңделіп,
толықтырылған.*

ЕР БІЛІСАЙ

Екі бөлімді тарихи драма

ҚАТЫСУШЫЛАР:

Білісай

Мырзағали – оның ері

Сымағұл – ақтардың қол шөкпары

Тоқтар – жылқышы

Михаил Беспалов – большевик-революционер

Жұмағұл Ағадаев – большевик-революционер

Мұса – шаруа

Құсайын – ауыл адамы

Мұқыш – шаруа

Зылиха – кемпір

Офицер

Солдат

Ауыл адамдары, малшылар, ақтың солдаттары

1919 жылы Семей облысының Жарма ауданының жерінде болған уақиға.

БІРІНШІ БӨЛІМ

1919 жыл. Семей қаласын тастап, қашып шыққан атаман Анненковтың ақ бандатарының бір үлкен тобы, жолдарындағы бейбіт елді қырып-жойып, Георгиевка селосы мен Ақжал кенін бетке алып келе жатқан кез.

Жау жолында отырған ауылдардың бірі – Байғара ауылы Білісай осы ауылдың адамы.

Шымылдық ашылғанда қазақ үйде Білісай жалғыз. Ол қатты толғанып, тебіренуде.

Білісай. Ел басына қара түнек тағы да гөнді ғой... Үн, заманымыз не болар екен... /біраз түнжырап оғырып, мұңды сарынмен өлең айтады/.

Жау қаптап келе жатыр Семей жақтан,
Қан ішер өңшен жемдег жалаң қаққан.
Басыңа қатер гөнді қайран елім,
Ер қайда елін бастап жауға шапқан.

Қайран елім!

Мырзағали кіреді.

Мырзағали. /таңырқап/ Білісай-ау, неңе жетісің әңдетіп отырсың?!

Білісай. Жетісіп отыр деймісің, өзекті өртеген мұң мен шер, кеудені кернеген ыза мен кек емес пе?

Мырзағали. Білем ғой Білісай, білем ғой... Мына келе жатқан ақтардың бегтері жаман көрінеді әйтеуір...

Білісай. /сөзін бөліп/ Беттері жаман екенін көрмей, білмей отырмыз ба. Олардың беттері де, ниегтері де жаман. Оның несін айтып отырсың?

Мырзағали. Апырмай, сенің осы мінезің-ай... Мынадай аумалы-төкпелі заманда ең болмаса аузымызды бағайық та.

Білісай. Үндемеген үйдей пәледен құтылады, демексің ғой? Жауға жалбарынғанмен жаның қалмайды.

Мырзағали. Жалбарын деп отырған кім бар саған. Жай отыруға болады ғой...

Білісай. Жау еліңді шауып, ер-азаматыңды қанға бояп, қатыныңды зорлап, қорлап жатса, жай отыра бермек екенсің ғой. Өйткен еркектігіңе болайын!

Мырзағали. Саған бір жөн сөз айтса, адуындай ала жөнелесің. Басқа пәле қызыл тілден демей ме, жай отырмағанда не ісгемек едің. Қатын қайраттанса қазан қайнатады, демеуші ме еді?

Білісай. Сен жөн сөз айтып отырған жоқсың. Аяғың отырғаның ердің сөзі емес, қайтсем жаным қалады деген қорқактың сөзі. Қорыққанмен жан қалмайды. Мырзағали.

Мырзағали. Білісай, сен өз байынды өзін қорқақ деп қорлама. Қорқақ болсам ана ел сияқты мен де бас сауғалап кеспес пе едім. Не көрсем де сенімен бірге көрем деп отыр емеспін бе? Ақыл салып айтқанымды теріске бұрма сен.

Білісай. Е, бәсе, сен де сөйтпін, еркек болып қайратыңа мінсенші! /күледі/ Былғыр ақтар кескілеп өтіріп кеткен Айғыз апамның не арманы бар? Қандай ерден кем қайрат көрсетті? Биыл Айғыз марқұмның аты ел аузында өлең-жыр болып жүр емес пе? “Қатын қайраттанса қазан қайнатады” деген еркексіңген ездердің шығарған сөзі. Әншейін шатылған сөз.

Асып-сасып, осы ауылдың жылқышысы Токтар кіреді.

Токтар. Ассалаумағалейкум! Ойпырмай, бір-екі салт атты келе жатыр.

Мырзағали. Қай жақтан?

Токтар. Ақжал жақтан. Жүрістері суыт.

Білісай. Егер ақтар болса, ат-көлік керек ететін шығар. Көлік бермейміз.

Мырзағали. Ойбай-ау, қайгіп бермейсің?

Білісай. Олар осында келетін шығар, үйде біз сөзге алдандыра берерміз, Токтар, сен минуте жарайтын жылқыны терең сайға айдап гаста.

Токтар. Мақұл. Білісай апа.

Токтар кетеді. Сыртта салт аттылардың дубірі естіледі. Жұмағұл Ағадаев пен Михаил Беспалов келеді.

Жұмағұл. Ассалаумағалейкум!

Беспалов. Аман-есенсіздер ме?

Мырзағали. Уағалейкум ассалям!

Білісай. Сәлеметсіздер ме? Сіздер екенсіздер ғой, жоғары шығыңыздар.

Мырзағали. Жұмағұл, ауыл-аймақ аман ба?

Жұмағұл. Әзірге аманшылық. Тиыштық қайдан болсын.

Беспалов. Естіп жатқан шығарсыздар, атаман Анненковтың қан ішерлері қаптап келе жатыр емес пе?

Білісай. Оны естіп-біліп отырмыз ғой.

Мырзағали. Бұл иттердің көздеген бет алысы қай жақ?

Беспалов. Олардың біздің қызыл жауынгерлер тұмсыққа ұрған иттеі етіп, Семейден айдап шықты емес пе...

Жұмағұл. Қанқұйлытардың қашып келе жатқан бегі емес пе.

Білісай. Әттең, иттерді бір жолға құртып жібермеген екен...

Мырзағали. Ойбай-ау, аяңды десін бе, жау да оңай жан бере ме екен... Ал, Білісай қонақтарға ас қамдап жібер.

Жұмағұл. Әуре болмаңыздар. Асқа қарайтын уақыт жоқ. Рахмет! Сіздер мына Михаил Беспалов жолдасты білесіздер ғой. Бұл кісі он жетінші жылдан большевик...

Білісай. /сөзін бөліп/ Жұмағұл-ау, сізге не болған. Михаилді неге білмейік. Осымен үшінші рет көріп отырмыз.

Беспалов. Мен Білісайды тіпті жақсы білем. Былтыр әлгі Ақпан ауылындағы тойда нар түйеден палуан жігітті қалпақтай ұшырып, жауырынын жерге тигізген Білісай емес пе.

Мырзағали. Апырай, сіз де ұмытпайды екенсі.

Беспалов. Неге ұмытайын. Ұмығатын нәрсе ме екен? Әйелдің ер палуанмен күрескенін көргенім сол. Және қандай еркек. Таудай еді ғой өзі...

Білісай. Сіз асыра мақтап жібердіңіз-ау... Еркектер қипақтап, күресуге шықпай қойған соң намыстанып кеткенім ғой...

Беспалов. Сіз күреске түсетін үлкен той әлі алда. Ал қазір, әрбір сағат санаулы. Біз жедел қайта қайтуымыз керек. Анненковтың бандалары жолындағы ел-жұртты өртеп жайпап кетіп барады. Олар сіздердің ауылға соқпай кетпейді.

Жұмағұл. Иттердің дәл жолында отыр ғой бұл ауыл.

Беспалов. Георгиевкада Тимошенко, Даушкин сияқты большевиктер мына Жұмағұл Ағадаевтар баспаған отряд құрылды. Ақжалда біз, Серікбаев, Нұртазин, Омаров бәріміз елді қаруландырып, жауға қарсы ұрысқа әзірленіп жағырмыз.

Білісай. Біз не істеуіміз керек? Ауылдың басты адамдары дейтіндер өз бастарын сауғалап кетті. Ауылда шал-кемпір, кедей-кепшік, өңшең малшылар, бала-шаға қалы.

Жұмағұл. Білісай, мұндайда осы ауылға бас-көз болатын өзің ғой. Мына Мырзағали бар...

Білісай. Е, біз не істейміз...

Беспалов. Берік болыңыздар. Жаудан ешбір жақсылық күтуге болмайды. Георгиевкамен, Ақжалмен хабарласып тұратын болыңыздар. Мүмкін болса, ауылды солай қарай түгел көшіру керек.

Білісай. Көшіру керек! Ең дұрыс ақыл осы.

Мырзағали. Біз көш дегенге көше қоя ма.

Білісай. Жан керек болса, көшеді. Осы сен-ақ кежегеннен кейін тартасың да отырасың.

Мырзағали. Кейін гартып оғырғам жоқ. Жөнеллемеді көше қою оңай ма? Көшіп жатқанда келіп басса қайгесін.

Беспалов. Білісай, Мырзағали, біздің келген шаруамыз осы ғана. Көшуге мұршатарың келмей, жау қолында қалып қойсаңдар, бізге хабар жеткізіндер. Шама келгенше көмектесеміз. Ал енді аман-сау болыңыздар! Біз жүріп кетейік. Ана ауылға хабарласа кетуіміз керек.

Білісай. Қазірден бастап көшудің қамына кірісеміз. Не көрсек бір көргеніміз дұрыс қой. Қош болыңыздар! Рахмет сіздерге!

Мырзағали. Жолдарыңыз болсын!

Жұмағұл. Ат байлап, әзір отырсаңдаршы. Аман-сау көріселік.

Беспалов. Ақжал мына тиіп тұрған жер емес пе. Ауыл адамдарымен ақылдасып, тез көшкен дұрыс.

Беспалов, Жұмағұл кетеді.

Білісай. /Мырзағалиға/ Ат енді не отыратыны бар, ауылға хабарла. Қазір қолма-қол көшсін. Ақжалға көшсін. Қару-жарағымен даярланып отырған елмен бірге болайық та.

Мырзағали. Әй, бұл ауыл ошарылып көшкенше...

Білісай. Ошарылатыны жоқ. Боктық-соктықтарын тастасын. Азық-түлікті ғана алып, малдарын айдап жөнелсін. Бар! Мен өзіміздің көлікті әзірлей берейін.

Мырзағали. Ал мен кеттім, Білісай. Өзің дайындала бер.

Білісай. Ауылды жылдамдат. Маған қарама.

Мырзағали кетеді. Білісай жалғыз.

Білісай. Қас батырдың қайратын беріп, қатын қылып қойған жаратқаным-ай... Сенен де әділдік жоқ-ау, сірә! Жаны күйген тәңірісін қарғайды да, қайтейн... /аулақта атылған мылтық дауысы естіледі/ Ойпырмай, тағы не сұмдық...

Үйрейленген Мырзағали келеді.

Білісай. Тағы не боп қалды?

Мырзағали. Ауылға ат ойнатып, Сымағұл қанішер келе жатыр. Ана айдалада мылтық атып келе жатқан сол.

Білісай. Жалғыз ба?

Мырзағали. Бір-екі атты арғы ауылға қарай кетті. Ақтын солдаттары-ау деймін. Қорқақтап шапқандары соларға ұқсайды.

Білісай. Сымағұл сұмырай өмір бойы болыстың шабарманы болып, бастарыңа талай әңгір таяқ ойнатып еді ғой. Былтыр қызылдар келгенде ай қарап қалдыңдар ма? Айтпап па едім түбінде не көрсендер осы Сымағұл сұрқиядан көресіңдер деп.

Мырзағали. Ойбай-ау, оңла бегегеден биік, жусаннан аласа бола қалды емес пе?

Білісай. Жүзі кара, қаныпезер сүйтпегенде қайғушы еді. Енді көрсетер ол сендерге көресітеріңді. Бар. Мырзағали, сен оның көзіне түспей-ақ қой.

Мырзағали. Білісай-ау, ол ит сені көрсе онан сайын ерегесіп кетеді ғой. Онан да көрінбе оған. Өзім ебін тауып алдап-сулап жіберейін.

Білісай. Ол алдап-сулап жіберегін бала емес. Қара жүрек жау. Ақтардың жендеті. Онымен өзім сөйлесем.

Мырзағали. Әйтеуір ерегестірмей, ешпен сөйлес. Сұрағанын берейік. Басымыздың садағасы. Мерт қып кетіп жүрмесін. Байқа, Білісай, байқа!

Білісай. Бар енді, сен көрінбе, не болса да өзім көріп алайын. Қатынға не қылушы еді ол көксоққан.

Мырзағали кетеді. Шауып келіп есік алдына тоқтаған Сымағұл.

Сымағұл. /Айғайлап/ Бол, жылдам, тез шығып сөйлесіңдер! Кім бар үйде? Уа, Мырзағали, тірімісің? Асығыспын!

Білісай. Кім керек саған? Не боп қалып еді?

Қолында винтовкасы бар, қылыш, наған асынған Сымағұл кіріп келеді.

Сымағұл. Неге тез шығып сөйлеспейсіңдер? Бұл қайдан келген кекірлік сендерге?

Білісай. Немене, соншама арсыл да гүрсіл. Амандық жоқ, сәлем жоқ..

Сымағұл. Е, қатынға сәлем беруші ме едік? Байың қайда?

Білісай. Қатынға сәлем бермесен үйге сәлем бермеймісің? Не құдай атты сені, соншама ата-бабаңның салтын ұмытып.

Сымағұл. Салтшылығын мына қатынның! Байың қайда? Уақыт жоқ сенімен бос көйітіп тұратын, атаманның бұйрығы бар.

Білісай. Ендеше халқымның салтынан садаға кет! Ендігі құдайың ақтың атаманы болған екен ғой. Сиынған құдайың не бұйырар еді. Маған айта бер. Байым үйде жоқ.

Сымағұл. Білісай сен, атаманға тіл тигізбе, сүйір тіліңді тартып сөйле. Атаманның бұйрығын құдайдың бұйрығындай орындаттырам. Ауылыңда тігерге тұяқ қалдырмаймын. Әскеріне ат-көлік керек. Қазір айдап кетем.

Білісай. Айдап кете алмайсың, Сымағұл. Иесіз жатқан мал жоқ. Ауылымның ар-намысын сен сияқты ақтың итаршыларына таптата алмаймын.

Сымағұл. Ойбай-ау, мына катын не деп шатып тұр... Е... қызылдармен ауыз жаласатындарыңды білем. Осы ауылға келіп жел беріп жүрген большевиктердің кім екенін де жақсы білем. Әзәлідің тіліне еріп, азар болған екенсіңдер. Адасып жүрген шығар, түсінер, қайтейін деп жаным ашып, аяушы едім, сендерді. Нағыз найсап екенсіңдер.

Білісай. Иә, мен катынмын, қазақтың қатынымын, халықтың қызымын. Анамын мен! Нағыз найсап сенсің, халқын сатқан жүзі қара, азғын! Нағыз малғұнсың сен!

Сымағұл. Тарт тілінді!

Білісай. Тартпаймын, тартқыза аймайсың тілімді. Ақтардың итаяғынан жуынды ішіп, жаудың аргын жалап жүрген сұғанақ итсің сен!

Сымағұл. Мына қаншықтың ызасы-ай. Көрсетейін мен саған итті!

Сымағұл Білісайды винтовканың дүмімен ұрып жібермек боп ұмтылады. Білісай оның винтовкасын қолынан жұлып алып, лақтырып жіберіп, атыса кетеді.

Білісай. Тарт қанды қолыңды, жауыз!

Білісай мен Сымағұл алысып жүр.

Сымағұл. Иә, ата-бабамның аруағы қолдай көр, аһу!

Білісай. Сені қолдайтын әруақ, жоқ, аһу!

Білісай Сымағұлды алып ұрып, тізерлеп жаныштап жатыр.

Білісай. Мә саған катын, мә саған қаншық!

Сымағұл. Алла! Алла! Бүйірім! Тізерлемеші, өлдім-ау!

Білісай. Әлі өлген жоқсың. Өлетін жеріңе енді келдің.

Сымағұл. /қырылдап/ Қылқындырмашы, шықты ғой шыбыным. Білісай, кешір, кешір...

Білісай. Ә солай ма екен!

Сымағұл. Апатай... Әкетай... жаздым-жаңылдым... Екі дүниеде көк есегің болайын... алла, алла!

Білісай. Көк есектен садаға кет сен! Есектің еті арам, күші адал. Сен иттің етің де, күшің де, ниетің де, өзің де арам! Есектен садаға кет, садаға кеткір! Аллашылдын өзінің. Атаман де онан да!

Сымағұл. Уһ, уһ... атаманы да, ағы да құрысын, шыбын жаным-ай, уһ!

Білісай. Сымағұлды әбден езгілеп, әлсіретіп, қару-жарағын түгел сыпырып алып, қолын арғына қайырып байлап тастайды.

Білісай. Мына мылтықты ұстап, мына алты атар, мына қылышты асынып, елге қоқаңдадың-ау, сен арсыз, пасық!

Сымағұл. Кеш Білісай, кеш! Уһ, адастым ғой мен сорлы.

Білісай. Сен сорлы емессің, сен елдің сорысың!

Сымағұл. Қолымды неге байлайсың. Білісай, әке-тайым-ау!

Білісай. Қол-аяғыңды байлап, құрбанға шалам сені. Әй сыртта қайсың барсың? Токтар-ау. Токтар!

Жүгіріп Токтар кіреді.

Токтар. О не, Білісай ана?

Білісай. Көрмеймісің. Міне, бір қорқау қасқыр қолға түсті.

Токтар. /шошынып/ Ойпыр-ай... иә, иә. қорқау, қорқау.

Білісай. Мына мылтық-сайманның бәрін апарып тық. Жылықдан жүген, құрық тимеген бір асауды тез ұстап әкел. Елге хабарла. Мына жауызды аттың күйрығына тағып өлтіреміз.

Токтар. Сөйтеміз бе, Білісай апа-ау!

Білісай. Сөйтеміз, Токтар, халықты сатқан қанішердің жазасы - өлім!

Токтар. Қазір елге хабарлайын.

Токтар кетеді.

Сымағұл. Білісай-ау, өлім деген жаман сөзді неге аузыңа алдың, аллам-ау, өз қазағың, өз қаның емес пе едім...

Білісай. Сен қаным да емессің, қазағым да емессің — зымиянсың. Еркек емессің, ер емессің. Ер болсаң қатын алып соғып, кеудеңе аттай мініп отырғанда, құсадан өліп кетер едің ғой. Сен ер емессің, езсің. Бір шіріген жұмыртқасың.

Сымағұл. /өз-өзіне/ Мұндайда алып қатын болады екен. Шын тажалдың тырнағына ілінген екенмін ғой. Сақта, құдай, сақта! Қайдасың қаны бір қазақ ағайын!

Мырзағали, ауыл адамдары келеді.

Мырзағали. /шошынып/ Білісай-ау, саған не болған!

Білісай. Не болғанын көрмей тұрмысың? Қанды ауыз қасқыр ауылға шапты да қақпанға түсті.

Сымағұл. Уа, ата-ана, үлкен аға, кіші іні, қаны бір ағайын-туыстарым, Білісайға қояр кінәм жоқ. Күнә, жазық менде... Жаздым, жаңылдым, ағайын!

Білісай. Сымағұлдың жаздым, жаңылдым дегеніне сенбеңіздер. Ол жауыздың жолынан жаңылушы ма еді.

Сымағұл. Күнім үшін істеген күнәм болса да, дінімді сатқан жоқ едім ғой.

Құсайын. Барын айтып отыр ғой, ит болса да өз туысымыз емес пе? Кешіріңдер, қайтесіңдер.

Зылиқа. Иә, Білісай келін, сенің де тілеуің алдыңда. Бұның да бала-шағасы бар...

Білісай. Сымағұл қайсымызды мүсіркеп еді. Қолынан

келсе де әлі де аямайды. Ана қанішерлеріне барып қосылса, көрерсіндер не істегенін.

Сымағұл. Енді ақтардың маңынан жүрсем, аға-бабамның аруағы атсын!

Білісай. Сенбеймін сенің сөзіңе. Өлтіру керек ел болмайтын жауызды.

Мұқыш. Ағайынның азары болса да, безері жоқ деген. Білісай шырағым. Өкпеге қисақ та, өлімге қайтіп қиямыз.

Сымағұл. Ағайын, айтқан антымнан тансам міне, құдай, міне, құран. Құдай төбемнен үрсын! Бала-шағамның игілігін көрмейін! Жолдарыңа жаным құрбан!

Мырзағали. Білісай. Сымағұлдың жанын беріп, айтып отырған сөзін естіп отырмыз. Ағайынның қан төкпейік дегені мақұл ғой. Алдыңа келсе атаңның құнын кеш деген, ағайын-туғанның айтқанынан ауа жайылып, біз қайда барамыз. Азат етейік Сымағұлды. Күнәсін мойындап, құдай, құранды, аруақты аузына алып ант етіп отыр ғой.

Сымағұл. Айтқанымнан тансам ант атар мені... Білісай, осының өзі маған өлімнен де ауыр жаза ғой.

Білісай. Әй, Мырзағали, құдай қосқан қосағым едің, қайран ел-жұртым, не дейін енді сендерге. Не дейін! Жау аяған жаралы дегенді көрерсіндер әлі.

Сымағұл. Қателесесің, Білісай, ер екі сөйлеуші ме еді.

Білісай. Енді тағы ер бола қалдың ба? Көрерміз! Токтар, мынаның қару-жарағын алып кел! /Бәрі шулап, е, бәсе бәрекелді деп жатады/.

Токтар. Сымағұлдың винтовкасын, нағанын, қылышын алып келеді.

Білісай. /Смағұлға/ Мә, қылыштың, міне, асықты-жілігің, алты атарың, ал мына ұзын мылтығың берілмейді.

Сымағұл. Рахмет. Білісай, енді құдай мені сенімен жағаластыруға жазбасын! Рахмет ағайын, жақсылықтарыңды ақтармын! Мен енді аттанайын, аман барған соң, қатын-балала қуанып қалсын.

Білісай. Ақтарға соғып сәлемдесе кететін шығарсың.

Сымағұл. О не дегенің, Білісай-ау, аллам сақтасын. Қош туғандарым, көріскенше күн жақсы.

Ел қош-қош десіп жатады. Сымағұл асығыс кетеді.

Білісай. Мен Сымағұл сұмға сенбеймін-ау. Ол ит сүмендеп тура ақтарға барады. Көрерсіндер...

Мырзағали. Қой Білісай, азар ит болса да өйте қоймас.

Құсайын. Құдай, құранды, әруақты аузына алды емес пе? Ол да адам баласы емес пе, жақсылықты неге ұмытсын.

Білісай. Қанышезер адам қалірінді бітуші ме еді? Женілгенде жер болып, еркінсітсең ер болып шыға келмей ме.

Зылиқа. Қарағым Білісай-ау, ант-су ішті ғой. Бізге енді қастық ойласа, ант атпай ма, ант атқырды. Қатын-баласын ойламай ма ең болмаса.

Мұқыш. Ағайын деп аяғанды білмесе, алта жазасын берер Сымағұл соққанның.

Мырзағали. Нақ осы жолы тәубасына келген-ақ шығар Сымағұл.

Білісай. Қазір енді Сымағұлдың сырғынан бал ашудың пайдасы жоқ. Жақсылықтарыңда оның қалай ақтағанын көрерміз тірі болсақ.

Құсайын. Неде болса құдайдың сағанын көрерміз де, ақыры қайырлы болсын.

Білісай. Құдайдың сағанын көреміз, ақырының қайырын күтеміз деп, енді қол құсырып, жайбарақат отыра бермексіздер ме?

Мұқыш. Енді не істемекпіз, қарағым-ау?!

Білісай. /жігерленіп/ Жауға мойын сұнып, жолын тосып, жайбарақат отыра алмаймыз. Тез жиналыңдар! Алшымен, қазір қолма-қол бала-шаға, кемпір-шал Ақжалға жөнелсін! Асығындар, ақтар келсе ешкіміңді аямайды. Мырзағали, бар малды айдап, ауылды көшір. Енді отырудың жөні жоқ.

Мырзағали. Дұрыс айтасың, Білісай. Михайло Беспалов пен Ағадайдың Жұмағұлының да әдейі келіп, айтқан ақылы да осы еді ғой. Ал мына жұрт не дейді екен?

Құсайын. Жұрт дейтін бізде не жұрттық қалды. Ауылдың басты адамдары дейтіндеріміз қара бастарын сауғалап, ел басына күн туған шақта, елін тастап кетті емес пе...

Мұқыш. Иә, ендігісін өзің біл. Білісай шырағым, Мырзағали екеуің біліңдер.

Зылиқа. Білісай, қарағым, затың әйел демесе, осы ауылдың ел бастайтын ері де, ақылғөйі де өзің ең ғой. Әкең марқұм жауырыны жерге тимеген палуан, құралайды көзге атқан мерген еді. Ақылдан да кенде емес еді. Жар дегенде жалғыз сен едің...

Білісай. Жақсы әже-ау, шежіре шертетін уақыт па қазір. Ақылыңызды айтсаңызшы.

Мұқыш. Қайтсын, шынын айтып жатыр-ау.

Зылиқа. Білісай, менде ақыл қалды дейсің. Осы ауылда сенің айтқаныңнан шығатын жан жоқ, күнім. Тек құдай жолыңды қылып, бағыңды ашсын. Баста еліңді. Илаһи әмин! /Бетін сипайды/.

Білісай. Рахмет, жақсы әже.

Мырзағали. Ал енді, қимылдайық. Тез қимылдаңдар.

Құсайын. Иә, ата-бабамның аруағы жар бола көр!

Мұқыш. Қолда құдай!

Мұқыш. Құсайын кегеді.

Зылиқа. Ал, Білісай, айналайын асылым. /Білісайды сүйеді/
жолың болсын, мерейің үстем болсын! Айттым ақ сарбас!

Зылиқа кетеді.

Білісай. Жаны таза жақсы әже... Айтқаның келсін, ардақты ана! /Мырзағалиға/ Мырзаш, ашу алда, ақыл соңда дейді ғой. Ашу жепіп артық айтқаным болса, көңіліне ауыр алып жүрме. Көңлімде кір жоқ, сөзімде зіл жоқ екенін білесін ғой. Қосылғалы жүз шайысып көргеміз жоқ...

Мырзағали. Әй Білісай, жаным-ау, оның несін айтасың. Мен сенің сөзіңді кек алушы ма едім? Ағайынның айтқанына ермей, сенің ақылыңды алып, бетімізден жарылғасын деп жүргеміз жоқ па?

Білісай. Менде асып-тасып жатқан қай ақыл бар дейсін. Әйтеуір көзім көріп, көңіл сенбей ешкімнің де жел сөзіне желігіпере алмаймын. Екі жылдан бері ақтардан не қорлық көрмеді ел? Ана қызылдардың, бөлшебектердің елге істеген қылдай қиянатын көрдік пе?

Мырзағали. Білісай-ау, о не дегенің, ақ пен қызылдың кім екеніне көзіміз жетті ғой. Мен айтқан сөзден танып, алған беттен қайтады екен деме. Не көрсек те бірге көреміз дестік емес пе?

Білісай. Адасып арманда кеттік демейік деп жатқаным ғой, Мырзаш. Бөлшебек дегеніміз әлгі Мәкәйіл мен Ағатайдың Жұмағұлы емес пе? Солардың екі жылдан бері құлағымызға құйып келе жатқан сөздерінің бір жалғаны бар ма? Бар айтқандары айнымай келіп отырған жоқ па?

Мырзағали. Дұрыс айтасың, Білісай, бәрі де дұрыс.

Білісай. Ендеше шындық та, әділдік те соларда деп сенем.

Мырзағали. Не болса да солармен бірге көреміз де. Бетімізден жарылғасын деп отырғаным да сол емес пе.

Білісай. Сөз бітті. Көңілде күдік қалған жоқ. Дән ризамын саған, Мырзашым, жар қосығым!

Мырзағали. Қауіп-қатер, қиын асу, қыл көпірдің алдында тұрмыз ғой, адал жарым Білісай! Жаман айтпай жақсы жоқ... Көңіліңді қалдырған жерім болса, кеш! Енді кешікпейік...

Білісай. Сен де кеш, Мырзаш!

Білісай мен **Мырзағали** қоштасады.

Ш ы м ы л д ы қ

ЕКІНШІ БӨЛІМ

Қазақ үйлер жығылған. Ауылдың алды көше баспаған. Жылқының кісінегені, мөңіреген сиыр, маңыраған қой-ешкі, арбаның салдыры, үдере көшіп бара жатқан ел, үрейленген ауыл... Азан-қазан. ШЫМЫЛЫҚ ашылғанда әбігерленіп ақырғы жүктерін тиеп жүрген Мырзағали мен Білісай. Екеуі де гас-түйін жол киімдерін киініп алған.

Білісай. Мырзағали енді жетті. Қалған нәрсе қалсын. Ендігісін тимей-ақ қой. Дүниесі құрысын.

Мырзағали. Оның да дұрыс. Көлікке жүктің жеңілдігі жақсы. Қазір мал қайғы емес, жан қайғысы болып тұр ғой...

Білісай. Көштің алды ұзады ма?

Мырзағали. Қайдан ұзасын. Ана белден әлі аса алмай барады ғой.

Сатырлатып шауып келіп тоқтаған салт атғының дүбірі естіледі.

Білісай. Бұл қайсысы?

Мырзағали. /сыртқа қарап/ Токтар ғой...

Токтар кіреді.

Токтар. Білісай апа, күрең қысқа атты алып келдім. Ерттеп қояйын. Тездетіңіздер. Ана белдің ар жағынан будақ-будақ шаң көрінеді.

Мырзағали. /абыржып/ жай шаң емес қой ол...

Білісай. /Іштей толғанып/ Неге жай шаң болсын...

Токтар. Мен ат ерттейін.

Білісай. /Токтарға/ Сен жылқыңа барсаңшы.

Токтар. Жылқыны Жиенбайға айдатып жібердім. Қазір кетем ғой.

Токтар кетеді.

Білісай. Мырзағали осы Токтардың айтқаны тегін емес. Дәу де болса келе жатқан актер ғой.

Мырзағали. Білісай, сен кер қасқаға мін де жөнел. Жүкті көліктің қасында мен қалайын.

Білісай. Көліктің қасында мен қалайын. Ол қанішерлер қолға түскен еркекті аяушы ма еді. Қатынды ата қоймас.

Мырзағали. Жок, Білісай. Мені атса да сені қорламасын. Арымнан жаным садаға.

Асығыс Токтар келеді.

Токтар. Мырзаш аға, әлгі шаң тіпті таяп қалды. Атты әскер-ау деймін. Білісай ана, кер қасқаны ерттеп қойдым. Жылқы батасына жеткізбейді, құдай біледі.

Білісай. Мырзағали, сен мін де жөнел. Токтар, жылқыны жау қолына түсірме! Дүркіретіп айдап кетіңдер. Мына тұрған Ақжал ғой.

Токтар. Мен сіздерді тастап кетпеймін...

Мырзағали. Токтар, сен Білісаймен бірге кет. Қасында бол... Жылқысы құрысын.

Бәрі де жау келе жатқан жаққа қарасалы.

Мырзағали. Апырай, ана бір тобы бөлініп, көшке қарай тура тартты ғой...

Білісай. /ызаланып/ Мырзағали-ау, айттым емес пе сендерге жау аяған – жаралы деп... Әне, ең алдында шауып келе жатқан ант атқан Сымағұл сұмың! Сен ана атқа мін де жөнел. Мен ол екі жүзді жауыздың жазасын беріп өлем!

Мырзағали. /өкінішті ызамен/ Кеш, Білісай, кеш! Бізді құдай атты, айтқанына көнбедік... Амал не. Қара басты бізді.

Токтар. Қайран апатайым-ай, айтқаның келді-ау. Кетейік, тез кетейік, апатай!

Мырзағали. Білісай, жар қосағым, сен кет, кідірме енді. Қолға түссен алдымен сені өлтіреді. Азар азғын болса да Сымағұл итке менің жазығым жоқ еді ғой...

Токтар. Мырзаш аға дұрыс айтады. Кеттік. Білісай апатай!

Білісай. Ал, Мырзағали, мұндайда ақыл да, айла да керек. Тапсырдым жалғаз хаққа! Мен енді тез Ақжалға жетейін. Хабар берейін. Олар қару-жарағымен әзір отыр ғой.

Мырзағали. Сөйт, жарым, солай ет. Жұмағұл, Мекәйігдерге жет! Олар бізді жау қолында қалдырмас.

Білісай. Шыбын жаным шықтаса, жетемін ғой Ақжалға. Аман барсам, аттан түспеймін. Азаматтарды алып келемін ғой.

Мырзағали. Токтар, тарт керқасқаны!

Токтар. Қазір ағатай.

Токтар шығып кетеді.

Білісай. Қош, Мырзағали, аман көрісуге жазсын. Тез қайтып келемін, жаумен жағаласып өлсем арман жоқ.

Мырзағали. Көріскенше күн жақсы... Жолың болсын, Білісай!

Токтар кіреді.

Токтар. Ат дайын, ал аттандық, апатай!

Мырзағали. Жолдарың болсын, жолдарың болсын... Енді аялдамандар, таяп қалды жауыздар.

Білісай. Ат аттандық, мылтықты әкел, Мырзағали.

Мырзағали винтовканы әкеліп Білісайға береді. Білісай мылтықты көздеп көріп, оқтап, асынып алады.

Мырзағали. Ойпырмай, Білісай-ай, Сымағұл сұмырайдың мылтығын алып қалғанын ақыл болған екен ғой.

Білісай. О дүние, өз қаруымен өзін жайратсам-ау жауыздың! Жүр, Тоқтар!

Мырзағали. Ат аттаныңдар, айналмандар!

Бәрі асығыс шығып кетеді. Сыртта “қош-қош, аман жет”, - десіп, Білісайды аттандырып жатқан Мырзағалидың, Білісайдың дауыстары естіледі. Шаба жөнелген аттылардың дүбірі. Сахна аз уақыт бос. Сыртта атылған мылтық дауысы. Ауылға келіп жеткен ақтардың айғай-шуы. Ақтың офицері мен Сымағұл кіреді.

Офицер. Бұл сволочтар түгел қашқан бізден, ә Сымағұл мырза?

Сымағұл. Қашқанда қайда барады дейсіз, тақсыр, сіздің құрығыңыздан құтыла алушы ма еді, тәйірі.

Офицер. Бұл ауылды да большевиктер жайлаған, значит.

Сымағұл. Ойбай-ау, тақсыр-ау, олар нағыз азғырушы азғындар емес пе.

Офицер. Азғырушы... азғырушы... Настоящий қызыл шайтандар, дьяволдар демейсін бе!

Сымағұл. Иә, иә, дұрыс айтасың, тақсыр, дәл өзі. Сайтандар... Қызыл сайтандар.

Офицер. Жә, тоқтат! Бос былшылдап, шатпырақтағаннан басқа сенің қолыңнан түкте келмейді, Сымағұл мырза. Мылтығыңды тартып алып, қуып жіберген осы ауыл ғой.

Сымағұл. Тақсыр-ау, шатпырақ, былшылы дейсіз... Жалғыз өзім көпке топырақ шаша аламын ба? Бүкіл ауыл түгел жабылған соң қайтейін. Қайта соның бәрінен аман құтылып, сіздерге жеткенімнің өзі қайда жатыр...

Офицер. /кекетіп/ Қайда жатыр! Әкеннің көрінде жатыр. Үлкен-ақ ерлік көрсеттің...

Сыртта қолға түскен ауыл адамдарын айдап әкеле жатқан ақтың солдаттарының дабыры естіледі. Сымағұл сырт жаққа жалт қарайды.

Сымағұл. Тақсыр, өне қашқындарды әкеле жатыр. Бәсе айттым емес пе, тақсыр-ау, сізден құрығыңыздан құтылатын жан болушы ма еді.

Офицер. /масаттанып/ Бізден ешбір жау құтылып көрген емес.

Қолға түскен ауыл адамдарын айдап ақтың солдаттары

келеді. Қолға түскендердің ішінде Мұса, Құсайын, Зылиқа бар.

Солдат. /офицерге честь беріп/ Тақсыр капитан, мына кашкындарды мал-мүлкімен қолға түсірдік. Бір қатын мен бір киртиз бізге жеткізбей кетті. Қатынның мылтығы бар. аты жүйрік екен.

Офицер. /ашулы/ Немене сонымен құтылып кетті ме ол қатын?

Солдат. Жоқ тақсыр. Біздің алты адам арттарынан қуып кетті. Қалай құтыла алсын.

Офицер. /Сымағұлға ауыл адамдарын нұсқап/ бұл кімдер. Сымағұл мырза?

Сымағұл. Бұлар енді... осы ауылдың адамдары. Көбі осы ауылдың көді-сөді, кедей-кепшіктері ғой.

Офицер. Ә, пролетариат, значит. Сенің мылтығыңды тартып алып, күш көрсететін геройлар осылар ғой.

Сымағұл. Бұларды енді не деуге болады...

Зылиқа. Қарғыс атсын, аруақ атсын сені, Сымағұл!

Мұса. Ант атсын, ант атқыр сені!

Офицер. Бұлар не болтаты етіп тұр?

Сымағұл. Күйінген адам не демеяді...

Құсайын. Тақсыр, бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ, еді ғой. Ұлықсат етіңізші!

Офицер. Иә, не айтпақ едің сен киргиз?

Құсайын. Тақсыр, осы ауылдың кедей-кепшігі екеніміз рас. Ауылдың басты адамдары әлде қашан бас сауғалатып кеткен.

Мұса. Айран ішкен құтылып, шелек жалаған тұтылып деген сияқты, біз жазықсыз шаруамыз. Бірақ, мына Сымағұл сізге өтірік айтып тұр.

Офицер. Қандай өтірік?

Сымағұл. Ой, ақсақал-ау, сен не сандырақтап тұрсың?

Мұса. Сандырақтап тұрған сен...

Зылиқа. Арамыздың құйрығы бір-ақ тұтам деген шын екен ғой.

Офицер. /ауыл адамдарына/ Сымағұл мырза өтірік айтады дейсіндер ме?

Құсайын. Өтірік айтқанда қандай. Сымағұлға қарсылық көрсетіп, қол көтерген біз жоқ. Өзі келіп осы ауылдың бір әйеліне соқтықты.

Офицер. Иә, иә, сонан соң?

Сымағұл. Шал да шатылып тұр, тақсыр.

Құсайын. /Сымағұлды нұсқап/ Шатылған нақ осының өзі.

Сымағұл. Жо... жоқ... Жок. гақсыр.

Офицер. /Сымағұлды зекіп/ Молчат! Сөйле старик.

Құсайын. Өзі соқтыққан соң қойсын ба, әлгі әйел мына Сымағұлды алып ұрып, мылтығын тартып алып, қол-аяғын байлап тастады.

Офицер. Иә, сонан соң?

Сымағұл. Өтірік айтады, гақсыр, құдай біледі, өтірік.

Офицер. Токтат!

Зылиха. Түк өтірігі жоқ. Құдайға шындығы сол. Ей тақсыр төре, Білісай мына Сымағұл секілді еркек сымақтың он бесін бір кісідей көрмейді, қайтесің.

Офицер. О... здорово. Ол қайдан шыққан қағын? Что за герой қатын?

Зылиха. Тақсыр, төре, ол керей қатын емес, осы өзіміздің найманның қызы. Әкесінің өзі патуан болатын.

Сымағұл. Тақсыр, ол нағыз большевик, қызыл... Иә, иә, қызыл қатын.

Офицер. Найман-сайман... Ол қайда? /ауыл адамдарына/ табасындар ол қатынды!

Мұса. Біз қайдан табамыз, тақсыр, шаруасымен кеткен шығар.

Зылиха. Жолың болсын, жолың болғыр, Білісай!

Сымағұл. /офицерге/ Әне көрдіңіз бе?

Офицер. /солдаттарға/ Мыналардың бәрін де апарып, ана қораға қамап тастаңдар.

Солдат. Мақұл, тақсыр. /ауыл адамдарына/ Жүріңдер, тез жүріңдер.

Зылиха. /Сымағұлға/ Жолың болмай жуадай сол, Сымағұл!

Мұса. Аруақ атсын сені, Сымағұл!

Құсайын. Ант ұрсын, құдай атсын, Сымағұл сені!

Сымағұл. Не дейді мыналар, аяғанды білмейді екен ғой.

Солдаттар ауыл адамдарын айдап әкетеді. Олар: "Екі дүниеде жолың болмасын, Сымағұл, халықтың қарғысы атсын! О сұм жалған" - десіп күбіреніп кетіп бара жатады. Сахнада офицер мен Сымағұл.

Офицер. Қатынның астына түсіп жүрген ақымақ, сен еркек емессің, баба ты!

Сымағұл. Тақсыр, олар өтірік айтып тұр, жандары қысылған соң не демеуші еді.

Офицер. Сол қатынды ұстап менің алдыма әкелесің. Сонда көрем мен сенің ерекек екеніңді.

Сымағұл. Құп болады, тақсыр, ол салдақы жаман қатын қайда барады дейсіз. Ол қаншықты Сымағұл аман болса, алдыңызға қыңсылатып алып келем ғой.

Баяу басып Мырзағали келеді.

Сымағұл. /сасып қатып/ Ойбай-ау. Мырзағалимысын?
Аманбысын?

Мырзағали. Аманбыз ғой /офицерге/ Сәлеметсіз бе.
тақсыр нәшіндік?

Офицер. /Сымағұлға/ Бұл қай киргиз?

Сымағұл. Тақсыр. осы ауылдың адамы... Мырзағали...
Мырзаш қой.

Офицер. /Мырзағалиға/ Сен қайдан қашып едің?

Мырзағали. Мен ешқайда да қашқаным жоқ. тақсыр.
Неменеге қашам.

Офицер. Ауың түгел қашып жатқан жоқ па?

Мырзағали. Жоқ. тақсыр. қашқан жоқ. ауыл көшіп жатыр.
тақсыр. Біз көшпелі елміз, қоныс жаңғыртып отырамыз.

Офицер. /кекетіп/ Ә, солай ма. Көшіп жүретін
диқарларсыңдар ғой.

Мырзағали. Тақсыр. нәшәндік, бұл ауылдың ешбір
жазығы жоқ. Момын ел еді. Ана кісітерімізді босатыңыз.
тақсыр. Мына Сымағұл біледі.

Сымағұл. Мырзағали сенің басқа да нең бар. Өз кара
басынның қамын ғана ойласаңшы онан да.

Мырзағали. Ей. Сымағұл, ел-жұртсыз кара басың неге
керек.

Офицер. Бұл қайдан шыққан ходатай?

Шауып келіп тоқтаған аттардың дүбірі. Қолы байлаулы,
бет-ауызы жаралы Токтарды айдап екі солдат келеді.

Солдат. /офицерге честь беріп/ Тақсыр, капитан, мына
бір бандит киргизді ұстап әкелдік.

Офицер. /Сымағұлға/ Бұл киргизді білесің бе. Сымағұл
мырза?

Сымағұл. Неге білмейін, тақсыр, бұл әлгі Білісайдың
бауыры, осы ауылдың жылқышысы, аты Токтар.

Офицер. /солдатқа/ Әлгі қатын? Киргизка...

Сымағұл. /сөзін бөліп/ Білісай, тақсыр, Білісай...

Офицер. /солдатқа/ Ол қатын қайда? Атып кеттіңдер ме,
әлде?

Мырзағали шошынып.

Токтар. /өз-өзіне/ Атасының басы...

Солдат. Тақсыр мына киргиздің өзін /Токтарды нұсқап/
әрең ұстадық. Осы ит бізді көп әуре етіп шатастырды... біресе
олай, біресе бұлай қашады. сволочь!

Офицер. /солдатқа зекіп/ Шатастырды, шатастырды.
Қатын, қатын қайда деймін?

Сымағұл. Білісай қанда. Білісай?!

Солдат. Ұстатпай кетті, тақсыр

Мырзағали. /қуанып/ Я құдай, я аруак!

Офицер. /солдатқа/ Ұстатпай кетті? Сен не оттап тұрсын?

Сымағұл. /таңырқап/ Апырай, ә...

Солдат. /офицерге/ Оттаған емес, тақсыр, ұстатпай кетті, астындағы аты желден де жүйрік екен... нағыз қаншық қатын екен. Ойпырай, өзі мерген-ақ екен...

Офицер. /ашуланып/ Мен сенен характеристика сұрап тұрмын ба, ауызға алуға тұрмайтын қайдағы жиіркенішті бандитка туралы...

Солдат. /сасып қалып/ Жо-жо... жок, тақсыр, сол жаман киргизка... ә... әлгі бандитка үш кісімізді атып кетті.

Сымағұл. /үрейленіп/ Не дейді құдай-ау!

Офицер. Не дейді мына сукин сын! Өлтіріп кетті ме?

Солдат. Өлтіргені қандай, тақсыр капитан, поручик Сойкинді, е... е... кавалерист Левин мен Семеновты сеспей қатырып кетті.

Офицер. /терісіне симап/ Үшеуі де өлді ме?

Солдат. Өлгенде қандай, тақсыр капитан, үшеуі де тура тіл тартпастан кетті, иманды болғырлар.

Офицер. Молчать сукин сын!

Солдат. Есть молчать, господин капитан!

Офицер. /солдаттарға Токтарды нұсқап/ Апарындар мынаны ана қорадағы киргиздармен бірге қамандар!

Солдат. Мақұл, тақсыр, капитан! Жүр былай, бас аяғыңды! Екі солдат Токтарды итермелеп ала жөнеледі.

Токтар. /Мырзағалиға/ Қош, Мырзаш ағатайым, батыл бол! Білісай апам аман... арманым жок менің...

Мырзағали. Токтаржан, сенің жазығың жок қой... Тақсыр нәшәндік босқа күйдірмес...

Солдаттар Токтарды алып кетеді.

Офицер. /ашулы/ Ах иттің қатыны, ах қанішер, ведьма! Ах кызыл сатана! /Сымағұлға/ Сен сол қатынды ұстап менің алдыма әкелмесен, әкеңе көрістірем мен сені, Сымағұл мырза!

Сымағұл. /жағымпазданып/ Тақсыр, ол қатын қайда барады десіз... қолға түседі ғой... Мына /Мырзағалиды нұсқап/ Мырзаш қолымызда ғой.

Офицер. /Мырзағалиды нұсқап/ Бұл что за киргиз? Біздің кісі ме, жок әлде жасырын жүрген қызылдардың қуы ма?

Сымағұл. Тақсыр, бұл Мырзағали момын адам. Бізге бөтен емес. /кібіртіктейді/ Бұл кісі... енді... ана әлгі Білісайдың күйеуі...

Офицер. /сәлт етіп/ Не дейді? Білісайдың? Бандитка қатынның байы, муж что ли?

Сымағұл. Дұрыс айтасыз, тақсыр, муж, муж... Соның байы, Бізден... е... сізден кешірім сұрап тұр.

Офицер. /қаһарланып/ Ым... бандитканын байы де, кешірім сұрайды, е! Ах бандит!

Мырзағали. /жігерленіп/ Жоқ тақсыр, мен бандит емеспін. Кім бандит екенін көріп тұрмыз ғой.

Офицер. /Мырзағалиға/ Мына итгің тілі шығайын деді ғой, ә. Сымағұл мырза, осы ма еді біздің кісі дегенің?

Сымағұл. Тақсыр, бұл кісі бізден қайда барады дейсіз, кешірім сұрап тұр ғой. Мырзағали жақсылықты білмейтін жігіт емес, тақсыр.

Мырзағали. Тақсыр, мен ит емеспін. /Сымағұлды нұсқап/ итіңіз әне қасыңызда тұр. /Сымағұлға/ Ей Сымағұл, жүзі қара екенсің ғой, қара шұбар жыланды қойныма салыпшың ғой! Қайран Білісай, кеш мені, кеш! /Сымағұлға/ Мен сен иттерден жақсылық күтпеймін!

Сымағұл. Тіліңді тарт Мырзаш, ойлан сен, ашу алда, ақыл сонда, әлі де кеш емес.

Мырзағали. Ойланатыным жоқ.

Офицер. /Ызаланып нағанын суырып алады/ Ах, дикарь!

Офицер Мырзағалиді атпак болады, Сымағұл ара түседі.

Сымағұл. Сабыр тақсыр, сабыр! Бұл әшейін шатасып тұр. /осы кезде бір солдат саскалақтап жүтіріп келеді/

Солдат. /офицерге честь беріп/ Ойбай, тақсыр, қаптап, Ақжал жақтан көп атты адам құйындан келеді.

Сымағұл. /үрейленіп/ Ойбай-ау не дейді... алыста ма, солар ғой, солар ғой.

Сымағұл шыға жөнеледі.

Мырзағали. /серпіліп/ Солар болғай етті. Білісай жаным жеткен екен ғой.

Офицер. /солдатқа Мырзағалиды нұсқап/ Апар мынаны, кама ана қораға. Оқ шығармаңдар...

Солдат. /Мырзағалиға ұмтылып/ Жүр быллай! /Мырзағали қозғалмайды/ Бол, бол, жүр тез! /Мырзағалиды мылтықтың дүмімен ұрмақ болады/ Желкенді үзем, жүр!

Мырзағали. Тарт қолыңды!

Мырзағали солдатты итеріп, ұшырып жібереді.

Офицер. /нағанын суырып алып Мырзағалиды атқалы жатады/ Құтырған дикарь, собака!

Осы кезде асып-сасып Сымағұл кіреді.

Сымағұл. /офицерге/ Атпаңыз мұны, тақсыр! Тірідей әкетейік... Қаптап келеді. Білісай... Білісай...

Мырзағали. /Сымағұлға/ Солай ма екен, сұмырай, жастығымды ала өлейін.

Мырзағали қынынан пышағын суырып алып, Сымағұлға тап береді.

Сымағұл. /зәресі ұшып, офицердің артына тығылады/
Қой Мырзаш, тарт, тарт қолыңды!

Офицер. Мә, саған степная дикая орда!

/Мырзағалиды атып жібереді. Мырзағали екі-үш атғып барып: “Қош Бітісай, кег...” деп құлайды./

Сымағұл. /бетін сипап/ О, әлін білмеген сорлы.

Офицер. /солдатқа/ Ана қораға қамалған киргиздарды өртеп өлтіріңдер! Қызылды жақсы көретін немелер ғой. Қызыл жалынға жанып өлсін! Түгін қалдырмай өлтіріңдер! Жойыңдар, жүр!

Офицер мен солдат кетеді. Сымағұл сахнада жалғыз. Ол есі кетіп, сенделіп, сасуда. Кісілер қамалған қора өртеніп жатады. Күңіренген елдің даусы.

Сымағұл. /үрейленіп сырт жаққа қайта-қайта қарап/
Ойпырмай, құдайым-ай! Мына Ақжал жақтан қаптап келе жатқан қызыл пәлелер ғой... Бітісай салдақы ғой бастап келе жатқан. Мына тажал катын түбіме жетпесе игі еді... Ой, алтам-ай, иә, аруақ, аруақ... “Қатын бастаған көш оңбас” деген ата-бабамның қасиетті сөзі бекер болғаны ма...

Қасында екі солдаты бар, асығыс офицер келеді.

Офицер. /Сымағұлға/ Сымағұл, сволочь! Халқым мені жақсы көреді дегенің қайда. /сыртты нұсқап/ Әне жақсы көретін халқың келе жатыр, бар қарсы ал енді.

Сымағұл. Таксыр-ай, таксыр... Жылдам жөнелейік, банды қатын...

Офицер. Енді кашпак екенсің ғой. Нағыз салдақы қатын сен. Ұста мылтығыңды. Қызылдарды қырмай кетпейміз. /солдаттарға/ әбден жақындағанда пулеметтен оқ жаудырыңдар! Жау кейін шегінгенде шабуылға шығамыз.

Солдаттар жүгіріп шығып кетеді. Офицер дүрбісімен қарап тұр.

Офицер. /Сымағұлға/ Неғып тұрсың, бар ана алдағы шепке!

Сымағұл. /сасқалақтап/ Барайын, таксыр барайын... Ой аллай.

Сымағұл кетеді. Сыртта айғай-шу, қызыл жауынгерлердің атқан мылтық дауысы естіледі.

Офицер. /айқайлап/ Огонь! Пли!

Сыртта атыс жүріп жатады.

Офицер. /аиғайлап/ Шегінбеңдер! Жаудырыңдар окты! Ә, солай ма екен, шегіндіңдер ме, батырлар! Енді наступленияға шығу керек... Ал қызыл сайгандар! Өтерменін қарашы, қайтадан ұмтылады... Огонь, огонь!

Асығыс жүгіріп бір солдат келеді.

Офицер. О не боп қалды?

Солдат /чесь беріп/ Семей жактан көп әскер келе жатыр, таксыр капитан. Қызылдар! Қызылдар!

Офицер. /сасып/ Таяу ма?

Солдат. Таяу таксыр, таяп қалды. Қара жолмен қаптап келеді.

Офицер. Жылдам атқа қоныңдар, екі пулеметті тосқауылға қалдырыңдар. Тез атқа қоныңдар! Аркатқа қарай, отступать!

Солдат. Мақұл, таксыр капитан!

Солдат кетеді. Офицер кетуге ыңғайланады.

Офицер. Қашқан жауға қатын ер деген осы болғаны ма! О тағдыр, сұм тағдыр!

Саскалақтап Сымағұл келеді.

Сымағұл. Бас сауғалайық, таксыр, жан-жактан қаптап кетті. Қызылдар, қызыл пәлелер...

Офицер. Ә, солай ма. Сымағұл мырза, сволочь!

Сымағұл. Таксыр, кәспедан... Тастама мені жауыздардың қолына.

Офицер. Енді сенің құның сынық грошка да тұрмайды... Аяғыма оралма, аулак!

Офицер кете береді.

Сымағұл. Құлдық таксыр, құлдық... қалмаймын сізден.

Офицер. Ах, собака! /наганын суырып алып, кете береді/.

Сымағұл. Шын-ақ ит болған екем ғой... құдай, құдай...

/Сымағұлда наганын суыра бастайды/ Сен менен де аскан ит екенсің.

Офицер. /асығыс жөнеліп/ Ә, солай ма... мә саған ит!

Асығыс сымағұлға оқ атып жөнеліп кетеді.

Сымағұл. Алла!

Сымағұл құлап, қайға тұрады. Оған оқ дарымай кетеді. Ұзап кеткен офицерді артынан жүгіріп, ол екі-үш рет мылтық атады. Офицер аман кетеді. Аз пауза. Сыртта "уралаған" қызыл партизандардың дауысы, атылған мылтық, атың дүбірі. Қолында наганы бар сахнаға сенделіп Сымағұл шығады.

Сымағұл. Уһ аллай-ай /наганы қолынан түсіп кетеді/ Жұртта қалған бұралқы итгей болдым-ау! Ант атты ғой мені. /үрейленіп сырт жаққа қарайды/ Әне... келе жатыр. Білісай... Қай тесікке кірдім енді.

Сымағұл шығып кетеді. Білісай. Беспалов. Жұмағұл Ағадеевтар келеді. Бәрі де қару-жаракты. Беспалов бір қолынан жараланған.

Білісай. Қанға батып жер жастанып қалған, қайран ауылым! Ата-ана, бауырларым... О, жауыздар, нағлет, нағлет! /өліп жатқан Мырзағалиды көріп, жылап/ О адал жарым, Мырзашым, арысым-ай! /Мырзағалидың денесін құшақтап/ арманда кеттің-ау, алғаным ай!

Жұмағұл. Бауырым-ай, аяулы ағайыным-ай, о қайран қарағым-ай!

Беспалов. /бас киімін алып/ Топырағың торқа болсын, қадірлі дос. Мырзаш! Революцияның құрбаны, асыл азамат! Білісай ер едің ғой, болған іске боластатқан да берік бол. Амал қанша. Жұмағұл, досым, көтер басыңды. Төгілген қанды, құрбан болған жанды келер ұрпақ ұмытпайды, күрес әлі біткен жоқ.

Білісай. Қош Мырзашым, кеш қалыппыз ғой, кеш, кеш Білісайыңды!

Жұмағұл. Жауға кегінді жібермейміз, аруағыңның алдында ант етемін!

Беспалов. Жауды жермен жексен етпей тынбаймыз, Мырзаш! Қанға-қан, жанға-жан!

Бәрі Мырзағалидың сүйегін көтеріп, сыртқа алып шығады. Аз паузы. Сахнаға Сымағұл шығады.

Сымағұл. Барар жер, басар тау қалған жоқ...

Сахнаға Білісай, Жұмағұл, Беспалов шығады.

Білісай. /Сымағұлды көріп/ О жауыз, малтұн, қалайша жер басып жүрсін!

Беспалов. Екі аяқты айуан, елін сатқан азғын!

Сымағұл. Кешіріндер, /Білісайдың аяғына жығылып/ Кеш, Білісай!

Білісай. Тарт, жүзі, қара!

Жұмағұл. /Сымағұлдың жағасынан алып/ Түр былай, қарабет! /Атуға ыңғайланады/ Жайратайын жауызды!

Білісай. Токта, Жұмағұл, азаматтарымыздың адал қаны төгілген жерді, мына сұмның арам қанымен ластама!

Беспалов. Білісай дұрыс айтады.

Сымағұл. /жылап/ Қасық қанымды қинаңдар, айналайын ағайындар!

Білісай. Ағайын деген сөзден садаға кет, садаға кеткір! Жұмағұл, көзіме көрсетпеші, мына сұмырайды. Әкетші аулаққа!

Жұмағұл. /Сымағұлды әкете бастайды/. Жүр былай!

Сымағұл. /Кетіп бара жатып/ Қош елім!

Білісай. Әкет. Жұмағұл. әкет!

Беспалов. Елім дейді жауыз. итке ит өлім!

Жұмағұл Сымағұлды алып кетеді. Аздан соң мылтық дауысы естіледі. Сыртта айғай-шу, аттың дүбірі. Жүтірің Жұмағұл кіреді.

Жұмағұл. Семейден де қызыл ерлер келіп жетті!

Беспалов. Енді жау құтылмайтын болды.

Жасасын Революция. жасасын Ленин!

Білісай. Аттанындар, ерлерім!

Музыка.

Шы м ы л д ы қ

Семей қаласы, 1971 ж.

1985 жылы өңделіп,

толықтырылған

ПЕРНЕ

3 актілі, 4 картиналы, тұрмыс-махаббат драмасы

ҚАТЫСУШЫЛАР:

- Күнікей**-Қарт ана, 50-де
Толқын-Қызы. Актриса, 30-да
Бұлан-Ұлы, майданнан қайтқан офицер. Әскери қызметкер, 25-ге
Тоқтар - Толқынның күйеуі. Артист, 35-ге
Күлтай - Жас актриса. Күнікей мен Тоқтардың тәрбиесінде, 18-де
Шарбан- Актриса 30-да
Рәш- Үй шаруасындағы әйел, 35-те.
Шалдыбай- Азық-түлік даярлау орнының қызметкері, 35-те.

Оқиға Қазақстанның үлкен қалаларының бірінде болады. Оқиғаның болған уақыты Ұлы Отан соғысының 1944-1945 жылдарының кезі.

БІРІНШІ АКТ

Бірінші картина

Токтардың үйі. Оң. сол канатта жалғас екі бөлме. Төргі жақта веранда. Үйдің іші әсем жиналған. Жұмсағ орындықтан, диван, қабырғада кісі бойы үлкен айна, оның қасында туалет столы. Стол үстінде қазақтың үкілі тақиясы, сылдырмақты тізбек моншақтан, тағы сондай театр жабдықтары...

Шымылдық ашылғанда ішкі бөлмеден күй-сандықта ойналған қазақтың бір күйі естіліп тұрады. Оған желдіртпелі сарынмен Толқын қосылып өзіне дайындық жасап жатады. Күй ойналып аяқтала берген кезде үстінде әскери киім, жаралы Бұлан кіреді.

Бұлан. /Тыңдап тұрып/ Бәрі жақсы... Бірақ, күй пернесін дұрыс басқанмен жан пернесін дұрыс баспадың... /ынта мен көңіл аударып/ Сап алтын өнер неден туады?

Екінші бөлмеден Толқын мен Күлтай шығады.

Толқын. /Аз кідіріп, түрін байқап/ Тағы да не деп толғанып тұрсың?

Бұлан. /Кекей, тесіле қарап/ Сенің жан күйің кімді толғандырмайды...

Толқын. /Қарсы бөлмеге жүре беріп кенет тоқтап/ Я, біреуге ерте, біреуге кеш. Айтайын дегенің сол ғой...

Бұлан. Я, маған ерте, саған кеш. /Қалтасынан алып Күлтайға хат ұсынады /Күлтай, мә, Темірбектен келді. Сені жоғалтып, олда толғанып жүрген болар. Тез хат жаз. Дос сенімін ақтай біл.

Күлтай. Кім сарғайып күте білсе, сол ақтамай ма...

Бұл хат қашан келді?

Бұлан. Қашан келгенін қайтесің. Не депті, оқысаңшы.

Күлтай. /Оқып, өні өзгеріп/ Жаралымын. Госпитальға түстім депті. Ашып айтпайды. /Көзіне жас алады/.

Толқын. Сен жылап тұрсың ғой!

Бұлан. Орнымен жалай да білу керек. Тағы не депті? Әрі қарай оқышы.

Күлтай. /Оқып/

Елімнің жібермеуге жауға келін.
Орнаған жүрегімде берік сенім.
Атыскан өмір, өлім майданыңда.
Әлі берген махаббатың сәулем сенің.

Жүректе айтқан сергті газз сақпап.
Күн туар қайтатұғын сенімді ақпап
Ақ көңіл. адал жүрек. шын махаббат.
Арлы адам абыроймен бақып талпақ.

Жауымның арнап атқан оғы тиіп.
Жатқанда жүрек жанып. жаным күйіп.
Көре алмай қош айтыссам жас өмірмен.
Өлермін сондадағы сені сүйіп...

Бұлан. Әрбір сенім осылай неге болмасқа... /Жігерленіп/
Шерге толған көкіректі сенімі берік сыр ашар... Ауыр азап.
ашы дәмін татпай өмірдің шын қасиетін кім білер. Татқан
білсе, мен білемін, сол үшін де әлі де галай күресерміз. Сен
бүгін жүресің ғой?

Толқын. Иә, жүремін.

Бұлан. Қалқам, Күлтай сен бара тұршы! /Күлтай хатты
ұстаған қалпында ішкі бөлмеге кетеді./ Бұлан Толқынға
тікелей тесіліп/ Сен менің жаныма бір жара аз дедің бе?

Толқын. Не деп тұрсың, Бұлан?

Бұлан. /Бекініп, ауыр зітмен/. Не оймен аттанбақсың?
Алды-артыңа әбден қарап болдың ба?...

Толқын. Бауырым, мен үшін қиналмашы!

Бұлан. Жоқ... Өзің біле ме деп ем, білмедің. Рас сен
менен үлкенсің... Апа дейді... Туыс дейді... Біз екеуіміз
осындағы шүйкелей кемпірден тудық. Әкеден жетім қалғанды
мен мектеп есігін жаңа ғана ашқан бала едім. Сен бойжеткен
қыз емес пе едің. Сенгеніміз сен едің ғой. Есінде болар
Толқын, кімге сүйеніп едің? Дәрменің аз, арманың көп, өнерге
жаңа талпынған шағыңда қанат қакқызып ұшырған кім еді.
Кімді қор етпексің.

Толқын. Қорладың деймісің?

Бұлан. Енді не?

Толқын. Менің халым өз басында болса не дер ең?

Бұлан. Женгізбес ем.

Толқын. Аласқаныңда арғынан білсең...

Бұлан. /Қадата қарап, таңлана/ Ә, сен әлі адастым деп жүр ме едің!

Толқын. Я, төгеннен құйын сокқан жоқ.

Бұлан. Құйын емес, жын соқты.

Толқын. /Масайрап кекете/ Ілгері де күн бар, көзің жетер. Ол сені қаруғып жұмсап, мұқатамын дейтін шығар. Жоқ... жаңылғанымға жазықты болармын, бірақ мұқалмаспын.

Бұлан. Әсіре қызыл тез оңар демей ме қазақ.

Толқын. Тілегіме сай тірегім де бар.

Бұлан. Тірегің арзан сауда, айырбас болса, оны да көрерміз. Мені де бір ойласаңшы. Білетін ел-жұрт сенің інің дейді. Өлім мен өмірдің атысқан арасынан келдім. Сахна, ән күй, би көруде ғана деп ойлаймысың. Олай ойласаң адасқаным деп біл.

Сырттан Күнекей кіреді., ұзақ пауза.

Күнікей. Толқынжан, машинан қай уақытта келуші еді? /Кенет ойланып/ Токтарды сен бір жерге жұмсап па едің? /Екеуі де үнсіз. Бұланның ашулы екенін сезіп/ Бұланның, айту жетті ғой...

Бұлан. Жеткені осы болса, жетпегені не, апа?

Күнікей. Ойланар, ақлына түсер деп еді. Қай сорға бастап тұрғанын қайдан білейін...

Бұлан. Я, күткен абырой осы еді.

Толқын. Тергеуің жетті. Бұлан.

Бұлан. Жоқ, ана алдында бас игізгім келеді.

Толқын. Ананы қадірлемеген кім бар. Мен өз борышымды ақтағанмын. Ер жеттің, ел таныдың, ендігі қарыз сенің мойнында. Токтарға көңілім қалған, жүрегім суынған, дәнекер бола алмайсың. Кеш айтты деме, сағың сынады, Бұлан.

Бұлан. Рас айтасың, мен анама қандай қарыздар болсам, сен Токтарға одан да ауыр қарыздарсың. Мынау аппақ қудай шашы бар, қарт ананың да қинап отырғаның соның қарызы. Соны театрдың сахынасында тайрандап жүргенімде соның қарызы... Майданның кешегі мен де солдатымын. Сол майданға бізді аттандырған елге барғаты отырсың. Халық маңдайындағы жұлдызына балайды. Қарыз, қалір деген сол. Сынса осыны ойлап менің сағым сынады.

Толқын. Жә, маған мораль оқымай-ақ қой. Есім кірген жыңды емеспін. Ақлыңа рахмет. Өлер жерімді менде білемін. Апа бері жүрші. Кетуге ыңғайланады.

Күнікей. Апаң құрысың, несіне апа дейсің.

Бұлан. Басыңнан аттаса алақаныңды теріс жай, көкірегіңді көкке сау... Басқа қолыңнан келер не қалды.

Толқын. Не сілге сілтеп тұрсың?

Бұлан. Ә, сілтеуден қорқамысың. Қорыққан кісі аяғын байқап басады.

Толқын. /Бұтығып, қысылып/ Қаламым тұзу, қалай басам десем еркімде.

Жалт бұрылып бөлмесіне кетеді. Аз үнсіз.

Күнікей. /Ішгей күйінішпен / Бұ қыз ба, бұ қыз көтере алмады ғой.

Кеудесіне саршұнақ шайтан шықпасағай болып ұялаған. Баяғыда күйеуімізбен бір ауыз жаман сөзге келсек, әп-сәтте-ақ жарасып жүре беретін едік. Бүтінгінің әиелі құлағына қол апартпайтын бір көкшұнақтар... Жасаған-ау... Ода бір сорлы. “Толқынтай”, “Толқышке”, “Тоня”, “Ішке”, “Мішке” деп ақарында міне, қатынды бастан, баланы жастан тыып ұстамас болар ма... Сенің де мінезің бір томырық... Үркіте, қорқыта сөйлейсің... Теректің шоғындай шартылдап тұрған немеге барлығы да қамшы...

Бұлан. Сенің де менің де бетімнен өшпес таңба болды, апа.

Күнікей. Тетелес інісісің ғой, не дейді, саған сырын айтты ма?

Бұлан. Ей апа, аңқаусың. Сырын ерте білгенмін. Түзеледі ғой, енді ойлар деп... әттең дүние, оқопта, блиндажда... жау оғының астанда, шыбын жанды шүберекке түиген сағатта... Арыммен ант етіп хат жаздым. Оның да әсері болмағаны...

Күнікей. Ойлайтыны не, ашып сұрадың ба?

Бұлан. Желді күннің оты қалай шалқимын десе еркінде емес пе. Әне, Тоқтар да келе жатыр. Бір кезде жігіттің гүлі еді, қор болғаны кімге аянышты емес, апа. Туысынан қол үзіп, бар өмірін біздің бақығымыз үшін жұмсаған жанның жарасын ана болып, сен емдеуге жармасам, туыс болып мен уытын басуға жарамасам, не қасиет қалды. Жоқ мен енді көрмеймін.

Күнікей. Сабыр етші

Бұлан. /Бойын ашу кернеп теңселіп тұра алмай/ Бұдан кейін не қылған сабырлық. Өнер қуған, үлгі берген тәтем бар деп келгенде көрген қызық, қуанышым осы болғаны ма... /Дірілдеп/ Басы мең-зең, көзім қарауып барады, апа сүйей бер. /Күнікей сүйіп отырғызады/ Бұл не? Адасу ма... Айну ма... Апа, маған Күлтайды шақырып берші.

Күнікей. Қазір қалқам, тыныштапшы. /Айқайлап/ Күлтай! Жасаған-ау, өзі құрғаны мен қоймай сені де құртқаны ма...

Бұлан. Мені құрта алмайды... Шақыршы апа. /Ішкі

бөлмеден Күлтай келеді/ Күлтай бері келші маңдайымды ұсташы.

Күлтай. Неге ашуландың. Бұлан аға? /Диванға жағқызады/
Бұлан. Жәй. әншейін. Сен маған тура қарашы...

Күлтай. Қарадым, Бұлан...

Бұлан. Жаныңмен гура қарап жауап берші. дос сенімін ақталдың ба?

Күлтай. О не дегенің. Бұлан...

Бұлан. Иә. одан биік не бар. Сар даланың сыры тек қана сенің бойыңда... Төңкерілген аспан асты қайдай кең... Күн не деген мырза... Жел қандай майда... Ол сонда, от ішінде. өлім аузында... Сен менің қасыма отырсың... Далада өскен дала қызы... Ер жанына сусын беретін дана қызы... Әнің мен қуат бер? Өз өленінді айтпай-ақ қой... Соның жазғанын оқып берсең де болады.

Күлтай. /Қаттасынан хатты ашып, ақырын қоңыр баяу әнмен оқиды.

Елімнің жібермеуге жауға кегін.
Орнаған жүрегімде берік сенім.
Алыскан өмір, өлім майланында.
Әл берген махаббатың сәулем сенің

Жүректе айтқан сертті таза сақтап,
Күн туар қайта тұғын сенімді ақтап
Ақ көңіл, адал жүрек, шын махаббат,
Арлы адам абыроймен бақыт таппақ...

Ән аяқталады. Ішкі бөлмеден үстінде жол киімі, Толқын шығады. Есіктің қасында көзін төңкере қарап, сілейіп тұрады.

Бұлан. /Толқынға көзі түсіп/ Әкеңдер мені бұл үйден. /Басын көгеріп алып/ Кеудем қысылып барады. Сенделіп түрегеледі. Күнікей мен Күлтай сүйемелдеп сол жақтағы бөлмеге алып кетеді.

Толқын. /Сағатына қарап/ Жүруіме аз-ақ уақыт қалды. Дауып тұрды. Бет ашылды. Дос пен дұшпан не деседі еркінде. /Булығып сөйлей алмай/ Алдамшы бақ тек менің ғана басымда... Не болдым... Не болғалы тұр... Алдың бұлдыр болса да алған беттен қайтпа деймісің. Көп аузын жаба алмайсың, көптің сөзін тоқтата алмайсың, әлде абыройым төгіліп, бағымның қайтуына бастадың ба... /Қатты қиналып, туалет столына етпеттей отыра кетеді. Сырттан қоңырау соғылады/ Сол... келді /Басын көтермейді/.

Күнікей. /Ішкі бөлмеден шығып/ Қазір. Сормаңдайлардың

біреуі аша да салмайды. Есік ашады. Қолында бірнеше бөлек бумасы бар, қолтығына қысқан нотасы Тоқтар кіреді.

Тоқтар. Апа, мына нәрселерді алыңызшы.

Күнікей. Бү не, қалқам?

Тоқтар. Толқынның жолға алатын азық-түлігі де.

Күнікей. /Нәрселерді алып/ Маңдайдың тері, қолдың кірі дүниеде... /Кете береді/.

Тоқтар. /Мағына бермей/ Ғайыбынан түсті, ана. Қызыңның жолы болады екен. /Толқынға нотаны ұсынып/ Міне, Толқын... Күнім - ау, бұл қай жатқаның! Тағы не болып қатты... Басыңды көтерші. Міне, анадағы әнді өз даусыңа қайта жазғыздым. Біраз нелеу, бірақ, оқасы жоқ, ырғағы аяғындағы қайырмасыда жақсы шыққан.

Толқын. /Ашулы/ Әнеугіден бері шошқа тағалады ма екен.

Тоқтар. Жаным-ау енді, өзгерте қою оңай деймісің...

Толқын. Жол жөнекей үйрене қою маған оңай болып па. Бір ауыз бірдеңені дыр еткізгеніне бәлсініп, әкесінің құнын сұрайды. Онысы бір адам сияқты ән болса екен. Көңілге қонар құны жоқ... Жамау-жасқау құрама. Кеңірдегімнің салағасы, айтпаймын.

Тоқтар. О бишараларда не күнә бар. Жоғары дедің, төмендетті. Күй қакпай, домбыра шертпей болсын дедің оған да көнді.

Толқын. Беделге қарап неге жазады.

Тоқтар. Жаным-ау, екеуімізді ескермей жүрген күндері бар ма?

Толқын. Шәрбанға неге аудара жапырақтайды. Жақсының бәрін соның маңдайына жазып қойып па...

Тоқтар. Өзіміз жақсы болсақ, жақсылық бәрімізге де жетеді ғой.

Толқын. Аямастан-ақ үстіне үйін төге салып едіңдер, масыл болды ма... Бәрінің де шашбауын көтеретін сен аққұс. Мәшинен қайда?

Долданып жината бастайды.

Тоқтар. Саған не болған, сабыр етші. Машинаны Шалдыбай беретін болды, қазір келеді.

Толқын. /Бақасгықпен/ Табанымыздан тозып жүргеніміз мынау /Аяқ киімін көрсетеді/ Мына адыра қалғырды қалада сүйрегеніміз аздай, далада сүйретеміз бе? Уәделескен тігіншің қайда...

Тоқтар. Толқын-ай, аяқ киімі құрғырын бар емес пе еді. Тігінші антұрған үйінде жоқ, әйелінің соңынан кетіпті. Тағы да барып келейін. Кетуге ыңғайланады.

Толқын Бармай-ақ кой...

Тоқтар. Неге?!

Толқын. /Өзімнен кекей/ Тұғырыннан шошынған түйғындай қайтып қолға қондыру қиын болар. Иә, барып не қыласың.

Тоқтар. О не дегенің!

Толқын /Безеріп, сатмақпен/ бармайсың. Отыр. Менің сенімен ашып сөйлесетін әңгімем бар.

Тоқтар. Тағы не күйге бастағалы тұрсың. **Толқын.** Не деп тұрғаныңа түсінбеймін.

Толқын. Я, мәселе сол түсінбеуде Сен маған түсінбейсің. Мен де саған күні бүтінге дейін түсінбей келдім.. Тегі есебімізді айырғанымыз жөн болар..

Тоқтар. Не айтып тұрсың сен...

Толқын. Осылай жүруімізде не қасиет, не қызық, не баға бар. Намысың бар жігітсің ауыр тиер.

Тоқтар. Ауыртыпалықты адам ғана көтереді.

Толқын. Көтересің білемін...

Тоқтар. Білсең оның несін айтып тұрсың маған...

Толқын. Екеуіміздің қосылғанымызға он жыл екен. Содан бері сырласып, сөйлесіп, кінә айтысу сенің ойыңда болды ма!

Тоқтар. Кінә айтысу...

Толқын. Қол ұстасып қосылғаннан бері біз екеуім, шешіліп сөйлесе алмай келеміз. Ол анық. **Тоқтар.** Бүгін осы жерде күнгір ойды анықтап, жөнімізді табайық.

Тоқтар. /Шошып/ Толқын...

Толқын. Шошымай-ақ кой, ол халден өткенсің.

Тоқтар. Елеусіз қарайтын күннен өтіп, шошитын, сескенетін күнге жетпң деймісің. Кінәлі мен болып, сен кінәсі болсаң деп тілейтін едім. Рас, сенің кінәлі болғаның ауыр екен. Жарайды. Онда бұл әңгімені қозғамайық. Осымен доғарсаңа болады. /Ішкі бөлмеге қарай жүріп/ Күлтай!

Толқын. Сеніңше не? Сөз қылуда тұрарлық емес пе?

Тоқтар. Жоқ Осымен доғарайық делім ғой... Күлтай. Ішкі бөлмеден Күлтай кіреді/

Күлтай. Жай шақырдың ба, аға.

Тоқтар. Қазір барда директорға жолық, өзі біледі.

Күлтай. Жолдан кешігіміз ғой аға.

Тоқтар. Үлгересің.

Толқын. Үлгере алмайды. Бармайсың.

Тоқтар. Үлгерту, үлгертуеу менің қолымда. Жылдам тез барда, мына қағазды бер.

/Қағаз жазады/

Күлтай. Жаксы аға барайын.

Кетеді.

Тоқтар. Я. толқып жеткен жерім де...

Толқын. Толғанып жеткен жерім. Күлтайды неге жұмсадың?

Тоқтар. Ол бармайды.

Толқын. Менімен бірге ме?

Тоқтар. Иә сенімен бірге.

Толқын. Тоқтар, жеке бастың мәселесін, әлеумет ісіне араластырмайық. Жіберме, қайыр. Өз берген жақсылығыңды өзің қайтып алмақысың. Ынтымағым жараспады деп жолға бөгет боламысың. Жіберме мен үшін, өзің үшін.

Тоқтар. Оған енді кеш қалдың...

Толқын. Иә енді барлығына да кеш.

Тоқтар. Дұрыс. Толқын, сенің қауіпің жолыңнан жетістік табу арманы болса, маған о да соққы. Сен ашып айттың. Жеткен жерім осы деп толғанып айттың... Бірақ, сен еккен дертке қарсы қолданатын шара екен деп ойлама. Өз берген жақсылығыңды өзің қайтіп алмақысың дедің ғой, жақсылық қайырып алынбайды. Есіңде болсын. Толғауы жеткен іс тоқта дегенмен болмайды. Сен жанымды жүз жерден жарала, жазуға да, сауығуға да құдіретім, күшім де жегеді... Жеткеннің алды осы.

Толқын. /Үрейлі пішінмен/ Мұнымен не айтқын келеді.

Тоқтар. Ойымда не бар, бәрін де.

Толқын. Айта алмайсың, айтатың күннен кеткенсің.

Тоқтар. Жаксы, айта алам ба, айта алмаймын ба, тыңдап көр.../Телефон сылдырайды. Тоқтар тыңдап/ Иә, соның пәтері. Кімді Толқынды ма? Кім сұрайды?... /Өңі бұзылып, телефонның трубкасын қолына ұстап... үрейтенгендей аз кідіріп /Мә, ал!/ Трубканы лақтырып тастап, теріс айналады.

Толқын. /Сездірмеуге тырысып/ Қызғану әркімнің де қолынан келеді. Жігіт болсаң, қорғай біл. /Тыңдап/ Ия, мен. Вокзал басынан...

Тоқтар. /Өзіне өзі/ Сезіп едім, шыдап едім...

Толқын. Қашан?... Жарты сағаттан кейін.

Тоқтар. /Ашулы/ Жарты сағаттан кейін дейді. Сайқал... Бар әйелдің күнәсі сендей болғанда, әлемді түнек неге баспайды... Күледі... Қуанады... Мазақ етеді...

Толқын. Неге қорланасың?

Тоқтар. Қорлық емей немене.

Толқын. Үйренген...

Тоқтар. Не деп тұр, бұйдалы тайлак, қайда жетелесем

сонда деймісін. /жағт бұрылып. телефонға тап беріп/ Токтат! Қорлауың жетті! /Телефонды жұтып алады/ Сен не деп тұрсың, не істедің!... Тірі жанды арбаған зымиян. Қылығыннан жер жеркенсін. Арың қалай барады. Дәтің қалай шыдайды... Бұдан сен меніреу түнде мияулаған мысық неге болмадың.

Ішкі бөлмеден Күнікей келеді.

Күнікей. Құлындарым-ау, бұларың не?..

Токтар. Адал сүтің... Ақ батаң...

Күнікей. Қой деп елім-ау, Толқын. Тілімді атмадың.

Екеуінің бұл күйіңді көргенше, мойыма дорба салып неге қаңғып кетпедім екен...

Толқын. /Безеріп тұрады да, кенет/ Мен кінәлі. Не деп сөксендер де еріктерін. Мен кінәлі. Өз бөлмесіне кетеді. Ұзақ паузы. Даладан Шалдыбай келеді.

Шалдыбай. Апа, дені-қарның сау ма?

Күнікей. Шүкір, шырағым.

Шалдыбай. Толқын қайда? /Сағатына карап/ Ә, әлі де уақыт бар екен. Машинаны қоя берейін бе, жоқ тоса тұрсың ба? /Тым-тырыс. Жауап ала алмайды/ Сендерге не болған ей... Неге үндемейсіңдер?..

Күнікей. Е, отбасы, ошақ бұтының әңгімесі ғой шырағым.

Шалдыбай. Ашырай, осы отбасы дегенің қиын-ай...

Апа, қолыңнан дәм татпағалы бірсыпыра уақыт болды. Таң атқалы Токтар екеуіміздің шабылып - сабылып... Оңай деймісін осы күні қолға түсіре қою. /Токтарға/ Ой, сенікі не ей... Толқынның жолға шығып жүргені бүгін емес қой... Тәйірі алсын сені. Өздерің артиссіңдер, мұндайда мәз-майрам болып жатпайтын ба. Апа, мына күйеу баланың иығы түсіп кетіпті, бірдеме бар ма мына бізге беретін.

Күнікей. Ия, қатқам бұрынғы жай, бұрынғы күй бар деп айтып тұрсың ғой. Тең құрбысысың, не болғалы тұр, тым болмаса зер салып, көңіл аударсаңшы. Шалдыбай-ау...

Шалдыбай. Әй, әй, не болып қатып еді... Апам тіпті ауыр сөз айтып тұр ғой. /Қолын сілтеп/ Әй, осы сендер-ай. Шөлкіін жөндеп қие алмайтын бір шүйке басым бар. Ащуланса басамызға әңгір таяқ ойнатады. Сақ бол, байқап жүр, деп ақыл да айтып қояды. /Токтардың қасына барып/ Онысы теріс те емес, телефонға маза бермейтіндерің кім, деп әурелейді-ау. Кім болсын, таныс жолдастар деймін. Жок, сенің сұмдығың ішінде дейді. Сезді көпір. Шалдекең аяғын шалдыра ма. Оның қасында сенің әйелің қордың қызы емес пе? Төбене секірсе де көне бермеймісін бе.

Тоқтар. Ленірме жел сөзінді қойсан екен. Бәрі де болды, бәрі де бітті.

Шалдыбай. Ана, мынау не деп тұр өзі...

Күнікей. Иә, не деді дерің бар ма...

Шалдыбай. /Сөйлетпей/ Жә, жә, бопты, бопты. Әй, сен де бір қызғаншак, түймедейді түйедей қылатын... Артистка, аматың қанша, күнесін. Шыда, Құдай біздің қолымызды артистерге жегізібейді. Сен қадірлей білмейсің. Олардың жаны күйрек, нәзік. Сахнада қандай көрсен үйінде де сондай көр. Чепуха, ондай-ондай болады. /Айғайлап/ Толқын, бәрі кел. /Үйден Толқын шығады/ Біріннен бірің үрікпей отырсыңдаршы бытай /студияларды ыңғайлап қоя бастайды/ Әй, осы шүйкедей жаман кемпірдің аркасы бәрінің адам болып отырғандарың. Ана, бірдемең болса әкелші, мына екі күшікті татуластырып жіберейік. /Күнікей қолынан жетектеп ауыз үйге алып кетіп бір бөтелке арақ алып кірді/ Рюмке бар ма? /Өзі тауын алып құяды да, біреуін қағып жібереді/ Делқұлы десеңдер де осы мен сендерге бір сөз айтайын ба? Тыңдайсыңдар ғой? /Сыртта машинаның гүдогі естіледі, верендадан қарап/ Тоқтай тұр, қазір - қазір. Жолдастарың келіп қалды, кәне, кәне, болсаңдаршы. /Шыдамсызданып өзі қағып салып, тағы құйып қояды/ Я, мен сендерге, ұмытпасам осыдан он жыл бұрын, шіркін, өткен өмір-ай, осы үйде ме еді? Е, айтпақшы ана кішкене үйлерінде екен ғой. Осындай үстелдің басында, тең - құрбымның алдында елді уатып, жұртты шулатып екеуінің Қозы-Көрпеш — Баяндай болып қосылған тойларыңда бірінші тостымына жаман досың көтеріп еді-ау.

Шәрбан кіріп келеді.

Шәрбан. Әй, мынау не деп бөсіп тұр. Жазған-ау, мұның да жүрмейтін жері болсашы.

Шалдыбай. Тоқтай тұр Шәрбан. Бері келші өзің, мына жерге отыршы.

Шәрбан. “Жаман үйдің қонағы билейді” деп, кісі үйінде мырзаситын әдетің-ау сенің. Ал, отырдық.

Толқын. /Тоқтарға/ Сонымен сен мені мұқаттым дейсің ғой.

Тоқтар. Кімнің мұқалғанын жұрт айтсын. Менен ауысқан жақсылық қалған өміріне азық емес пе? Оны несіне сұрайсың.

Толқын. Жақсылық қылсаң түгел қыл. Қайда жібердің Құлтайды?

Дауыс. /Жамырап шығады/. Толқын, Толқын.

Шәрбан. Толқын-ау, Құлтай қайда кетіп еді... Немене, ол бармайтын болды ма?

Толқын. Шәрбан қоя гүршы. /Токтарға/ Тағы да айтам, жібер деймін.

Тоқтар. Жүре бер, жоның болсын. Менің еккен жемісімнің жапырағы басыңда күнге шалғызбайтын сая болған.

Шәрбан. Буларың не... Түсінбеймін.

Толқын. /Долданып/ Түсінесің, Шәрбан. Бүгін болмаса ертең. Енбегім елге ортақ екен. Ортақ іске іріткі салып Күлтайды алып қалғаның жеміс шықпасын, абыройын айрандай төгейін, құлап қайт дегенің ғой. Жарайды, оған да жауап беретін осы.

Сырттан. Толқын. Толқын. Болсаңшы.

Шәрбан. Мұның өзі не боп барады...

Шалдыбай. /мастау/ Тоқтар, сенікі де, Толқын сенікі де... ым, ия, екеуіңдікі де /столды қойып қалып/ дұрыс емес, совсем дұрыс емес.

Шәрбан. /Кекен, мысқылдан/ Машинаның моторы дүртіндеп тұр екен. Авария болып жүрмесін сақтанғайсың, Шалдыбай.

Толқын әнеүкүңгі алған нотаң қайда? Концертке шығуға жарамасақ та қолымызда болсын.

Толқын. /Штей күйініп/ Мә, нотаң. Шырқай бер әніңді. Дүние сенімен маған тар еді, енді міне кеңейейін деп тұр. Сүйінші сұра, жар сал, қызық хикая, құлақ құрышын қандыратын әңгіменің арқауы мен болсам, таратушы осы боласың, қуан. Шалқы, масаира.

Шәрбан. /Таңырқаған болып/ Мәссаған, қызықсың-ау өзің. Ит ашуын тырнадан аладының кебі. Жазығым не? Қойдық, Күл болмасаң, бұл бол. Қош бол.

Шалдыбай. Шәрбан. Шәрбан. Сен екеуіңдікі не?

Шәрбан. Қолыңнан келсе ана екеуін жарастыр.

Кетеді.

Дауыс. /Сырттан/ Поездан катмаңыз, қашан шығады.

Асығып Күлтай келеді.

Күлтай. Толқын апа, сізді тосып тұр. Тез шықсын дейді. Аға директормен сөйлестім, сіз біледі дейді ғой.

Толқын. Оның не білетіні бар, жүресің!

Күлтай. Аға... аға...

Тоқтар. Рұқсатым жоқ, бармайсың, қалкам!

Толқын. /Әбігер/ Бұл қай қастығың.

Тоқтар. Қас пен досты өткелден өткенде көрерміз депті ғой біреу.

Толқын. Олай болса, сол өткелді мен күттім. Ер болсаң жібермей бақ.

Шамаданын лактырып тастап, оғыра кетеді.

Күлтай. Аға, барайын, барайын аға. Сіз үшін, екеуіңіз үшін. Келген соң рәлімді дайындаймын ба?

Толқын. /Дірілеп/ Сені менен алып қалғалы тұрған рәліме екен.

Тоқтар. Сенің сапарың сағым сияқты бұлдыр іске ұмтылу болса, Күлтайдың сапары бөленген бесіңінде тербеліп аламның рәлін жасау. Ол бармайды, ойнайтын рәлі бар.

Үйден Күнікей шығады.

Күнікей. /Тоқтарға/ Тілеуің берсін, барсын қалдырмашы жолынан.

Тоқтар. Аласқаның алды жөн, арғы соқпақ... Енді жөнді менен несін сұрайды. Қолқатама апа.

Машина гудок береді. Тым-тырыс.

Толқын. /Шыламсызданып, жылап/ Жаным апа, не боп барады... Іштен шыққан балаң емес пе едім. Неге айтпайсың...

Күлтай. /Тоқтарға/ Ағатай, рұқсат етші. /Бұл кезде ашулы Бұлан шығады/ Бұлан, ағаны күндірші.

Бұлан. Ағаң алдына бас игенде ғана көнеді... Бұл сен баратын жол емес. Театрды мына сен, мен, Тоқтар ағаң үшеуіміз осында құрамыз. Әрене араласпаған, берекелі шын театр құрамыз.

Толқын. Театрдың берекесін алған мең екенмін. Олай болса, Күлтай, сен қала-ақ қой. Өзім-ақ барайын. Не көрсемде бағымнан... Қош болындар!

Асығып шығып кетеді.

Шалдыбай. /Соңынан жүре түсіп/ Драмасы осы ма, не деп түсінесің.

Кетеді.

Сыртта машинамен өңдетіп кетіп бара жатқан артистер.

Күлтай. /Өзіне/ Бұл әзірлік қана... Шын драма әлі алда.

Ш ы м ы л д ы қ

ЕКІНШІ АКТ

Перде алдыңда қолыңда таяғы, көңілі жабырқаңқы, теңселе басып келе жатқан Тоқтарға Шәрбан қарсы жолығады.

Тоқтар. /Өтіп бара жатып/ Шәрбанбысың? Бәріңнің де достығын көрінді.

Шәрбан. /Бұрылып қасына жақындап/ Дос болмағанда, қасың деп пе едің... Неғып жүрсің, қайда барасың?

Тоқтар. Көшерімді жел, қонарымды сай біледі деп қаңбақ айтыпты ғой. Басым ауған жаққа.

Шәрбан. /Тоқтардың қолтығынан алып/ Өкпен орынды. Мені де бір тыңдашы. Жақсы кездестің ғой өзің.

Тоқтар. Есеңгірген бас кімді тыңдамайды. Айта бер.

Шәрбан. /Күрсініп/ Жаным ашиды, аяймын... Бір азаматтың еңбегі сендей-ақ болар. Не істемедің. Тек құстың сүтімен суармадың. Аспандағы ай, жұлдызға да қолың жеткіздің. Қоятын не кінәсі бар?...

Тоқтар. Жаным-ау, кінәсы болса мен өкінер ме едім... Жок кой, өзіңе де аян.

Шәрбан. Ия.. сені түсінбеді... Соныман ендігі ойың не? Әлде шыдағың келе ме? Үйреніскен отбасын тастап кету оңай да емес... Оны енді өзің білесің де... Кім біледі... Келісіп кетерсіңдер. Кешіріп келдің, әлі де кешіресің...

Тоқтар. Рас деп ойлаймын.

Шәрбан. Міне, түн жамылтып тұрмын. Маған мынау көк тайғақ мұз, сүренсіз тұманлы ауа қандай жиіркенішті болса, олда сондай. Елге де аян... Ерте білгенмін. Тек саған айтуға дәтім бармай, сені аяйтынмын. Өз көзі жетер деп жүретін едім. Көзің жетті. Қырғи қабақ бас араздықты қояйық. Сен Тоқтар емес пе едің. Бізден алшақтауың да соның кесірі. Саған деген бөтен ойым болса, маған да бір зауыл бар шығар. Бұрылған екенсің, қайтып қарасын көрме!

Тоқтар. Шындығын көру, көрмеуде ме?

Шәрбан. Сұмдығы ойында болсашы!

Тоқтар. Ойында...

Шәрбан. Ия...

Тоқтар. /Сабырсызданып Шәрбанды қолтығынан алып, ілгері бір-екі аттап, кенет таяғымен нұсқап/ Сонау сәуле біздің

театрдың алдындағы сәуле. Оның төрінде сенің де, менің де, оның да бейнесі түр. Жанарлы, өткір нәркес көзіңмен тесіле карашы. Өзің де көресің. Біздің орнымыз сонда. Мұның қалдыр-қасиетін білдік пе... Білмедік. Шәрбан. Біздің жанымыз ел қазынасымен сұғарылған жоқ па еді. Соның уызын ішің, ер кеткен ұлы мен қызы демей ме бізді. Жүрегімізде домбыра мен қобыздың телегей-тасқан сазы жатқан жоқ па. Қасиетіміз кесек алтындай, қалдырымыз ала таудай екен. Неге аяққа басамыз. Неге желге, күнге шалғызамыз. Не бір жаман әдет, дандайсыған, асқандық, бақ күндестік, тоғышарлық мінез, ел көшіне ере алмай, шабан - шалағай мешеу қалып, жүйріктен жабыға айналған сорылық менің де, сенің де басымызда бар. Жалған десен /залды нұсқап/ мына отырған жұрт айтсын.

Шәрбан. Жұрт әділ. Мен емес, сенің басыңдағы кемшілікті олар айтады. Күліп те, күйініп те айтады. Оған не дейін.

Тоқтар. Жұрт сөзі төрелік...

Шәрбан. Төрелікті жұрттан күтсең есің барда, еліңді тап. /Театр сәулесіне бетін бұрып/ иіле, бетімізді жаңа түзу бұрдық... Дәл бұрдық. Адастанан бұрдық. Сенің ескі мекенің мынау, қарау басқан, күнгірт тартқан ағаштың арғы бетінде жүр. Қолымнан ұста. Сен іздеген жаңа адамның бейнесі театр алдындағы сәуленің ішіңде... Содан табасың. Сол жерден жолығасың. Өзің жолықтырамын.

Сүйрей жөнеледі. Сонынан Шалдыбай келе жатады.

Шалдыбай. Ау, әй, тоқтандар!

Шәрбан. Жоқ. Шалдыбай, біз асығыспыз.

Шалдыбай. Е, мен де асығыспын. Театрларыңа 3 - 4 адамға билет алып беріндерші. Ойын басталғаты жатыр, көре алмағанымыз ба?

Шәрбан. /Кейін бұрылып/ Бос орын жоқ. Бүгін біз қатыспаймыз, сондықтан көре де алмайсың.

Шалдыбай. Онда мені де ала кетіндер... Бірге болайық.

Тоқтар. /Кідіріп/ Тұра тұршы.

Шалдыбай. Болмаса менімен бірге жүріңдер. Машинам дайын түр. Бүгін дем алып, бас қосып, былайша. Е..., ия, өзімізше отырайық та... Құдайға шүкір табылады...

Тоқтар. Шәрбан, сен жүре бер. Күжқараңа сәлем де. Ертең мені Шалдыбайдікінен тапсын. Сәуле тұрсын, көктемгі жұлдызға жеткізсең де еркінде. Бердім билігімді.

Шәрбан. Адал көңіліммен де!

Тоқтар. Айтқаның болсын, Шәрбан /қол алысады/. Шәрбан кетеді.

Машина қайда?

Шалдыбай. /Айғайлап/ Ей, Айдарбай, бұр машинаны біздікіне қарай.

Екеуі кетеді.

Шымылдық ашылады. Бірінші актідегі Токтардың үйі. Күлтай үстел үстіндегі Толқыннан келген хатты алады.

Күлтай. /Ашып оқып/ кетіп барам... /тани алмай/ Тағдырдың не жазғаны болса да көрдім. Не баққа, не сорға. Тірі қайтсам өз қылғанын өз алдына бір келтірермін /өзіне/ не дейді мына шіркін. Әкем шогты шапқан сайын үдейді деп, үйден алыстаған сайын үдеп барады ғой өзі /оқып/. Енді менен үмітін үзсін, екеуімізді қосамын деп енді әуре болма, апа. Онда мәңгі бағымды байлағаның. Бұлан, сен қанша жек көрем десең де өз туысыңнан өзің безе алмайсың. Партизандықты қой. Мен жоқта оған не болып отырғаныңды білем. Әділдік десең, дәрменсіз әділдіктен, орынды қиянат жақсы. Сен мәңкіп, тулағанмен дүниеге тұтқа бола алмайсың. Өмір қатігез. Тауың шағылады. Менің жолымның шиыры көп... Күлтай екеуің соған түспеуді ойландыр. О не дегенің? Мендей болмандар дегені ме? /Хатты столдың үстіне қойып, күледі/ Күлмейінші. Кім біледі... Мен де осылардай... Жоқ... Арманымның бірі де, аңсағаным, сарғая күткен тілегім де сол ғана /Ақырын, есіне түсіріп, ән салады/.

Жауымның арнап атқан оты тиіп,

Жатқанда жүрек жанып, жаным күйіп.

Көре алмай қош айтыссам жас өмірмен

Өлермін сондадағы сені сүйіп...

/Кенет ойланып/ Маған телефон соғып біл деп еді-ау, Токтар ағам. Қайдан табам. Кімдікінде екен. /Дереу телефонды алады, сырттан қонырау қағылады/. Қазір.

Есік ашады. Сырттан қолында сумкесі бар Күнікей кіреді.

Күнікей. Келді ме?

Күлтай. Жок, апа.

Күнікей. Аян қайда?

Нәрселерін қояды.

Күлтай. Далада ойнап жүр.

Күнікей. /Келіп/ Қарағым-ау... Папамды мен іздеп келейін дейді. Жасаған тірі айырылған күйікті көрсеттің бе. Театрында да жоқ па екен?

Күлтай. Кеше гүс кезінде келіп кетіп еді деиді. Шәрбаннан да, Күжқарадан да, Имекс арылдан да. Жылтыршекеден де сұрадым. Бірі де бітпейді.

Күнікей. Қу шұнақ. Қу мандай қар ай.. Бірлемеге ұшырап жүрмесе игі еді. Есінен айырылыпт есенгіреген сорлы... Жығылған үстінде жұдырық осы да... Енді қайдан ізделдік. Әлгі бір Шалдыбай ала құспен шатасып кетті ме. О неме де көрінбей кетті ғой. Базарға бара жатсам. Әбіштің апасы қарсы жолығып... Сені не кара басты, қызына сөзің өтпеді ме, бет моншағы үзледі дедің бе... Бұдан өлгенің жақсы еді. Құдайыңды ұмытайын деген екенсің, ондай бетпақтың бетін гырнамайтын ба, деп жер-жебіріме жетті. Бүйгіп досқа күлкі. дұшпанға таба болып әртішке болғанша... Күлтай, сенен енді сұрайыншы, осылардың түз еңбегі неге жараспайды. Білдің бе?

Күлтай. Жок, апа...

Күнікей. Ел не дейді?

Күлтай. Жұрт ия... жок, апа айтуға аузым бармайды.

Күнікей. /Аңырап қалып/ Айтуға аузым бармайды...

/Тұңліп/ тоғыз ай көтеріп, тоғыз күн толғатқанда ел адыңда кара бет болсын деп пе едім. Ақ сүтім арам болғаны ма, адал тілегім теріске баққаны ма. Не күнә, не сұмдығымнан жаздым. Әлде өтірік, әлде шын... Мұндайда құрыққа сырық жалғайтындар да көп болатын еді. Сенің анығына көзің жеткен сияқты ғой...

Күлтай. Ия, апа, міне жазған хаты.

Күнікей. Не депті? Оқышы, өз құлағыммен естиін.

Күлтай. Енді менен үмітін үзсін депті.

Күнікей. /Ауыр күйініш үстінде/. Көзі қабырғада тұрған Токтардың суретіне түсіп Лаулаған өрт едің, тумағаныңа ғана кінәлі еді. Бәрінің басын қосып үйірілдіріп ұй қылып, адам қылған сен едің-ау. Сен де менің қолымнан кеткенің бе... Екі көздің қарашығынан бірдей айырылғаным ба. Аянымның өгей екенің қолыңда өксіп өмірі ме. /Сазарып отырып, көзіне жас алады/ Күлтай, бұл хатты сен Бұланға айтпа, ол бүлдіреді. Токтарға да сездірме. Мен оны іздейін. Сен де ізде.

Кетуге ыңғайланады.

Күлтай. Апа, қайдан іздейсің?

Күнікей. Токтарым деп жар салсам, неге дыбыс бермесін. Шәрбаннан, Күжқарадан сұрайын.

Кетеді.

Күлтай. Жарайды апа, киініп мен де шығайын. Ішкі бөлмеге кетеді. Хат үстелде қалады. Даладан Токтар кіреді. Еңсесі түсіңкі. Таяғын сүйеп үстел қасына келіп, Толқынның суретіне қарайды.

Тоқтар. /Суретті қолына алып/ Арты өкініш болғаны ма. Неге аңдамшы болдық. Желікпен жерге тығылғаның ба. Тіршілік қандай сәнді еді. Көрікті еді... Қанағаттан қиялмен қияға шарықтап қосыла ұшқан күндер. Қызықты сұту түндер. Жалғанға, өкінішке айналғаның ба? Айнымас деп сенген ақ көңілдің ауғаны ма? Жаным-ау, жолымыз қысқа ма еді. Ойлағанына жетпей жығылатын талапсыз жандар біз бе едік. Әнші - құйші, биші болсаң оның арнасы, арқанын кен даласындай таусылмас дария емес пе еді. Қайда бұрдың бетінді. Қар суынан пайда болған қакка бұрдың ба. Арзан өнер – бір көрініске қия мәз болған, бір секіргеніне қуанған... Жүрегіңде толғау жоқ, жаныңда терең сезім жоқ, жалған шабыт пен ақылды нәпсі жеңіп, жел көңілге желігіп, қызылға көзін түсті ме?... Шәрбан, мені қайда жетеледің, қай сағымға жетеледің, қай сағымға сіттедің. /Суретке/ Әлде сенде мендей тең тартыс толқымалы ойда ма екенсің? Ойыңды басқан қара тұманды серпіп тастап, маған деген махаббат отын жарқ еткізіп қайта жандырар ма екенсің? /Хатына көзі түседі. Бір қолында сурет, бір қолымен хатты ашады. Қуаныш/ Маған... Толқыннан.

Оқиды. Өңі бұзылып, бір қолында тұрған Толқынның суреті жерге түсіп кетеді. Ішкі бөлмеден Құтай шығады. Хатты тез қалтасына салады.

Құтай. Аға, келген екенсің ғой. Біз сені іздемеген жеріміз қалмады. Апам тағы да іздеп кетті. Папам қайда қашан келеді деп Аян да... Неге үндемейсің? /Хат есіне түсіп, іздеп/ Не көрдің?... Неге оқыдың, аға?...

Тоқтар. Қалқам, несіне қапаландың.

Құтай. Жоқ, аға, оқымауың керек еді.

Тоқтар. Арнап атқан оқтан ажалды адам құтыла ма... Аяным қайда жүр?

Құтай. Апам бірге сені іздеп кетті.

Тоқтар. Аяным. Аяшымды...

Теріс карап жасын сығып тастайды.

Құтай. Аға, сонша неге мұқайсың өзіңді... Сен сондай ма едің.

Тоқтар. Мұқатма деймісің, қалқам.

Құтай. Ия, өзіңді ая, қанатыңның астындағы мына бізді ая, апамды ая. Ол сен жоқтан бері мүлдем шөгіп кетті. Серпілші, Тоқтар аға, қамықпашы!

Тоқтар. Жоқ қалқам, қамықпаймын.

Құтай. /Мойына асылып/ Өтірік айтасың. Немене өзін

өнің қашып тұр. ұйықтамағансың ба... Дем алшы. Кешке ойының бар емес пе? Шаршайсың ғой.

Тоқтар. /Ойланып/ Күлтайжан! Менің өргенген жүрегіме қанағымен су сеіккен қарлығаштай көмегің қуат бермей ме? /Еркелетіп/ Сендер барда ағаң шаршамайды. Жүдемейді. Қане. бәрі ұмытылсын. “Мақпалды” бір шырқап жіберші.

Күлтай. /“Мақпал” әнімен/

Үйірі қысырақтың мақпал қара.
Шашыңды күндіз өріп, түнде гара.
Аулына сенің Мақпал келгенімде.
Ей. Мақпал, қырындамай бермен қара.

Әннің қайырмасына Тоқтар да қосылады.

Тоқтар. Міне. әр уақытта осылай емін - еркін айт... Дауысыңды қыспа. Біздің әне бір артистер сияқты. құлап кететіндей дирижорға қарай берме. Сахна деген ол бір кең байтақ дүние. бай өмір. оған орныңды тауып..сия білмесең, оның ішінде қырандай қалықтап ұша білмесең... Көрушінің көзіне ілінбесің. Ән айтсаң бабымен, ырғағымен айт. Сөз сөйлесең тігісін жатқызып, кестесін келтіріп. көкейге қонымды етіп сөйлей біл. /Маңдайынан сүйіп/ Ел үмітін ақтайтын маңдайдағы жұлдызы сендер боласыңдар... Бар. Тоқтар үйге келші. деп апанды шақырып кел.

Күлтай. /Қуанып/ Қазір аға. кетіп қалмайсың ба?

Тоқтар. /Күліп/ Жок кетпеймін... Жылдам. /Күлтай шығып кетеді. Үй ішінде ірсілі-қарсылы жүреді. Кенет/ Мен кімді ойнаймын деп арман етпедім. Арғысы Гамлет... Демон... Бергісі Шокан. Абай... Дүниені ақыл-оймен тебіренткен не данышпан ұлы тұлғаларды ойнай алдым ба. Жок. Шіркін жауының төбесінен жай оғындай жарқылдаған елімнің ер ұлдары... Төлеген батыр, Талғат... Қаны қызса ел намысы үшін қандарын тайсалмай сермейтін елдің ер ұлдарын неге ойнамасқа... /Қуанышты үмітпен/ Жегелейді. Сенімді күшейтеді. Көкке құлаш ұрғызады. Серпілгенді. Сергітеді. Шіркін Қанапия! Осындай да салмағанда қайда айтам /Қанапияға шырқайды/.

Айғайлап жылқы алдырдым қыр жағынан.
Көп дұшпан қаматады ық жағымнан.
Ныспымыз Қанапия болғаннан соң,
Келмейді Сырдың суы сирағымнан.

Қайырмасын айтып тұрған кезде үйге баяу басып бір әйел кіреді, тыңдап тұрады.

Рәш. /Өз-өзіне/ Не деп түсінем... Жападан жалғыз... Күңіренгені ме. Жоқ әлде шаттығы ма!

Тоқтар. /Жалт бұрылып, таңданып/ Сіз кім боласыз?

Рәш. Бұл үйде Толқын деген артистка тұра ма? Соның анасына жолығайын деп келіп едім.

Тоқтар. Анасына... Онда не шаруаңыз бар еді?

Рәш. Шеккен жапа-зарымды шақпақ ем. /Тоқтар аң-таң/ Ол кісінің күйеу баласы қайда? Бұл үйден кетті деп еді ғой...

Тоқтар. Кеткені қалай, қайда кетті?

Рәш. Ерді намыс, қоянды қамыс өлтірмей ме? Әйел екеш мен де намысымды қуып келіп тұрмын. Төрт бірдей баласын тастап, сикырлы бір азғының азғыруымен адал төсегінен безген, адасқан күйеуімнің намысы еріксіз айдап әкелді. Ер болса, ол бұл үйде тұруға тиіс пе екен...

Тоқтар. /Ашуға булығып/ Ер болмай ез болсашы?

Рәш. Онда күнде өлгені. Жақсыдан шарапат, жаманнан кесепат, дейді қазақ. Сүйіп қосылған жарының сыры бітмей, құр сыртына мәз болып қызғаныштың көк есегі болған жігітті кесепет демей не дейді... Кешіріңіз. Кім боласыз? Бетке басу аналық атыма ауыр. Ол жігітпен кездессем бүкіл жар атынан намысын қорғауға шақырар ем. Бұл қалаға мен жаңадан келген адаммын. Сыртынан атағын естігенде қуанушы ем. Ер дегенім ебелек екен. Түнілім.

Тоқтар. /Зілді ашумен/ Жоғал...

Рәш. Ә, сіз бе едіңіз. Айып менде, білмеген у ішеді... Кешіріңіз... сөйтсе де сандырақтап айтқан екен деп ойлама. Намысыңды қорғай біл... Ерге көкірегі күндей адам ғана жар бола алады. Кеттім.

Аз кідіріп, асықпай, салмақпен басып шығып кетеді.

Тоқтар. /Әкінгендей/ Не деді... Не дедім... Орынсыз ашуға жол бердім... Сырына неге қанбадым. Өнім бе, түсім бе! Жер үшін жарға соғылған бейбақ, Токта, тұра тұр. /Соңынан жүгіре басып, баруға ыңғайланады/. Алқам-салқам, портфелін сүйретіп Шалдыбай қарсы жолығады. Кетіп қалыпты.

Шалдыбай. Жаңағың кім? Бүйрек беті бұлтиған, үріп ауызға салғандай бір керім ғой өзі. Антұрған, әйел дегенше маңдайыңның ырысы дәл сегіз елі-ау. Тұздықтап базарға салса да өтпейтін біз сорлы ғой. Неғып тұрсын... Ә, қойшы... Келеді өздері керек болса, жә, киім машинем дайын тұр. Жақын жерде бір колхозға барып қайтамыз.

Тоқтар. Әттең дүние, сенің ролінде бір ойнасам-ау.

Шалдыбай. Осындағы жазушының бәрі қызығады. Мен білемін. Бірақ, жаза алмайды. Біз деген бір батқыл-шытырман ғой жатқан. Жазу үшін сложный комбинация керек. Саған да ойнау оңайтмес. Фронттың ба, тылың ба, қалың ба, бәріне де азық-түлік дайындап беріп отырған мен. Айтпақшы бір қызық бар. Кеше сен кете салысымен мені горсовет шақырды. Барсам мәжіліс болаиын деп жатыр екен. Шалдыбай Жантөбетов, сенің отчетыңды тыңдаймыз деді. Өздеріне бір ес болсайшы. Күн бұрын хабарламап па, айтпас па, ескертпес пе... Содан қысыла-қысыла сөйлеп бердім дейін. Тер одан да, бұжан да ағып жатыр. Бөлен ауданнан бөлен тонна, түгін ауданнан түген тонна түсірдім. Тонна-тоннасымен алдарына тізіп салдым. Соның бәрін магазин-магазиннің складтарына төккізіп обеспечить еттім дедім. Ендігі кәні өздеріңде. Наркомторг, горторг, пишеторг, облторг, райторг... бәрі де менен алады. Халықтың несібесін дұрыстап бере алмай отырмыз. Продавец атаулының бәрі жейді. Бұл сұмдық қой. Осы арасын қатты айтып подчеркивать етті. Аздап өтірігі де бар. Онсыз болмайшы ғой. Дегенмен, бәрі шын. Наркомторгтан келген біреу маған, Вы врете сукин сын, дейді. Міз баққам жоқ. Қызық-ай өзі. Содан қысылтып графинадағы суды сылқылдатып жүта беріппін, жүта беріппін. Содан горсоветтің бастығы Овощ атаулыны өзің жалмап отырсың дейді. Солда сөз боппа. Решенияны кейін естисің деп өзімді шығарып жіберді.

Тоқтар. Міне, сондықтан да сенің роліңді ойнау қиын.

Шалдыбай. Айтпадым ба қиын деп, сондай қысылшан уақытта сөз тұрып сөйлеп, жол тауып шығып кету ешбір артистің қолынан келмейді. Неге отырмыз, кетпейміз бе. Ә, тағы бір қызық бар екен-ау. Осындағы сеннің балдызың бар ғой...

Тоқтар. Иә.

Шалдыбай. Жүр ғой осында.

Тоқтар. Ал, ол не істепті...

Шалдыбай. Өзі военкоматқа қайдан кіріп кеткен. Бүгін таңертең маған повестка жіберіпті. Шалдыбай Жантөбетов сенің броньыңды аламын. Сен бронға жатпайсың дейді. Е, жатпасам жатпайын, бірақ өкпемде дімкәс ауруым бар дедім. Содан бронымды алып қалды. Мен жапшы қорықпаймын ғой. Бірақ... Зәрем жоқ... Ол бала ғой әлі. Сен тентек болма деп айтсаңшы өзіне. Біз сияқты сыйлайтын адамдар көп пе?

Үстінде офицер киімі, қатты басып Бұлан кіреді. Шалдыбай сасып ұшып тұрып қайта отырады.

Бұлан. /Тоқтарға/ Келген екенсің ғой?

Шалдыбай. Иә, келдік, бала.

Бұлан. Саған айтпаймын. /Тоқтарға зілмен/ Дегенмен де бұл жүрісің атына лайық емес. Сыйлан өсіп едім... Әкемдей болып едің, бұның не?

Шалдыбай. Бала ікі жөн. Қанша айтқанмен майданнан келді ғой. Мен айттым, апам ренжиді үйіңе қайт дедім. Тілді бір алмайсыңдар, міне...

Бұлан. /Түсін суытып/ Сен кімге ақыл айтасын.

Шалдыбай. /Шошып/ Ақыл емес... Ара ағайындық сөз ғой.

Бұлан. Кеселдің басы сендейлерден басталады... Құлқынның құлы, сұғанақ сүм. Біреуді алдан, біреуді арбап, елдің арын аяққа басып, жұрттың нәсібесін жұлып тартып жеп жүрген жебір. Майданда ер азамат қан төгіп жатқанда, сен мұнда ұры итше жыламаңдап түкпір-түкпірді теміскіле... Шалжандауын жетеді. Арсыз ала аяқ. Қай бір қуанышы мен қайғысына орғақ болып жүрмін дейсің. Жалтырат табаныңды. Тайып тұр! /Қолымен нұсқап/ Бар!

Шалдыбай. Апырай, атыс-берістің де көмегі болмағаны ма. Ұнатпасан қайтейін. /Кетіп бара жатып/ Тоқтар, тағы хабарласып тұрармыз.

Тоқтар үндемейді. Шалдыбай кетеді.

Бұлан. /Ызалы/ Осындай немерелерді үйір қытып, сондайлармен бірге жүру кімге абырой... Толқыннан арандағы әрекет орынсыз әдетке айналған аурудан басталған.

Тоқтар. Апаңды жақтаймысың.

Бұлан. Апаңды жақтамаймын. Сені мақтамаймын. Сан рет мақталғансыңдар. Орынды жерінде әлде мақтаймыз, керекті жерінде кемшіліктеріңді де ашып айтамыз. Қай мінездеріне қуанамыз, қай қылықтарыңа сүйсінеміз. Сендерді талант дейді. Халық алақанына салып аялайды. Жан қорегі сусыным дейді. Несін аяды. Атақ, даңқ, құрмет бәрі сендердің үстеріңде. Өздеріңді бір ойлайсыңдар ма? Жок, сол атаққа дандайсып, жетілдік, жеттік, болдык дейсіңдер ме... Әлі аз. Жетіліп, жетіп болған жоқсыңдар. Сендер сахнаға шыққалы ондаған жылдар өтті. Ол еңбектеріңнің сыбағасын алғансыңдар. Бір-ақ бүгінгі таңның, бүгінгі елдің, партия мен өкіметтің тілегін орындай алып отырсыңдар ма. Не бердіңдер? Айтыңдаршы! Заманның ұшқыр серпіні қайда алып кетті. Сонау майдан болып жатқан жерден бастап, бергі жердегі өмірде не болып жағыр, телміре қарап, терең толғанып, құлаштарыңды кең жая алған жоқсыңдар. Кешегі көз алдында

ойнап жүрген бата, бүгін майданның бағыры, елдің ері. Алды доктор, кандидат наук, ғылым иесі. Бойларыңды солармен өлше. Сонда ғана теренге бойлайсың. Алысқа сілтейсің. Болмашы ұсақ әдеттердің төңірегінде күндеріңді өткізу жетеді. Аяймын жаным ашиды. Сенгенің тек бойыңдағы таланттың ғана. Ол аз... Қайта толғанып, өзіне-өзің қарасаң осы айтқанымның бәрі де жөн десің...

Тоқтар. /Мойындап/ Дұрыс. Бұлан Ұғамын. Бәрі де рас. Сен маған ақыл айтуға жаралдың, о да менің жемісім. Қуанамын. Жалғыз-ақ, арманым бұдан былайғы өмірімде сенің қайрауыңмен ұшталып о.қытығымды толтырамын ба дейтін ем /қатты қиналып/ Ол тілек болмады... Міне. Толқынның жазған хаты... Оқып көр.

Бұлан. /Асығып/ Не депті?

Оқып жатады. Тоқтар ақырын верандыға барады.

Тоқтар. /Келе жатқан Аянды көріп/ Аяным, Аяшым... Папанды ізделің бе, күнім.

Дауыс. Папа, сені бұлан ағам ертіп келді ме?

Тоқтар. Жок, құлыным өзім келдім. Әжең қайда?

Дауыс. Әне әжем. әне. Құлтай апам. Енді кетпейсің ғой, мен ойнаймын, папа.

Тоқтар. Ойна, ойна құлыным! /Сырттан Күнікей мен Құлтай кіреді/ Веранданың сыртқа есігін ашып, құшағын жайып кетіп бара жатып/ Аяным, құлыным тоқта... Келші! Кетеді.

Бұлан. /Күйінішпен/ Ия, ол Аянды сырттан ғана сүйіп кететін болды, апа...

Тым-тырыс түнерген қалпында қатады.

Ш ы м ы л д ы қ

ҮШІНШІ АКТ

Бірінші картина

Театр сахнасының сырғындағы артистер гримделетін орын. Оң жақта Шәрбанның, солда Толқынның бөлмелері. Коридор Төргі қабырғада шымылдық құрулы.

Ойын басталғалы жатқан уақыт. Ұзақ соғылған электр қоңырауының дауысы. Үсгінде ойын киімі Толқын бөлмесінен шығады да, Шәрбанның бөлмесінің есегін қағады.

Толқын. /Ызалы/ Шәрбан, бері шығып кетші.

Шәрбан. /Бөлмесінен шығып/ Толқынбысың? /Қол алысып/ Сәламатсың ба? Аман-есен қайттың ба? Келгеніңді естіп едім. Бара алмай жатырмын., ту өзің тіпті ажарланып кетіпсің, жол жаққан екен...

Толқын. /Зілді/ Құдайға шүкір, майдай жақты. Міне өлді, барса келмесе кетті дедіңдер ме. Ролімнен алып тастап жүрген қайсың?

Шәрбан. Алып тастаған емес, жастарды басты рольдерде ойнасын деген коллективтің тілегі болған.

Толқын. Сол тілекті сенен де, ана алақұстан да бұрын мен айтқан болатынымын. Сонда менен бастауларың дұрыс па? Шет қақпай қылып мұқатамын дейтін шығарсыңдар... Пішту. Әлдеріне кара. Мұқалғаным...

Қалшылдап тұра алмайды.

Шәрбан. Байқұс-ау енді... Мандайға жазып қойған рөл жок қой.

Толқын. Мандайыңа жазбаса, жол бер.

Шәрбан. Менің бермей жүрген күнім бар ма?

Толқын. Қызғыштай қорып, безек қаққан көсемдігіңді көргеміз, болмаса ойнайтын бүгін сенің де ретің жоқ. Неге кезекті бермейсің.

Шәрбан. Көзің карауытып, ашуыңды менен алғалы тұрсың ба, өзің?

Толқын. Саған айтамын, сенен алам ашуымды. Көлгірсіме... Өртті салып жіберіп жайдары жансып, су жұқпас сұмырай бола қалатын ежелгі әдетің болатын. Театрды өз қолыңнан жасағандай билеп-төстейтін дәнеме де жоқ... Ойнай келген ролім ойнаймын. Мықты екенсіңдер, ойнатпай көріңдер!

Шәрбан. Ол күштілігіңді маған айтпа.

Толқын. Кім едің сен соншама

Шәрбан. Үйдегі қазан бұзарлығың мұнда жүрмейді
Толқын, сенімен салғыласып тұратын уақығым жоқ. Қазір
сахнаға шығам, ойыным бар /Бұл кезде Токтар келе жатады/
Дауынды ана Токтарға айт...

Бөлмесіне кетеді. Толқын да өз бөлмесіне кетеді.

Токтар. Вася, Вася. Екінші қоңырауды бер.

Дауыс. Болады.

Токтар. /Толқынның бөлмесін қағып/ Күлтай,
дайынбысың, киіні болдың ба?

Толқын. /Шыға кеп/ Күлтайыңыздың дайындығы шамалы
бопты. Сондықтан өзім шыққалы тұрмын, жолдас режиссер.

Токтар. Қыңырлықты қызметтен тысқара жерде істесеңіз
екен, жолдас актриса.

Толқын. /Сазарып/ Қыңырлығым емес, кезегім.
Қыңырлық сендерден кетпесін.

Сарт еткізіп есікті жауып, бөлмесіне кіріп кетеді.

Токтар. /Ызамен/ Кесірінді елдің бәріне бірдей тигізе
алмайсың. Аспанды құлатып жіберсең де бүгін ойнай
алмайсың. Күлтай қайда? Рұқсат еткен кім? Бұл не сұмдық! /
Қолында камзолы, асығыс Күлтай келе жатады/ Сен қыз
қайда жүрсің? Екінші қоңырау соғылды.

Күлтай. Аға, Толқын апам өзім ойнаймын деп киініп
алды ғой.

Токтар. Болмайды! Толқын апам ойнамайды. Халықты
алдай алмаймыз. Афишада сенің атың жазылған. Басты рөлде
сахнаға тұңғыш шығатын күнің. Тигізбесін қырсығын. Бар
киін. Екі минут ішінде дайын бол!

Күлтай. Жарайды аға, киінейін, бірақ...

Токтар. Күнім-ау, мен саған бар деп тұрмын ғой.
Игілігіме қол сұқпа, болашағыма бөгет жасама деп неге
айтпайсың. /Шәрбан бөлмесінен шығып келеді/ Шәрбан,
бұл не, долылық па, жындылық па... Афишада жазылды,
оны неге көрмейді. Театр үйінің драмасының орны емес,
неге айтпайсың ана замандасыңа.

Шәрбан. Алты аласы, бес бересі жоқ. Өзіме қарап тұрып
тарпа бас салған жоқ па. Не деп айтасың.

Токтар. Жаным-ау... /сағатына қарап/ Бес-ақ минут қалды.
Не істеймін? Костюмерша қайда? Әділ іске қатал болсаң,
айыбы жоқ. Бәрі жүр, Күлтай /Екеуі Толқынның бөлмесінің
алдына келеді/ Толқын, үйренген жау атыспасқа жақсы деп,
басыңғың келеді ме? Әр нәрсенің орны бар. Мына Күлтай

кешегі бір күндерде шашы желкілдей сенімен менің сонымнан жүгіріп жүрген бала еді. Бүгін міне топ алдыны шығып, өнерін көрсетуге жарады. Бақытын байлаймысын. Неге бермейсің. Қуанышы бәрімізге ортақ емес пе?...

Толқын. Күлтайды алыма кес-кестеп тартпай-ақ кой. Менің бағымды сен байлаймысың. Қатардан келу маған да ауыр.

Тоқтар. Қатардан... Сондағы жарыспағың Құлтай ма? Бақытыңды өз қолыңа алған жоқ па едің.

Толқын. Ендеше жолыма кедергі болма.

Тоқтар. Жолың ашылған... Киімді бер!

Толқын. Зорлықпен бе...

Тоқтар. Әділ іске қиянат істеп тұрған сенікі зорлық. Толқын бәсеке талас десең, мына менімен, ана Шәрбанмен талас. Күйітпе жазықсыз жастың жанын. Бер киімін!

/Үшінші қоңырау соғылады/ Тоқтай тұр. /Тұра жүгіріп кенет кідіреді/ Беріліп қалды. Толқын, сенімен екеуіміздің арамыздағы тартыс та сенің осы сияқты таяз ой, шолақ ақылыңнан туатын. Ақыры не болды... Не болғалы тұр... Сен мұнда менің басымды күлкі, келемежге айналдырам дейсің ғой, ана отырған халықты ойыншық етемісің. Ете алмайсың... Халықпен ойнауға болмайды. Өмір сахнаның сыртында емес, ішінде, халықтың көз алдында. Бер киімді!

Толқын безеріп тұрып қалып, ақырын киімдерін шеше бастайды. Онан күткен халықтың залдың қол шапалақтағаны естіледі.

Толқын. /Ауыр күйінішпен/ Мә, ал Құлтай, сен шық халық алдына. Маған шығуға болмайды екен...

Бөлмесіне кетеді. Құлтай да бірге кіреді.

Тоқтар. Шымылдық! Шымылдық! Шәрбан. Дайынбысың?

Шәрбан. Дайынмын.

Екеуі кетеді. Толқынның бөлмесінен киініп Құлтай шығады. Толқын бірге.

Құлтай. Толқын төге, жүрегім соғып тұр... Менің тұңғыш қадамым. Тоқтар ағам екеуіңнің айныған көңілдеріңді қайта қосуға себеп болар ма!

Толқын. /Ойланып/ Қосуға деймісің? /Күрсініп/ Ширап шынға шығып кетті ғой, қалқам. Созғанмен қол жетпейді.

Құлтай. Жоқ, төге, шындап сермесе қол жетпейтін шын бар ма? Біріңнің көмегіңмен, біріңнің ізіңмен міне кең дүниеге мен де қанат қаққалы тұрмын... Ойлаған жерге жету үшін көңілді кейін тартатын күдігім екеуіңнің арандағы айныған махаббат... Шынымен сөнгені ме...

Толқын. Оны енді еске алып кайтесін, қалқам. Сен қазір сахнаға шыққалы тұрсын.

Күлтай. Тілектес бол, төге!

Толқын. Тілектесің... Жолың болсын!

Күлтай. Мен шыққанша кетпейсің ғой?

Толқын. Жок... Иә... Аналық борышымды аяғына дейін ақтай алмадым. Бәрі де арман...

Тұнжырап төмен карап қалады.

Күлтай. Шығатын кезегім келді. Келтім, төге.

Жүре береді.

Шам сөнеді. Ойын аяқталуға таяу уақыт. Сахна сыртында Токтар, Шәрбан тұр... Залда ду қол шапалақтау. Құрмет, қуанышты, көңілді көтеріңкі дауыстар.

Токтар. /Орнында тұра алмай/ Әлі болған жок. Соңғы сатысына жеткізбей қол ұрды... /сахнаға назарын аудара/ Осы серпінінді төмендетпе... Аяғыңды кең таста. Міне, міне, осы бір кезең... Толға, түйдектеп тек... /Ырза болып/ Жарайсың Күлтайым, жарайсың! /Шәрбанға/ Көрдін бе? Ұзаққа талмай шабатын жүйріктің серпіні бар ма емес пе? Вася, тез шымылдык! /Ду қол шапалақтау/ Васька, аш! /Зат күніреніп кетеді, шапалақ күшейеді. Жарқ етіп сахнадан Күлтай шыға келеді. /Токтар құшағын жайып/ Жанған талап! Ризамын! Төбем көкке жеткендей болды. Жабырқанқы көңілді серіпп тастадың.

Шәрбан. Құтты болсын қаламын!

Бұл кезде Бұлан келеді. Ізін ала Күнікей. Шалдыбайтар келеді.

Бұлан. Күлтай қайда?

Күлтай. Мен мұндамын, аға.

Бұлан. /Қолын алып/ Ойлаған ойымнан шықтың, осы қасиетіңді мәңгі сақтай біл. Ардақтаймын, қуанамын.

Күнікей. Келші Күлтай, маңдайыңнан иіскейін.

Шалдыбай. Молодец! Тіпті өзіміз соқыр екенбіз... Осы күнге дейін Күлтайды көрмей жүрген. Бәрінен де асырдың! Шәрбан, Толқындар шашына да ітесе алатын емес.

Бұлан. Өй сенің жүрмейтін жерін, қыстырылмайтын орның болсайшы.

Шалдыбай. Шырағым-ай енді, қуанғанымызды білдірмейміз бе? Апа, бүгінгі еңбек Күлтай екеуіміздікі... Міне, мына алақанды қараңдаршы, ұра, ұра күлдіріп қалды.

Күнікей. Е, сен байғұс кімге алақан ұрмай жүрсің... Жарайды балалар, Қуанттындар да, күлдірдіңдер де. Токтаржан, осының бәрі сенің еңбегің. Сен едің баулап ұшырған /көзіне жас алып/ Не керек төрт құбылам сен тұрғанда, менен бақытты кім бар еді. Маңдайына симадың...

Тоқтар. Ия, апа, уақыт солай болшы...

Шалдыбай. /Ұнапай/ Уақыт, уақыт... Осындайдың арты той-тобырға айналып, мәз-мейрам болып жатпайтын ба ел гәйірі...

Тоқтар. Қоя тұршы, Шалдыбай.

Бұлан. Жемтік іздеген күзғын құсамай, осы сен бізден қашан аулақ кегесің. /Шалдыбай үндемейді, ығысып теріс айналады/ Тоқтар аға, бұл саған қойған таудай талаптың, көп тілектің бір үшқыны ғана... Бетіңді жаңа түзедің... Енді құламай, сүрінбей аяқтай біл. Тек өз ұяннан өзің шошыма. Қош бол!

Күнікей екеуі кетеді.

Тоқтар. /Ойланып/ Не деп кетті, Шәрбан?!

Шәрбан. Туысы ғой, ұя дегені Толқынның торы емес пе...

Тоқтар. /Толғанып/ Біреу тор дейді, біреу ұя дейді.

Бұл жанға батқан жарадан қашан арылармын!

Ш ы м ы л д ы қ

ҮШІНШІ АКТ

Екінші картина

Толқынның үйі. Алғашқы пердедегілеі. Перде ашылған да Күнікей далаға шығатын есіктен қарап сөйлеп жатады.

Күнікей. Аян, Аян. Адысқа ұзап кетпе. Осы үйдің маңында ойна, айналайын. Қазір папаң келеді. /Есікті жабады/ Папаң десе елең ете түседі. Аумаған әкесінің мінезі. Бәрін де сезеді.

Ішкі бөлмеден Толқын шығады.

Толқын. Оны мұнда кім шақырады?

Күнікей. Шақырғаның не...

Толқын. Не дедің жаңа Аянға. Папаң келеді... Көзің әлі күнге дейін жетпеп пе еді? Дұшпаныңның қолында қол жаулық болып, бізді басқа теуіп отырған жоқ па...

Күнікей. Тепсе көтер. Кінә сенде, қызым.

Толқын. Өз басы бір сәрі. Кімнің, кімнің шырмауына түсіп жүр... Қашан саған Шәрбан дос еді. Көктен тілегенін жерден бергендей, мұқаттым... Масқара, мазақ еттім деп отырған жоқ па... Сен кемпір оны білмейсің де, анамын деп елдің бәріне де құшағыңды жаясың.

Күнікей. Шәрбан! Оның жазығы не?

Толқын. Жазығы күндеу. Өскенімді көре алмай алды-артынан ор қазалы. Табалаушы дұшпаным...

Күнікей. /Сөзін бөліп/ Ақырын сөйлеші. Бұланжан асығыс бір жұмыстарын істеп жатыр. Бүгін жүремін дейді. Сенің қайғың оған да оңай тиіп жүр деймісің. Жә, ... анау дұшпан еді, мынау қас еді деп көрінгенге соқтықта.

Кешірімді бол. Біреудің бағын біреу тартып ала алмайды. Шыныңды айтша. Болары болды, бояу сіңді деймісің. Жоқ, ашу алда, ақыл сонда, деп ақылына келемісің?

Толқын. Мен ақылыма келер ем. Дұшпаныма жығып берді...

Күнікей. Жығылатын жөнің бар. Жолдан тайдың жығылдың. Кімді кінәлайсың. /Зілдене/ Ауыр тиер, көтере алмас, кәрі анам ғой деп мені ойладың ба? Жаралы болып келген жалғыз бауырың Бұланды ойладың ба? Сен үшін

басын гуаға да, тасқа да ұрған Токтарды аяй білдің бе? Жок, құдайыңды ұмыттың сен қыз. Мың асқанға, бір госқан. Өкінесін, қор боласың, адасқан қазлай жалғыз қаласың. Шет жағасын көрдім де, сездім де... Райыңнан қайт!

Толқын. Апа, маған жеткен жок па, неге қинайсың?!

Күнікей. Көлдененнен еститініңді өзімнен есті. Көрмеймін, тұрмаймын. Мынау алақанның теріс жайылғаны жайылған... Мынай көкірек көкке сауылады.

Толқын. Кеш апа! Кеш!

Күнікей. Таубаңа кел.

Толқын. Қорқамын апа сіленнен. Басқа қарғаса да сен қарғамасаң екен.

Күнікей. Ел қарғысына ұшырағанша, өзім қарғайын.

Толқын. Жалынам, аяғыңа бас ием. Қарғамашы, апа! Тым болмаса сен аясаңшы! Құшақтап жылайды.

Күнікей. Көзден босқа жас ақпайды. Өкінгеннің де, өксігеннің де алды осы. Әлі де кеш емес. Ойлан, тәубаңа кел.

Толқын. Тәубаңа кел деймісің...

Күнікей. Адасқанның айыбы жок, қайтып үйірін тапқан соң...

Толқын. /Бірден шешіп айта алмай/ Иә... Жок... Иә жолдан тайып, өмірден адасып, тілек үміті үзілген адам... қалай тәубасына келетін еді... Не деп мойындайтын еді... Ауыр апа, ауыр...

Сырттан қоңырау соғылады. Толқын өксіген күйінде ішкі бөлмеге кетеді. Күнікей есік ашады, даладан Күлтай, Токтар кіреді.

Токтар. Рұқсатпа? Күйлімісің апа?

Күнікей. Шүкір қалкам.

Токтар. Апа, мені жай шақырдың ба?

Күнікей. Неге жай болсын. Бәрі отыр. /Орындықты нұсқайды/

Күлтай. Толқын қайда апа?

Күнікей. Анда. /Күлтай Толқынның бөлмесіне кетеді/ Сені шақырғаным... Өскен ортаң ұшқан ұян мен едім. Осы үйдің түтінін түтетіп жас та болсаң бас болған, сен едің. Берекеңе әреке келіп араласқанда, үйірінен шошыған құландай безіп шыға келетін не жөнің бар еді? Көңілің қалып, жүрегің суыса да ұшқан уяңды ұмытпа. Ат айналып қазығын табады. Өз жаққан отыңды өзін сөндіремсің?

Токтар. Рас апа, дұрыс айтасың, береке, абыройға шақырсың. Ол аналық міндетің... Түсінемін, сыйлаймын да. Бірақ көңілге шер болатын, мәңгі өшпейтін бетте дақ қалды-ау. Оны өшіру қолдан келер ме екен?

Күнікей. Мен аналық мейріммен, ақ түсіммен жусам, сен азаматтық арынмен ақылдына жеткізсең тарқамайтын шер, өшпейтін данк бола ма.

Тоқтар. Оған енді мені қинамаңыз, қайда жүрсем де қорғаның болайын. Сізге мәңгі бақи ризамын. Ана деп ардақтау әлде болса да менің борышым.

Күнікей. Бір билігіңді берсең деп тілен ем. Толқын тәубасына келсе... не дауың бар.

Тоқтар. Оған енді кеш.

Күнікей. Ойлан балам, ойлан.

Тоқтар. Мен ойланып болғанмын, апа.

Күнікей. Менің ақ ниетімнен арадағы әзәзілдің арбауы күшті болғаны ма?

Тоқтар. Арбауы... Бекер болар, апа.

Күнікей. Бекер емес. Шәрбанның шырмауына шырмалдым де, онан да. Ақылыңды тұмын басып, көшеде сенделіп жүргеніңде бетіңді достыққа қарай түземей, теріске бұрған жанды әзәзіл демей не дейін... Айып Толқыңда болса, адасу сенде де болды.

Тоқтар. Оған да мойындаймын, апа.

Күнікей. Мойындасаң сен де райыңнан қайт! Толқын, бері кел /бөлмеден Толқын, Құттай екеуі келеді/ Екеуіңнің некенді ақ сүтіммен қиып ем. Қосылуларың қандай қиын болса, айырылуларың одан да қиын.

Тым-тырыс.

Құттай. /Үміттеніп/ Тоқтар аға, Толқын тәте, апам не деді. Ұзақ пауза. Екеуі де ойда отырып қалады. Бұл кезде есікті ашып, түсі салқын Рәш кіріп келеді. Тоқтар оған сескене қарайды.

Рәш. Рұқсатсыз кіргеніме кешіріңіздер! Бұрын да бір іздеп келіп ем. Төрт көздеріңіз түгел отыр екенсіңдер.

Толқан. /Қалтырап/ Сізге кім керек?

Тоқтар. Кім екенін сұрамайық... Білем бұл кісіні.

Рәш. Білсеңіз сіз білерсіз. Білмейтіндеріңіз де бар... Менен сескенейін дедіңіз бе? Намысың болса сескелерсің...

Күнікей. Не деп тұрсың шырағым? Кімсің өзін?!

Рәш. Жоғалтқан бақытымды іздеп жүрген жанмын. /Толқынға тесіліп/ Анадан азып туған азғын. Құлынымның қыршынын қиған... өзегіме өрт салған сен... Не азапқа салдың мені... Өлген баламның қаны сенің мойнында. Неден өлді... неден өлді!... Мен қаңғырып қалмасам... Жарымнан айырып, жаньма қара салмасаң, мұндай халге жетер ме ем? /Талықсып/ Кешіңіз ана... кешіңіздер, бауыр-туысқандар... Неге келді деп

сөкпеңдер, ызы-намыс, кеудемді кернеген шерімді төгейін деп келдім. Ана алдына жүгінейін деп келдім.

Талыксып отыра кетеді.

Тоқтар. Сүйей бер сорлыны, сүйей бер. /Күлтай екеуі сүйейді/ Талыксып кетті... Су әкелші.

Күлтай су әкеледі.

Күнікей. Жасаған, көрсетпегенің көп екен ғой. Не естідім. Шыкқыр көзім, не көрдің...

Күлтай. Тоқтар аға, Бұлан көрмесінші. Жүрегі қозғалады. Жүріңізші екеуіміз үйіне апарайық.

Рәш. /есін жинап, басын көтеріп/ А... бұл үйде де қаймығатын біреу бар ма еді. Жеткізіндер мұнымды.

Күлтай. Сөйлетпеші аға, жүріңізші. Қасыретіне мен ортақ болайын.

Рәш. Ана аузынан неге естімедім бұл сөзді.

Күлтай. Менің сөзім ананың сөзі.

Рәш. /Рәш түре келіп, тесіле карап/ Жаның қандай таза еді... Бір ауыз сөзің талған жүрегіме нәр берді. Адасып келген мен сорлыны тура жолға өзін бастап салып жібер. Сүйенішім, балапандарым, соларға тез жетейін. Қош бол, ана. Жамандыққа ұйғарма. Көрсін, білсін, куә болсын деп келдім.

Күлтай Рәшті алып шығып кетеді.

Бұлан. /Бөлмесінен шығып/ Бұл не сұмдық тағы да.

Күнікей. Сұрама, сұрама. Бөлмеңе баршы, құлыным!

Бұлан. Тоқтар, сен мұнда ма едің?

Тоқтар. Иә, Бұлан осындамын.

Бұлан. Анау зарлап, боздап бара жатқан неткен жан? Ол неге күңіренеді?

Күнікей. Сен білетін іс емес, сұрамашы, Бұланжан.

Бұлан. Сендердің пәлелеріңнің шарпуына душар болған сорлы ма әлде...

Тоқтар. Иә, не пәлесі болса да тиген...

Бұлан. /Аңырап қалып, кенет/ Жаң шошитын сұмдық, сендерден болады деп кім күткен!... Араласпаспын деп ем... Бекер болды... Апа, мен қазір жүремін. Нәрселерімді дайындадың ба?

Екеуі ішкі бөлмеге кетеді.

Тоқтар. Бір үміт, бір қауып, тең тартыс ойда келіп ем. Толқын... Үміт сөнді. Күнә үстіне күнә жамалды. Енді маған кінә қоймасың...

Толқын. Ешкімге де кінә қоймаймын. Аз десең тағы нең бар айтып кет...

Тоқтар. Жок, мен саған түк те айтпаймын.

Толқын. Үй сенікі, мен кегейін.

Тоқтар. Жоқ, бәрін де қидым. Жүрегімнің жартысы сенде қалып барады. Саған қидым. Өгей деген ат жаман... Жалғыз - ақ тілегім — апамның бауырынан айырма... Ер бала ғой, ер жеткен соң табар... Қош!

Кете береді. Алдынан арқасынша жол жабдығын салған қабы бар Шалдыбай кіреді.

Шалдыбай. Мен сені анау үйден барып таба алмай, осында ескі мекеніңе кетті деген соң іздеп келдім. Мені де жөнелтетін болдым. /Сыбырлап/ Әлгі тентек үйде ме? Ә... Толқын, денің сау ма? Аман есенбісің. Әдейі сенімен қоштасайын деп келдім.

Тоқтар. Мұның не қайда?

Шалдыбай. Труд армияға. Семей жаққа. Шөп шабу, ағаш кесу дейме, немене. Вообщем, жалпы солай.

Тоқтар. Үй ішінді қайттың?

Шалдыбай. Қалада осында, бірер жылға жетерлік азық - түлгі бар.

Тоқтар. Дегенмен қиын болған екен. Әйелің момын еді.

Шалдыбай. Бекер алған екем соны. Все же біздің әйел табылмас мық шегенің өзі ғой. Ал өздерің былай... Әлгі негіп... обшем жалпы татулыққа келдіңдер ме? Не керек осы бүйректен сирақ шығарып, бірінші тойларыңды өз қолымнан өткізіп ем. Екінші тойларыңа дәм жазбайын делі, обшем.

Тоқтар. Сен енді бізге жарапазан айтуды қой, Шалдыбай.

Шалдыбай. Ә... апам қайда? /Үйден Бұлан. Күнікей шығады Шалдыбай сескеніп кетуге ынғайланады/ Апа, қолыңнан дәм тата алмай кетіп барам. Қош болыңдар... Мына екі тентекті өзің бірдеме ете жатарсың енді...

Күнікей. Байғұс-ау, қайда кеттің, тұра тұршы...

Шалдыбай. /Бұланнан қорқып/ Обшем, міндетіміз ғой... Тоқтар, сен енді мұнда не ғып тұрсың, жүр шығарып сал мені.

Күнікей. Алыс жолға бара жатыр екенсің, дәм ауыз ти шырағым.

Шалдыбай. /Бұланнан шошынғандай/ Ә... Иә... Жок. Е. Бұланжан...

Бұлан. Отыр. Бос сөз неменеге керек.

Шалдыбай отырады, Күнікей дәм береді. Есік қағылады. Бұлан барып ашады.

Дауыс. Ермұратов Бұлан осында ма?

Бұлан. Иә, осында.

Дауыс. Телеграмма бар. Қол қойыңыз. /Бұлан қол қойып алады. Бұлан оқып/ Апа, сүйінші! Күлтай қайда?

Күнікей. О, не қалқам, кімнен екен?

Бұлан. Ер атағын алған, елге еңбегі сінген қазақтың жауынгер батыр ұлынан. Дос сенімін ақтаған Құлтайдың сүйген жарынан /қуанып/ Бүгін, бүгін кешке... Қайғыны қуаныш жеңеді деген осы емес пе... /Құлтай кіреді/ Міне, Құлтай, көзде жоқта, көңілде берік сақтаған, айнымас досыңнан телеграмма... Бүгін келеді.

Күнікей. Жасаған, қуанышыңнан айыра көрме.

Құлтай. /Жүгіріп барып, қуанып Бұланды құшақтай алады/ Менен де сен сағына күтіп едің... Сенімді ақтадым. Тоқтар аға... Толқын тәте... /Екеуін барып құшақтайды/ Өмірге тұңғыш аттап басқан қадамым екеуіңнің араңа дәнекер бол ма деп едім. Болмады... Өкінішім сол ғана.

Тоқтар. Құлтай қалқам, мен де қуанамын...

Асығыс түбі өкініш,
Мақтап іздеп, қайға алма!
Мінінді ұрлап жасырып,
Майданға түспей бәйгі алма! -

дейді ұлы акын. Солай болды. Жол осы. Қош болындар!

Толқын. /Ұмтыла түсіп/ Тоқтар... Тоқтар...

Сонынан жүре түсіп, босағаға сүйеніп тұрып қалады. Тоқтар қайырылмайды.

Ш ы м ы л д ы қ

*Семей қаласы, 1944 ж.
1977 жылы өңделіп,
толықтырылған.*

ПІКІР – ОТЗЫВ

Қайым Мұхамедхановтың “Майданнан майданға” деген пьесасы туралы

Қазақстандық көркем-өнер комитетінің жанындағы арнаулы Художественный Советтің март айы ішінде болған мәжілісінде Мұхамедханов жолдасың осы пьесасы оқылып, сынға түскен болагын. Сонда, көпшіліктің қорытқан пікірі қысқаша айтқанда, пьесаның тәуір шығарма болып, шығуына жақын тұрған қасиеттері айқын екендігін айтқан. Жазушы сын, көмек ретінде, тағы да пьесасын толықтыра түсу ретінде, бірнеше кеңестер берілген еді.

Сол қатарда, пьесаның елеулі геройы Максоттың рөлі өндірісте, тартыс үстінде, молырақ көрсетілсін деген талап болған. Және, екінші қатарда болса да, елеулі салмағы бар Еркін сияқты кейбір геройлардың пьеса ішіндегі іс мақсаттары өткірлене, айқындай түссін делінген. Пьесаның басынан аяғына дейін созылатын, үй-ішілік, досық махаббат жайдары да, біраз дәлелденіп, әр тартыстары шырай, шымырлай түссін деген тілектер болған.

Содан бері қарай, Мұхамедханов жолдас, айдан артық уақыт, үрдіс еңбек ету нәтижесінде пьесасын толықтырып, қайта жазып шықты. Жаңағы аталған Художественный Совет көздеп берген, айырықша шарт талаптардың барлығын да автор, осы соңғы түзеуі үстінде, түгелімен орындап шыққан деп білемін. Ең әуелгі вариантында да, маңызды қасиет бар деп танылған шығарма, соңғы түзеулер арқылы, әсіресе, өсіп, толығып, көркемдене түскен.

Өзімнің пьеса турасындағы, осындай, ық түсініктеріме сүйеніп, мен Қазақстан Көркем-Өнер Комитетіне бұл пьесаны қабылдап алуды ұсынар едім. Ендігі қосымша азын-аулақ жұмысы болса, оны Академия Драматық Театрына пьесаны қабылдап, өткізіп отырып, автор мен режиссер екеуі бірігіп істейтін жағдай жасалу керек деп білем.

*Мухтар ӘУЕЗОВ
1947 ж, Алматы.*

**Қайым Мұхамедханов жолдастың “Дауылдан соң”
/Майданнан майданға/ деген пьесасы туралы**

Ақын жазушыларымыздың алдына бүгінгі тақырып деп жалпытап қойылатын тілектердің ішінде Ұлы Отан соғысынан кейінгі дәуір ерекше орын алады. Бұл соғыс зардабынан еріксіз үзліп, қазір қайта жалғанған еңбегі, я болмаса, өрістей беруі, соғыс кедергісіне ұшырап, қазір қайта үдей жөнелген социалистік құрылыс жайы Қайымның “Дауылдан соң” / “Майданнан майданға”/ деп аталатын пьесасы осы тақырыпқа жазылған.

Қайым алған тақырыбын негізгі жақтарынан түгел қамти алған.

Бір жағында соғыс зардабынан еріксіз доғарылған Максот агрономның ғылымдық еңбегі қайта жалғанып, аяқталғанын көреміз. Жазушы Еркін соғыс кезінде доғарылған творчестволық еңбегіне бұрын болмаған қызулықпен кірісіп, онда үлкен нәтижелермен аяқтап шығады.

Екінші жағынан, автор социализм елінде соғыс кезінде де сауса-сандырақтау болмағандығын көрсетеді. Бақтыбала, Айбала, Зурә, Мұрат сияқты бір топ жастар соғыс кезінде өсіп, ғылым-мәдениет майдандарының биік белдеріне шыға бастаған.

Бір жағы майданнан қайтқан, бір тобы елде болған сол екі топ қазір социалистік құрылысты, социалистік мәдениетті қос қолдап көтеріп, жаңа сатыға шығарып жатыр. Пьеса осыны жырлайды.

Жаңа тақырып, жаңа мазмұн өзіне орай жаңа мағынадағы көркемдікті тілейді. Ол совет адамдарының берік сенімді жаны мен жүрегіне тереңдей білу, ол – совет адамдарының сегіз қырлы бір сырлы, ер, тапқыр екендіктерін көрсете білу.

Қайым геройларын әр түрлі сынды кезеңнен өткізіп, әр қайсысының сезім тереңдігін, табандылығын, адамгершілік қасиеттерін аша алған.

Өзі өте ауыр қалде қайтқан агроном Максот, ғылымдық арманына бөгелместен қайта кірісіп кегеді. Оның айыр қалі – сүйген қызы Айбаланың сезімін бір әлсіретпейді: сүйеу сезімі қандай күшті болса, дәрменсіз күйректік және жоқ.

Пьесаның драматургиялық композициясы шебер құрылған. Бір жағынан майданнан қайтқан ерлерді қарсыалу қуанышы

болса, екінші жағынан қуанышпен күткен Мақсоттың ауыр қалде келуі, әр кезде күдік болып отырады. Оның үстіне Еркін мен Мақсоттың творчестволық іске қайта кірісіп кетуі, ері ылғи “қайтып кетер екен” деген қысым үстінде ұстайды. Істің немен тынарын берік сеніммен күтіп отырсаң да, олардың басындағы драманың қуанышы мен мұңы уысынан шығармайды.

Пьесаның тілінде де жақсы-әрбір геройдың өзіне лайықты тілі, орны бар. Негізгі геройлары – Еркін, Мақсот, Бактыбала, Айбала, Мұрат, халық жыршысы Әлімбет- толық жасалған образдар. Бірыңғайлау болғанмен фотокорреспондент пен Тұрдықұл да белгілі бір типтардың, одан-бұдан арылмаған адамдардың бейнесін бере алады /бұл екеуі біраз қырлануы керек/.

Меніңше, Қайымның “Дауылдан соң” /“Маданнан майданға”/ пьесасы қазақ совет драматургиясының жақсы табыстарының бірі есебінде театр сахнасына ұсынылуы керек.

*20/X-1947 ж. Алматы,
Ғабит МҮСІРЕПОВ.*

**“Дауылдан соң” / “Майданнан майданға” / деген
Мұхамедханов Қайымның пьесасы туралы**

Жаңа жазыл, жақсымызды мадақтау туралы жазушылар а-лдыңдағы міндет белгілі. Қайымның пьесасы соғыстан кейін еліміз бен жеріміздің жаңа белеске, жаңа міндетке ауысқан дәуіріне арналған. Мұнда өткен сұрапыл соғыстың жауынгерлері бар, оларды күткен елдегі еңбек пен ғылымның қайраткерлері бар. Бәрі де соғысқан, бәрі де қаны мен терінен, тілек, ниеттерін төккен адамдар. Осылар бірімен-бірі кездескенде “енді болшық, бәрін бітірдік” деп болдырған, дем алғысы келген күйде кездеспейді, жеңіспен тыңайған, қанаттанған, жаңа тілекке қанат қаққан түлеген қалыпта кездеседі. Осы күйдің өзі совет халқының жеңімпаз, ілгерішіл бейнесіне сайма-сай шыққан.

Бас геройлардың бірі — жазушы Еркін өмірге құмар, жақсылыққа, табысқа тоймайтын, қайрат күшіміздің ұйыған, жинақталған сымбатын көруге құмар, соның скульптурасының өзі жасауға қызығатын адам. Оның жары, хирург Бактыбала — ғылымдағы озат адамдарымыздың бірі. Өмір үшін күрес, ажалмен арпалыс соғыстан кейін де тоқтамайды. Ауыр жаракаттанып, жауды жеңіп қайтқан жас герой Мақсот қауіп қатер үстінде тұрғанда, Бактыбала ғана қорғап шығады. Бұл ұлы жеңістер үшін, ұлы күрестің тоқтамағанын көрсетеді. Сол сияқты Мақсот пен жас ғалым Айбаланың қатынасы, махаббаттары да біздің адамдарымыздың жаңа бейнесін көрсетеді.

Театр өнеріндегі қайраткерлер, халық ақыны, ғылым салаларының атуан адамдары мінез, кәсіп жағынан бір-бірінен өзгешеліктері болса да, Мұрат, Мақсот жағынан бір адамдар. Бір-біріне тілектес, біріне бірі жәрдем, күш сияқты боп шыққан бұлардың қуныштары мен жеркенетін себептерінің де дәлелдері бір арнадан шығады. Сондықтан жеңіл мінезді, өзімшілдігі күшті, тәрбиесі жетпейген Тұрдықұлдың іс әрекеттері басқаларды қатты жеркендіреді. Пьеса композиция, адамның характерлары, тілі жағынан жақсы шыққан. Мен бұл пьесаны орталық театрлардан бастап, барлық театрда қойылуға ығайық, жақсы шығарма деп танымын.

*Әбділда ТӘЖІБАЕВ
1947 ж, Алматы.*

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА

**заседания Президиума Союза
Советских Писателей Казахстана**

22 октября 1947 года

СЛУШАЛИ: Информацию зав. секцией драматургов ССКП тов. МУСРЕПОВА о пьесе тов. МУХАМЕДХАНОВА Каюма “После бури”.

Тов. Мусрепов характеризовал пьесу т. Мухамедханова “После бури” одним из выдающихся произведений, написанных на тему послевоенного периода из жизни советской интеллигенции. Он считает, что данная пьеса является хорошим ответом автора на постановление ЦК ВКП/б/ “О репертуаре драматических театров” и считает необходимым рекомендовать эту пьесу в Комитет по делам Искусства при Совете Министров Каз. ССР.

Выступление тов. Г. Мусрепова поддерживают т.т. А. Тажибаев, С. Муқанов и другие.

ПОСТАНОВИЛИ: Принимая во внимание, что пьеса тов. Мухамедханова “После бури” в идейном и художественном отношении отвечает требованиям дня, с предложением секции драматургии ССКП согласиться и рекомендовать пьесу в Комитет по делам Искусства при Совете Министров Каз. ССР для постановки в театрах.

Председатель Правления ССПК /С. Муқанов/

Секретарь заседания /Д. Абишев/

Выписка верна:

Управделами ССПК /подп./ Ф.Писаревская

/М. П./

ЕКІНШІ БОЛІМ

ӨЛЕҢДЕРІ

ҚАЗАҚ ССР-НЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ГИМНІ

Музыкасы: М. Төлебаев, Е. Брусиловский, Л. Хамидидікі

Сөзі: Қ. Мұхамедханов

Ер қазақ ежелден еркіндік аңсаған,
Бостандық өмір мен ар үшін қиған жан.
Торлаған тұманнан жол таппай тұрғанда,
Жарқырап Лениндей күн шығып атты таң.

Жасасын Советтер Одағы.
Жеткізген еркіндік, теңдікке.
Бастайтын елдерді бірлікке,
Жеңіске, шаттыққа, ерлікке.

Дақ салмай Лениннің жеңімпаз салтына,
Ұрпағы қосты даңқ – Отанның даңқына
Одақтас, ұрандас елдердің камқоры,
Көп алғыс айтамыз ұлы орыс халқына.

Жасасын Советтер Одағы
Жеткізген еркіндік, теңдікке.
Бастайтын елдерді бірлікке,
Жеңіске, шаттыққа, ерлікке.

Іргелі мемлекет, ерікті болдық ел,
Достықпен, бірлікпен жайнады туған жер.
Еңбекте, майданда жеткізген жеңіске
Данышпан Сталин сүйікті кемеңгер.

Жасасын Советтер Одағы
Жеткізген еркіндік, теңдікке.
Бастайтын елдерді бірлікке,
Жеңіске, шаттыққа, ерлікке.

1945 жж

Қазақстан Республикасы әнұранына ұсынылған нұсқа

Ер қазақ ежелден еркіндік аңсаған,
Азаттық жолында ар үшін қиған жан.
Сан ғасыр торлаған бұғауды талқандап,
Ерікті ел болдық — жарқырап атты таң.

Қайырмасы:

Қазағым, жарыста
Самғаған ғарышқа.
Бостандық, береке ұраны.
Тайсалма, тартынба,
Құлашта, жарқылда,
Алаштың ер жүрек ұланы!

Іргелі мемлекет — біз қазақ еліміз,
Достық пен бірлікте жайнайды жеріміз.
Әділет, адалдық ақ жолдан таймаймыз,
Қаһарман қазақтың еңіреген еріміз.

Қайырмасы:

Қазағым, жарыста
Самғаған ғарышқа.
Бостандық, береке ұраны.
Тайсалма, тартынба,
Құлашта, жарқылда,
Алаштың ер жүрек ұланы!

Ұлы ата-бабаның адалмыз салтына,
Атағы жер жарған айбынды даңқына.
Алаштың ақ туын аспанға көтерген,
Бар әлем бауырмал қазақтың халқына.

Қайырмасы:

Қазағым, жарыста
Самғаған ғарышқа,
Бостандық, береке ұраны.
Тайсалма, тартынба,
Құлашта, жарқылда,
Алаштың ер жүрек ұланы!

Семей,
1992 жыл

Туған ел - а.тын бесік. ұшқан ұям.
Көз жұмылмай тұрғанда қайтігі қиям?
Тарта гөр, Семейімнің топырағы.
Төстіктей жеріңе мен еркін сыям...

*Қарлағ.
1952 жыл*

* * *

БАЛАЛАРЫМА

Сағындым да, сарғайдым да жүледім,
Қайғы отынан өртенгендей жүрегім.
Көңіл қаяу, жүрек баяу сокқанда,
Осы өлеңім-дұғам менен тілегім.

Құлындарым, сендерді ойлап сағынып,
Қалғандаймын кейде есімнен жаңылып.
Ұзақ түнде кірпік қақпай жатқаным,
Көкірегім қарс айырылып, аһ ұрып.

Нені ойлаймын кірпік қақпай жатқанда,
Байлық, атақ, мансап пен бақ, мақтан ба?!
Қаным қайнап, қапаланып күйем бе,
Дүние үшін ар, ұятын сатқанға?

Оларды ойлап: жанбаймын да, күймеймін,
Байлық, атақ, мансапқа бас имеймін.
Қайғы бұлтын сергіп тастар сендер ең,
Басқа менің сүйерім жоқ, сүймеймін.

Бір күндерде сағым қуып, сандалдым,
Бала көңіл, алдамшы өмір, алдандым.
Табасына тап болғандай тағдырдың,
Шырмауына күстім келіп жалғанның.

Тастүлектей құлаш ұрдым қияға.
Өткен өмір өкінішке сия ма.
Торға түстім қанатымнан қайырылып.
Сендер қалдың. темірқанат ұяда.

Құлындарым есен-аман жүр ме екен.
Әкесінің бары-жоғы бір ме екен?
Мүсілимәм, жасын төгіп, мұнайып.
Суретіме көзін сатып тұр ма екен?

Қазыбегім, түстің екен не халға.
Араласып жүрсің бе әлде жанжалға?
Тірі жетім секілденіп, қарағым,
Сенің дағы үсті-басың дал-дал ма?

Розошкам екі көзің мөлдіреп.
Қағылса есік: “Әне, аға келді” деп.
Есік ашсаң ағаң емес, бөтен боп,
Жүр ме екенсің қашан келер енді деп.

Қайран дүние-ай, өзегімді өртедің.
Жанам-күйем, шердің күйін шертемін.
Ойыма алсам, көзіме жас келеді,
Жәнібегім, айналайын, тентегім.

Көгершіннің баласындай Назымым,
Тірі жанға жоқ қой сенің жазығың.
Тар дүние-ай қыспағыңда тарығып.
Тыныс бітіп, тұншыққандай қажыдым.

Бекет жаным, томпаң қағып жүгіріп,
Кейде жылап, кейде құлап сүрініп.
Шаршап келіп: алдыма алып сүйгенде,
Қайғы бұлты кетуші еді түріліп.

Таска тиіп тасырқады табаным,
Жүрегіме тұр қадалып қаламым.
Дүниеге жаңа келген нәрестем,
Мейірімсіз деме әкеңді, қарағым.

Жүрген күнде еркін басып өмірде,
Қолмен соқтым көріксіз көк темірді.
Күнім түн боп, жігер күм боп жасыдым,
Жалғыздығым енді ғана көрінді.

Жүрек жара, аяқ ақсақ, бел жауыр,
Амалың не сұм тағдырға тас бауыр.
Құлындарым, көріскенше күн жақсы,
Бәрінен де сорлы анаңның күні ауыр.

Тіршілікте не көрмейді ғазиз бас,
Кейде шаттық, кейде қайғы, көзде жас.
Шаттығыңа әркім ортақ, дос та көп,
Қайғыңа ортақ шын адал дос табылмас.

Қайғы отына бірдей жанып, күйетін,
Ыстық жүрек, ақ көңілмен сүйетін.
Адал ана, асыл жарым, ардақтым,
Қағыбамдай алдыңа бас иетін.

Жарым болып, жаман атақ тақпадың,
Ана болдың, Ана атыңды ақтадың.
Айнымайтын адал досым, бір өзің:
Фархинұрым, сенсің менің мақтаным!

Мақтанамын сенің биік жаныңа,
Мақтанамын адамшылық арыңа.
Отқа, суға түссең-дағы қажымай,
Жүрегінде мені сақтағаныңа.

Қайғы бұлты төнсе дағы басыма,
Жасым жетпей ақ кірсе де шашыма.
Жалын сөнбес, жаным жас боп қайтармын,
Сүйген жарым, жабырқама, жасыма!

Ит боп үріп, мен ешкімді қаппадым,
Қастық жасап, кісіге оқ атпадым.
Алтын көріп, адал жолдан таймадым,
Сұғанақ боп, арам астан татпадым.

Мен кісінің қол созбадым бағына,
Мен ешкімнің таласпадым тағына.
Кең дүниеде жолым даңғыл деп жүріп,
Кез болыпшың сүрінетін шағыма.

*Қарлаг. Теміртау лагері,
шілде 1952 жыл*

* * *

Отырдық тар қапаста күнді санап,
Ұйқысыз өткен түнді жылға балап.
Мәттіздеп көз жасындай кеп қапсың ғой.
Көзімнен бір-бір ұшқан қайран арақ.

Дейтұғын уақыт жетіп соқты сағат.
Сағынған сондай күнді. қылмай тағат.
Жарк етіп бұлттан шығып күткен күнім,
Ақ құсы әділеттің қақса қанат.

Дер едім сонда, дүние, арманым жоқ.
Тағдырға таба болып қалғаным жоқ.
Көрсеттің қорлығыңды, зорлығыңды.
Кеудемнен жүрегімді алғаның жоқ.

Өр зорлықпен басымнан еркімді алдың,
Әжім салдың бетіме, көркімді алдың.
Аңкылдап ақ көңілмен алданбасқа.
Аузымнан айнымайтын сертімді алдың.

Отқа салдың, отырдым жігер қайнап,
Тордағы арыстандай көзім жайнап.
Шыңдалып шарболаттай шықтым, міне.
Отырмын өзімнен күліп-ойнап.

Қарлаг, 1952 ж.

ШЕРУБАЙ – НҮРА СТАНЦИЯСЫ МАҢЫНДАҒЫ
ҚУАНДЫҚ – ҚАРАЕКЕ
АУЫЛЫНЫҢ АҚСАҚАЛЫ ӨТІМГЕ

Қадірлі ел ағасы Өтім аға,
Қуандық - Қараекеден затың, аға,
Арғын аға болғанда, сәлем бізден,
Әдейі арнай жазған хатым, аға.

Ер басына күн гуып, сергелдеңде,
Бейнеттің жүрміз дәмін татып, аға,
Қазақтың қазақшылық жолыменен
Орынды өкпе айтамыз батып, аға.

Қуандық қышыр қонған ел еді ғой,
Байып ба айран-шалап сатып, аға?
Сөз жарасы сүйекке таңба болар,
Досқа күлкі болмайық, жатқа таба.

Арғынның белді атасы Қуандықтан,
Маңғаз бай, сүбелі би, батыр шыққан,
Сарыарқаны ен жайлап, мыңды айдаған,
Қараекеде кім артты Саңырықтан?!

Қияш та өтті дәулеті асып-тасып,
Нұрлан да өтті жалғанды жалпақ басып,
Солардан мәңгі қалған мұра бар ма,
Жаң-жаққа қарандаршы көзді ашып?

Азына шықты шапқып Сарыматайдан,
Олдағы он жеті мың жылқы айдаған,
Дастарқаны жиылмай ертелі-кеш
Ат басын тартқан емес Арғын, Найман.

Алтайдың мал симады аймағына,
Күт қонып Аққошқар мен Сайдалтыға,
Бақ қарап, қыдыр дарып толықсыған
Малайда Жанайдардың Мейрамына.

Олардың пейілі тар бол көрген емес.
Желігіп жел нәпсіге ерген емес.
Талтаңдап тиын санап, жалаң какса,
Дәулет қонар дегенге сенген емес.

Естігенде бұзылған ниеттеріңді.
Көруте ұяламыз беттеріңді.
От жақпаса, құр түгін шықпас болар.
Орынсыз сөз етеді текке кімді.

Қуандық Сарыарқаға қанат жайған,
Шалқыған ортасында Арғын. Наиман.
Құлқың неден бұзылды бүгін сенің,
Бата алған ел емес ең Қарынбайдан?

Екі бие біткенге еліресің,
Тойып айран ішкенге семіресің.
Қазақшылық қалыпты мүлде ұмыт,
Кердең қағып, кекиіп, керілесің.

Біреу барса өзімнің ауылым деп.
Қаны бір қайран қазақ бауырым деп.
Аяғы ақсақ, арқасы жауыр жанның.
Сауысқандай шоқисың сауырын кеп.

Мәз болып елдің алды, тоғымыз деп,
Өмірде еш арманы жоғымыз деп.
Күні-түні құдайдан тілейсіңдер,
Боталы түйе болсын боғымыз деп.

Бұл мінез арға тиіп, жанға батты,
Күйініштен шыққан сөз тиер қатты.
Кегі жоқ ағайындық айтқан наздың
Басы қатты болғанмен, түбі тәтті.

Адамшылық жатпай ма ұят, арға,
Мал бітпес қайыры жоқ пейілі тарға.
Ауылыңа іздеп барса шулайсыңдар,
Секілді жемтік көрген қара қарға.

Арғын аға баласы, ары бар деп.
Қазақ қой қазақшылық қаны бар деп.
Аңсап барған сорлыға тап бересің,
Өлген сарттың койнында наны бар деп.

Ол барған бір сорлы жан айдаудағы,
Баста еркі жоқ, қол-аяқ байлаудағы.
Маңдай тасқа тигендей түңіледі,
Бұйырмай бір тостаған айран — дағы.

Бас аманда олдағы дәурен сүрген,
Басынан бақ тайған соң тартқан кірбең.
Атам қазақ ырым қып шығаратын,
Ақ күйіп, жытанды да үйге кірген

Бармаиды ол тамақ іздеп табайын деп,
Барады жақын тартып, ағайын деп.
Бас - аяғын қарайсың жылмаң қағып,
Жарамды заты болса, алайын деп.

Айырылып қадірлі ата-анасынан,
Мал — мүлкі, сүйген жары, баласынан.
Мал ұрлап, кісі өлтіріп айдалған жоқ.
Жабылған жауыз жанның жаласынан.

Біз бір жан мүсәпірлік сапардағы,
Елінен аулақ болып татар дәмі.
“Ер арыса — аруак...” деген бар ғой,
Кешегі азаматтар қатардағы.

Біз түскен жан тағдырдың азабына,
Бұл мінез жат қалтың ел қазағыма.
Көлеңкен көзсіз болсаң аспас бойдан,
Қатмайық дос, дұшпанның мазағына.

Сіздерден сұрамаймыз бер деп көмек,
Ағайынға айтамыз оны не деп.
Қара нардың жүгі ауып қайысқанда,
Көз көрсе, жібермей ме жатта демеп.

Туыстар темір жолдың бойындағы,
Кетпесін қарыз болып мойындағы.
Үш жүздің ортасынан азамат бар.
Айтқаны өкпе - назын ойындағы.

Деген бар “бұқа - буға, азбан — дуға”,
Қайғысыз жан семіреді қара суға.
Көре алмай Қаракеңнің жақсыларын.
Кездесіп жүрміз бе әлде сұм мен қуға?

Қумалақ қарын майды шірететін,
Аз жаман рулы елді ірітетін.
Артық айтсақ биғайып, кешіріндер,
Тұтқындағы адамбыз көңілі шетін.

Зілі жоқ, бұл өкпе - наз, өзегі жоқ,
Көңілде кір сақтаитын кезегі жоқ.
“Түбі бірге түтпейді”, - деген мақал,
Ағайын азары бар, безері жоқ.

Хат жазған алыс емес, жақыныңыз,
Біз дағы өздеріңдей ата ұлымыз.
Баста ерік жоқ, күн бар ма сөзімізде,
Теріс боп жүрген шақта мақұлымыз.

Тағдырдың кермесіне кім келмес кез,
Біреуге ерте деген, біреуге тез.
Тағы ғафу өтініп, сөзді аяқтап,
Абайдан келтірейік бір ауыз сөз.

Кеше бала ең, келдің ғой талай жасқа,
Көз жетті бір қалыпта тұра алмасқа.
Адамды сүй, алланың рахметін біл,
Не қызық бар өмірде онан басқа!

*Карлаг.
1953 жыл.*

ҰСТАЗЫМА

Есігін мектептің мен ашқанымда,
Өмірге тұңғыш қалам басқанымда.
Алғашқы ойдай көзге көрінген сен,
Білімнің жарқыраған аспанында.

Мен онда асау тайдай бала күнім,
Шалдуар ұқпайтұғын өмір тілін.
Ақ көңіл, адал ниетті, махаббаты
Сен анам, сонда маған берген білім.

Мен де онда бала көңіл шалықтаған,
Алымда мақсатым жоқ анықтаған.
Сен сонда тәрбиелеп көзімді ашқан,
Оқыту, үйретуден жалықпаған.

Сен маған сегіз жастан танытқан хат,
Өмірде мынаны сүй, мынау деп жат.
Талшынтып бізді әлпештеп өсірген сен,
Баулыған балапандай темір қанат.

Жазуды үйреткен сен “Ана” деген,
Отаныңды анаңа бала деген.
Ленин атын жазуды сен үйреттің,
Сен тұңғыш таныстырған данаменен.

1936 жыл.

* * *

АЛДЫМДА АҚЫН АБАЙ – ТЕМІРҚАЗЫҚ

Алтайдың ақ иығы шықты шынға,
Алдағы көз жіберді мың-мың жылға,
Алтын туын өлеңнің тігіп күзға,
Артқыға үлгі – деді қыз бен ұлға.

Ағасы ақындардың Абай еді.
Алғыр оилы, ардагер асыл гүла,
Алтын күнге көз салып қарады да.
Аманат. сен күәсің, - деді туға!

Кейінгі ұрпақтарым қанаттанып.
Қырандай шықсын күзға қанат қағып.
Талабы тасығанда ұлы өмірле.
Жырласын тіккен туды қолына алып.

Қаламымды қалпырдым тоғ баспасын.
Асыл сөз мұхитына кеттім малып.
Болат қалам сенімді қолға тисін.
Қаламымен жыр жазсын. қаруланып.

Жыр тасып тас бұлақтай тасқындасып.
Қарасын барлық әлем қайран қалып.
Сөз болмақ самородный сары алтыңым.
Әлемге әйгіленер. бақыт жайып.

Адамшылық ар үшін еткен еңбек.
Ескерімей тарихта қоймас қалып.
Мұрагерім, артымда қалың жұртым,
Қуә болар ісіме кәрі тарих.

Болашаққа сенімдімін ұрпақтарға.
Есінде мәңгі сақтар мені халық.⁶
Ал халқым мен қалдырдым қазынамды.
Пайдалан керегіңше ішкің қанып.

Сырты күміс. іші алтын сөзім қалды,
Қаламым ақ қағазға өрнек салып.
Сотықпаты соқпақсыз жерде өстім,
Бәйгіге шаба алмадым бойым тасып.

Бәйгіге түс. жеткіншек жас гүлшарлар,
Бәйгімді бересіңдер сендер алып.
Өкінішті өмірім бұтдыр болды,
Сендердің өмірлерің болар жарық.

Ұрпақтар енді маған кінә қойма,
Өмірден соққы көріп кеттім налып.
Өмірдің төріне шық, шыңына өрле,
Даңғыл жол алдарыңда кеттім салып.

Ұрпақтарым мен еккен гөзел гүлім.
Өсіңдер шашақ атып, шешек жарып.
Алды үміт, арты өкініш өмір сүрдім.
Сендерге бақыт таңы туды анық.

Сонда менің ақталар адам атым.
Сонда өзім табамын іздеп барып.
- Деді де қанат қағып, көкке самғап,
Өсиетін айтты да жөнелді алып.

Қаламын қолына алып бабасының,
Терең ой, ақыл дария данасының.
Өсиетін орындап отырғалы*
Абайдың баласының баласының *

Ақ көңіл адал жүрек бол дедің сен.
Адал еңбек, адамдық сол дедің сен.
Адамшылық қақы үшін еңбек қылсаң,
Айнымас ақ ниетті жол дедің сен.

“Пайда көрсең бас ұрып,
Мақтан іздеп қайғы алма.
Мініңді ұрлап жасырып,
Майданға түсіп бәйге алма”

Пайда көріп бас ұрып бұрылмадық,
Мақтан іздеп қайғыға ұрылмадық.
Мінді ұрлап, жасырып жасқанбалық.
Майданға түсіп бәйгіні бұрын алдық.

Құрыштай асыл сөзбен қаруландық,
Қан майданда жауға аттық, ойран салдық.
Қас жаудың қақыратып қабырғасын,
Қайрадық қаламыңды миллион сан ғып...

Ұлы өмірде біз алдық көкті, жерді.
Мұхиттың күл-талқан қып мұзын жардық.
Табиғат тәжім етті бізге келіп,
Бұрынғыдай қылмайды бізге баздық.

“Ғылым таппай мақтанба”, - дедін бабам,
Ғылымның дариясына жүзіп қандық.
Қалың елің қазағың қайта туып,
Өмірдің ең төрінен орын алдық.

Сен көксеген өмірге жетті ұрпағың.
Бұрынғы ескі өмірден қалмай қалдық.
Өлеңге өзің салған даңғыл жолмен,
Маржандай тізілдіріп жыр жырладық.
Алпыс тарау әніңді жүз толғатып,
Сандуғаштай сайрады еркін халық.

*Ұрпағыңды бастаған ұлы Сталин,
Бөлеген бақытқа елді ұлы Сталин.
Абайдың асыл сөзін ардақта – деп,
Күлімдеп көз алдымда тұр Сталин.

Ендеше орындалды өсиетің,
Адамшылық арыңмен, ақ ниетің.
Халқыңның бел баласы, сен ұлысың,
Елің бар махаббатпен шын сүйетің.

Жүрекке жылы тиіп, тілге жеңіл,
Алғындай Абай сөзі ертер көңіл.
Аспанда – ай, көкте – күндей күн-түн сөбей,
Абай - тірі өлмейді, жасайды өмір.

Өлеңін асыл сөздің кеткен жазып,
Бойға қуат, жаныма болған азық.
Қалам алсам қолыма, өлең жазсам,
Алдымда ақын Абай – Темірқазық!

*Семей,
14 қазан 1940 жыл.*

ОРЫНДАЛҒАН ӨСИЕТ (Абайға)

Шынына хан Шыңғыстың шықтым келіп,
Қырандай айналам көз жіберіп.
Қызғалдақ, қызыл жасыл көк балдырған.
Бөлеген Сарыарқаны көрік беріп.

Арканың самал желі бетген сүйіп.
Тұрдым мен таза ауда кеудем керіп.
Сайраған сандуғаштың тәтті әуезі,
Жүрек тербеп, бітірді көңілге елік.

Бұлбұл құс әсем әнмен бойды билеп,
Кеттім мен бар ынтамен соған еріп.
Шерткенде жүрек қылын көңіл күйі,
Адамның болмақшыма өзінде ерік.

Қалқытып, қалықтатып, тоқсан толғап.
Шалқытып, шарықтатып, бігер желік.
Балқытып қорғасындай бар дененді,
Кетпей ме сезім билеп, сүйек еріп.

Сыбдырын тоқтатай ма жапырақта,
Жел тыныш, тыңдағандай аспан төніп.
Қызыл гүлдің ғашығы сандуғашты,
Жан бар ма тыңдамайтын болмаса өлік.

Сандуғаш шарықтатар көңіл құсын.
Еркін ел, кең далаға болған көрік.
Айдынның аққуындай, жүз қаламым,
Теңіздің тереңінен маржан теріп.
Бұлбұлдай сен де сайра қызыл тілім,
Қанаттанған қиялға бол да серік.

Шыңынан хан Шыңғыстың төмен құлап,
Сылдырлап, сылан қағып күміс бұлақ.
Сынаптай тастан орғыш, сайды жол ғып,
Дамылысыз ағып жатыр қылмай тұрақ.

Сүгудай шолпы таққан мөлдір бұлақ.
Сынғырлаған үніне салсаң құлақ.
Терен, таусылмас мұнда жыр бар.
Бұлақтың білмек болсаң сырын сұрап.

Тасбұлақ тоқсан тарау жатыр күйіп,
Дарияға айналасы көкше құрақ.
Мен келдім дараланып жағасына.
Жайқалған көк шалғынның арасына.
Тауында байғыз, көкек, көкте торғай,
Сайраған бүлбүл қонып ағашына.

Не түрлі дәмді жеміс, дәнді жеміс,
Сайының енсең барып сатасына.
Шалқыған дария бейне көкшіл аспан,
Толықсып жатқан сыймай сабасына.

Тұңғық түбі терең, көлемі кең,
Көзіннің сыймайтуғын шарасына.
Айна боп бар әлемді тұрған тартып,
Қазақтың ұлан байтақ даласына.

Шөлде қалып сусаса сусын болған,
Өмірдің талай тартыс таласында.
Ертеде еңреген ел-жұртының,
Ем болған жүрегінің жарасына.

Қараңғы қара түнде сәуле болған,
Қапалы қалың қазақ баласына.
Еңресе емшек беріп емін тапқан,
Кім айтпас мәңгі ағыс анасына!

Күркіреп, тау мен таста асыр салып,
Бұралып айдаһардай жүз толғанып.
Күнiрентiп жатты Кавказды долы Терек,
Көкке атып ақ көбігін толқынлатып.

Жолында кездескенді кесіп өтіп,
Бусанып, буырқанып, бұзып, жарып.
Екпіні жер бүйірін соқтырғандай,
Ақырып салғанында ашуланып.

Каспийге тентек Терек бара жатыр,
Қазына неше түр и сыптық атып
Қарасам дарияның бір шегіне
Көрінді жалғыз жалау кө ібең қағып

Жалғыз жалау жалтылдап,
Тұманды теңіз төрінде
Жат жерде жүр не тыңдап?
Несі бар туған жерінде?
Ойнақтап тотқып жеті гүлеп,
Майысар дінгек сықыр тап
От жүрген жок бақ ізлеп
Қашпайды бақтан бойды ұрлап

Астында дария көк майдан,
Үстінде сәуле алтын күн
Қарашы, ол бүлік құдайдан
Сұрайды дауыл, күні, түн

Жай оғындай сөзі бар өр кеуде ақын,
Лермонтов келе жатыр тұрсам бағып
Таңырқап ұты ақыңға тұрғанымда,
Көңлімді бөлші кетті ән шырқалып

Махаббатты жүректен шыққан мұңты ән,
Тамылжып гөтті үнмен тұрды ырғалып
Қарасам Татьяна аққудаиын,
Үзліп тал шыбықтай бет бұралып

Ақ тамақ, ай маңдайлы, алмадай бет,
Тұрғандай дәл алдымда маған налып,
Керліп кер маралдай келе жатыр,
Кейде от, кейде шок боп жүрек шалып

Қоңырлатып қырдағы салған әні,
Күңгірлетіп Сарарқаны кетті алып,
Қазақтың қаракат көз сүмбіл шашы,
Тәтшіке тәтті үнін қосты барып

*Семей қаласы,
1940 жыл*

ЖАМБЫЛ

(*Ақынның 75 жылдық тойына толғау*)

Жұлдыздай ақ қаламым
Төгілті жүрек шаттық жыр
Заманға сай талабым
Бөгелме сайра, сайра тұл!
Ал, қаламым құлдіра
Күмістей сөз сылдыра
Жүрегің достың тасыта,
Жау жүрегің жасыта,
Жайна жырдан жинап тұл!
Айдыным асыл ару,
Аққудай жүзген көңіңде,
Отанның ерке мені ұлы,
Еркін өскен елімде
Ерке еткен мені ХХ жыл
Шырқатқан бақыт жырына,
Туған анам Октябрь,
Бөлеген бақыт нұрына
Екпіндеп Еділ тасқан жыр,
Шарықтаймын қақпым,
Тербеп қалам терең жыр
Шығындап көкке қақпым
Атаң арна жырыңды,
Атаң алып сен түйің,
“Домбырасын серік қып”,
Кеткен атаң ғасырдан
“Өтенді төгіп өрнектеп
Асулардан асырған”
Жүзге жасы кеткенде,
Бұл заманды көргенде,
Домбырасын қолға алып,
Қырандайың қолданып
Нәсерлетіп шаттық күй,
Кәрі саусақ маймандап
Перне үстінде билеп би,
Тоқсан тоғыз тоғанып,
Жырдан жібек есіліп
Кең даламда көсіліп,
Тасыды қарт, тасыды,
Сөз түйіні кесіліп!

Шықты аспанда шарықтап,
Енді онда жоқ жалықтап,
Бакыт тауып қуанып,
Өшпес күннен нұр алып,
Жамбыл қайта жасарған,
Жырдан маржан дестелеп,
Асыл сөзден кес гелеп,
Өнерін Жамбыл өрнектеп,
Жақсы жыр қосты халқына,
Токсанды тежеп тойтарып,
Жиырма бесін қайтарып,
Қарлыққан дауыс ашылып,
Көрілікті қасарып,
Сыбызғыдай сызылып,
Сұңқылдаған көмейі,
Салған әні үзіліп,
Жамбылдың үстем мерейі,
Көлшікке кеше айналған,
Су алуға ойланған,
Болды міне дария,
Үлде мен бүлде бөленіп,
Көсегесі көгеріп,
Шат-шадьман заман,
Шын бакытка кенеліп,
Қайта туған қария,
Боз балаға теңеліп,
Келді жігіт қалпына,
Заман кеше тарылып,
Елді кезіп сарылып,
Бакыт таппай зарлаған,
Елдің туын жыр қылып,
Ердің сырын сыр қылып,
Ел үмітін жырлаған,
Күннің көзін көре алмай,
Өрістеп өлең есе алмай,
Құлашын кен жая алмай,
Шаршаған дауыс баяулай,
Шарықтап көкке шыға алмай,
Шіркін дүлдүл сыналмай,
Топтан озып жүлде алмай,
Қайғы жырлап, зар толғай,
Еркін өмір сүре алмай.

Өмірден ләззат ала алмай,
Шаттық қуып күле алмай,
Сән салғанат құра алмай,
Көкті бұлт торлаған.
Бал тамған тілі бұлбұлдың,
Басынан өткен сол заман.
Біздей ұсақ ұлтты,
Біздің елдеі жұртты,
Сұм патша шырмап торына,
Тұншықтырған ол заман
Сол заманда Жамбылдың,
Алпысқа жасы басқанда,
Жер баспас жорға даңғылдың,
Жорғасынан таңғанда,
Домбыраның орнына,
Қолына таяқ алғанда,
Кең даланы кезе алмай,
Төсекте жатып қалғанда,
Ән шырқап өлең айта алмай,
Болды Жамбыл арманда,
Өмірдің болмай тұрлауы,
Ауыр гүрмыс шырмауы,
Кәріліктің бұғауы,
Мойынға құрық салғанда,
Нұрын алып көзінің,
Сынын алып сөзінің,
Бетінен шырай өң кетіп,
Бұлбұлды кетті мендегіп,
Басынан кешкен ауыр күн,
Күн емес-ау кара түн,
Бұл кезеңі өмірдің,
Оты сөніп көңілдің,
Жамбылға болды үлкен сын,
Кетпестей естен жалғанда.

Кешіккен жоқ Октябрь.
Күткен күні жарқ етті.
Күлімдеп көктен төкті нұр.
Халықтың бақыт таңы атты,
Жайды Жамбыл канатты,
Жас баладай шаттанды,
Жаңа өмірге аттанды.

Жилы боиға қайратын,
Жетті уақыг сайраитын.
Ақындық кілтін ашады.
Сөзден меруерт шашады.
Тиегін жырдың ағытып,
Шарықтап шалқып тасады.
Шаттық күйін сыздытып,
Домбырадан үзіттіп,
Зулап саусақ қағады,
Таскындап күй ағады.
Сөз асылын тарады.
Күректеп кенін ақтарып,
Сөз гауһарын табады.
Құшағында бақыттың
Шуласып ән салады.
Шырқаған әні шығындап,
Жер мен көкті алады.

Жаңа өмір, жаңа түрге еніп,
Тоты құстай түрленіп,
Жазы шығып жадырап,
Бәйшешектей гүлденіп,
Кәрліктен ажырап,
Жастыққа Жамбыл ұласты.
Жамбылда жоқ қажымақ,
Салтанаты ұнасты,
Жібек шапан кигені,
Қара жорға мінгені.
Өмірден ләззат алады.
Даусы көкке өрледі,
Күш қайнап, жігер кернеді,
Екпінді үні ескектеп,
Алатаудың бауырын,
Аралап колхоз, ауылын,
Қарт Кавказды жаңғыртып,
Алтын — Алтай тауының,
Шыңына да барады.
Дауысы тасты жаралы,
Тянь — Шянның биік құзына,
Сібірдің көкше нұрына,
Зулап ескен желдей боп,
Жетті әсем ән сала.

Қазақстан датасын,
Асқар белі сай – саласын.
Көркем жырға бөледі,
Сөзден меруерт себеді,
Ақтарытып алтындай.
Өркендеген өнері,
Жетпіс бес жыл өмірі,
Ақынның дана шебері,
Шыңыраудан шығарып,
Шырын сөзін береді.
Салыстырып салмақтап,
Бриллиантын тереді.
Қазынасын халықтың,
Қарт атам жинап келеді,
Сталиндік ғасырдың.
Жүз жастағы жігіті,
Өлеңнен ұрық себеді.
Сұңқардайын түледі,
Тұлпардайын үдеді.
Қайраты тасып алыптың,
“Жүрекке нәзік жыр беріп,
Табиғатты меңгеріп,
Ар, атаққа ие етіп,
Марқайтқан еңбек қауымын.
Сталиндік ұлы заң...”
Деп жырлады қариям.
Болмаған өткен тарихта,
Ешбір елде, халықта,
Алтын таңын тарихтың,
Жаңа заңын халықтың,
Кәріге қуат әл болған,
Шырайлы гүлдей жайнатып,
Бойына жігер жан болған,
Гүлстанда сайратқан,
Кеудесіне нұр толған,
Жамбылды көріп жадырап,
Кәрі тарих таң болған.
Өкінішті өмірде,
Қайғы мен кімдер өтпеді.
Жамбылдай асқан таланттар,
Не дарынды талаптар,
Бақытқа қолы жетпеді,

Жүрегін ұлы шер кернеп,
Домбыра зарлап, күй тербеп.
Тапшай бақыт жалғанда,
Шалдығып, шаршап тағанда,
Домбыра болып серігі,
Өмірдің болмай көрігі,
Өтті Қорқығ арманда,
“Жерұйық” іздер жер шарлап,
Көзінен қанды жас парлап,
Өмірден ләззат ала алмай,
Іздеп бақыт таба алмай,
Батқан қалың қайғыға,
Бейнесі мұңды көңілдің,
Бейнесі сүм өмірдің,
Өтті Асан қайғыда,
Токсаннан жасы асканда,
Жүзге аяқ басқанда,
Жарқын жүзі жалдырап,
Күлімдеп күні аспанда,
Нұрына қартым бөленіп,
Боз балаға теңеліп,
Кәрлік естен кетеді,
Арманына жетеді,
Жамбыл бақыт табады!
Миллионның жүрегі,
Бақыттын берік тірегі,
Сәлемі мен халықтың,
Мұрасы мен тарихтың,
Москваға барады,
Күлдірген күнін өзіне,
Қуат берген үніне,
Рух беріп тасытып,
Ұқсатқан бақша гүліне,
Жасарғаны Жамбылдың
Сталинді көргені,
Күннен нұрлы кеудеде,
Жарқыраған ордені.

* * *

Жырдан бұлақ ағызса,
Тілден шырын тамызса.
Көз алдында Сталин.
Ақтарылса асыл сөз.
Сөз алдында Сталин.
Арқауы өлең жырының,
Жүреkte терең сырының,
Дерегі — дана Сталин.
Бақшасында бақыттың,
Сайратқан оны Сталин.
Жігер беріп, әл беріп.
Өмірге көрік, сән беріп,
Жайнатқан оны Сталин.
Жетпіс бес жыл ақындық,
Өмірінің табысы,
Әлемге кетті дабысы,
Өлгенінше Жамбылдың,
Жырлайтыны Сталин!

*“Екпінді”,
1938 жыл*

РЕВОЛЮЦИЯ ДАУЫЛПАЗЫНА (Максим Горькийге)

Дауылпаз асты үні аспанды алған,
Шаңқылдап қара түнде ұран салған.
Бұлт басқан алтын күнді күлімдетіп,
Бұлт пердені талқандап бұзып жарған.

Теңізде таудай толқын тулағанда,
Дауылда құрыш канат емес талған
Бұлт бұзып, тұман сүзіп, бұғауды үзіп,
Тас жастап, мұз төсеніп, қар жамылған.

Қиалап аспанды өрлеп бұлттан асқан,
Құшақ жазып қарсы алған көкшіл аспан.
Қияның шың құзына шығып қыран
Құйылып сөз бұлағы дария тасқан.

Қас налып, қалтыраған, дос қуанып,
Құрыш сөз жай оғындай өткен тастан.
Қан майданға шақырып қайрат беріп,
Халқына бақығ үшін ұран салған

Сол майданда дұшпанды жеңген елім,
Сол ұраннан жүректе мықты сенім.
Орынап, орындалған күткен мақсат,
Ұлы Отан ұмытпайды сендей ерін.

Сені халқың сүйеді: “Шын ұлым!”, - деп,
Сені сүйген Сталин – көсем – Ленин.
Сенің атың сақтаулы Кремльде,
Сені бізден айырмақ емес өлім!

*“Екпінді”,
1940 жыл*

* * *

Ойнақы көз, тұрақсыз сөз,
Қылтың қызыл оңатын тез.
Көздің құрты сылқым сұлу,
Бола қалдың сен қайдан кез...

Нәрсіз – тәтті көлгір күлкі,
Бойындағы қымбат мүлкі.
Жел көңілді желіктірген,
Сылаңдаған қызыл түлкі.

Желөкпе едім кеттім еріп,
Жел нәпсіге ерік беріп.
Қызыл түлкі жалт бергенде
Қу құйрығын қалдым көріп.

Қала бердім көңілім суып,
Жүрмеспін деп енді жуық.
Бір аңғалдың көзі шалып,
Арсалаңдап кетті қуып...

Арсыз нәпсі мені алдапты,
Маңдай тасқа тиді қатты
Келші сәулем, қайдасың сен.
Қайдасың жар махаббаты.

Түннен кара, күннен нұрлы,
Көрем көзді терең сырлы.
Ақыллы алтын, жүзі жарқын,
Терең сырлы, сегіз қырлы.

Тәкәппарлау мінезі бар,
Тұла бойы ұят пен ар.
Жаны таза, сабыры мол,
Сенсің сәулем, сен асыл жар.

1936 жыл

* * *

КІТАП

Көңлім күңгірттеніп тұман басса,
Ұмытып өзімді-өзім рухым қашса,
Жүдесем, жапа шексем, жабырқасам
Жанға жай таба алмасам жалғыз басқа.
Кәсірет басса бейне зіл кара тас.
Уланып күңгірт оймен айналса бас.
Келпеген жаңа өксіп жылағанда
Моншақтап екі көзден ағылған жас.
Сол кезде мен қолыма кітап алам.
Ақтарсам басылғандай көңілде алаң.
Жәй тауып жадырайды жаным-тәнім,
Дертіме сонда ғана дәрмен табам.

*Ғ.Тоқай,
(1908 жыл, 17 март)*

*Аударған Қ.Мұхамедханов,
(“Екпінді”, N 84, 27.04. 1946 ж.)
Семей*

АҚЫН

Қартайсам да, жыл өгіп жетсе де жас,
Бел бүгіліп, хал тайса, иіліп бас,
Қартаймас жас көңілім еш уақытта,
Бой бермес, күшгі жаным халдан таймас.

Кеудемде ақындықтың жалыны бар,
Төңкерем қарт болсамда тауды мұнар.
Ақынның көңілінде қыс болмайды,
Жадыраған көңіл-жаз, жаумайды қар.

Кәрілік шал ете алмас шын қартайтып,
Отырман тілек тілеп жоқ-барды айтып,
Жатпасын құдай қосса пешке шығып,
Өлеңнен бойға қызу келер қайтып,

Өлермін өлең айтып өлгенде де,
Жаң алғыш ғазірейілді көргенде де
“- Біз кеттік, сіздер қалдың” деп жырлармын
Денемді топырақпен көмгенде де.

Ғ.Тоқай

*Аударған Қ.Мұхамедханов
(“Екпінді”, N 84, 27.04. 1946 ж.)
Семей*

СҮЙЕМ ОТАН АНАМДЫ

Мен сүйем: туған елді — алтын бесік,
Туған жерді, кір жуған кіндік кесіп,
Жайнаған гүл бақшада бұлбұлдайын,
Сайраған, қанат қаққам, еркін өсіп.

Мен сүйем шалқып жатқан кен даламды.
Сәулелі, салғанағы, ген қаламды.
Қойыны кенге голы асқар тауым.
Орман ну, гүлі орнаған сай-саламды.

Мен сүйем: айдын шалқар, күміс көлді.
Жер көркі белес-белес сары белді.
Қозғайтын көңіл күйін құйқылжытып
Жібектей ескен майда самал желді.

Мен сүйем: сарқырай аққан өзенімді,
Өлкемді, алабымды, өзегімді.
Өсірген ұлы өмірдің ұланы егін.
Анамды – Отанымды – өз елімді.

Мен сүйем: Москвамды, Кремльді.
Қан берген тамырыма жүрегімді.
Таласта галай тасқын тапжылмаитын
Мәңгілік берік қорған тірегімді.

Отаным – бақыт берген, талап берген.
Шалқыған қиялыма қанат берген.
Оңымнан ай, солымнан күн туғызып,
Білімнің дариясынан маржан терген.

Отаным мені үйреткен бағырлыққа,
Қайтпайтын қан майданда бағылдыққа.
Сөзден жауға жай оғын жаудырағын.
“От ауыз, орақ тілді” ақындыққа.

Аспанда асау желмен жарысқанмын,
Мұхиттың мұзын бұзып алысқанмын.
Көздегенде болатын өз дегенім.
Талайын бағындырғам қарысқанның.

Еріне ерді өсірген елі де сай,
Еліне батыр, өжегі ері де сай.
Аңдыған жау алысса басын жойып,
Болатын төбесінен түскендей жай.

Ерке боп еркін елде өсім жайнап,
Ұлы өмірде шаттықтың жырын сайрап.
Анамның — Отанымның махаббаты
Таусылмас берген бойға жігер-қайрат.

Елме емінген жау төнген күнде,
Ұлан-қыран долданды қаны қайнап.
Ар үшін елдің ұлы қаһарланды,
Тұлпар мініп, жеңістің туын байлап.

Отан — ана ер ұлын аттандырды.
Нар кескенін жауына қойған қайрап!
Әділеттің алмасы суырды.
Жауыздық жермен жексен болмақ жайрап.

*“Екпінді”,
19 ақпан 1942 жыл*

ЕЛ ҚАҺАРЫН ЖЫРЛАҢДАР

Нұрлыбек, Төлеу, Архам, Тәңірберген,
Сапарғали өлеңнен өрім өрген
Кәрі тарлан, топ жарған Иманбазар,
Тас кешу, талай қия асқан өрден:
Сан түскен шаршы топқа қарт Нұрғали,
Тасқындап жыр бұлағын толға, тербен!
Маршалың ту ұстаған Жамбыл алып,
Сарбазы өңшең саңлақ соңына ерген.
Халықтың қабілетті ақындары
Теңіздің тереңінен маржан терген.
Бір кезде арман еткен бақыттарың,
Бұл күнде қолың ұстап, көзің көрген.
Жырларың ел жүрегі, ел тілегі,
Сөзден жауға оқ атқан өңшең мерген.
Ерді құл, аруды тұл қылмақ дүшпан,
Орнынды есіл етпек, алған төрден.
Қаптатып кара түнек ел басына,
Тұрғызбақ қорқауларды қайта көрден.
Табиғаттың заңы жоқ аңдар үшін,
Тірілту жебірлерді мәңгі өлген.
Таралған арам тәнге жан кірмекпе?!

Кім көрген, өлімтікті қайта келген!
Алмас сөз жай оғындай жарқылдасын,
Кек жыры, намыс жыры кеуден керген.
Даулата, селдете, нөсерлеп сөз
Жауына атой берсін көктен, жерден.
Сыяң - уу, қалам — найза болсын.
Қаруың зор міндетпен алған елден.
Жауға ажал, елге бақыт жырын жырла,
Ардақты асыл сөзің халқым сенген.
Қарысқан қан майданда батырларым.
Халық үшін құрбандыққа қайтқан көптен
Батыр Мәлік, қаһарман Төлегендер,
Ел ұлы, ел қаһары жауға төнген.
Ардагер қамал бұзған ерді жырла,
Алысып ажал менен жауды жеңген.
Ел күші, ел бірлігі, ел достығы —
Тамшыдан — көл, дария — туған көлден.
Еңбектің майданының ерін жырла,
Бірі онға, оны жүзге жауап берген.
Жау тұншығып, күйресін қабырғасы.
Ақынның жүрегінен тасқан селден,
Дұшпанға сөз қаһары кем тимесін,
Орыстың найзасымен жауды жеңген.
Ақындық атыңды ақта, халық ашында,
Ас мүдірмей, ел сыны - асқар белден.
Жырла, жеңіс сенімі — қол басшынды,
Тарихта жоқ теңдесі әлемде тең.

*“Екпінді”,
1943 жыл*

БАТЫР АҒАМА

(Гвардии полковнигі Бауыржан Момышұлына)

Ашуы сақылдаған аязды Ақпан,
Қамалға қайсар ерім қарсы шапқан.
Таудай тажал тап келсе талқан қылып,
Күлін көкке ұшырып аспанға атқан.

Бір басын мыңға батай қан майданда
Душпан бетін сындырып тауын шаққан
Бет шешпей мұз төсеніп қар жамылып
Кірпігін күндіз-түні емес қакқан

Ет үшін құрбандыққа басын байлап
Қан кешіп безген ерім рахагған
Ет шетіне жау келсе ер тұрар ма
Майданға шеру тартып шыққанда

Аттан

Қаисар қазақ ұраны қол бастаған
Ердің аты еліне боған мақтан
Ет састы етек басты боған шақға
Қиыннан қисын іздеп ақыл тапқан

ЕРІ ҚОРҒАН ЕЛІНЕ

(Советтер Союзының батыры Василий Кисляковқа)

Бір биіктің басына
Бір топ ертер құрып шеп
Тайсалмада жасыма
Биікті жауға берме деп

Бұирық солаи берілген
Шегінуге орын жоқ
Ар ұят күшті өлімнен —
Деді достар Кисляков

Наизағайдаи жаркылдап
Ажал оғы тұр жақын
Жау жақындап алқымдап
Туды ертерге зор қамп

Қара бұттай түйіліп
Торлап қауып қаптады
Қалың жау шулап түйіліп,
Келеді ертер атпады

Елеуреген есер іер
Енте іеи басып ке іелі
Дегенде атар осы ау жер
Команда сонда берелі

Жыргқыш аңдай жаралы
Дұшпан тағы төгі күш
Оқ азалып барады
Ер іерге туды қиын іс

Ертер атқан автомат
Оқ бігіп үнсіз қалғанда
Енді дұшпан қаптамақ
Ажал қоршап алғанда

Оқ таусы іды амал жоқ
Қырылмайық бәріміз -
Деді сонда Кисляков
Достарым, кейін барыңыз!

Қош болындар достарым
Ел үшін жаным салаға
Жау алдын жаңғыз тосқаным
Қалмайық енді табаға

Жауда жалғыз қалып сіз
Байлап берген секілді
Өлсек бірге өтдік біз,
Кетпейміз деп өтінді

1941 жыл

ҚАРЫНДАСТЫҢ БІЛЕМ АТЫН *(герой-партизанка Тося Петроваға)*

Кірлетпеген ар ұятын
Кірлетпеген даңқты затын
Отаны үшін жан қиятын
Қарындастың білем атын

Қуған ерлер елдің кегін,
Қанға малып халық жауын,
Ердің қаны кетпей тегін
Зұлым жаудың шақты тауын

Анасындай сүйген елін,
Өлімге де белін бұған
Жүрегінде берік сенім,
Елдің кегін қанмен жуған

Бір топ қана партизандар
Тап бергенде қалың жауға
Үрейленген жыртқыш аңдар,
Табалмады басқа сауға

Жүздеп неміс қалды жайрап
Қан үшін-қан, жан үшін-жан,
Күн бұрыннан қойған сайлап,
Кетті жерге атқанша таң

Қалың тоғай Жер балаған,
Жатыр ерлер демін алып
Зұлым дұшпан анталаған,
Қапылыста келді қалып

Ас даярлап от басында,
Нәзік дене жас қыз жүрген.
Анталап жау тап қасында
“Берлі орыс!”, - деп иттей үрген

Балағанға ерлер жатқан,
Жаудырды жау гранатын
Жауға жалғыз мылтық атқан,
Қарындастың білем атын

Пистолеттен дәлдеп атып,
Оқ жаудырды жауға жалғыз
Ондап фашист қалды жатып,
Берілмеді партизан қыз

Бетіне ұстап бір ағашты
Қалың жаумен ұрыс салды
Ажал қоршап аузын ашты,
Қыздың жалғыз оғы қалды

Мен құрбаның ұты Отаным!
Қыз дауысы шықғы қатты
Халқым үшін пила жаным!
Ақырғы оғын өзіне атты

Кіртетпеген ар ұятын
Кіртетпеген даңқты зағын
Отаны үшін жан қиятын
Қарындастың білем ағын

22 май 1943 жыл

БІЗДІҢ КИЕВ

Ерлерім қаһарланып қабақ түйіп,
Ақырып арыстандай жауға тиіп
Ел кегін, ер намысын жібермеген
Дос сүйінген, дұшпанның іші күйіп

Қарсыласқан жауына жер құштырып,
Қабырғасын күйретіп, тауғып үйіп
Мүз балақ, болат топшы қырандарым,
Жауға ажал жаудырған көктен шүйіп

Отанның от жүректі батырлары,
Құрсанған көк ботаттан сауыт киіп
Тажалдың тырнағынан бауырларын,
Азат етті көзінің жасын тыйып

Екі жыл түнек басып тұрған қала,
Қарсы алды батырларын беттен сүйіп
Бөленді қызыл туға ұлы күні,
Қаһарман аты әйгіл біздің Киев

6 ноябрь 1943 жыл

МОСКВА

Москва! Сені сүйгем жүрегіммен.
Ардақты алған орным ұлы өмірден.
Тасыйды Ақ Еділдей ақ көңілім.
Құлаққа үн келгенде Кремльден.

Москва! Ең ардақты асыл сөзім.
Москва — соққан жүрек. көрер көзім.
Москва! Сені айтқанда қиял шалқып.
Ерекше қуат дарып. билеп сезім

Шарықтап көңіл құсы қанат жазып,
Москва! Сен жаныма берген азық.
Ұлы мақсат шыңына сәуле шашқан.
Жұлдызы Кремльдің — Темірқазық.

Кремль бұлттан асқан мұнарасы.
Аймалап алтын күннің шұғыласы.
Құшаққа ап сегіз ғасыр Москва тұр.
Қадірлі қасиетті әрбір тасы.

Тарихтың таң Шолпаны ұлы бейне,
Нұр төгіп туған дана Ресейде.
Адам затқа азаттық жол көрсетіп.
Ленин тұр күндей күліп Мавзолейде.

Ие етіп атақ, даңққа Совет елін.
Құлпыртып Ресейдің құтты жерін.
Сталин Москвада Кремльден —
Дүниені түгел шолып кеменгерім.

Москва - әділетке болған қорған.
Әлсізді азат еткен түскен тордан.
Достықтың, батырлықтың тұлғасы сен —
Астанам алтын бесік — ұлы Ордам!
Мұз балақ тас түлектей шыңнан ұшқан,
Құттықтап мерекенді Күн Шығыстан,
Астанам, бір отауың өзін тіккен —
Жайнаған күн сәулелі Қазақстан.

*“Екпінді”,
1947, 7 сентябрь*

МЕН - СОВЕТТІК АЗАМАТ

Мақтанамын, мен – советтік азамат.
Мақтанамын менде ерік, менде бақ.
Ұлы өмірдің мен де ұлының бірімін.
Құр дандайсу, кеуде қағу маған жағ.

Қарапайым баласымын қазақтың,
Кеше бәрін көрген ауыр азаптың.
Ту көтерген мемлекет ел болдық,
Ұлы Октябрь гудырған соң азат күн.

Ауыр заман, таршылықта күн өткен,
Қараңғылық тұншықтырып жүдеткен.
Қолын беріп ұлы орыс ағамыз,
Бізді бастап алып шыққан гүнектен.

Бір ғасырды сөйтіп бір-ақ аттағам,
Бақыт таптым ата-бабам тапшаған.
Жолым даңғыл – Ленин туы қолымда,
Мен советтік азаматпын – мақтанам!

Біз өмірдің өттік талай кезеңін,
Алда да әлі кезеңдер бар сеземін.
Біз жеңбейтін қиындық жоқ, камал жоқ,
Дұшпандардың өртейтін сол өзегін.

Ұлы өмірге еркін басып келемін,
Мол күшіме, оң ісіме сенемін.
Бейбітшілік, адал еңбек, достыққа,
Арналады әнім, күйім, өтенім.

Қанқұмарлар құрал етсе өлімді,
Біз жырлаймыз ұран етіп өмірді.
“Өлім”, - дейді күдер үзген өмірден,
“Өмір!”, - дейді кім өзіне сенімді.

Сенімдімін, бақыттымын – көңіл шат,
Сол бақытқа құмар бүкіл адамзат.
Досқа сену, жауды жеңу – салтымыз,
Мақтанамын, мен – советтік азамат!

“Қазақстан мұғалімі”, N 18, 1 мамыр 1955 жыл

ОТАН ТУРАЛЫ ЕКІ ӨЛЕҢ

I

Ақ сүтін берген анадай,
Сүйемін ұлы өмірді.
Жайраңдай жас баладай
Халқым қандай көңілді.
Теңіне қай ел келеді.
Елім менің дарқаным.
Пейілің қандай кең елі,
Даласындай Арқаның!
Мандай терің тамған жер.
Құлпырады мақпалдай.
Майданда – батыр, еңбекте – ер,
Тұрамын қайтып мақтанбай.
Ән шырқасаң шалқытып,
Асқар таудан асады.
Ойды алып, бойды балқытып,
Көңілім судай тасады.
Бейбітшілік, береке,
Еңбек пен – достық сүйгенің,
Өмірің – думан, мереке
Көңілге кек түймедің.
Жау қолы жетпес аспандай,
Өз күшіне сенімді.
Әр күні бір-бір дастандай,
Сүйемін туған елімді.

II

Бізде шындық, бізде бақыт, әділет,
Бізде берік айнымайтын айтқан серт.
Адамзаттың бақыты үшін жасаймыз,
Алдау, арбау, сұркиялық арман кет.

Кім өрт салса - отқа өзі күйеді,
Кім оқ атса – оғы өзіне тиеді.
Оқпен оттан елді сақтау ниетіміз –
Бар адамзат бізді шексіз сүйеді.

Пәле қуған — пәлеге өзі жетеді,
Үреименен өмірі өксіп өгеді.
Бізге айнала кім көр қазса - өз көрі.
Арам ниетгер өзі мүрдем кегеді.

Біз ешкімнің қорқатмаймыз күшпен.
Жігі құрты жеген өзін ішінен.
Ажал іздеп алас ұрар анғұрған.
Түлен тұртып шошығандай түсінен.

Кім сүймейді туған ата-анасын.
Кім сүймейді адал жарын, баласын.
Кім сүймейді туған жерін — Отанын.
Кім сүймейді салтанагты қаласын.

Соның бәрін құртпақ үшін кім жақса өрт -
Адамзаттың жүрегіне ауыр дерт.
Сұм ажалды, қас тажалды құртуға
Бар адал жан бірауыздан берген серт.

Гудзон, Тибр, Темза, Сена өзені,
Су орнына қанға толса өзегі
Соны ойласа санасы бар адамзат —
Қандай жүрек, қандай шыдам төзеді.

Бейбітшілік, берекенің еліміз,
Өнер, білім, ақыл — ойдың кеніміз.
Бізде шындық, бізде достық, әділет.
Жоқ ешкімге кешірімес кегіміз.

Бізге данғыл Ленин салған сара жол,
Бейбітшілік — Ленин айтқан ұран сол.
Ленин туын бүгін көкке көтерген,
Жүз мың емес, дәл тоғыз жүз миллион қол.

*“Екпінді”,
N 170, 1955 жыл*

АЛТЫН ДӘН ТУРАЛЫ ЖЫР

Қазақсан даласы қалы кілем жапқандай,
Алтын астық жайқалып, теңіз толқып жатқандай.
Майданда – батыр, еңбекте – ер, Ұлы Отанның ұл-қызы
Маңдаи тері тамған жер - құлшырады мақпалдай.

Қайырмасы: Несібе – елге, ерге – атак,
Алтын астық тасқындап,
Теңіздей толқын құйылсын,
Миллиард пұт, миллиард.

Көтере алмай бастарын ырғалып тұр егін жай,
Алтын дәнді алайық, жүр бараиық, қалқатай.
Көңіл – көктем, өмір – жаз, достық, бірлік, береке,
Шат шадыман халқым мәз - әр күні бір дастандай.

Қайырмасы: Несібе – елге, ерге – атак,
Алтын астық тасқындап,
Теңіздей толқып құйылсын,
Миллиард пұт, миллиард.

Алтын дәннің аскары өсе берсін аспандай,
Астықтан алтын тау тұрсын, Алатаудан асқандай.
Ант етгік Отан анаға – миллиард біздің сертіміз
Миллиард пұт – елге құт, қас қалтырап сасқандай.

Қайырмасы: Несібе – елге, ерге – атак,
Алтын астық тасқындап,
Теңіздей толқын құйылсын,
Миллиард пұт, миллиард.

“Семей правдасы”,
1958, N 175

АНА ТІЛЕГІ

Асыңды ішіп, жарығым,
Бокшаңды ая қолыңа.
Мектебіңе бар, ұлым
Ғылымның түс сонына

Күн де шықты күлімдеп,
Жер жүзіне төкті нұр.
Іздегенім білім деп,
Тұр, құлыным, тұр, тұр, тұр!

Күткің - күміс, тілің бал,
Таудай болсын талабың.
Әліппенді қолыңа ая,
Құтты болсын қадамың!

Қамқор — анаң, ұлы Отан,
Гүлі сенсің өмірдің.
Сенде бақыт, сенде сән,
Қуанышы көңілің.

Азамат бол, ұланым,
Сен еркесі еліңнің.
Оқу, оқу ұраның —
Өсиеті Лениннің.

Орындай гөр жарқыным,
Өсиетін бабаңның.
Тілегі сол халқыңның,
Тілегі сол анаңның.

*“Екпінді”,
1946, N 174*

БАТА

Бата деген ата-ананың жүрегі,
Өмір көркі, махаббаттың тірегі,
Адам болып, азамат боп ер жегсе,
Орындатмақ сонда ата-ана тілегі.

Күлкен балаң дүние есігін ашқанда,
Күн күлгендей көрінбейме аспанда,
Өсіресің желге, күнге тигізбей,
Мәз боласың ана-тапты басқанда.

Мағнасыз былдыр таған сөзі де,
Сайрағандай сандуғаш күс өзіңе,
Күн-күн сайын гүлдей жайнап өскені,
Бақыт, рахат елестетіп көзіңе.

Өсіп – жетіп қалам алса қолына,
Қосылғанда шәкірттердің тобына,
Ашты дейсің өнер – білім есігін,
Түсті дейсің адамшылық жолына!

Құтты болсын ұлшарыңның қадамы,
Көп жасасын, таудай болсаң талабы,
Ғалым болып, өрге бассын өнері,
Қайырлы боп қолына алған қаламы.

АРОН - РАШИД ПЕН ИТТЕР *(Ежелгі Шығыс халқының аңызынан)*

Бір күні Арон - Рашид ерте тұрып,
Шаһарын кетті аралап жаяу жүріп,
Хал жайын өз көзімен көріп білмек,
Еріккеннен кеткен жоқ сөйлі құрып.

Ер еді ары таза, жаны биік,
Әділ деп сыйлайтұғын халқы сүйіп,
Кез келгендер жол беріп, қол құсырып,
Тағзыммен өтіп жатыр басын иіп.

Үш-гөрт ит көңлі шат, масаттанып,
Жылы канға жеріп әбден қанып.
Қасапшының үйінің қак алдында.
Брс-ырс етш жатқанды демін алып

Жалт қарап, деді. Құтпан тұра сала:
Майлаяк, Төрткөз, Мойнак былай: қара:
Арон - Рашид патша келе жагыр.
Қауып алып бо.майық біз маскара!

Енді ұятқа қалмайық патшаға үріп,
(Қарады бәрі орнынан ағып тұрып),
Сөйледі сонда Төрткөз:
- Қойшы, Құтпан,
Не деп тұрсың шатасып, құдай ұрып.

Әрине, патшаны біз қаба алмаймыз,
Жарамасып етегінен аламаймыз.
Бір аз үріп, арылдап – абаламай.
Ауыз ашпай, тіпті, үндемей қала алмаймыз.

- Патшаны құрмет ету бізге лайық.
Қаппасак үргеніміз бола ма айып.
Ит иттігін білдірмей қалу жөн бе,
Тегінде иттікті біз ұмытпайық.

Өзара иттер сөйтіп ақылдасты.
Бәрі де Төрткөз сөзін мақұлдасты.
Тұсынан патша аяндап өткен кезде.
Шәуілдеп ел білетін әнге басты.

1950 жыл

ӘДІЛ БӨЛІС
(халық әңгімесінен)

Аш қасқыр арсалаңдап келе жатып, түлкіге кездесті.

Түлкі қылмаң қағып, қутындап:

- Батыр, жол болсын! Түсіңіз суық, жүрісіңіз суыт кой?

- Жол болмай келе жатыр, Түкім. Бір киікті қуып, қуып, сілем катып келемін.

- Қолыңызға түспей, құтылып кетті ме?

- Секендеген неме, тастан-таска секіріп, күз жартаска шығып кетті.

- Әй, Қасеке-ай, тосқауыл салып, ұтылап кумаса, ол қулар жалғыз сіздің қолыңызға түспейді ғой.

- Онда бірігіп қусак қайтеді, Түкім?

- Қусак қуайық, Қасеке.

Қасқыр мен түлкі жорта жөнелді. Екеуі бір терең сайды бойлап, келе жатыр еді, қарсы алдарынан аң патшасы арыстан шыға келді. Қасқыр мен түлкі сасып қалды. Жүрістерін бәсеңдетіп, келіп, тағзыммен иіліп, арыстанға сәлем берді.

- Ей, екеуің бірдей асып-сасып қайда барасыңдар? – деді ашулы арыстан.

- Таксыр, таксыр ... деп қасқыр не айтарын білмей сасқалақтап қалды.

- Алдияр таксыр, аң аулап бара жатырмыз. Мына арқар, киік дегендердің ызасы өтін тұр ғой, таксыр патшам, - деді түлкі.

- Иә, Түкім, дұрыс айтасың. Олар менің де жынымды келтіріп жүр. Мана бір арқардан айырылып қалдым. Жаңа ғана бір тау теке өзімді тасқа соғып, анау шың құзға шығып кетті.

- Бір киік менің де сілемді қатырып кетті, таксыр, - деді қасқыр.

- Алдияр таксыр, әміріңізге құлдық. Мен бір амал-айла айтсам, рұқсат болар ма екен? – деді түлкі.

- Е, айт, Түкіш, айт, - деді арыстан.

- Таксыр, біз мына Қасекең екеуміз шалғыншыға шығайық. Көрінген аң атаулыны ұтылап қуып, қақпалап әкеп, осы сайға тығайық. Сіз осы сайда тосқауылда тұрыңыз, деді түлкі.

- Мынау табылған ақыл екен, Түкім. Енді тұрмандар, жөнеліңдер, - деді арыстан.

Қасқыр мен түлкі жорта жөнелді. Түлкінің айла-тәсілімен

үшеуі қарқ - олжаға батты. Бір арқар, бір киік, бір қоян қолдарына түсті. Олжаны орғаға салып, қасқыр мен түлкі арыстанның аузына қарады. Арыстан:

- Ал енді олжаны бөлейік. Кім бөледі? — деді.

- Тақсыр ием, патшамыз сіз тұрғанда кім бөлуші еді? — деді түлкі.

- Түкім дұрыс айтады, дұрыс айтады, - деді қасқыр.

- Жоқ, мен бөлмеймін. Қасқыр бөлсін. Әй қасқыр, сен бөл. Бірақ әділ бөл! — деді арыстан.

Аш қасқыр арсаландай, қуанып кетті де:

Мен бөлсем, тақсыр патшам: киік сіздің сыбағаңызға гисін, түкіме қоян ылайық, мен арқарды-ақ алайын, - деді қомағай қасекен.

Арыстанды ашу кернеп, көзі қанталап, шатынап кетті. Еріндері жыбыр қағып, мұрты түксип, аузын арандай ашып, гүрілдеп ақырып жіберді: Арсыз, ақымақ, қомағай, малғұн! - деді де қасқырға тап берді. Тап берді де бөренедей аяғымен қасқырды бірақ тарпылы. "Қынк" деуге мұршасы да келмей, қасқыр табанда сеспей қатты.

Ал енді сен бөл, - деді түлкіге.

Түлкінің зәре — құты ұшып кетті де, құлағын жымитып, құйрығын бұлғандаттып:

- Бөлейін тақсыр, бөлейін, - деді.

- Бірақ, әділ бөл, - деп арыстан гүр ете түсті.

- Әміріңізге құлдық, тақсыр! Е, әділ патшам, бөліс былай болсын. Киікті таңертеңгілік тағамыңызға жеңіз, қоянды түстік етіңіз. Ал, арқар кешкі қонақ асыңыз болсын. Алдияр тақсыр, ас болсын! — деді түлкі. Арыстан жадырап, көңілденіп кетті де:

- Түкім, бұндай әділ бөлісті кімнен үйренгенсің? — деп кеңк-кеңк күлді.

- Аржағыңыздағы қызжиып жатқан қасекеннен үйрендім, тақсыр, - деді түлкі.

*Семей,
20 қаңтар, 1965 жыл*

БАЙ МЕН ҚЫЗМЕТШІСІ (халық әңгімесі бойынша)

Баяғыда бір байдың үй жұмысын істейтін қолбала қызметкері болыпты. Бай қайырымсыз, қатал адам екен. Күндерде бір күн баланы базардан күріш алып кел деп жұмсады. Бала күріш алып қайтты.

- Бұрыш неге әкелмедің? — деді бай.

- Сіз күріш әкел деп қана ақша бердіңіз ғой. - деді бала.

- Бар енді бұрыш алып кел. - деп баланы тағы жұмсады.

Бала базарда ұзақ жүріп, бос қайтты.

- Бұрыш әкелдің бе. неге сонша көп жүрдің? — деп, бай баланы бөләғаттап, қатты ұрысты.

- Базар тарқап кеткен. Бұрыш сататындар кетіп қалыпты. Іздемеген жерім жоқ. Таба алмадым. -деп бала кейіп, жыламсырады.

- Оңбайтын баласың. Бірақ жолы бітіріп қайтатын істі, екі жұмыс етесің. - деп, бай баланы жақтан тартып-тартып жіберді.

- Мен кінәлі емес едім ғой. - деп бала жылап жіберді.

- Екіншіде бірақ жолы бітіріп қайтатын істен екі жұмыс тудырып жүруші болма! — деп бай өз сөзін сөйледі.

Бай бір күні қатты науқастанып қалды. Баланы дәрігер шақырып кел деп жұмсады. Бала тез барып дәрігер ертіп келді. Дәрігермен қоса, жұпыны киімді, еңгезердей бір кісіні де ерте келіпті. Бай аң-тан қалып:

- Мына кісің кім? — деп сұрады баладан.

Бала:

- Байеке-ау, анала өзіңіз, бір жолы жұмсағанда екі жұмысты бірге бітіріп келмедің деп, ұрыстыңыз, ұрдыңыз. Бұл жолы екі жұмысты бірақ бітіріп келдім: “Міне, Сізге дәрігер, дертіңізге шипа болсын, өлсеңіз көрінізді қазатын адам керек қой, тағы да екі рет жүргізбесін деп, көр қазушыны да ерте келдім”, - деп еңгезердей кісіні нұсқады.

20 қаңтар 1965 жыл

САРАҢ КЕМПІР МЕН ОНЫҢ ЗЕЙІНДІ БАЛАСЫ

Бір кемпірдің зейінді бір баласы болыпты. Ол бала қалала оқу оқиды екен. Бала демалыс уақытында ауылдағы үйіне қайтыпты. Сағынып жүрген шеше баласының келгеніне қуанып:

- Жаксы келдің балам. Сен келеді деп әзірлеп қойған тағамдарым бар еді, - дейді.

- О, не тағам, апа? — деді баласы.

- Қаздың семіз еті, майлы құймақ, қоп-қою бал қаймағын бар. Қайсысын қай кезде жегін келеді, кезек-кезек беріп отырармын, - деді. Сонда баласы:

- Апаттай, мен қаздың етін құймаққа орап, бал қаймаққа малып жер едім, - депті.

АҢҒАЛ БАЛА МЕН ШАЛ

Бір аңғал бала, белі бүкірейіп, жерге қарап, ақырындап кетіп бара жатқан қарт адамды көріп:

- Ата не жоғалттыңыз? — депті. Сонда қарт:

- Ей балам-ай, жастық шағымды жоғалтып алып, соны іздеп таба алмай келе жатқаным, - деген екен.

20 қаңтар 1965 жыл

ӨСИЕТ

(Тарас Шевченкодан 1845 ж.)

Өлгенде мені, қойыңдар,
Молаға байғақ жерімде.
Украинамда сүйікті,
Кең байтақ дала елімде.
Ұлан - байтақ шексіз қыр,
Көгілдір Днепр, айнала.
Көрініп тұрсын, естілсін.
Ағысы толқып долдана.

Көк теңізге құйғанда,
Украиннан ағып жау қаны,
Бәрін гастан сонда мен
Тау-тасты да, даланы —
Аспанға ұшып тәңірге,
Сонда ғана табынам,
Оған шейін еш қашан,
Мен тәңіріні таныман.

Атаныңдар, көмген соң,
Бұғауды бұзып өтіндер,
Душпанның улы қанымен,
Ерікті берік етіндер,
Ел болғанда ерікті,
Жаңарып өмір өзгерген,
Мені де еске алыңдар,
Рақымды майла сөзбенен

*“Екпінді”,
1946, N50, 10 март*

ЖАЛҒЫЗБЫН МЕН ЖАЛҒЫЗБЫН *(Тарас Шевченкодан)*

Жалғызбын мен жалғызбын,
Жапанда жалғыз құрайдай.
Есе, бақыт бермеді,
Бермеді ерік те құдай.
Тәңірі маған көрік берді,
Берді маған кара көз.
Жас парлады ол көзден,
Жалғыздық, қайғы болып кез.
Бауырлас жанлы білмедім,
Атын естіп ағанын.
Жат ортада өстім де,
Енді солып барамын.
Қайда мендік сүйген жар,
Қайда адам, меймандос.
Жоқ олар маған ...
мен жалғыз
Болмақшы емес, маған дос.

*“Екпінді”,
1946 жыл, N 50, 10 март*

АШЫ ТӘЖІРИБЕ ДАУЫСЫ
(Ғабдолла Токайдан)

Қай шақта сүйін кейбір жолдасымды.
Көрсетіп көзден аққан мен жасымды.
Жасырмай ақтарамын қайғы шерді.
Сөйлеймін ішке бүкней бар ырсымды.

Көрініп махаббаты ол көзіме
Болады емі ренгендей әр сөзіме.
Көзіне көзім тігіп қадаламын,
Шығады нұры балқып ақ жүзіне.

Бір дауыс естіледі сонда маған:
Дүниеде сенбе ешкімге бәрі жалған.
Сен оның құр сыртына мәз боп тұрсың,
Адамшы үміт елес беріп саған.

Жан ашып аяғанмен сені есіркеп,
Іші арам, аяғаны құр сырты тек.
Жүзінен көріп тұрсаң мейрімді нұр.
Ол нұрға мағына бер басқаша деп.

Сен оған шын көңілмен шексіз сендің,
Ақтардың түгел бәрін қайғы, шердің.
Жарқ етіп ашылғанда ақ көңілің,
Сен соның шашыраған нұрын көрдің.

Жүзінен жолдасыңның көрінген нұр,
Көз жасың мен шашылған көңіліңен нұр.
Ол кара бет, іші арам әр қашанда,
Махаббат, кісілік жоқ онда ешбір.

Ес кетіп таусылғандай амал – айлам,
Үн келген жаққа қарап қалып қайран:
- Періште ме, жоқ саитан айғайлай ма?
Ей дауыс, естілесің әлде қайдан?!

Деді ол: - жанба, күйме,
Менің атым - қаһарлы қарт тәжірибе.

*“Екпінді”,
27 апрель 1946 жыл*

ЖЫЛҚЫШЫ АТА

Қақпан бел, қамыс құлак, жібек жалды.
Қаз мойын, томаға көз, серке санды,
Ауызымен құс пістеген, сәйкүлікті
Баққан кім баптаған кім тұлпарларды?
Құландай құлдыраса күйрық ата,
Екпіннен жел тұрған дауылдата,
Теке жаумыт тұлпардан ат мінгізген,
Атыңды ардақтаймыз, Жылқышы Ата,
Бөктеріп баданасын, аста Тарлан,
Көтеріп ел міндетін мойнына алған,
Ел қамын жеген батыр ер— Едіге,
Жау келсе, ел шетіне ойран салған,
Тайбурыл айшылықты алты— ақ аттап,
Тұлпарын мінгізгенде Құртқа баптап,
Ел жауын егер етіп Қобыланды,
Адал ұл ел сенімін өтті ақтап,
Астында ақтан кері Шора батыр,
Туғызған жау басына заман ақыр,
Тарихта Шора аталса, ода аталып,
Өшпестей Ақтанкердің ізі жатыр,
Қамбардың қас тұлпары Қарақасқа,
Таймаған саздай басып қара тасқа,
Жауға шауып, еліне туса қауып,
Төксан үйлі Тобырын бөледі асқа,
Ен шөлден Көк жорғамен көктей өтіп
Төлеген Жібекті іздеп, арман етіп,
Қыйырдан Қосылысқан ғашықтар да
Өтпеді ме мақсатқа атпен жегіп,
Жеткізген талай жанды арманына,
Мақсатына, ойына алғанына,
“Ер қанаты ағ болар” деген бабаң,
Не түспес қанаттының қармағына,
Атақты ел еркесі Ақан сері,
Бермеген топған торай Құлагері,
Зұлымдар жаңуарын жарға жығып,
Өлгенше тарқамады қайғы— шері,
Күйшілер домбырасын алып қолға,
Он саусақ жорғаласа он мен солға,
Желдіртіп, тамылжытып, сорғалатын,
Күй төгілген “Боз айғыр”, “Қара жорға”

Ту алып, тұлпар мінген батырларым.
Әнші, күйші, кемеңгер ақындарым,
Жылқышы Ата, демеген қайсысы бар.
Сүйсіндірген ардақты ағын бәрін.
Астында Ақбоз тұлпар желдей ескен,
Ақалмас жау желкесін баудай кескен.
Арыстан Чапаевқа канат болған.
Ерді айтсаң, ер канаты шығама естен.
Екпіні солқылдатып қара жерді.
Шеп бұзған, шеру тартып, бастап елді.
Ел камы, бақыт таны, ары үшін.
Аттанған ардагерім Аманкелді.
Сансыз қол, сәйгүлікті мінген тандап,
Бостандық, әділет шықты ұрандап,
Дүбірі ерлер мінген тұлпарлардың,
Халқымның құлағында мәңгі қалмақ.
Ту тігіп, тұлпар мініп, қолды бастап
Мұз төсеп, бұлт жамылып, қарды жастап.
Батыр, маршал Буденный жауға шапты,
Ер бетін көрген емес дұшпан жасқап.
Ата, ана, бауыр, бала сүйген жарын,
Халқы үшін, сақтау үшін елін, арын.
Женгенше жауды жерғып аттан түспей,
Қарысқан қан майданда батырларым.
Баптаған мыңдап тұлпар құтылмас жау.
Бір неміс жерімізден кете алмас сау,
Құрыш тұяқ, жорықтан жүлде алатын.
Беті қайтпас алдында тұрсала тау.
Шабысқа күні-түні талмай шырқар.
Батырларым жорыққа мінген тұлпар,
Еріне елі берген аты да сай.
Құтқармай жермен жексен жауды құртар.
Құландай құлдыраса құйрық ата,
Екпінінен жел тұрған дауылдата.
Тұлпар мініп, ту алған атын ақтап
Сені ел, ер ардақтайды, Жылқышы Ата!

Қ. Мұхамедханов
Семей, "Екпінді" (N 124, 15.06. 1943 ж.)

ОТАН ҮШІН, ЕЛ ҮШІН!

Отан үшін, ел үшін.
Кіндік кесіп, кір жуған.
Жетіп, өсіп бел буған.
Өзінің туған жері үшін;

Орман нуы жайнаған.
Бағында бүлбүл сайраған
Құзында киік ойнаған.
Бәйшешек, жеміс, желегі,
Қарасаң көзің тоймаған,
Асқар тау, белес-бел үшін;

Суы шәрбәт өзенім.
Кен өлкем, көкшіл өзегім,
Бұралып аққан бұлағым,
Жағалай біткен құрағым,
Қаз, үйрегі қаңқылдап,
Шағаласы шанқылдап:
Дейтұғын-менің тұрағым,
Айдын шалқар көл үшін;

Маңдайды күнге тигізбей,
Бетіңді желге “сүйгізбей”,
Қайғы-уайым білгізбей,
Қайғы отына күйгізбей;
Тас түлектей талпытып,
Нұрынды айдай балқытып,
Көңіл құсын шалқытып.
“Ана сүтін ақтар” деп,
“Ата хақын сақтар” деп
Өсірген ата-ана үшін;

Отанның балғын бұланы,
Ұлы өмірдің ұланы,
Ата-ананың тірегі,
Кеуделе сокқан жүрегі,
Шабактай суда ойнаған,
Қызыққа қанып тоймаған,
Балапандай талпынған,
Туған бөбек халқымнан
Келешек сәби бала үшін;

Тәні бөлек, жан бірге.
Ар, ұяғ бірге, қан бірге.
Махаббатты жүрек бір.
Ұлы мақсат, тілек бір,
Сүйіп ләззәт алысқан.
Махаббатпен табысқан.
Қызыққа бірге қанысқан.
Гүлстанның бағында.
Бейбіт өмір шағында
Бірге сайран салысқан
Ардақгы ару-жар үшін:
Ел жұртының ары үшін.
Төгілген судай қаны үшін.

Есің, санаң, ақылын,
Жүрегін-жаның, жақының,
Көрер көзің қайратың.
Жауға тисең айбатың.
Кеменгерін, қол басшың,
Алдыңда көсем, жол басшың—
Ұлы партия дана үшін.
Қан майданда қарыспай,
Арыстандай алыспай,
Ақ алмастай алдаспан
Жау қанына малыспай,
Бойлата сүңгі салыспай,
Кескілесіп, шабыспай;
Ақ дененді оқ теспей,
Ауыр-азап күн кешпей,
Айсыз қара түн кешпей
Апталап, айлап бел шешпей;
Күн-түн қабақ қағылмай,
Маңдайдан тер ағытмай,
Шалдығып, шаршап сабылмай,
Рахаттан жаңылмай:
Төсеніп көк мұз жатыспай,
Тізеден қанға батыспай:
Атқанын қардай боратқан,
Көздесе өткен болаттан,
Ұсынса жауын құлатқан,
Қурайдай туран сұлатқан,
Мойнындағы мылтықтың
Тауыса оғын атыспай;

Таста болса кесердей
Жауған окка нөсердей
Кеудені төсеп қасқармай.
Айсыз кара түндерде
Сансыз қолды басқармай.
Қауып-кәтер күндерде
Жауға шаппай жасқанбай;
Жалмауыздай емінген.
Жұтамын, деп тебінген.
Ерегескен дұшпанның
Қанын жұтып мастанбай:
Алдын-өрт, артын-көр қылмай,
Жермен жексен жер қылмай,
Ел жауызы-жалмауыз,
Ел қанын жұтқан қанды ауыз
“Өмірден өшті!” дер қылмай
Майданнан ерлер кетер ме!
Отанның, елдің ананың,
Женге, іні, ағаның
Болашақ ұрпақ-баланың,
Ұлы көсем дананың
Тапсырған ісін тыңдырып,
Жауының белін сындырып,
Алғыс алмай алдынан—
Максатқа ерлер жетерме!

Қайым Мұхамедханов
“Екпінді”, №199, 23.08.1942 ж.
Семей

СОРМАҢДАЙ ЛИЗА
(Н.М.Карамзиннен)

Тұратын Москвада қала халқы.
Дәл мендей қала маңын бітмес жалпы.
Мақсағсыз мендей кезіп ой мен қырын.
Серуендеп кететұғын жоқ қой салты.

Мен жаяу кетем кезіп тау мен сайын.
Ну орман, шалқып жатқан көкорайын
Әр жазда әр жерінен бір жаңалық
Көңілге хош көркемдік тұрар лайын.

Не болмаса ескіден жаңа бейне
Көз тартатын көркемдік көрем кейде.
Табиғаттың тамаша суреті,
Ойды билеп, көңілді тербемей ме.

Ерекше көз тартатын жаным сүйіп,
Симонов монастыры тұрған биік.
Тұнжырап, мұңға батып мұнарасы,
Тұрғандай шерге толып, тартып күйік.

Шығып сен сол биікке тұрсан келіп,
Қарасаң оң жағыңа көз жіберіп,
Күздай үйлер, заңғардай шіркеулері
Москва алақанда - тұрсын көріп.

Мұнара сансыз крест алтындаған,
Аспанның аясында жалтылдаған.
Батар күннің шалағы нұрын төгіп,
Ғажайып сәулеттенер кешке таман.

Аяқ астың көк орай жалпақ шалғын,
Шүйгін шөп шашақ атып жатқан балығын,
Табиғат еркінді алып, елжіретіп,
Сезім қылын шертеді ұққан жанның.

Аржағы ағынды өзен жердің нуы.
Мұнартып көтеріліп көкке буы.
Баықшының қайығын шопп-шопп сүйсіп.
Сынаптай сылаңдаған мөлдір суы.

Ресейде бай өлке әр гараптан.
Ауыр қайық ырғалып астық гартқан.
Өзенді өрлей жүзіп келе жатыр,
Ашкөзді Москваға жалақ қакқан.

Өзеннің арғы беті қалын орман.
Қыбырлап қара-құрық малға толған.
Мұнды қоныр ән шырқап жас малшылар,
Ағаштың көлеңкесін етіп қорған.

Тұрғандай бір қалыптан бір күн таңбай,
Малшыға жаздың ұзақ күні қандай,
Күн өткізер ермегі көңіл аулап —
Қайтеді өлен айтып, әнге салмай.

Одан әрі көресің көп ағашты.
Жасасқан ғасырлармен талай жасты,
Бөленген жасыл орман жапырағын.
Данилов монастыры алтын басты.

Көкорай, гүл-бәйшешек ой менен қыр,
Күбірлеп құлағында шерткендей сыр.
Көз ұшында көкжиек кемерінде
Көгеріп Воробьев таулары тұр.

Сол жағы мол егіндік жалпақ жатқан,
Көрінер үш-төрт қыстақ сол тараптан.
Алыста Коломеннің селосы анау.
Зәулім биік сарайы накыш жапқан.

Келіп мен осы араға жыл-жыл сайын,
Қуанышпен қарсы алам көктем айын.
Күз келсем көріп мұңлы табиғатты
Мені-лағы басады сар уайым.

Монастырдан біршілік кеткен көші,
Құлазыған қабырлар ту шөп өсіп,
Қараң қалған монахтың құжырасы,
Үйрейлі үрген желмен гүр тлдесіп.

Құлаған тастарына молалардың
Сүйеніп, өткендерді есіме алдым,
Құлаққа ауыр тигендей күрсінгені
Келмеске кеткен сонау ғасырлардың.

Жүрегім қалтырайды, суып денем,
Кейде есіз құжыраға кіріп келем,
Сол жайды мекен еткен жанды ойласам,
Ауыр хал көз алдыма еселеген.

Көремін аппақ қу шал қаргтық женген,
Фәниден тез көшір деп хакқа көнген,
Олжа боп әлсіздік пен ауыр дертке,
Денеден өзге сезім гүтел сөнген.

Жас монах жас өмірден күдер үзген,
Темірлі терезеден көзін сүзген,
Құстарға қарайды да аһ ұрады
Сайрандап көк теңізін еркін жүзген.

Моншақтап ұлы жасы көзден тамған,
Тірі аруақ катып-сеніп сүздер қалған,
Күңгірі қоныраудың естілгендей
Дабылындай ажалдың жас жанды алған.

Сарайдың қақпасында суретген,
Көремін кереметті болып өткен:
Қалың жау қамағанда монастырды
Балықтар нәсіп болып үскен көктен.

Болмаса, құдай — ана жау қашырған,
Сакталған суреттер сан ғасырдан,
Ауыр күн бастан кешкен ел тарихы
Түскендей еске осылар шергкен сырдан.

Оқ атып, қылыш шауып, бүлік салып,
Қатал жау тағарлар мен лигвалық,
Маңайын астананың ойран етіп,
Сорлатқан Москваны қысымға алып.

Өткен күндер қан төгіс болған майдан^{*}
Ескерткіштер бір тарих осы жайдан
Москва түл қатындай хасірет шегіп,
Тек қана рахым күткен бір құдаидан

Симонов монастыры еске салған
Ерекше жүрегімнен орын алған,
Лизаның қасіреті мен қайғысы ғой,
Сормандай қайран Лиза, дүние жалған.

Симонов монастыры салатын ой
Мені билеп, еркімді алатын ой
Аяулы ғазиз жанның күйініші
Лизаның аянышты тағдыры ғой

Уақиға осы ғой мен сүйетұғын
Тебіреніп, көңілім иетұғын,
Көзімнен ағызатын ыстық жасты,
Жүрек шіркін жалындап күйе тұғын.

Шамасы монастрдан жетпіс саржан
Бір үй түр үңірейіп есіз қалған,
Жеке өскен аржағында бір топ қайың,
Көк шалғын айналасы жол жоқ барған.

Тозған үй иесіз қалар уақыт жетіп,
Отыз жыл бұдан бұрын кеткен өтіп,
Сүйікті Лиза сұлу дәл осы үйде
Анасы мен тұрыпты мекен етіп

^{*} Кремльдің оңтүстік-шығыс жағында алты шақырымдай жердеп Симонов монастыры XVI ғасырда салынған. Москва маңындағы басқа монастырлар сияқты, бұл монастыр да тас қорғанмен қоршалған, ерте заманда жау шабуылынан Москваны қорғауда үлкен маңызы бар берік бекініс болған. 1591 жылы Қырым ханы Қазы-Гирейдің әскері Симонов монастырына шабуыл жасап, қоршаса да, бекіністі ала алмаған. 1612 жылы поляк-литва басқыншыларының әскертері (Карамзиннің татарлар мен литвалықтар деп отырғаны солар) қан төгіс қатты ұрыстардан соң, монастырды алып талан-тараж еткен. Карамзин осы тарихи уақиғаларды еске алады.

Әкесі еңбек сүйіп егін еккен,
Әлді шаруа өзіне өзі жеткен.
Байыпты, тағайынды ізгі жанға
Ажал жетіп, келмеске сапар шеккен.

Ол өлген соң иесіз жері қалды.
Аз ақша бір адам жалдап алды.
Бұрынғыдай мол өнім қайдан болсын.
Барған сайын шаруасы нашарлады.

Жесір әйел жоқтаумен жан жолдасын.
Еңіреп тия алмады көздің жасын.
Ақыры хасірет жеңіп әлсіретіп,
Қарауға жарамады шаруасын.

Әкеден Лиза қалды он бес жаста,
Ауыр іс түсті қайран ғазиз жасқа.
Жұмысқа жанын салды күн-түн демей.
Шешенің сенері жоқ онан басқа.

Токиды күндіз-түні шекпен, шұлық,
Көктемде шашақ атқан гүлді жұлып
Жаз айында даладан жеміс теріп,
Сатады Москваға кәсіп қылып.

Қам көңіл, мейірімді қайран шеше
Егіліп еміренеді Лиза десе,
Қысады баяу соққан жүрегіне
Құшақтап қысқа күнде әлде неше

Құлыным, қуатым сен құдай берген,
Бір өзің жұбанышым көзім көрген.
Қартайғанда сүйенер сүйенішім,
Жалғызым, жарығым сен барым сенген

Ата хақын, ананың сүтін ақтап,
Қарағым дамылы жоқ жүр тықақтап,
Қайырымды қалқама жәрдемші бол,
Құдайым, қуат беріп, өзің сақтап!

Анамсың сәбиімде емшек берген,
Мен үшін түн ұйқынды төртке бөлген,
Құдай маған қол берді қызмет қыл деп,
Ана сүтін ақтайтын кезек келген.

Жан анам, жыламашы, егітмеші,
Көл болып көздің жасы төгілмеші,
Көз жасымыз әкемді тірілте алмас,
Берік болшы, қайғыға берілемші!

Деп Лиза жұбатса да жан анасын,
Өзі де төгуші еді көздің жасын
Кеше тірі әкесі, бүтін өлік.
О дүние, қайтып сорлы қайғырмасын.

Сырттай күліп жүреді, іші жалын,
Ананы аяп білдірмей қайғырғанын,
Адамдай арманы жоқ, көңілі тоқ,
Жасырып жүректегі қасірет-зарын.

Қайғылы кемпір сорлы дейді: - балам,
Көз жасын ол дүниеде тияр анаң,
Бар қызық сол өмірде деседі ғой,
Әкенді көрсем сонда бақыт табам.

Тек қана өлгім келмес әзір менің,
Мен өлсем не болады күнің сенің,
Лизамды күтты орнына қондырғанша,
Сабыр бер ажалыңа бар тілегім.

Тез берсе тілегімді қадыр алла,
Қосылсаң мейірімді бір адамға,
Қарақтарым беріп мен ақ батамды,
Көз жұмып көрге кірсем арман бар ма!..

Әкесі өлгеніне толды екі жыл
Лиза жетім болғалы, шешесі гүл,
Кезегімен жаз жетіп, жер құлпырды,
Қалаға Лиза келді сатуға гүл.

Әп - әдемі киінген жарқын жүзді.
Бір жас жігіт көріп қызды.
Лизаға қарсы келіп, күлімсіреп.
-Бикешім, сатасыз ба гүліңізді?-

-Дегенде, екі бегі оттай жанып
-Сатам, -деп. Лиза берді гүлін алып.
-Гүліңе не сұрайсың? деді жігіт.
-Бес тиын. -деді - Лиза әрең барып.

Бес тиының тым арзан. бір сом берем.
Дегенде Лиза жерге қарап төмен.
Жігітке бір көз тастап. қып-қызыл боп.
Деді ол: -Артық ақша алмаймын мен.

Жігіт айтты: ақ жүрек көңілім бұл.
Ендеше бес тиын ал, онда өзің біл.
Бір сомға тұрарлық қой деп ойлап ем.
Сұлу қыздың қолымен терілген гүл.

Гүліңді бір мен үшін арнап терсең,
Басқаға сатпай, ығи маған берсең,
Тек қана сенен сатып атар едім,
Бұл шыным, сұлу бикеш, сөзге сенсен.

Бес тиын алып Лиза гүлін берді,
Тағызым етіп, қыз енді кетпек еді:
-Сұлу бикеш, барасың қай жаққа? —деп.
Қолынан жігіт ұстап жібермеді.

Лиза айтты: Қайтамын үйге, —деді.
Жігіт айтты: Үйлерін қай жерде еді?
Баяндап үйдің жайын берді дағы,
Аяндап өз жөнімен кете берді.

Қызды енді келмеді оның бөгегісі,
Өрескел көрінгендей өз жұмысы,
Мысқылдап күле қарап тоқтай берді,
Көшеден өткен-кеткен әрбір кісі.

Сонымен Лиза үйіне қайтып кетті,
Көргенін шешесіне баян етті.
Анасы айтты: бір сомын алмауың жөн,
Кім білсін адам шығар арам ниетгі.

-Мейірімді жүзі бар, өзі қандай,
Десенші даусы қандай, сөзі қандай,
Апатай-ау, қимаймын жамандыққа,
Олай деуге тұр тіпті аузым бармай

-Сүйтсе де жақсы еңбекпен тапқан наның,
Ешкімнен текке ешнәрсе алмағаның,
Қалкам, сен білмейсің ғой залымдардан
Қалайша қыз байғұстың сорлағанын!

-Қалаға сен кеткенде жаным балам,
Зәре қалмай сиынам, шырақ жағам,
Қатерден пәле-жала сақтай гөр деп,
Әр қашан да тілеймін бір алладан!

Тия атмай көзге келген ыстық жасын
Лиза сүйді құшақтап жан анасын.
Ертеңінде қалаға тағы кетті,
Гүлдердің теріп алып таңдамасын.

Қыздың көзі бір нәрсе іздегендей,
Жок жоғаттып күдерін үзбегендей,
Гүлін әркім алғысы келсе дағы
“Сатылмайт”, – дейді басқа сөзге келмей.

Кеш болды қайтатұғын уақыт жетті.
Болғандай жабырқады жүрек дертті.
Ешкімге бұйырмасын осы гүл деп,
Москва өзеніне тастап кетті.

Ертеңінде іс тігіп кешке таяу,
Терезенің алдында көңілі қаяу,
Мұнды назды ән салып Лиза отырды,
Ақырын даусын созып қоңыр баяу.

Лиза кенет орнынан бірақ атты.
Ах! деген даусы қыздың шықты қапты.
Қарап тұр терезенің аржағынан.
Баяғы жап-жас жігіт келіп қапты.

Шешесі бержағында отыр еді.
Қарағым-ау, не болды саған? -деді.
Күмілжіл: ештеңе емес апатайым.
Көрдім, -деп, -соның өзін. жауап берді.

Соның кім? Кімді көрдің. Лиза қарғам?
-Мырза ше өзімнен гүл сағып алған.-
Дегенде барса анасы терезеге
Тағзыммен амандасты бір жас бағлан.

Сып-сыпайы жас жігіт жылы жүзді.
Бетінен кемпір тапшай бөтен ізді.
Көңілі келбетіне гола қалды,
Адам ғой деп ойлады бұл бір ізгі.

Жүрсіз бе, мейірімді ана, есен-аман.
Келемін әлім құрып шаршап жаман.
Жаңа сауған сүт жоқ па бір жұтатын,
Бар болса, рұқсат ет, шеше, маған.

Шешесінің аузынан шақпай-ақ сөз.
Елгезек Лиза байғұс жөнелді тез.
Мүмкін себеп болды ма, кім біледі.
Жігітпен бұрын да бір болғаны кез.

Жып-жылдам Лиза келді сүтті алып,
Құйылған таза ыдысқа беті жабық
Стаканды тазалап құйды дағы.
Жігітке терезеден берді апарып.

Сүтті беріп қыз төмен қарап қапты,
Жас жігіт қолына алып ішіп жатты.
Хор қызы құйып берген әңгәбі су
Бола алмас деп ойлады мұнан тәтті.

Әркім аңдар, Лизаға ол алғыс айтты,
Алтысты тілден көрі көз мол айтты.
Ақ көңіл аңқылдаған кемпір байғұс,
Ақтарып мұң мен шерін сөз молайтты.

Қайғысын - опат болған байын айтты,
Жалғыз қызы - күні мен айын айтты
Еңбек сүйгіш, қайырымды мейірімді,
Жақсы мінез Лизаның жайын айтты.

Жігіт ұйып тыңдап тұр кемпір сөзін.
Ол кімнен айырмады екі көзін,
Ол арасын сөз етіп не қыламыз.
Сөзден жылдам сездірер сергек сезім.

Ұятты көз, түп — тура қарау қайда,
Жігітке қыз тұра алмай қарамай да,
Жалт берген қыз көзінен жылдам болмас
Жарқ етіп бұлтқа сіңген нажағай да.

-Қызыңыздың ісіне берем баға,
Ей шеше, сатса екен маған ғана.
Әуре боп қала шарлап жүрмес еді,
Үйде жалғыз алаң боп Сіз де және.

Анда-санда тұрар ем өзім келіп
Дегенде, қыздың іші кетті еріп.
Қуаныштың сәулесі көзінде ойнап,
Жасыруға Лизада қалмады ерік.

Екі бетке ыстық қан келіп қалды,
Алқызыл боп дуылдап оттай жанды.
Жаздың жарқын кешінде батар күннің
Шапағындай, сәулелі нұры тамды.

Жігіт сөзін кемпір де қабыл алды,
Бөтен ойы болар деп ойламады.
-Лизаның ісі таза, төзімді, —деп,
Жігітке пәк ниетпен сене қалды.

Күн батып, кеш боп кетті .көз байланып,
Бірталай уақыт өтгі сөзге айналып,
Кемпір жөнін сұрады жас мырзаның
Кетуге тұрғаныңда ыңғайланып.

-Мейірімді жас мырзам, кім дейміз біз?

-Эраст деді жігіт, -есімміз

Эраст, деп ақырын ғана бес қайтарды.

Періштедей күнәсіз ақ көңі: қыз.

Қош айтты жігіт кетіп бара жатып,
Қала берді көзбенен Лиза ұзағып,
Қызының қолын қысып: Лиза, -делі,
Кемпір сорлы отырған ойға батып.

Неткен адам, мейірімді Лиза жаным,
Болса еді дәл осындай сенің жарың.
Жүрегі алып-ұшып, деді Лиза:
-Апатай-ау, бола ма ол ойлағаның.

-Ол мырза, -деп, жаутандап екі көзі
(Кінәлі санағандай өзін - өзі)
Біз жай шаруа... деді де қалды тоқтап,
Сонымен аяқталмай Лиза сөзі.

Жас жігіт, жас мырзамыз Эраст кім ол?

-Ақ сүйек тұқымынан, дәулеті мол.

Ақыл-ойы кем емес, адал жүрек.

Жел мінез тұлқымалы – бар міні сол.

Тек қана ойлап өзінің рахатын.
Қызық – думан өмірге болды жақын.
Салтанат ақсүйектер суығынан.
Ала алмай көңіл толар қанағатын.

Қолын байлап тұрғандай тағдыр қысып,
Дуние тар боп жүргенде іші пысып,
Жабырқаған жігіттің еркін алды.
Көзіне жап-жас сұлу Лиза түсіп.

Өзі оқыған нәзік жыр, романынан.
Көңілінде елесгейгін ғажап заман.
Болған ба, болмаған ба сол өмірді.
Әйтеуір, қиял билеп қылған арман.

Серуендеп қасретсіз көк орайда.
Шомылып мөддір суға рахат жайда
Көк кептердей сүйісіп, сұхнаттасып.
Сайрандап, сауық құрған ен тоғайда.

Гүл орманды саялап, демін алып,
Бақытты, той-думанмен жүрген халық.
Бар өмірін өткізген ойнап, күліп
(Сенсеңіз суреттеген ақынға анық)

Сол өмірді көксеген біздің мырза,
Арманға қол жеткендей болды риза.
Қиялым көңілімдегі осы деді,
Бір көргенде-ақ ес кетіп Лиза қызға.

Табиғат құшақ жайып кел деп ымдап,
Ләззат ал қызығымнан деп жымындап
Тұрғандай, жас мырзаның көңілінде,
Бой ұрды сол қызыққа Эраст шыңдап.

Құмары Лизадай қыз әуел баста-ақ,
Көңілін сезім билеп, нәпсі бастап.
Аз күн аужал дегендей бел байлады.
Ақ сүйектер сауығын біраз тастап

Түн болып, қас қарайып, жапты түнек,
Анасы дұға оқып, тітек тілеп,
Маңдайынан бір иіскеп, сүйді қызын,
Лиза жан, қайырлы түн, тыныш ұйқы! деп.

Бұл түні Лиза жайлы ұйықтаған жоқ
Жүректе пайда болды ұшқыннан шок.
Көңілінен кетпейді Эраст қыздың,
Бейнесі көз алдында ап-айқын боп.

Минут саиын алады көзін ашып,
Жүрегі алып-ұшып, ұйқы қашып.
Аһ ұрып, ала қызып жаға алмады.
Күн шықпай, қыз шықгы үйден қадам басып

Қызу кан бойды билеп, ала сұра,
Дауа ізлеп жас жүректің жарасына.
Түнжырап кеп отырды көк шалғынға
Москва өзенінің жағасына.

Лиза қыз көңілі жүдеу, кабак қатқан,
Қарайды боз тұманға толқын атқан.
Барады тұман көкке көтеріліп.
Сынаптай шық мөлгілдеп шөпті жапқан.

Күн шығып, сәуле шашып таң да атты.
Оятты жым-жырт жатқан табиғатты,
Гүл-жапырақ жанданып бас көтерді,
Сайрады, сауықшы құс ән шырқатты.

Селт етпей қыз көңілі жабырқаған,
Не болды шіркін Лиза, Лиза саған?
Күн шыққанда тұрушы ең гүл-гүл жайнап,
Шат болып құспен бірге ән шырқаған.

Түнжырап түсің қашты бүгін неден,
Таза жанның қайғысы білінбеген.
Секілді шыққа түскен күн сәулесі,
Көзіңнен көрінетін күнімдеген.

Бүгін сен бір тұнғыйық ойға баттың
Қызығы әсер етпей табиғаттың.
Кіршіксіз жаны таза жас сұлуды.
Қандай күш, қандай сезім жабырқатты?!

Жас малшы мал өргізіп келе жатты,
Сызылтып сыбызғыдан ән шырқатты,
Лиза соған қадалып қарап тұрып,
Мынандай тәтті қиял ойға батты:

“Еркімді алып, көңілімді билеген жан,
Қара шаруа, бақташы боса жалған.
Жас малшыдай жанымнан өгсең ол
Мал өргізіп, сызылтып сырнайдай ән.

Амансың ба, сүйікті бақташым? -деп,
Ит-құстан малыңда аман сақтасын, -деп.
Иіліп, назбен күліп амандассам,
Жаксы өріс бұдан әрі тапшасың, -деп

Қойыңа шалғын мынау шалқып жатқан.
Тере тұғын гүл міне шашақ атқан.
Ол сонда күліп келіп қолымды алса”
Қиял ғой мұның бәрі ойды ұялатқан.

Арман мен қиял келіп араласты,
Жас қойшы сырнайлатып әнге басты.
Лизаның маңына ол келген де жоқ,
Ақтылы қойын айдап белден асты.

Отырғанда еш нәрсе ескерместен
Өзеннен дауыс келді ескек ескен.
Жалт қараса бір қайық келіп қапты,
Эрасты көріп дүние шықты естен.

Қуанғаннан қалтырап, буын құрып,
Тұрды да кетпек болып Лиза жүріп,
Аяғы бір аттауға ерік бермей,
Тапжылмай сол орында қалды тұрып.

Қайықтан қарғып түсіп Эраст барды.
Жылы жүзбен Лизаның қолын алды.
Жүрегі діріл қағып, беті жанып,
Арманына жеткендей болып қалды.

Қыз қолын қайта тартып ала алмады.
Алқызыл ерінге ерін тақап қалды.
О, дүние, қысты, сүйді құшырлана,
Бар әлем қыз көзіне оттай жанды.

О, жаным Лиза. Лиза жаным,-
Деді Эраст,- сүйгенім сен. тандағаным!-
Аспаннан төгілген бір әсем күйдеи.
Осы сөз тебіrentті қыздың жанын.

Қыз құлағы тәтгі үнге әрен сенді...
Ойға терең баруға болмайды енді.
Лизаны ұялшақтық аулақ тасған,
Сол минутта рахат сезім жеңді.

Эраст білді қыз өзін сүйегінін.
Жалындап жас жүрегі күйетінін.
Жаны таза кіршіксіз ақ көңімен.
“Жарым” деп бойы балқып иетінін.

Екеуі бір-бірінен көз алмай,
Сүйші сәулем. сүй мені деген жандай.
Қас қакқандай болған жоқ екі сағат,
Қаншама қараса да мейрі қанбай. *

Бір кезде Лиза анасын есіне алып,
Қайтуға тұрды дағы ынғайтанып:
-Эраст-ау, мені өмірлік сүйемісің?-
Деді қыз, жүрегі ойнап, от боп жанып.

-Мәңгі сүйем, Лиза жан сенемісің,
-Ендеше ауызыңнан ант беремісің?
-Ант бер десең берейін, жаным Лиза,
-Сендім Эраст, ант па ендікерек ісім.

-Сендім: Эраст Лизанды алдамассың,
-Сені сәулем, алдамасып, алдамасып
-Сен сүйдің енді мәңгі бақыттымын,
Сорлы анам естіп көңілі судай тассын.

Жоқ Лиза жан, анаң айтпа, -депті,
Лиза сонда: қайтеді айтса нетті?
-Қарт адамдар әр істен қауіп етпек,
Анаң да ойлай берер әр күдікті.

-Менің анам ондайды ойламайт та,
-Өтінем, бұл жөнінде бір сөз де айтпа!
-Анамнан сыр жасырғым келмеуші еді.
Жарайды, бірақ өзің серттен қайтпа.

Қош айтысты, сүйісті, құшақтасты,
Әр күн кеш жолығуға уағдаласты,
Лиза үйінің маңына табысуға,
Айнымайтын, аумайтын, сөз байласты.

Кездеспек осы өзеннің жағасынан,
Не болмаса қайынның арасынан.
Уағда мықты, сырды ұқты көздерінің
Жаутаңдап махаббатты қарасынан.

Лиза кетті. Эраст түр көзін алмай,
Той тарқап, жұртта жалғыз қалған жандай,
Кемінде қыз да оған жүз қарады.
Уа дүние, күйіп, жанып сүйген қандай!

Таң атпай шығып кеткен іші қайнап,
Үйіне Лиза қайтты гүл-гүл жайнап,
Көңілі тасып, шаттанып, ширақ басып,
“Ол мені сүйді!” - деген бір сөзді ойлап.

Апатай-ау, күн қандай, қандай дала,
Құлышырып, түрленіп түр сай мен сала.
Бүгінгідей сәулеті күн көрмедім,-
Делі қыз, шешесіне тұрған жаңа.

-Дәл бүгін тамылжытып қайдағы әнін.
Көрмеп ем құстың мұндай сайрағанын,
Көрмедім бүгінгідей хош исі анқып,
Гүлдердің шашақ атып жайнағанын!

Кемпір сонда таяғын қолына алды,
Көрмекке тамашалап аттын таңды,
Лизаның тасқан көңілі жан бергендей,
Көрінді бар табиғат сонша сәнді.

-Лиза жан-ай, алыстан асып кеттім,
Тамаша ісі қандай күдіретгін,
Көрген сайын көз құрғыр бір тоймайды,
Десем де соншама жыл өмір еттім.

Көк зеңгір көк шатырдай анау аспан,
Көз салсаң көтеріліп көңілің тасқан,
Мына жерге қатайша көңілің толмас,
Жыл сайын гүл-бәйшешек, шағын басқан.

-Жаратқан дүниені етіп мұндай,
Адамды шын сүйген ғой патша құдай,
Лиза жан-ау, өлгісі келер кімнің,
Қайғы – уайым болмаса, мәңгі тұрмай.

-Шынында солай болу керек рас,
Бір алла рахымына иеміз бас,
Шыбын жанды ұмытар сорлы пенде
Ешқашан екі көзден ақпаса жас...

Дәл сонда Лиза кімді есіне алды,
Есіне алып, мынандай ойға қалды:
“Сүйген жарды мен сірә ұмытпаспын”
Ұмытатын болсам да шыбын жанды.

Эраст пен Лиза айтылған сөзден тайып
Кетуді, санады олар үлкен айып.
Ынтыққан жас жүректер тұра алмады,
Жолықпай күнде кешке құшақ жайып.

Белгілі сөз байласқан жері дайын,
Не өзен, не болмаса анау қайың,
Кеш болып, кемпір ұйықтап кете сата,
Табысты қыз бен жігіт күн-күн сайын.

Тұңғық қара су мен жасыл емен,
Екеуі қатар жасап жүзге келген,
Бұтағы тарамданып суға төніп,
Ерекше бір сәулетті көрік берген.

Сол емен Лиза үйінен сексен саржын.
Көп кездесер жерлері көңілге алған.
Саясына екі жас табысқанда.
Аспаннан ай күтімдеп көзін сағған.

Ақ күмістей шағылған көктегі айға.
Қыз шашымен жел ойнап жібек майда.
Эрастың діріл қаққан саусақтары.
Сол шашты махаббатпен сипамай ма.

Білдіріп қыздың ыстық махаббатын.
Екі көзден мөлтілдеп жас таматын.
Ашына алып Эраст, құшып сүйіп,
Сол жасты ыстық ерні құрғататын.

-Қашан мені қасысың жүрегіне,
Ақ білегің айқасып білегіме,
Назды көзбен қарап сен: “Сүйем, жаным!”
Деп қашан жеткізесің тілегіме!

-Онда мен ұмытар ем өзімді -өзім.
Ойды алып, бойды билеп рахат сезім,
Естен шығып бар өмір, бар дүние.
Тек қана бір Эрасты көрер көзім.

-Таныс болмай тұрғанда жаным, саған,
Ойда түк жоқ, болмаған көңілде алан.
Япыр-ай, жайбаракат қалай жүргем,
Бәрі оның түсініксіз енді маған.

-Қазір ойлап өмірдің ұқтым жайын,
Сенсіз өмір маған жат-қайғы, уайым.
Нұрлы көзің болмаса, сәулем, сенің,
Қараңғы аспандағы жарық айың.

Даусынды естімесем Эраст сенің
Бұлбұл әні көңліме қонбас менің
Жібек майда жел дағы жиіркенішті,
Болмаса оттай ыстық сенің демің.

Бақташы кызды Эраст егкен мақтан,
(Лизаға солаи деп ол атак таққан).
Қыз оны шын жүрегінен қанша сүйсе,
Жас жігіт өзін-өзі сонша ұнатқан.

Аксүйектер думаны, сән-салғанат.
Оған салқын көрінді бір түрлі жат.
Жаны таза жас қыздың махаббаты.
Тең болмай еш қызыққа ондай ләззат.

Лизаны қарындасқа балармын. деп.
Өзімді аға орнына санармын деп.
Адал ниет, махаббатын қорламасын.
Ойлайды сүйтіп бақыт табармын деп.

Әр кезде сезіміңе ақыл патша.
Бола ала ма, ей аңғырт жас байбатша.
Сен өзін жүрегіңді білемісін.
Ойлашы елендемей ұшқыр атша.

Лиза Эрасттан соншама өтінді көп,
Өтінді келіп жүр деп тауып уақыт.
Эраст-ау, сені көру әрбір жанға.
Болады деп ойлаймын үлкен бақыт.

Эрасты анасы да күп алатын.
Келгенде ол да аңқылдап қуанатын.
Өлген ерін еске алып, әңгіме айғып,
Шері тарқап кемпір де жұбанатын.

Сағынып кемпір байғұс жастық шақты,
Әңгіме етіп сүйгенін қалай тапты.
Ерімен ең алғашқы танысқанын,
Өткізген өмірлерін тату-тәтті.

-О, дүние, бірге өткізген өміріміз,
Өл-өлгенше тоймады-ау көңіліміз.
Марқұмды өз қолымнан аттандырдым,
Жетім — жесір боп қалдық кемпір мен қыз...

Кемпірдің әңгімесін таза тыңдап,
Көңілін бөлуші еді Эраст тыңдап,
Лиза ісіне он есе артық берсе,
Артық ақша алмайтын кемпір құндап.

Күн артынан күн өтіп, апта да өтті,
Лизасын Эраст бір күн ұзақ күтті,
Көз қызарған, көңілісіз Лиза келді,
Көргенде қызды жігіт шошып кетті.

- Лиза, Лиза! Не болды саған жаным?
- Эраст-ау, кайтейін мен жылалым.
- Не болды, неге сәулем, айтшы жайын?!
- Бәрін айтам, жасырар бар ма халым.

- Бір бай шаруа ұлына мені сұрап,
Келіпті, тұрағы да емес жырақ,
Мен жылмай, сәулем-ау кім жылтайды,
Шешеме де құдасы қалыпты ұнап.

- Бердің бе ризалық, Лиза, соған?
- Не деп тұрсың, шының ба бұл сұрағын?
Анамды да аяймын бір жағынан,
Көзінің жасын төгіп зар жылғаған.

Тірімде ұзатпасам сені балам,
Өлерде азап тартам, көңілім атаң,
Сен мені аямайсың, - деп жылтайды,
Сүйгенім сен екенін білмейді анам.

- Дүниеде одан қымбат маған не бар,
Сәулем, сен бақыт тапсаң көңілім тынар,
Шешең қайтыс болған соң қосыламыз,
Мәңгі бірге боламыз сүйіскен жар.

Бір тамаша рахат тұрмыс құрып,
Жұмақтағы жандардай өмір сүріп,
Ну орманды, қыстақты мекен етіп,
Бакытты боп өтеміз бірге тұрып.

-Біздерге жар боларсыз қалайша сіз.-
Деді де ақырын ғана күрсінді қыз.
-Не дегенің. Лиза жан!- деді Эраст
-Сен ақ сүйек. жай ғана шаруамыз біз.

-Олай деп ренжітпе Лиза мені.
Ақ жүрек. күнәсіз жан сүйген сені.
Жаным сүйген бір өзің бақытымсың.
Өмірлік жарым сенсің көңілімдегі.

Тұрғандай орындалып ақ тілегі.
(Лиза өмірден осындай бақ тіледі).
Жарым деп жаны сүйген жас жігіттің.
Мойнына оралды кеп ақ білегі.

Құшакка енді, күн өтті күнәдан пәк,
Айқасты ақ білектер дәл шапша-шап.
Қызу қанын серпінді сезім билеп.
Эрастка бір керемет орнады бақ.

Лиза оған қазіргідей періште боп,
Бұрын тіпті дәл мұндай көрінген жоқ.
Айқалай аймалауы есін алып.
Құшырлана сүйгені жалынды от.

Қыз еш нәрсе білген жоқ, сасқан да жоқ,
Еш нәрседен қорыққан жоқ, қашқан да жоқ.
Қараңғы кеш бөледі құмарлыққа.
Бір жұлдыз көктен сәуле шашқан да жоқ.

Сезім билеп ақыл-ой кетсе адасып,
Ешбір жарық жеңе атмас сәуле шашып,
Екеуін де тебіренгіп, бір тиышсыздық,
Не болғанын ұқтырмай алды басып.

Ah. Лиза, кіршіксіз ең сүттен де ашпақ,
Күнәсіз күнің қайда балалық шақ?
Жарылмаған қауындай қайран Лиза.
Періштең-сақшын қайда жүрген сақтап?

Аласкандык, албыргтык минут өтгi.
Лиза үкпай не болғанын есі кетгi.
Аң-таң болып Эрастан сұрап еді.
Жауап таппай, тіл қатпай үндемеді.

-Ойшырмай менде үрей жоқ, не істедік біз.
Өліп бара жатқандай болдым,- деп қыз.
Шыбын жаным... айтуға бармайды аузым.
Құдайым-ау! Бұл не Эраст? Қалдың ба үнсіз?

Күн күркіреп, нажағай жалтылдады.
Мен қорқам, Эраст!,- деп қыз қалтылдады.
Жай оты албасты деп ұрсама еді.
Күнәсіз Лиза емесің қалпымдағы.

Қатулана қаһарлы соқты дауыл,
Қара бұлттан шүмектен төкті жауын,
Табиғат аза тұтып тұрғандай тап.
Мезгілсіз жарылды-ау деп бір жас қауын.

Лизаны Эраст болса шын жұбатпақ.
Үйшігіне дейін кеп шығарып сап.
Қыз жігітпен қош айтар кез келгенде
Көзінен тоқтамады жас моншақтап.

Кетерде қыз жүрегі күйіп-жанып,
Көзінен қуаныштың жасы тамып:
-Әрдайым біз бақытты боламыз, деп
Эраст жаным, сендірші, сендірші анық!

-Лиза жан, сенсі сәулем айналайын,
Бере гөр — деді Лиза бір құдайым,
Сөзіңе сенбей қайтып тұра аламын,
Сүйгенім сенсің Эраст, күн мен айым!

Бірақ та жүрек құрғыр жетті, жетті,
Кеш жаным, көріскенше ертең депті.
Кезлесіп келіп жүрді, кетіп жүрді,
Қызулы қызық күндер өтіп кетті.

Лизаның нұрлы көзі махабатты,
Кіршіксіз меірімі, балдан тәтті,
Сүйгені, ыстық құшақ аймалауы
Бәріне Эраст көңілі салқын тартты.

Қанағатсыз қу тілек аран ашқан,
Ақырында бәрінен безіп қашқан.
Жүректің рахатшы, нәзік сырын
Кім ұға алса, сол мені мақұлатқан —

-Бар тілек орындалса рахат тауып,
Махабатты аңдайтын ең зор қауып,
Лиза Эрастка баяғы періште емес,
Қыз басынан ол дәурен кеткен ауып.

Бұрын Лиза Эрастың жанын тербеп,
Қиялын шарықтатса көкке сермеп,
Қанағатын алған соң тояттанып,
Жігітке енді бәрі тартты кермек.

Сүйісу, күнәсіз пәк сыйластықты,
Жігітке таныс сезім көңіл шықты,
Ондай ләззат Эрастка көптен мәлім,
Қуантып, жұбатпады оны тіпті.

Кешегі сұлу Лиза махабатты,
А дегенде көрінген тым ләззәтті,
Көрсө қызар жел көңіл дауаламай,
Эраст қызға күн сайын салқын тартты.

Жігіт көңілі тартса да қызға сырдаң
Лиза басын жолына еткен құрбан,
Эрастың рахатын бақыт санап,
Бір соған еркін беріп, мойын сұнған.

Эрастың сырдаң тартқан сезім түрін,
Көрген сайын сыр тартып Лиза ақырын:
-Көңіліміз алаңсыз бақытты едік,
Көңілді болушы едің сен де бұрын.

-Эраст-ау, болмаушы еді менде атаң,
Деуші едім бір сенімен бақыт табам,
Сүйіскен ыстық жүрек суымас деп,
Сенгем саған, еркімді бергем саған.

Кей-кейде кош айтысын бара жатып,
Дейтуғын Эраст: -ертең болмас уақыт.
Бір тығыз ісім боп гүр, келе алмаймын.
Қыз сонда күрсінетін ойға батып.

Ол кетті бес күн ұдай келмей қызға
Арылмас қайғы тәнді Лизамызға.
Қабак қатқан көңілісіз, жабырқанқы,
Алтыншы күн дегенде келді мырза.

Лиза жан жатыр қазір соғыс болып,
Соғыс болса, белгілі болмақ жорық.
Аз уақытқа кош айтар келіп тұр.
Майданға аттанады біздің полк.

Лизаға Эраст сөзі оқтай тиді,
Жүрегіне басылған шоктай тиді
Естен танып қалардай қаны кашқан,
Қызды жігіт жұбатып, күшты, сүйді.

Жұбатты қайтармын деп аман - есен,
Лиза жан, шықпайсың деп есімнен сен.
Мәңгі айырылмай тұрамыз бұдан былай,
Осы жолғы сапардан келген соң мен.

Тауы мүлдем шағылып, Лиза сынып,
Бағанадан тым-тырыс қалған ынып,
Улы жасы көзінен кетті парлап,
Үрей бөгеп жібермей тұрған тұнып.

Елжіреп Эрастына жақын барып,
Егіліп махабатты көзін салып.
-Қалуыңа болмай ма? – деді, жаным,
Еміреніп қысып тұрып қолын алып.

-Қатуыма болады бүтін ғаңда.
Ертең бірақ бегіме келісес ғаңба.
"Отанның қорқақ ұлы - жексұрыны".-
Дейді ғой. Күткі болам әр адамға.

Олай болса бар, жаным, бұйыртса алла,
Күткі болып жүргенше әрбір жанға.
Ажал оғы тап келіп, сорым қайнап,
Зар болып қалмаспын ба сүйген жарға!

-Арман жоқ Отан үшін болсам құрбан,
-Сен өлген соң меңдағы тірі тұрман.
-Аман келем, сүйгенім, саған келем,
Жаман ой ойламышы, ей Лиза жан.

-Я, құдайым, бере гөр қадір аллам.
Күн сайын, сағат сайын жалбарынам.
Аман-есен көрсет деп, сәулем сені,
Сыйынам тілек-тілеп дұға қылам.

-Өттең дүние-ай сауатсыз болғанымды,
Білдіріп тұрар ең ғой сен халқыңды.
Хат білсем мен де жазып тұрма па едім,
Сарғайып санаменен, солғанымды.

-Досың үшін өзінді сақта жаным,
Қасірет шегіп, қайғы уын татпа, жаным,
Көздің жасын көл етіп төкпе Лизам,
Сен сонда сенімімді ақтағаның!

-Қатал жанба ең, бұл қандай қиянатың,
Мен бе екем көздің жасын тия алатын,
-Сағынып-сарғаюды көп көрдің бе,
Ойласаң сөзің теріс ұялатын

-Жоқ жаным, жылаймын мен тілек тілеп,
Сен жоқта Лизаң сенің шер көкірек,
Көз жасым тиялады сонда ғана
Соғуын тоқтатқанда ыстық жүрек.

-Ғафу ет. Лиза жаным, кінә коима,
Кездесетін қызықты уақытты ойла.
-Эраст-ау, күтетінім сол уақыт кой.
Жүргенде шыбын жаным шықпай бойда.

-Жалған-ай, тез кездесек сондай шаққа,
Ұмытпа, Эраст, Лизанды есте сақта.
Өзімнен аргык көрген кимас қалқам.
Тапсырдым көріскенше жалғыз жаққа.

Не сөйлесті бұл жерде жігіт пен қыз.
Түгел бәрін жаза алмай отырмыз біз.
Ақырғы рет кездеспек болды олар,
Айырыларда қоштасып ертең күндіз.

Лизаның үйіне ертең Эраст бармақ,
Кемпірге қол айтыса әдейі арнап,
Мейірімді жас мырза кетеді деп,
Естігенде жылады кемпір зарлап.

-Лизаның өз қолымен еткен ісі,
Менікі ғой, алмасын басқа кісі.
Болмастан кемпірге Эраст ақша берді,
Кемпірдің келмесе де тіпті алғысы.

Қарт ана алғыс айтты, тілеп тілек,
-Жолың болсын, шырағым аман кел тек,
Оң сапар бер, бір алдам өзің сақта,
Көзім тірі тұрғанда бір көрсет деп.

-Оған дейді жалғызым, Лиза жаным,
Қосылар көңілі сүйген тауып жарын.
Аман қайтып тойында сен де болсаң,
Болмас еді, құдайым, тіпті арманым.

-Ана болып, балалы болса Лиза,
Ат қоятын балаға сенсің мырза.
Осы сөзді шырағым, сақта есінде,
Ондай күнге жеткізсе мен риза.

Лиза тұр анасына қарай алмай,
Ұялып гөмен қарап, көзін салмай,
Оқушы өзі-ақ сезер айтпасақ та,
Лизаның дәл сол кезде көңілі қандай.

Еске алсақ қош айтысар кетер кезді,
Лиза қалай шыдады, қалай төзді,
Соңғы рет Эраст қысып құшағына,
Естігенде “кеш Лиза!” деген сөзді.

Алқызыл теңіздей бой көкге шалқып,
Шығыстан таң шапағы шыққан қалқып,
Еменнің саясында қыз бен жігіт,
Көзде жас, көңілі босап, бойы балқып.

Эрастың құшағында қайғы басқан,
Қам көңіл Лиза күп-кү өңі қашқан,
Жары емес, жанымен қош айттықандай,
Айырылып жанын берген жан жолдастан.

Көзіне көрінбейді жер мен аспан,
Улағандай төгілген ыстық жастан,
Мұңға батып, мүлгіп тұр бар табиғат,
Салбырап жым-жырт болып қозғалмастан.

Лиза еңіреп, егіліп, Эраст жылап,
Екеуі де көздерін жасқа бұлап,
Қош айтар уақыт жетті, Эраст кетті,
Лиза байғұс сенделіп қалды құлап.

Тізерлеп қолын жайып, көкке бағып,
Эрасттан көзін алмай қарап қалып,
Ұзай-ұзай көзінен болды таса
Жығылды Лиза сорлы естен ганып.

Бір кезде есін жиса зорға барып,
Тұрғандай бар дүние қайғыланып,
Табиғаттың көркі жоқ көз алдында,
Бар қызықты сүйген жар кеткен алып.

-“Аһ, дүние жапан түзде неге қалдым.
Соңынан бірге кеткей сүйген жарың.
Артынан неге құстай ұшпаймын мен,
Қандай күш жібермедің, ұсап қалдың.

Не көрсем сүйген жармен бірге көрем,
Бірге болам, бір жүрем, бірге өлем,
Я болмаса жар үшін құрбан болып,
Соны сақтап, жолына басты берем.

Емес қой соғыс маған қорқынышты.
Сенсіз маған қорқыныш онан күшті.
Токта, жаным, тоқташы, сүйген жарым.
Міне, жарың артыңнан құстай ұшты”.

Енді ғана жүгіріп кетпек еді.
Эрасты қазір қуып жетпек еді.
“Анам бар-ау” деген ой қалды ұстап,
Лизаны жібермеді, кетпе деді.

Күрсінді Лиза сорлы көңілі жасып,
Елжіреп іші-бауыры, өңі қашып,
Басы төмен салбырап, енсе түсіп,
Үйіне әрең жетті баяу басып.

Содан бастап әр күні қасірет болды,
Анасына білдіртпей Лиза сорлы,
Жасырған өрт жандырып жас жүргін,
Сырты бүтін, қыз іші шерге толды.

Аулақта ен тоғайда қасірет шегіп,
Зарласа оңашада жасын төгіп,
Сүйгенін есіне алып еңіресе,
Кеткендей қайғы бұлты тұрған төніп.

Кейде Лиза сағыныш төксе зарын,
Орман құсы қосады мұңды сарын.
Кей-кейде үміт оты сәуле беріп,
Арылтқандай қараңғы қайғы зәрін.

“Сүйген жарым келгенде қайтып маған,
Қайғым ұмыт болады, бақыт табам”, -

Осы ойды сүйеу көріп, көзі жайнап,
Алкызыл гүл бетіне жүтірген қан.

Құлпырып қыздың өні кеткендегі,
Секілді мақсатына жеткендегі
Жайрандап жарқын жүзі жадырайды
Дауылдан соңғы күндей көктемдегі.

Соныменен екі айдай уақыт өтті.
Бір күні Москваға Лиза кепті.
Бар жұмысы қаладан дәрі әкелмек,
Шешесінің көзіне болған дертті.

Бір үлкен көшеменен келе жатты,
Алдыннан шықты арбалы салтанатты
Қараса Эраст отыр арба үстінде,
Аһ деп Лиза таңырқап қарап қапты.

Үкідей ұшты арбаға қойып бетті,
Арбалы тоқтамады өтіп кетті.
Бір қақпаның алдында бұрылғанда,
Лизадағы соңынан қуып жетті.

Арбадан түсіп Эраст жылдам жүріп,
Салтанатты үйге енді кетпек кіріп,
Ол келгенше жүгіріп келіп жеткен
Лизаның құшағында қалды тұрып.

Қысылды тіл қата алмай Эраст сасып,
Құп-қу боп кетті беттен қаны қашып,
Сағынған жар сөзіне жауап бермей,
Лизаны үйге кіргізді есік ашып.

Жетектеп онаша үйге алып барып,
Есікті бекітіп ол кілтін салып,
-Лиза, енді уақыт солай ренжіме
Деді Эраст: - қойып едім әйел алып.

Енді мені әуре етпе, солай өмір,
Мені ұмытсаң өзіңе болар жеңіл
Сүйгем сені әлі де сүйемін мен
Яғни, дегенім ғой таза көңіл.

Мінеки, деп бір жүз сом ақша алып,
Лизаның қалтасына өзі салып:
-Ақырғы рет маған бір сүйгіз дағы,
Сонымен үйіңе жет аман барып.

Лизада ес қалмады үміт сөнді,
Қызды Эраст шығарды үйден енді
-Мына қызды қорадан ұзатып сал.-
Деп мырза малайына әмір берді

Жүрек жаның, бойымды билей атмай.
Эрастты адам деуге аузым бармай.
Лағанат айтып, қарғауға даиынмын мен
Оғырмын қарғауғада сөз таба алмай.

Тілім мақау отырмын көкке бағып,
Көзімнен аққан жасым беттен тамып,
Шіркін-ай, неге роман жазбадым мен
Қайғылы болған халды жаздым неғын?

Соныман Лизаны Эраст алдады ма?
Соғысқа барамын деп бармады ма?
Соғысқа барды, бірақ соғысқан жоқ,
Карта ойнап жүрдай боп қалмады ма.

Жауменен соғысудың орнына ол,
Карта ойнаудан басқаға тимеді қол,
Сүйткенше соғыс бітті, бітім болды,
Эрастың Москваға қайтқаны сол.

Борышқа белшесінен әбден батып,
Жер-мүлкінен айырылды тәңір атып,
Қатарына қосылар жалғыз жол бар
Сол жолмен алмақ болды басын сатып.

Өзі бай- жесір қатын егде тартқан.
Эрастка құмар болып, қатты ұнатқан.
Сол әйелдің қолына барып кірді.
Осы еді жалғыз жолы оның тапқан.

Лизаға болса да шын көңілі ақ,
Амалсыз мұндай іске болғаны тап,

Жоғарғы жағдайлардың бәрін пізсек,
Эрастты ала алар ма ақпап бірақ

Көшеге Лиза сүйгіп шығып қалды.
Қандай қалам жаза алар мұндай халды.
“Сол ма, сол ма шығарған мені қуып,
Мені таспап, сүйді ме басқа жанды?”

Өлдім, бітім- деді қыз басы айналып.
Ой, сезімі үзіліп есген танып.
Қайырымды бір әйел көмек берді.
Сорлы қызға көшеле жаққан талып

Бір кезде көзін ашты есі кіріп,
Әйелдің көмегімен әрең тұрып.
Әйелге ақырын ғана алғыс айтып,
Басы ауған жаққа қарай кетті жүріп.

“Енді маған өмір жоқ, қайғы мен шер,
Жұтсашы мен бейбақты қу кара жер,
Құлап қана кетсең, үстіме аспан”
Ойы осы Лиза өмірден үзген күдер.

“Жоқ! Басыма құламас анау аспан,
Жер жұтпайды, жағыр ғой тапжыламастан
Қайғы-қасірет, күйініш, мұң менен зар,
Қызық жоқ енді қалған өмір жасған”!

Қаладан Лиза сүйгіп шығып кеткен,
Ой ұлап қыз ақылдын тентіреткен.
Тұңғыық кара судын жағасына,
Есенгіреп, сенделіп барып жеткен.

Белгілі ол карасу түбі терең,
Жағасында кәдімгі кәрі емен.
Тысіз қуә осылар емес пе еді,
Лиза бақыт тапқанда Эрастпенен?

Түскенде рахат күндер еске келіп,
Жаны күйіп, пішіні кетті өзгеріп,
Тұңғыық тұнжыраған оиға бағты,
Көз алдын тұман қаптап күңгірттеніп.

Бір кезде Лиза басын жұлып алып,
Қарады айналаға көзін салып.
Жолмен кетіп барады көрші қызы
Шақырды Лиза айкайтап көріп қатып.

Шақырып Анютаны он бес жасар:
-Сүйікті досым, -деді, - бір сөзім бар,
Он сом алтын ақшаны берді қызға:
-Ұрлық емес осыны анама апар.

-Мейрімсіз бір жанға болдым ғашық,
Анама айтпап едім сырымды ашып.
Ол адамның аты Эраст неге керек?
Деді де Лиза сынып қалды жасып.

-Сол адам ашап мені тастап кетті,
Анама айт: құдай үшін кешірсе етті!
Жан анамның алдында кінәлімін.
Оңға келмес өкініш бір іс өтті.

-Осы болды өмірден тартылған сый,
Анама түгел жеткіз көңіліңе түй,
Міне, жаным, қолыңнан сүйем сені,
Сен де мендей анамды қолынан сүй.

-Анама айт, - деп, - мені Лиза бірақ,
Тұңғыық қарасуға кетті құлап.
Анюта үрейі ұшып ойбай салып,
Жүгірді үйге қарай зарлап-жылап.

Қыстақтан ел жүгіріп келіп қалды,
Лизаны судан іздеп тауып алды.
Жағада жатты өлік сұп-сұр болып,
Тапсырған әлде қашан шыбын жанды.

Жас сұлу, жаны таза аяулы жан,
Бақыт таппай алдамшы бұл жағаннан.
Мезгілсіз қош айтысып дүниемен,
Өмірін осылайша аяқтаған.

Опасыз өмір сырын сезбес пенде,
Дүниеден өкінішпен мен көшкенде.

Танырмын ол дүниеде, жана өмірле
Сенімен сонда, Лиза, кездескенде.

Қара су жағасына шыққан дара,
Кәрі емен қу бас қарттай жаны жара,
Сол еменнің түбінен орын сайлап,
Қойыпты Лиза қызды сол араға.

Әр кезде сол жерге кеп ойға бағам,
Сүйеніп жер бесікке Лиза жатқан,
Көз алдымда қара су мөлт-мөлт етіп,
Жоғарыда жапырақ сыбдыр қаққан.

Лизасын кемпір естіп естен танды,
Қан тоқтап кәрі жүрек соқпай қалды,
Сорлы кемпір көз жұмды енді мәңгі,
Көреміз құлазыған жалғыз тамды.

Иесіз үй елегізсе үрген желмен
Қыстақтың тұрғындары жоққа сенген,
Ол сорлы Лиза қыздың даусы, дейді
Түн баласы болғанда күңіренген.

Эраст өтті өмірден таппай бақыт,
Лизаның қайғысы оған кетті батып,
Қанына ортақпын деп санады өзін,
Өле-өлгенше сол қайғы ойды ұлатып.

Өлерден бір жыл бұрын сол Эрастпен,
Танысып ауызба-ауыз сөйлестім мен,
Дәл осы уақиғаны айтып беріп,
Лизаның бейітіне ертіп мені әкелген.

Маған Эраст осындай сырын ашты,
Екі көзден ағызып қанды жасты,
Ол дүниеде бір-бірін тауып олар,
Мүмкін енді табысты, татуласты.

*Құлаайғыр
Қарағанды облысы,
20.01.1954 - 05.02.1954 ж.*

ТҮСІНІКТЕР

“Майданнан майданға” – пьеса алғашында 1947 жылы “Дауылдан соң” деген атпен жазылған, сол жылы 22 қазандағы Қазақстан Жазушылар Одағының Президиумының отырысында бекітіледі. Ғабит Мүсірепов: “Қайымның “Майданнан – майданға” пьесасы қазақ совет драматургиясының жақсы табыстарының бірі есебінде театр сахнасына ұсынылуы керек”, – деп ерекше баға берген.

Пьеса оқиғасы – Ұлы Отан соғысынан кейінгі қазақ ауылында өтеді. Негізгі тақырыбы соғыстан кейінгі ауыл шаруашылығын көтерген ерлердің қажырлы еңбегі.

“Комиссар Ғаббасов” – тарихи драмалық шығарманың оқиғасы 1919 – 1920 жылдары Аягөз, Сергиополь жерінде өтеді. Шығарманың негізгі кейіпкері - Аягөзде Кенес Үкіметін орнатуға белсене ат салысқан. Сабыржан Ғаббасов. Драмала сол заманның тарихи шындығы нанымды баяндалады. Пьесаның премьерасы 1962 жылы Семейдің Абай атындағы музыкалық драма театрында режиссер Бәйтен Омаровтың жетекшілігімен қойылған.

“Ер Білісай” – тарихи драманың оқиғасы 1919 жылы Семей облысының Жарма ауданында өтеді. Негізгі кейіпкері ақ бандыларға қарсы күресіп, ерекше ерлік көрсеткен Білісай тарихта болған адам.

Білісай Байғаранова (Жарма ауданы) азамат соғысы жалдары ақ бандыларға қарсы күресте ерлік ісімен көзге түсіп, ел аузында “Ер Білісай” атанған әйел.

“Перне” – тұрмыстық махаббат драмасы. Сәбит Мұқанов 1944 жылы 28 июльде Қазақстан Халық комиссарлары советінің жанындағы Өнер басқармасына жазған хатында былай деген: “Жазушы Қайым Мұхамедхановтың “Перне” пьесасы өнер туралы жазылған сүбелі шығарма, шынайы талантты дүние. Сондықтан Қазақстан Совет Жазушылар Одағы жолдас Мұхамедхановтың бұл пьесасын Қазақстан театрларында қойдыруды ұсынады”. Пьесаның оқиғасы Ұлы Отан соғысының соңғы жылдарында өтеді.

ӨЛЕҢДЕРІ

“Қазақ ССР-нің Гимні” – 1944 жылы Қазақ ССР – нің Мемлекеттік Гимні мәтініне жабық конкурс жарияланған. Ақын сол конкурста жеңімпаз болып танылған. “Ер қазақ

ежелден еркіндік ансаған” - деген өлең жолы “Біз казак ежелден еркіндік ансаған” - деп өзгертіліп, Ф. Мүсірепов пен Ә. Тәжібаев қосалқы автор ретінде тіркелген. Бұл жөнінде “Ана тілі” газетінде (1991 ж. N 51) Әбділда Тәжібаевтің және “Халық кеңесі” газетінде (1992 жыл N 150) Ғаббас Қабышұлының мақалалары жарық көрген.

Негізгі нұсқа “Казахстанская правда” газетінің 1945 жылғы 17 ноябрьдегі N 234 санында жарық көрген.

“Қазақстан Республикасының әнұранына ұсынылған нұсқа” – 1992 жылы Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздеріне жарияланған конкурсқа ұсынылған шағарма. Байқауға ұсынылған мәтінде бұрынғы саясат шеңберінде мәжбүрліктен қолданылған әсіресеяси сөздер жоқ. Өлең Егемен Қазақстанның болашағын айқындайтын, алаш рухын аскактататын биік деңгейде жазылған. “Егемен Қазақстан” газетінің 1992 жылғы 24 наурыздағы N 70 санында жарық көрді.

“Балаларыма” – 1952 жылы Қарлаг, Теміртау лагерінде жазылған. Өлең 1991 жылы “Семей таңы” газетінде жарық көрді. Ақынның айдауда жүргенде соңында қалған алты баласына және сүйікті жары Фархинурға жазған өлеңі. “Алтын көріп, адал жолдан таймадым, Сұғанақ боп арам астан таппадым”,- деген өлең жолдарынан ақынның азаматтық кредосы айқын көрінеді. Автор: “Лагерьде жүрген кездегі сезім-сырымды, көңіл күйімді білдіретін, бұдан 40 жыл бұрын жазылған “Балаларыма” атты өлеңімді тұңғыш рет жариялап отырмын”,- деп түсінік берген.

“Отырдық тар қапаста күнді санап” – 1952 жылы жазып, 1955 жылы М.Әуезовтің үйінде оқып берген. Ғалым: “Елу бесінші жылы түрмеден босадым. Мойынты-Шүмен келіп. Алматыға түстім”. - дей келе, “Бір сәтте Мұхтар: Қайым, сен түрмеде не ойлап отырдың? – дегені. Бір кісілік камерада отырғанымды, көрген қорлығымды айттым да, мынау өлеңімді оқи жөнелдім”, - деп есіне алады. Алғаш рет “Семей таңы” газетінің 1996 жылғы санында жарық көрді.

“Шерубай – Нұра станциясы маңындағы Қуандық – Қараеке ауылының ақсақалы Әтімге” - өлең 1953 жылы Қарлаг, Құлайғыр лагерінде жазылған. Бас еркіндігі жоқ, айдауда жүрген азаматтар атынан станция тұрғындарының мінездерін сынап, шенеп айтқан өкпе-назы. “Ауылыңа іздеп барса шулайсыңдар. Секілді жемтік көрген қара қарға”, - деген өлең жолдарынан осыны аңғаруға болады.

“Ұстазыма” – Сегіз жасында қолына қалам алдыртып, оқытып, үйретіп, тәрбиелеген ұстазы Тұрлықан Хасенұлына

арнаған өлені. Темірқанат батапандай баулып, Абай атын жазуды үйреттің - деп тебіренеді акын. Өлең 1936 жылы жазылған.

“Алдымда ақын Абай - Темірқазық” — Қазақтың ұлы ақыны Абайдың ақындардың ұстазы, өленнің биігіне алтын туын тіккен ақын ретінде бағалайды. “Қолыма алып, өлең жазсам, Алдымда ақын Абай — Темірқазық”. -дейді. Өлең Семей қаласында 1940 жылы жазылған.

“Орындаған өсиет” — Өзін Хан Шыңғыстың биігінен айналаға көз жіберген қыранға теңеп, Абайдың соңында қалдырғанған мол мұрасын жырға қосады. Абайды ұлы дарияға, басқа ақындарды оған құйып жатқан мөлдір бұлаққа балайды.

“Жамбыл” — 1938 жылы жыр алыбы Жамбылдың 75 жылдық мерейтойы кеңінен атап өтілді. Осы мерекеге орай 18-19 мамырда халық ақындары мен жыршы-термешілерінің слеті өтеді. 20-22 мамыр аралығында Қазақстан Жазушылары Одағының пленумында Қ. Мұхамедханов толғауын оқып, елдің алғысына бөленеді. “Екпінді” газетінің 1938 жылғы 12 апрель, 10 марттағы сандарында жарық көрген.

“Революция дауылпазына” — XX ғасыр басында реалистік әдебиеттің негізін салушы ретінде Максим Горькийге өлең арнамаған ақын кемде-кем. Ақын “революция сұңқарын” — “Шаңқылдап қара түнде ұран салған” дауылпазға теңейді. Өлең “Екпінді” газетінің 1940 жылғы 18 маусымдағы N 139 санында жарық көрген.

“Ойнақы көз, тұрақсыз сөз” — Қазақ аруының бойындағы тұрақсыздық, сылқым сұлулық, көлгір күлкі сияқты жағымсыз қасиеттерін айта отырып, ақын тұла бойы ұят пен арға тұнған, жаны таза, сабыры мол сұтуды іздейді. Өлең 1936 жылы жазылған.

“Сүйем Отан анамды” — Туған елін, жерін, өзен-көлін шабыттана жырға қосады. Ақын ел басына қауіп — қатер төнген қаһарлы күнде жасұлан елін қорғауға аттанады дейді. Өлең “Екпінді” газетінің 1942 жылғы 19 ақпандағы санында жарияланған.

“Ел қаһарын жырлаңдар” — Соғыс жылдарында Семей қаласында облыстық ақындар айтысы өтеді. Бұл айтысқа Сапарғали, Төлеу, Нұрлыбек, Архам сынды атақты ақындар қатысады. Ақынның айтысқа қатысушыларға арнаған толғауы. “Екпінді” газетінің 1943 жылғы санында жарық көрген.

***“Батыр ағам”** — “Бел шешпей, мұз төсеніп, қар жамылған, Кірпігін күндіз-түні емес қакқан”, — деп даңқты батыры, Халық қаһарманы, гвардия полковнигі Бауыржан

Момышұтының соғыста көрсеткен ерлік ісі шабыттана жырға қосқан.

“Ері қорған еліне” — Майдан даласында Отан үшін қасық қалғанша шайқасып, ерлікпен қаза тапқан Кеңес Одағының батыры Кисляковтың ерлігі суреттеледі. Өлең 1941 жылы жазылған.

“Қарындастың білем атын” — Атақ даңқын кірлетпей, елі үшін жанын қиған ержүрек партизан Тося Петрованың ерлік ісі нанымды бейнеленеді. Өлең 1943 жылы 22 мамырда жазылған.

“Біздің Киев” — 1943 жылы неміс басқыншыларынан азат етілді. Осы қуанышты мерекеге орай ақынның жазған өлеңі. “Тажалдың тырнағынан бауырларын, азат етті көзінің жасын тиіп”, - қаһарман қаланы азат еткен ерлерді жырға қосады.

“Москва” — соғыстан кейін жазылған өлең. “Москва — соққан жүрек, көрер көзім”, — дей отырып, ақын: “Астанам, бір отауың өзін тіккен — Жайнаған күн сәулелі Қазақстан”. - қазақ елін де жырға қосады. Өлең “Екпінді” газетінің 1947 жылға 7 сентябрьдегі санында жарық көрді.

“Мен советтік азамат” — “Қазақстан мұғалімі” газетінің 1955 жылғы 1 мамырдағы № 18 санында жарық көрген. Совет азаматының адал еңбегін, достығын, мақтанышын жырға қосады.

“Отан туралы екі өлең” — 1955 жылы “Екпінді” газетінің № 170 санында жарияланған. Ақ сүт беріп өсірген анадай Отан анасын сүйіспеншілікпен жырға қосып. “Кім сүймейді туған ата-анасын, Кім сүймейді адалжарын, баласын”, - дейді.

“Алтын дән туралы жыр” — Тың көтерілгеннен кейін казак даласында берілген алғашқы миллиард пұт астық берген еңбеккерлер жырланады. Осы өлеңге Бекен Жамақаев ән де жазған.

“Ана тілегі” — Баласының талабына, алғашқы қадамына қуанған ана тілегі жырланады. Елімнің ертеңі, халқымның болашағы сенсің деген ана сөзі айтылады. Өлең “Екпінді” газетінің 1946 жылғы №174 санында жарық көрген.

“Бала” — Бала ата-ананың жүрегі, бала махаббаттың тірегі — деп ақын баланың былдырлаған тілін де жырға қосады.

“Арон Рашид пен иттер” — Ежелгі Шығыс аңызының желісі бойынша жазылған мысал өлең. Патшаға үріп, арсылдаған иттер арқылы әрбіреуге қарадан қарап тисін жүрген аламдарды шенейді. “Біраз үріп, арсылдап — абалаймыз, Ауыз ашпай, тіпті, үндемей қала алмаймыз”. 1965 жылы жазылған.

“Әділ бөліс” — Халық әңгімесінің желісі бойынша

жазылған шағын әңгіме. Балалар ұғымына лайықталып жазылған. Елді аяусыз қанап, әлімжеттілік жасап отырған, тойымсыз адамдар бейнесі арыстан арқылы берілген. 1965 жылы жазылған.

“Бай мен қызметшісі” – Халық әңгімесінің желісі бойынша бала ұғымына арнап жазылған мысал әңгіме. Қытымыр, қайырымсыз байды қызметшісінің гашқырлығы сөз болады. 1965 жылы жазылған.

“Саран кемпір мен зейінді баласы” – Халық әңгімесінің желісі бойынша бала ұғымына арнап жазылған мысал әңгіме. Саран кемпірді алдап, тапқыр баласының жол тауып кеткені айтылады. 1965 жылы жазылған.

“Аңғал бала мен шал” – Халық әңгімесінің желісі бойынша бала ұғымына арнап жазылған мысал әңгіме. Өтіп бара жатқан өмірді байқамаған аңғал бала туралы айтылады. 1965 жылы жазылған.

“Өсиет” – Тарас Шевченконың айдауда жүргенде 1845 жазған өлеңі. “Екпінді” газетінің 1946 жылғы X 50 санында жарық көрген.

“Жалғызбын мен жалғызбын” – Украин халқының ұлы ақыны Тарас Шевченконың түрме мен айдауда жүргендегі өлеңі. Өлең 1847 жылы жазылған. “Екпінді” газетінің 1946 жылғы X 50 санында жарық көрген.

“Ашы тәжірибе дауысы” – Татар ақыны Ғабдолла Токайдың 1911 жылы жазған өлеңі. Жүзінен нұр төгіліп мейірленіп тұрса да ешкімге сен бе, -деп қарт тәжірибені жырға қосады. Өлең “Екпінді” газетінің 1946 жылғы 27 апрельдегі санында жарық көрген.

“Сормаңдай Лиза” – Орыстың әйгілі жазушысы әрі тарихшысы Николай Михайлович Карамзиннің атақ даңқын әйгілі етіп, әдебиет әлеміне танытқан шығармасы – “Бедная Лиза” (повесть) 1792 жылы жазылған. Көркем қара сөзбен жазылған шығарманы Қайым Мұхамедханов 1954 жылы өлеңмен аударған.

МАЗМҰНЫ

БІРІНШІ БӨЛІМ

Майданнан майданға.....	5
Комиссар Фаббасов.....	83
Ер Білісай.....	158
Перне.....	181
Пікір.....	215

ЕКІНШІ БӨЛІМ

Өлеңдері.....	220
Сормандай Лиза (<i>Н.М. Карамзиннен</i>).....	273
Түсініктер.....	306

*“Ет-шежіре” қоғамдық қорының президенті
Дідахмет Әшімханұлы*

ҚАЙЫМ МҰХАМЕДХАНОВ

VII том

*Драмалық шығармалары,
өлеңдері*

Редакторы А Әубәкіров
Техникалық редакторы А Сайдахметұлы
Компьютерге теріп, корректуарлық салыстыру жүргізгендер -
М Ермағанова, Ж Найманбаева
Компьютерде беттеген М Шаяхметұлы

ИБ N 81

Теруге 10 10 2009 берілді Басуға 16 11 2009 қот қойылты Пшшм
84x108 /32 Қағазы офсеттік Қарш түрі “Times Kaz” Басшылымы
офсеттік Шартты баспа табағы 19 5 Есептік баспа табағы 20 00
Таралымы 2000 дана Тапсырыс N 274

‘Ет-шежіре’ қоғамдық қоры 050009 Алматы қаласы,
Абай даңғылы, 143-үй, 609-бөтме

ЖШС ‘Жедел басу баспаханасы’,
050030 Алматы қаласы, Красногорская көшесі, 71